

प्रस्तावना ।

विज्ञापयामि विविधानवद्यवेदविधिविद्याविशारदविद्वद्भ्यान्-पूर्वं श्रीमन्नारायणानुशासनाद्ब्रह्मणा प-
रमेष्ठिना समष्टिव्यष्टिरूपेण यदा सृष्टिः सृष्टा तदाच स्ववर्णमतो वर्णचतुष्टयं व्यष्ट्योत्पादितवानिति
प्रसिद्धमेव । यथोक्तं मनुना—

लोकानां तु विवृद्धचर्यं सुखवाहूरूपादतः । ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं च निरवर्तयदिति ॥
तथा च स्वर्कयिदेहं द्विधा निर्माय स्त्रीपुरुषाबुत्पाद्य बीजतः सृष्टिक्रममुपाक्रमत । तेषां सर्वेषां
पुरुषार्थसाधनार्थं धर्मान् प्रकथ्य तदनुकूलं स बीजोत्पन्नदेहादिशुद्धचर्यं संस्कारानुपिमुखेभ्योस्मिञ्जग-
ति प्रावर्तयत् । एते च संस्कारा मुख्यतया शिष्यानुशिष्यकथनेन मन्वादिभिः परम्परया भूमौ भूयोभू-
यः प्रसिद्धिं प्रापिताः ॥ प्रसिद्धमेतत् ॥ उक्ताश्चावश्यं संस्कारा ब्रह्मर्षिणा याज्ञवल्क्येन ऋषिजनेभ्यो यथा-

ब्रह्मक्षत्रियविद्वद्भूद्रावणस्त्विन्द्रास्त्रयो द्विजाः । निपकाद्याः इमशानांतास्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः ॥
 गर्भोधानमृतौ पुंसःसवनं स्यन्दनात्पुरा ॥ पष्टेष्टमे वा सीमन्तो मास्येते जातकर्म च ॥
 अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः । पष्टेन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥
 एवमेनः शर्मं याति बीजगर्भसमुद्भवम् । तूष्णीमिताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तु समन्त्रकः ॥
 गर्भोष्टमेऽष्टमे वान्दे ब्राह्मणस्योपनायनमित्यादि—

मुख्यतया सर्वत्र विद्वद्भिरेते पोडश प्रगण्यन्ते । गौतमेन चत्वारिंशत्कथिताः ॥ अङ्गिरास्तु पञ्चविंश-
 तिमगिरत् । एवं वैकल्प्यात्प्रायः स्वस्वगृह्यसूत्रगृहीतानेव संस्कारान्गृह्णन्ति ॥ एवरीत्यैव माध्य-
 न्दिनानां स्वगृह्यानुसारेण गर्भोधानादिविवाहान्ताः पोडशसंस्कारा भवन्ति । उक्तं च—

गर्भोधानमतश्च पुंसवनकं सीमन्तजाताभिधे नामाख्यं सह निष्क्रमेण च तथान्नप्राशनं कर्म च ॥
 चूडाख्यं व्रतवन्धकोप्यथ चतुर्वेदव्रतानां पुरः केशान्तःसविसर्गकः परिणयः स्यात्पोडशी कर्मणाम् ॥ १ ॥
 एते पोडश संस्काराः सर्वेषां द्विजातीनाम् । शूद्राणां तु तूष्णीमेवात्रत्याः केचन संस्काराः संस्करणे

नियुक्ताः ॥ उक्तं च स्मृत्यन्तरे १ शूद्रोऽप्येवंविधः कार्यो विना मन्त्रेण संस्कृतइत्यादि ॥ एतांश्च संस्कारान् धर्मशास्त्रपारावागवगाहनिपुणजनैः स्वस्वशास्त्रानुसारेण स्वस्वमन्त्रैः प्रयुक्ताः प्रयोगरत्नाकरादिग्रन्थतो जानन्ति सज्जना ऋग्वेदिनः । एवमेवायमेकः संस्कारभारस्कारसंस्कारप्रयोगग्रन्थो वाजसनेयिनो वरीवर्ति । प्रस्तौमि किञ्चिदत्र- आसीच्चान्तिविक्रमजनशास्त्रप्रथमसंस्कारसंस्करणकुशलो धर्मशास्त्रनिपुणाग्रगण्यः प्रमाणीकृतार्थग्रन्थगणः पुण्यजनकदनाय जनकनन्दिन्या सौमित्रिणा च सहागतेन दाशरथिना स्नानपानादिना कृतमोदाया गोदाया दक्षिणेकूले कलुषनाशिनि नासिकेतिप्रसिद्धे सिद्धक्षेत्रे ब्रह्मवर्णजे ऋषिरिवान्य ऋषिभट्टो नाम काश्चिन्निश्चयज्ञानी । तेन माध्यंदिनयजुर्वेदशास्त्राध्यायिनां संस्काराणां सुलभतया लभायायं संस्कारभारस्कारो नाम ग्रन्थः १६२१ तमे शालिवाहने शोके ग्रथितः । यं च केचन कर्तुं नाम्ना ऋषिभट्टीत्यपि वन्दति सन्तः । पूर्वमयमत्रत्यैर्द्विपश्चिदग्र्यैर्मयूररत्नमजरामकृष्णाख्यैर्विद्वदाश्रयेण मध्ये निर्णयसिधुधर्माब्ध्यादिधर्मशास्त्रग्रन्थतः प्रयोगग्रन्थतः प्रमाणान्नुपसंगृह्य संस्कारावश्यसर्ववस्तूनि लक्षणादिना परिभाषाविपयेण च विशिष्य सर्वोपकरणैः पुरस्तकन्यूनता-

मपनीय नूतनइव संपादितोयं ग्रंथः सम्यक्परिशोधितश्च । आज्ञापितं मुद्रणाय ॥ तदाशिलाग्र-
 न्त्रेणाङ्कित्वा सकलामलगुणैरलंपूर्णेषु गुणिसज्जनगणेषु प्रसिद्धीकृतः ॥ तत्पुस्तकस्य सद्यस्ता अपि प्र-
 तिमा अस्मदप्रतिमग्राहकगणैरर्थोत्थयेण नीत्वात्राभावं प्रापिताः॥एतेन जानन्तु सज्जना एतत्संस्कारभा-
 स्करप्रभाम् । अथ पुनः सोयमेव पूर्वतनमुद्रणसमयास्थिताशुद्धमपास्याच्छं संशोध्य प्रमाणान्तरैरुत्पिप्पणी-
 भिश्च सनाथीकृत्य पुनः शीतकमुद्राभिः पुष्टपत्रेषु मुद्रितोत्र भवतां भवतामग्रे प्रभवति । अस्मिन्ग्रन्थे पो-
 डशसंस्काराः सविधानं सप्रमाणं सम्यक्प्रयुक्ता उपरितना इतिज्ञायतामिव सुजनैः ॥ एतद्ग्रन्थस्य पुनर्मु-
 द्रणादयः सर्वेऽधिकाराऽक्तवि० भट्टरामकृष्णतो गृहीत्वाऽस्माभिः स्वाधीना रक्षिता इति ज्ञेयम् ॥

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-

खेमराज श्रीकृष्णदास-

“श्रीवेङ्कटेश्वर” छापाखाना- मुंबई-

अथ संस्कारभास्करग्रंथस्थविषयानुक्रमणिकाप्रारंभः।

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
मंगलाचरणम्	१	१	२	परिभाषा	"	२	१	करणेचप्रायश्चित्तम्	"	२	५
ग्रंथकारनाम	"	"	६	संकल्पेनविनाकर्मक-				धौतवस्त्रधारणम्	"	"	८
संस्कारसंख्या	"	२	१	रणेदोषः	"	"	२	वाग्यमलोपेप्राय०	"	"	९
द्विजाः	२	१	१०	संकल्पप्रकारः	"	"	३	आहृतवस्त्रलक्षणम्	"	"	१०
शूद्रसंस्काराः	"	२	३	स्वशास्त्रोक्तकर्मक-				कंवलयपट्टवस्त्रेचनीलि-			
कन्यासंस्काराः	"	"	"	रणेदोषः	"	"	४	रागःशस्तः	४	१	४
संस्काराणांफलानि	"	"	७	अन्यथाकर्मकरणेदोषः	"	"	५	उदकोपस्पर्शकारणानि	"	"	६
विशेषकर्माणि	३	१	७	प्रधानकर्मकरणेतदंग-				अनुक्तंगेअंगम्	"	"	९

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
दशप्रणयाः	११	२	५	कर्माणि	१३	१	४
कर्मविशेषे अभिनामानि		"	९	कर्मांगत्ताने विशेषः	"	"	६
कर्मांगस्य स्तिवाचन-				मंगलत्तानम्	"	"	९
देवताः	१२	१	८	आर्द्रशुक्लवासो निर्णयः	"	२	२
कर्मसौप्रणवोचारणं		२	"	सप्तवाताहतवस्त्रशुष्कं	"	"	४
इदवादिभक्षणेषु कर्मा-				दग्धजीर्णादिवस्त्रपरि-	"	"	"
धिकारः	"	"	९	धाने निषेधः	"	"	"
त्तानोत्तरं कर्माधिकारः	"	"	१०	वर्जवस्त्राणि	"	"	६
मुख्यत्तानम्	१३	१	२	धौतवस्त्रप्रसारण निर्णयः	"	२	१०
संध्यावंदनं विना अशुचिः	"	"	३	अन्यद्वासः	१४	१	२
सर्वकर्मसु योग्यता-				धौतवस्त्राभावे वस्त्राणि	"	"	३

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
नीलरक्तवस्त्रनिषेधः	१४	१	४
एकवस्त्रपरिधाने निषेधः	"	"	६
एकवस्त्रनिर्णयः	"	"	९
कच्छत्रय निर्णयः	"	२	२
धर्मकार्ये वर्ज्यवस्त्रम्	"	"	४
आसुरीकक्षानिषेधः	"	"	"
यज्ञोपवीतधारणसंख्या	"	"	"
शिखाबंधन निर्णयः	"	"	६
विशिख निर्णयः	१५	२	१०
कर्मकाले निषेधशब्दाः	"	१	२
उपांशुलक्षणम्	"	"	३

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं
स्पष्टतरवर्णोच्चारः	१५	११	७	कल्पेनकर्मकरणेदोषः	१६	२	५	नारदोक्तजोदर्शन-		
पोडशोपचाराः	"	"	९	दक्षिणाप्रतिनिधिः	"	"	८	शांतिक्रमः	१७	"
पंचोपचाराः	"	२	२	रजतमुद्रादक्षिणादा-				शांतिप्रयोगानुक्रमः	१९	२
राजोपचाराः	"	"	३	ननिषेधः	"	"	९	मंगलस्नानविधिः	२०	१
धनिकादीनां दक्षिणा-				सर्वकर्मसुब्राह्मणभो-				वस्त्रपरिधानादि	"	२
दानेयत्ता	"	"	६	जनसंख्या	"	२	१०	शांतिपाठमंत्राः	२१	१
धनिकादिलक्षणम्	"	"	७	सफलानिकर्माणि	१७	१	४	कर्मरिंभेगणेशादिस्मरणम्	२२	२
धनिकादीनां मध्येके-				सप्तगोत्राणि	"	"	६	प्रधानसंकल्पः	२३	२
नकियद्देयमित्यस्य-				एकोत्तरशतकुलानि	"	"	७	कलशादिपूजनम्	२४	१
निर्णयः	१६	१	६	इतिपरिभाषाप्रकरणम्	"	"	१०	गणपतिपूजनम्	२५	१
मुख्यकल्पशक्तौ अनु-				अधिकं विना कर्माणि	"	२	२	स्वस्तिपुण्याहवाचनम्	३१	२

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
पुण्याहवाचनांगवरु-				मंडपेसंस्काराः	४६	२	५
णपूजनम्	३१	२	८	मंडपंविनामातृकापूज-			
अथपुण्याहवाचनम्	३३	"	३	नाभावः	"	"	७
अथाभिषेकः	३४	"	२	नांदीश्राद्धकालः	"	"	९
नीराजनम्	४०	"	६	नांदीश्राद्धमध्येद्विती-			
मातृकास्थापनक्रमः	४२	१	३	यनांदीश्राद्धनिषेधः	४७	२	१
मातृकापूजनम्	"	"	"	अथजीवित्पतृकेवृद्धि-			
गृहमध्येअविघ्नकलश-				श्राद्धनिषेधः	"	२	१
मातृशूर्पस्थापनम्	४६	१	६	अथसांकल्पविधिना			
वसोर्धाराकरणम्	"	२	८	नांदीश्राद्धप्रयोगः	४९	१	५
आयुष्यमंत्रजनपः	"	"	३	ब्रह्माचार्यकृत्विग्व-			
				आचार्यादीनांप्रार्थना	५३		
				द्विषणम्	५४		
				पंचगव्यकरणम्	५५		
				भूमिपूजनम्	"	२	
				पंचमूसंस्कारकरणम्	५७	१	
				अग्निस्थापनम्	"	१	
				ऋतुशांतौविशेषः	५८	१	
				मूर्तीनामष्टयुत्तारणम्	"	२	
				प्राणप्रतिष्ठा	५९	२	
				सर्वावाहनम्	६०	१	

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
इंद्रावाहनम्	६०	१	६	ग्रहमंडलदेवतास्था-	६१	२	७	ग्रहमंडलव्यासः	६३	१	२
इंद्राण्यावाहनम्	"	"	७	पनप्रकारः	"	"	८	ग्रहदिङ्मुखानि	"	"	७
भुवनेश्वर्यावाहनम्	"	२	३	ग्रहनामानि	"	"	९	यजमानाभिमुखे	"	"	१०
सूर्यादिदेवतापूजनम्	"	"	७	ग्रहवर्णाः	"	"	१०	ग्रहाणांस्थापनम्	"	"	१०
सूर्यप्रार्थनाक्षमापनं च	"	"	८	ग्रहप्रतिमानिर्माण-	"	"	१	अधिदेवताप्रत्यधिदे-	"	"	१
इंद्रप्रार्थनाक्षमापनं च	६१	१	१	धातवः	६२	२	१	वतास्थानानि	"	"	१
इंद्राणीप्रार्थनाक्षमा-				ग्रहप्रतिमानिर्मा-				अधिदेवतानामानि	"	"	२
पनच	"	"	३	णप्रकारः	"	"	४	प्रत्यधिदेवतानामानि	"	"	४
भुवनेश्वरीप्रार्थनाक्षमा	०	"	६	ग्रहदेशाः	"	२	५	गणेशदुर्गादीनांस्थानानि	"	"	५
स्वर्णकदलस्थापनम्	"	"	९	ग्रहगोत्राणि	"	१७	६	इंद्रादिदिक्पालानां	"	"	६
सूर्यादीनांमुक्तजपः	"	२	५	ग्रहस्थानानि	"	"	१०	स्थानानि	"	"	८

प्रकरणानि	पत्र	शृं	पं०	प्रकरणानि	पत्र	शृं	पं०	प्रकरणानि	पत्र	शृं	पं०
आसादनीयपात्र-				तंदुलशालनप्रकारः	७५	१	८	उपांशुप्रकारः	७६	२	९
मध्यतरम्	७४	१	७	शालनप्रकारः	"	"	९	अन्वारंभप्रकारः	"	"	१०
आज्यस्थालीलक्षणम्	"	२	१	श्रपणलक्षणम्	"	२	२	सुवधारणप्रकारः	७७	१	१
चरुस्थालीलक्षणम्	"	"	३	पर्यग्निकरणंतत्कारणंच	"	"	२	सुवहोमेष्टवत्यागः	"	"	५
संमार्गकुशलक्षणम्	"	"	४	सुवसंमार्जनप्रकारः	"	"	"	अनेकस्तुवसाध्य-	"	"	
उपयमनकुशलक्षणम्	"	"	५	उद्भासनस्थानम्	"	"	"	होमप्रकारः	"	"	
सूवलक्षणम्	"	"	६	उत्पुनतिकरणमवेक्षण-	"	"	"	अग्निपूजास्थानम्	"	"	
पविनच्छेदनलक्षणम्	"	"	१०	लक्षणंच	७६	१	३	स्विष्टकृदाहुतिनिर्णयः	"	२	२
उत्पन्नोद्विग्नलक्षणम्	७५	१	१	प्रदक्षिणपर्युक्षणकारणम्	"	"	८	अन्वाधाननिर्णयः	"	"	८
प्रोक्षणेकारणमाह	"	"	३	आधाराज्याहुति-	"	"		कुशकंडिका	"	"	१०
असंचरस्थानम्	"	"	७	प्रकारः	"	२	१	आहुतिदानसमयः	८०	१	१

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
मुख्यहविः	८०	१	७	क्षेत्रपालमहावलि०८५	८५	१	९	तिलपात्रदानम्	९३	१	९
हवनारंभआहुतिसंख्या८१	८१	१	८	दुर्वाहणलक्षणम्	८६	२	९	हेमकदलीदानम्	"	"	९
मृबान्नेरुचरपूजनं	"	२	१	पूर्णाहुतिहोमः	८७	१	८	मूर्तिदानम्	"	२	८
लक्षणंच	"	२	१	वसोर्धारामंत्राः	"	२	३	अभिषेकमंत्राः	"	"	३
भूरायानवाहुतयः८२	८२	१	२	वसोर्धारान्नाहणम्८९	८९	२	३	अभिषेकेपौराणमंत्राः९६	९६	१	३
दिक्पालानांचलिदानम्	"	२	९	आयुषकरणम्	९१	२	४	आज्यावलोकनम्	"	२	४
गणेशदुर्गाक्षेत्रपालानांच- लिदानम्	८३	१	२	श्रेयःसंपादनम्	९२	१	४	ब्राह्मणभोजनसंकल्पः९७	९७	१	४
ग्रहाणांचलिदानम्	८४	१	२	आचार्यपूजनम्	"	२	८	आचार्यादीनांदक्षि- णादानम्	"	१	८
मातृणांचलिदानम्	८५	१	३	स्वर्णदानम्	"	१	१०	देवताविसर्जनम्	"	१	१०
प्रधानदेवतांचलिदानम्	"	"	५	भूमिदानम्	"	"	४	अग्निविसर्जनम्	"	१	४

प्रकरणानि	पत्रं	शृङ्ख	प्रकरणानि	पत्रं	शृङ्ख	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	शृङ्ख	पं०
कर्मश्रवणम्	१७	२	कृतावनृतौचगमने			६	पुंसवनप्रयोगः	१०३	१	१
गर्भाधानसंस्कारनिर्ण० १८ १		१	शुद्धिप्रकारः	९९	२	२	गर्भिणीधर्माः	"	१	३
प्रथमचौशिष्टाचा-			रजोदर्शनात्प्राक्स्त्री-				गर्भिणीपातिधर्माः	१०५	१	३
रात्कर्त०	"	"	गमनेदोषः	१००	१	४	गर्भवृद्धयुपायः	१०७	२	३
सर्वतुसाधारणविशेषः	"	"	गर्भाधानेमलमासा-			५	गर्भरक्षोपायः	"	"	५
रजस्वलाशुद्धिप्रकारः	"	२	दिनिर्णयः	"	"	३	गर्भस्त्रावहरोपायः	"	२	५
गर्भाधानकालः	"	"	गर्भाधाननिर्णयः	"	"	५	सीमंतोन्नयननिर्णयः	१०८ १	१	७
स्त्रीणांयोगपद्येनकृतौ			गर्भाधानप्रयोगानुक्र०	"	"		सीमंतोन्नयनप्रयोगानु०	"	२	७
गमन०	"	"	गर्भाधानप्रयोगः	"	"	७	सीमंतोन्नयनप्रयोगः	"	"	७
अगमनेदोषः	९९	"	गर्भाधारणार्थमौपधं	१०२	१	८	औदुंबरादिपंचकबंधनं	११० २	२	७
गर्भाधानाकरणेप्राय०	"	"	पुंसवननिर्णयः	"	१	४	गर्भाधानाकरणेप्राय०	१११ १	१	८

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
शीघ्रप्रसवोपायमंत्रः १११ १	१११	१	१०	वात्सप्रमंत्राः ११४	११४	१	७	जातकर्मकरणनिर्णयः ११७ १	११७	१	५
शीघ्रप्रसवार्थमंत्रितंजलं १	१	१	३	कुमारगातुःस्तनाभि- मंत्रणमंत्राः ११५	११५	२	४	बालस्यदुष्टदृष्टिदोषै- क्षाविधिः १	१	१०	१०
कुयोगादिशांतिप्राप्तौ ह्वाननिर्णयः ११२ १	११२	१	५	कुमारायस्तनप्रदानमंत्रः १	१	१	५	बालरोदनपरिहारार्थमंत्रः १	१	७	७
जातकर्मसंस्कारनिर्णयः २	२	२	१	उदकपूर्णकलशस्था- पमनमंत्रं १	१	१	२	अथपृष्ठीपूजनकारिकाक्रमः ११८ १ ३	११८	१ ३	३
जातकर्मगानादीश्राद्धनि० १	१	१	२	अग्निस्थापनम् ११६	११६	१	३	पृष्ठीपूजनप्रकारः १	१	२	२
नालच्छेदनेकालावधिः १	१	१	५	हवनमंत्राः १	१	१	७	पृष्ठीप्रार्थना १२१ २	१२१	२	४
नालच्छेदनप्रकारः १	१	१	७	बालग्रहः कुमारमुप- द्रवेतदामं १	१	२	३	सूतिकागृहेबलिदानमंत्रः १२२ १	१२२	१	७
जातकर्मक्रमः प्रयोगश्च १	१	१	८	बालग्रहः कुमारमुप- द्रवेतदामं १	१	२	३	द्वारमातृका	१	२	२
मेधाजननम् ११३ १	११३	१	९	ग्रहणेजाता शीघ्रमध्येच	१	२	३	रात्रिवर्ग (शांतिपाठ)- मंत्रक्रमः १	१	२	७
आयुष्यकरणम् १	१	१	३								

प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	पत्र	पृष्ठ
अथनामकरणसंस्कार- रनिर्णयः १२३	१	१	शोनकोपदत्तकप्रति- ग्रहविधाननिर्णयः १३०	५	१	यथिचमू १३४	५	३		
नामकरणप्रयोगः १२४	"	"	दत्तकेविशेषः "	८	२	संक्षिप्तांतरितसंस्का-	४	२		
उपांगुलक्षणम् १२६	१	१	कन्यादत्तकग्रहणेविशेषः "	२	२	रप्रयोगः १३५	५	२		
आयुष्यकरणमंत्राः "	"	"	स्त्रीशूद्रयोस्तुविशेषः १३१	४	१	अथांतरितसंस्कारेअव	१०	१		
आंदोलारोहणम् "	२	१	पुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः "	१०	"	शयकर्त्तव्यानि १३६	१	१		
पयःपानम् १२७	१	१	कन्याविपयेविशेषः "	५	२	अथ चूडाकरणसंस्का-	७	२		
अथनिष्क्रमणसंस्कारः "	"	"	पुत्रदानसंकल्पः १३२	७	१	रनिर्णयः "	२	२		
कुमारारयसूर्यदर्शनम् "	२	१	कन्यादानसंकल्पः "	४	"	चूडाकरणक्रमःप्रयोगश्च १३७	१	२		
भूम्युपवेशनम् १२८	१	१	हवर्गनिविः १३३	४	१	स्पृष्टास्पृष्टशुद्धिप्रकारः १४१	३	१		
अथान्नप्राशनसंस्कारः "	२	२	अंतरितसंस्कारेप्रा-	४	१	कर्णविधेः "	८	"		
						कर्णक्षालनप्रकारः १४२		१		

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
स्त्रीणांजातादिमंस्कारनि०	"	"	८	ऋतुग्रहणानिर्णयः	"	२	४
वर्धापननिर्णयः	"	२	१	ज्येष्ठमासनिर्णयः	"	"	५
वर्धापनप्रयोगः	"	"	६	जन्मनक्षत्रादिवर्ज्यनिर्ण०	"	"	७
अथाक्षरलेखनारं-				ज्येष्ठमासापवादः	"	"	८
भनिर्णयः	१४५	२	९	जन्ममासादीनामपवादः	१४८	२	९
अक्षरारंभप्रयोगानुक्रमः	१४६	१	४	उपनयनेतिथ्यादि	१४९	१	६
अक्षरारंभप्रयोगः	"	२	६	नेमित्तिकानध्यायोपि			
अथोपनयनम्	४८	१	१	कालार्तस्यवटोर्ग्रहण-			
उपनयनेकालः	"	१	३	विचारः	"	२	२
उपनयनशब्दार्थः	"	"	६	प्रायश्चित्तनिमित्तमेखला-			
ब्राह्मणादीनांवसंतादि-				बंधनेविशेषनिर्णयः	"	"	८

प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	पं०	प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	पं०
जुपांवि०	"	"	तिक्रमेचनिर्णयः १५२	५	१	४	उपनयनेदिनभाग-	"	"	४
सोपपदातिथयः	"	"	राशिविशेषस्थेगुरौअनि-	८	"	६	व्यवस्था	"	"	४
वारनिर्णयः	"	"	दृस्थानस्थेपिनदोषः ॥	१०	"	६	उपनयनेनिमित्तविशे-	"	"	६
शाम्बाधिवलाभावदोषः १५१ १	"	"	रव्यादिग्रहाणामुच्चस्था० ॥	७	"	८	पेणनिषेधः	"	"	६
वर्णाधिपतिस्तद्वलं च ॥	"	"	अनिष्टगुरुरेकद्व्यर्च-	१०	"	२	निषेधापवादाः	"	"	९
संकेतचंद्रताराय-	"	"	नान्छुभः ॥	"	२	"	चंद्रसूर्यग्रहणेवज्य-	"	"	"
भावेदानम् ॥	"	२	चतुर्थाष्टमादिगुरौनदोषः १५२ २	६	"	४	दिनानि	"	"	१०
गुरुबलालाभेनिर्णयः ॥	"	"	उपनयनेनक्षत्राणि ॥	८	"	९	अर्कालवृष्ट्यादौ	"	"	१०
दुष्टस्थानस्थेगुरौशांत्या-	"	"	वेदविशेषेनक्षत्राविशेषाः १५३ १	"	"	४	कार्यकार्यवि० १५४	"	२	१०
पिनोपनयनाधिकारः ॥	"	"	उपनयनेयोगाः ॥	१०	"	९	उपनयनेतिरसूतक-	"	"	३
अतिसंकेतवत्सरा-	"	"	उपनयनेकरणानि १५४ १	"	"	३	प्राप्तौवि० १५५	"	२	३

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं
लघुकाव्याः	१५५	२	परिहारोपायः	"	"	सर्वसाधारणसंभाराः	"	"
उपनयनाधिकारिणः	१५६	१	उपनयनसंभागः	"	"	उपनयनप्रयोगः	"	"
आचार्यादीनां कर्म-	"	"	अग्निप्रकारः	"	२	उपनयनदिने कृत्यं	१६२	२
निर्णयः	"	"	मेरुलानिर्मालप्रकारः	१५३	१	प्रतिष्ठामंत्राः	१६३	२
अधिकारसिद्धये	"	"	यज्ञोपवीतनिर्माणप्रकारः	१६०	११०	प्रेषादिकर्म	१६५	१
प्रायश्चित्तम्	१५६	२	दंडप्रकारः	"	२	ब्रह्मचारिणे ब्रतोपदेशः	१६८	१
मंडपनिर्मणप्रकारः	"	"	उपनयनमातानहमो-	"	"	गायत्र्युपदेशादिकर्म	"	२
वेदिनिर्मणप्रकारः	"	"	जननिर्णयः	१६१	१	समिदाधानम्	१६९	२
घटपिंडप्रकारः	१५७	२	मानृषोऽननात्सुचमानरि	"	"	मुखविगार्जनम्	१७०	१
मद्योगमनद्विष्णुलार्थानि	१५८	१	रजस्वलायां निर्णयः	"	१	अंगालंभनम्	"	"
अग्निप्रदिग्गनरार्थोप-	"	"	उपनयनक्रमरुचिरा	"	२	अभिवादनम्	"	२

पं० ४ २ १ १० ४ ७ ४ ५ १ ६ ५

प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	प०	प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	प०	प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	प०
संध्यावंदनाधिकारः	१७१	१	१०	विकलांगाद्युपनयन-				वेदारंभप्रयोगः	१८७	१	३
भिक्षाचरणम्	"	२	१	प्रकारः	१८०	२	५	वेदारंभाहुतयः	"	३	१०
ब्रह्मचारियमनियमाः	१७२	१	६	पुनरुपनयनकारणं				वेदाध्ययनारंभः	१८८	१	१
अथागीर्वादब्राह्मण-				ताद्विधिश्च	१८१	१	१०	अथकेशांतसंस्कारः	१८९	१	२
मंत्राः	"	२	९	अथयजुर्वेदिनांप्रायश्चि-				अथसमावर्तनसंस्कारः	१९१	१	५
ब्रह्मचारिनित्योपासना	१७७	१	३	त्तेःसहपुनरुपनयन-				समावर्तनप्रयोगानु-			
यमलजातपुत्रयोरुपनय-				प्रयोगम्	१८३	१	९	क्रमप्रयोगश्च	"	२	
नप्रयोगेविशेषः	१७८	२	६	अथब्रह्मचारिव्रतलोपे				स्नानार्थमष्टोदकुंभ-			
अथकर्माधिकारदान	१७९	२	५	प्रायश्चित्तम्	१८५	१	२	स्था०स्ना०	१९४	१	१०
अथयमलजातकन्य-				वेदारंभनिर्णयः	१८६	१	३	आदित्योपस्थानमंत्रः	१९५	१	६
कोद्वाहप्र०	१८०	१	४	वेदारंभयोगानुक्रमः	"	२	१०	दधिप्राशनादिकर्म	१९५	१	१०

प्रकरणानि	पं०	पृष्ठं	प्रकरणानि	पं०	पृष्ठं
अथचंदनामयज्ञोपवी-			विवाहोपयोगिकन्या-	६	५०
तादिभारणमंत्राः ॥	२		दिप्रकार० ॥	११	६
जातस्यनियमाः १९७	३		कन्यालक्षणपरीक्षा ॥	८	३
जातस्यअहंगमप्रत्य-			कन्यादोषाः २०२	१	८
घनचर्गेन्यते १९८	२		अथवरगुणाः ॥	१०	१०
अथकमप्रामोतिगृहः १९९	२		अथवरदोषाः ॥	२	५
तत्तादीअनाभमिति-			अथसापिंड्यनिर्णयः २०३	१	१
र्णयः प्रायश्चिन्नंच ॥	५		अथदत्तकसापिंड्यनि० ॥	२	९
प्रानापत्यरुचद्रूपकारः			अथगोत्रप्रवरनिर्णयः २०५	१	९
तत्प्रत्यामायाभ्य २००	१		अथदत्तकस्यगोत्रादि २०६	१	५
अतिरुचद्रूपकारः ॥			अथप्रत्युद्वाहादिनिषेधः ॥	८	३

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
अथ सोदरकन्यापुत्रयो- र्विवाहनिर्णयः २०७	१	१	४	एकवत्सरेकन्यापुत्रयो- र्विवाहोपनयननिर्णयः ॥	२	२	१
प्रवेशादेकवर्षे निर्गमनि ० ॥	२	२	४	कन्यापुत्रयोः परिवेत्तीत्व परिवेत्तवनिर्णयः २१०	१	१	२
एकवत्सरे सप्तमानोदरक- न्ययोः वरयोश्च विवाह- निषेधः २०८	१	१	५	प्रवेशनिर्गमनिर्णयः ॥ नांदीश्राद्धोत्तरनिषिद्ध- कर्मा ० ॥	२	१	२
तत्र विशेषः ॥	१	१	५	मुंडनद्वयनिर्णयः २११	१	१	३
एकवत्सरे यमलजातवि- वाहनिषेधः २०९	१	१	७	पुत्रोद्वाहात्कन्याविवा- हनिर्णयः ॥	१	१	३
स्त्रीणामुपनयनस्थाने वि- वाहोक्तनिषेधः ॥	१	१	१०	अथ शोभनसन्निपात-	१	१	३
				परिवेदनदोषस्यापवादः ॥	१	१	३
				विशेषः २१५	२	२	३
				अथाग्नेदिधिपूतयोदे-	२	२	३
				परिवेत्तादिनिर्णयः प्राय ० ॥	२	२	३
				धमासादिनिर्णयः २१४	१	१	३
				स्कारे गुरुशुक्रास्ता-	१	१	३
				समितायन्नप्राशनांतसं-	१	१	३
				अथ गुरुलघुमंगलनि ० २१३	२	२	३
				चत्वारिमुंडनानि ॥	१	१	३
				मुंडनमुंडनविचारः २१२	२	२	३
				निर्णयः ॥	२	२	३

प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	पं०	प्रकरणानि	पत्र	पृष्ठ	पं०
मप्रयोगः	२२३	१	६	कन्यादानाधिकारिणः	२३६	१	८
अथश्रीशान्तिप्रयोगः	२२४	१	६	विवाहदिनात्प्राक्विवा-			
अथविनायकशांतिका	२२५	२	१०	हांगकर्मनि०	२३७	१	२
अथविनायकशांतिसं.	२२५	१	३	अथब्राह्मविवाहांगवा-			
विनायकशांतिप्रयोगः	२२५	२	८	ग्दानविधिः	"	२	१
अथकन्यावरयोगवर्ग-				तैलहरिद्रारोपणंगोधूम-			
कवलनि०	२३३	१	९	पूजनंच	२३९	१	६
अथबृहस्पतिशांतिः	२३४	१	६	विवाहदिनात्पूर्वदिनेक-			
बृहस्पतिशांतिप्रयोगः	"	"	"	र्तव्यमुच्यते	२३९	२	१
अथाष्टौविवाहेभद्राः	"	२	६	घटीगमनदिव्सफलानि	२४०	१	६
कन्याविवाहकालः	२३५	२	९	अथगौरीहरपूजनम्	"	"	१

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
नरकंठेषु लपामालार्पणम्	१	१	८	अंगुलीयकदानमंत्रः	१	१	८	वरप्रार्थनादि	२५५	२	१०
बधूवरयोः प्रत्यरुद्रा-	१	१	९	कुंडलदानमंत्रः	१	१	९	अथ गणपतिपूजनं कं-			
द्रुमुरोपवेशनम्	१	१	१०	वल्लयदानमंत्रः	१	१	१०	कणबंधनादि	२५६	२	१
प्रतिष्ठा मंत्राः	१	१	११	ताम्रपात्रजलपात्रदान-			११	बधूवरयोरग्निसमीपे गम-			
अथ वरोचध्वजपरिधाना-	१	१	१२	मंत्रः	१	१	१२	नादि	२५७	१	२
थं गन्धार्घ्यं	१	२	१३	कांस्यपात्रदानमंत्रः	२५१	१	१३	दक्षिणतोत्रहस्तासनादि			
मांगल्यतंतुबंधनं	२४८	१	१४	रीप्यपात्रदानमंत्रः	१	२	१४	उपकल्पनीयानि च	२५७	२	६
अथ सूत्रवेष्टनमंत्राः	१	२	१५	तांबूलदानमंत्रः	१	१	१५	आचारावाज्यभागौ भूरा-			
अथ कन्यादानसंकल्पः	२४९	१	१६	दीपदानमंत्रः	१	१	१६	यष्टाहुतयश्च	२५८	१	१
कन्यादाने गोदानादि	१५२	१	१७	वरायोपदशः	१	१	१७	अथ राष्ट्रमुद्घोषः	१	१	७
गोदानमंत्रः	१	१	१८	अथ मुवर्णाभिषेकमंत्रः	२५२	१	१८	अथ जयाहोमः	२५९	२	४

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं
अथाभ्यासानहोमः	२६०	१
अथाग्निरित्यादिपंचक-		
होमः	२६१	२
अथलाजहोमः	२६२	२
वरेणवधूहस्तग्रहणमंत्रः	२६२	२
अथाशमरोहणम्	२६३	१
अथगाथागानम्	"	"
अथाग्निपरिक्रमणादि	"	२
अथसप्तपदी	२६४	१
सप्ताचलपूजनम्	"	"
अथकन्याप्रतिज्ञामंत्राः	"	२

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं
वधूमर्धन्यभिषेकादिकर्म	२६५	२
अथाशोर्वादिमंत्राः	२६७	१
वधूवरयोर्मंत्रपठन-		
कारिकाः	२६८	१
अथविवाहमंत्राधि-		
कारिणः	"	२
अथविवाहहोमेआहुति-		
त्यागादिकारिकाः	"	"
अस्नातृककन्योद्वाहे		
निर्णयः	२६९	१
अथग्रामवचनार्थः	"	२

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं
विवाहादारभ्यत्रिरात्र-	६	
वरनियं	६	"
अथऐरण्यप्रदानम्	"	"
अथऐरण्यपूजनम्	२७०	१
ऐरण्यप्रार्थना	"	२
वरमात्रऐरण्यदानम्	"	"
वरगोत्रजादीनांवस्त्रा-		
दिभिःपूजनमर्थनाच	२७१	१
ऐरण्यविंशपात्रस्थवरगो-		
त्रजादीनांशिरसिधारणं	"	"
कन्यानिवेदनम्	"	२

पं०	४०	५३	७	७	१०	२
-----	----	----	---	---	----	---

प्रकरणानि

सिद्धिप्रतिपत्तिपूजनमर्थ-

दानमार्गनाम

नायनदानादि

परदत्तकन्यानिवेदनम्

भगवत्पूजनेन निर्णयः

पूजनेन गणपतिपूजनादि

भगवत्पूजनेन शूलनिवासः

भगवत्पूजनेन कर्मक्रमः

चतुर्थीकर्ममयोगः

भगवत्पूजनेन शूलनिवेदनम्

दास्यनिर्णयः

देवकोत्थापनमयोगः

अष्टादशममनम्

विशेषेनार्पणमहोत्सवम्

पृष्ठं

२

१

२

३

४

५

६

७

८

९

१०

११

१२

१३

१४

१५

१६

१७

१८

१९

२०

२१

२२

२३

२४

२५

२६

२७

२८

२९

३०

३१

३२

३३

३४

३५

३६

३७

३८

३९

४०

४१

४२

४३

४४

४५

४६

४७

४८

४९

५०

५१

५२

५३

५४

५५

५६

५७

५८

५९

६०

६१

६२

६३

६४

६५

६६

६७

६८

६९

७०

७१

७२

७३

७४

७५

७६

७७

७८

७९

८०

८१

८२

८३

८४

८५

८६

८७

८८

८९

९०

९१

९२

९३

९४

९५

९६

९७

९८

९९

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

११०

१११

११२

११३

११४

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

१२१

१२२

१२३

१२४

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

१३१

१३२

१३३

१३४

१३५

१३६

१३७

१३८

१३९

१४०

१४१

१४२

१४३

१४४

१४५

१४६

१४७

१४८

१४९

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

१६१

१६२

१६३

१६४

१६५

१६६

१६७

१६८

१६९

१७०

१७१

१७२

१७३

१७४

१७५

१७६

१७७

१७८

१७९

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

१८७

१८८

१८९

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

१९५

१९६

१९७

१९८

१९९

२००

२०१

२०२

२०३

२०४

२०५

२०६

२०७

२०८

२०९

२१०

२११

२१२

२१३

२१४

२१५

२१६

२१७

२१८

२१९

२२०

२२१

२२२

२२३

२२४

२२५

२२६

२२७

२२८

२२९

२३०

२३१

२३२

२३३

२३४

२३५

२३६

२३७

२३८

२३९

२४०

२४१

२४२

२४३

२४४

२४५

२४६

२४७

२४८

२४९

२५०

२५१

२५२

२५३

२५४

२५५

२५६

२५७

२५८

२५९

२६०

२६१

२६२

२६३

२६४

२६५

२६६

२६७

२६८

२६९

२७०

२७१

२७२

२७३

२७४

२७५

२७६

२७७

२७८

२७९

२८०

२८१

२८२

२८३

२८४

२८५

२८६

२८७

२८८

२८९

२९०

२९१

२९२

२९३

२९४

२९५

२९६

२९७

२९८

२९९

३००

३०१

३०२

३०३

३०४

३०५

३०६

३०७

३०८

३०९

३१०

३११

३१२

३१३

३१४

३१५

३१६

३१७

३१८

३१९

३२०

३२१

३२२

३२३

३२४

३२५

३२६

३२७

३२८

३२९

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीलक्ष्मीनारा
यणाभ्यो नमः ॥ अथ संस्कारभास्करप्रारंभः ॥ तत्रादौ मंगलाचरणम् ॥ ॥ वात्स
ल्यात्पितरौ कपोलयुगलं स्वस्यागतौ चुंबितुं दृष्ट्वा कुंचितमास्य पद्मममलं सेषात्स्मितं स
त्वरम् ॥ अन्योन्यं शिवयोस्ततः सुवदने युक्ते अभूतांतयोरित्थं येन विनोदितौ स भगवा
न्वालो गजास्यो वतु ॥ १ ॥ श्रीगणेशं शारदां चलक्ष्मीनारायणं गुरुम् ॥ नवग्रहांश्च दि
क्पालान्नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥ २ ॥ यो भूच्छौ चोपनामा बुधमुकुटमणिर्विद्वनाथः प्र
सिद्धस्तज्जोगाधराख्यः क्षितिमुरमहितः सर्ववेदार्थवेत्ता ॥ तत्पुत्रः साधुशीलः शत
पथनिपुणो याज्ञिकैर्वन्द्यमानः पुण्यात्मा सर्वकाले जयति ऋषिबुधः शिष्यसंघाच्चिंता
घ्निः ॥ ३ ॥ करोति विदुषां प्रीत्यै सर्वसंस्कारभास्करम् ॥ सूत्रं हरिहरं कर्कवा सुदेवी समा
हितः ॥ ४ ॥ आलोक्य सम्यङ् मनसा सरलं सुगमं न वम् ॥ यस्यावलोकनेनैव स्फुरंति ह

प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	प्रकरणानि	पत्रं	पृष्ठं	पं०
सिष्टांरुथीपूजनमर्घ्य-			देवकोत्यापनपर्यंतनिधि-			
दानंमार्थनान	२७१	२	लक्ष्मणी	"	"	५
नायनदानादि	२७१	१	अथमातृविसर्जनानंतरमन्द-			२
वरहस्तोरुन्यानिवेदनम्	"	"	पर्यंतनिषेधमाहअन्नापवा०	"	२	९
अग्नभूषणनिर्णयः	"	२	कन्यागृहेभोजननिषेधः	"	"	६
गभूषणेशगणपतिपूजनादि	२७३	२	अथनरस्यमृतभार्यत्वपरि-			४
अथमगमाग्देनधूनिवासः	"	२	हारोपायकर्मक्रमः	२७९	१	६
अग्नतुर्गिकर्मक्रमः	"	"	अथप्रयोगः	२७९	२	१
चतुर्गिकर्मप्रयोगः	२७४	१	अथैकभार्याविद्यमानत्वेद्विती-			६
अथदेवकोत्यापनमंडपो-			यविवाहोअधिवेदनीयकार०	२८०	२	७
दासननिर्णयः	२७५	२	अधिवेदनकालमतीक्ष्णमाह॥	"	"	८
देवकोत्यापनप्रयोगः	२७६	२	विवाहोतरेविशेषमाह	"	"	९
अग्निरागमनम्	२७७	२	अथस्त्रीनिधनेद्वितीय-			१
निशेधभार्ययासहभोजनं	२७८	२	रिणयकालमाह	२८१	१	२

इति संस्कारभास्करग्रंथविषयातुक्रमणिका
समाप्ता ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीलक्ष्मीनारा
यणाभ्यां नमः ॥ अथ संस्कारभास्करप्रारंभः ॥ तत्रादौ मंगलाचरणम् ॥ ॥ वात्स
ल्यात्पितरौ कपोलयुगुलं स्वस्यागतौ चुबितुं दृष्ट्वा कुंचितमास्य पद्मममलं सेषात्स्मितं स
त्वरम् ॥ अन्योन्यं शिवयोस्ततः सुवदने युक्ते अभूतांतयोरित्थं येन विनोदितौ स भगवा
न्वालोगजास्योवतु ॥ १ ॥ श्रीगणेशं शारदां च लक्ष्मीनारायणं गुरुम् ॥ नवग्रहांश्च दि
क्पालान्नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥ २ ॥ यो भूच्छौ चोपनामा बुधमुकुटमणिर्विश्वनाथः प्र
सिद्धस्तज्जोगं गाधराख्यः क्षितिसुरमहितः सर्ववेदार्थवेत्ता ॥ तत्पुत्रः साधुशीलः शत
पथनिपुणो याज्ञिकैर्वंद्यमानः पुण्यात्मा सर्वकाले जयति ऋषिबुधः शिष्यसंधान् चितां
घ्रिः ॥ ३ ॥ करोति विदुषां प्रीत्यै सर्वसंस्कारभास्करम् ॥ सूत्रं हरिहरं कर्कवा सुदेवीं समा
हितः ॥ ४ ॥ आलोक्य सम्यङ् मनसा सरलं सुगमं नवम् ॥ यस्यावलोकनेनैव स्फुरंति ह

दितक्षणात् ॥ ५ ॥ तत्रतावत् ॥ गौतमेनचत्वारिंशत्संस्काराः कथिताः ॥ तेय
 था ॥ ॥ गर्भाधानंपुंसवनंसीमंतोन्नयनंजातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणमन्नप्राशनंचौ
 लोपनयनेचत्वारिवेदत्रतानिकेशांतस्नानेसहधर्मचारिणिसंयोगः पंचमहायज्ञाऽष्ट
 कापार्वणश्राद्धानिश्रावण्याग्रहायणीचैत्रीआश्वयुजीतिसप्तपाकसंस्थाः अग्न्याधे
 यमग्निहोत्रं दशपौर्णमासौचातुर्मास्याग्रयणेष्टिर्निरूढपशुः सौत्रामणीतिसप्तहविर्यज्ञ
 संस्थाः अग्निष्टोमअत्यग्निष्टोमउक्थ्यपोडशीवाजपेयोतिरात्रआप्तोर्यामइतिसंस्त
 सोमयज्ञसंस्थाः उपाकर्मोत्सर्जनंपैतृमेधिकंच ॥ ॥ इत्येतेचत्वारिंशत्संस्का
 राः ॥ ॥ अंगिरास्तुपंचविंशतिसंस्कारानुक्तवान् ॥ तेयथा ॥ गर्भाधानंपुंसवनंसी
 मंतो वंलिरेवच ॥ जातकर्मनामकर्मनिष्क्रमोन्नाशनंपरम् ॥ चौलकर्मोपनयनंतद्भ्रता

नांचितुष्टयम् ॥ तच्छब्देनप्रासिद्धत्वाद्देग्रहणेतद्रतानांचतुर्वेदव्रतानामित्यर्थः ॥ स्ना-
नोद्गाहौचाग्रयणमष्टकाश्चयथातथम् ॥ श्रावण्यामाश्वयुज्यांचमार्गशीर्ष्यांचपार्वणं ॥
उत्सर्गश्चाप्युपाकर्ममहायज्ञाश्चनित्यशः ॥ संस्कारानियताह्येतेब्राह्मणस्यविशेषतः
इति ॥ एषांप्रयोगाः ग्रंथविस्तारभयान्नात्रलिखिताः ॥ परिज्ञानार्थकैवलं नामानिलि-
खितानि ॥ अधुनास्वगृह्योक्तागर्भाधानादिविवाहांताः षोडशसंस्काराः मुख्य-
मयाऽस्मिन्ग्रंथेपरिगृहीताः ॥ तेचगौतमेनप्राक्कथिताः ॥ तथाचस्मृत्यंतरे ॥
॥ गर्भाधानमतश्चपुंसवनकंसीमंतजाताभिधेनामाख्यंसहनिष्क्रमेणचतथान्नप्राशनं
कर्मच ॥ चूडाख्यंव्रतबंधकोप्यथचतुर्वेदव्रतानांपुरः केशांतः सविसर्गकः परिणयः
स्यात्षोडशीकर्मणाम् ॥ १ ॥ एतेगर्भाधानादिषोडशसंस्काराः सर्वेषामेव ॥ एतेच
द्विजानामेवसमंत्रकाः ॥ ॥ यथाहयाज्ञवल्क्यः ॥ ब्रह्मक्षत्रियविद्वशूद्रावर्णा

स्त्वाद्यास्त्रयोद्विजाः ॥ निषेकादिस्मशानां तास्ते पावैर्मन्त्रतः क्रिया इति ॥ अतए
 व षोडशसंस्कारानधिकृत्य तेषां प्रयोगाः समन्त्रकाः प्रागदर्शितग्रंथाभिप्रायेणात्र
 लिखिताः ॥ यमः ॥ शूद्रोऽप्येवंविधः कार्यो विना मन्त्रेण संस्कृत इति ॥ क
 न्यकार्याश्च गर्भाधानादिचौलांताः अष्टसंस्काराः अमन्त्रकाः ॥ विवाहस्तु पुंरुदुभयसं
 योगे वर्णन्यायेन यथाविधिकार्यः ॥ तथाच स्मृत्यन्तरे ॥ स्त्रीणां चौलांतसंस्काराः
 प्रकर्तव्या अमन्त्रकाः ॥ पुंस्त्रियोरुभयो गस्तु विवाहः स यथाविधीति ॥ अथ संस्कारा
 णां फलानि स्मृतिसंग्रहे ॥ निषेकाद्विजिकंचै नो गार्भिकंचापमृज्यते ॥ क्षेत्रसंस्कारसि
 धिश्च गर्भाधानफलं स्मृतं ॥ गर्भाद्भवेच्च पुंसूतः पुंस्त्वस्य प्रतिपादनं ॥ निषेकफलवज्ज्ञे
 यं फलं सीमितकर्मणः ॥ गर्भाबुपानजो दोषो जातात्स वापि नश्यति ॥ अपिशब्दस्य दो
 षनिषेकः गर्भाधानां स्मशानं प्रेतकर्म ३ पुंसूतिः पुंसवनं ४ निषेको गर्भाधानं ५ जातात् जातकर्म ६ नुष्ठानात्

पशब्देनान्वयः ॥ आयुर्वर्चोभिबृद्धिश्चसिद्धिर्व्यवहतिस्तथा ॥ व्यवहतिर्व्यवहारस्त
स्यसिद्धिरित्यर्थः ॥ नामकर्मफलं त्वेतत्समुद्दिष्टमनीपिभिः ॥ सूर्यावलोकनादायुरभि
बृद्धिर्भवेदध्रुवा ॥ निष्क्रमादायुःश्रीबृद्धिरप्युद्दिष्टमनीपिभिः ॥ अन्नाशनान्मातृगर्भम
लाशीचापिशुध्यति ॥ बलायुर्वर्चोबृद्धिश्चचूडकर्मफलं स्मृतम् ॥ उपनीतेः फलं त्वेत
द्विजतासिद्धिपूर्विका ॥ वेदाधीत्यधिकारस्यसिद्धिर्ऋषिभिरिरतेति ॥ यत्रयत्रनापि
श्रूयतेतत्रतत्रैजिकगार्भिकेनोविनाशोपिफलं ज्ञेयम् ॥ अन्येपिकर्णवेधादयः संस्का
राः शास्त्रांतरोक्तास्तत्रतत्रवक्ष्यंते ॥ इति संस्काराः ॥ तथाविशेषावश्यकानि
कर्माणिशिष्टाचारयुतानिचात्रगृहीतानि ॥ तानियथा ॥ पट्टीपूजनंदोलारोहणंतथा
गोदुग्धपानं शिशोर्भूमिपुंस्थितिर्दत्तकप्रतिग्रहः कर्णस्यवेधस्तथा ॥ श्रवधार्पणमक्ष
रप्रलिखनंकौमारधीबृद्धयेकन्यारिष्टहरोघंटः परिणयश्चार्कस्तथापौरुषे ॥ १ ॥ ए

पांप्रयोगाः षोडशसंस्काराणांमध्येसमयानुसारमग्रेलिखिताः ॥ ॥ तत्रादौपरि
 भाषा ॥ ॥ संकल्पेनविनाकर्मकरणेदोषउक्तोभविष्ये ॥ संकल्पेनविनाकर्मय
 तिकंचित्कुरुतेनरः ॥ फलंचाप्यल्पकंतस्यधर्मस्यार्धक्षयोभवेत् ॥ १ ॥ संकीर्त्यमा
 सपक्षादीन्निमित्तानितथैवच ॥ इदंकर्मकरिष्येहमितिसंकल्पमाचरेत् ॥ २ ॥ अनु
 लुंध्यस्वशाखोक्तविधिकर्मसमाचरेत् ॥ कर्मान्यथाकृतंज्ञात्वातावेदवपुनश्चरेत् ॥
 ॥ ३ ॥ प्रधानस्याक्रियायांतुसांगंतत्पुनराचरेत् ॥ तदंगाकरणेप्रायाश्चित्तमेवनकर्म
 तत् ॥ ४ ॥ वामनपुराणे ॥ ॥ सर्वमंगलमांगल्यंवरण्यंवरदंशुभम् ॥ नारायणंनम
 स्कृत्यसर्वकर्माणिकारयेत् ॥ १ ॥ ॥ वसिष्ठः ॥ जपहोमोपवासेषुधौतवस्त्रध
 रोभवेत् ॥ अलंकृतः शुचिर्मौनीश्रद्धावान्विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥ यदिवाग्यमलोपः
 स्याज्जपादिपुक्कथंचन ॥ व्याहरैर्द्वैष्णवंमंत्रंस्मरेद्भाविष्णुमव्ययम् ॥ २ ॥ अहतवस्त्र

लक्षणमुक्तं स्मृतिरित्नावल्याम् ॥ ईषद्धौतनवंश्वेतंसदशयन्नधारितम् ॥ अहतंतद्वि
जानीयात्सर्वकर्ममुपावनम् ॥ १ ॥ ईषद्धौतमरजकादिनासकृद्धौतमिति नागान्हिके
व्याख्यातम् ॥ कश्यपेन त्वन्यथोक्तं ॥ अहतं यंत्रनिर्मुक्तं वासः प्रोक्तं स्वयं भुवा ॥ शस्तं
तन्मांगलिक्ये पुतावत्कालं न सर्वदेति ॥ १ ॥ (कबले पट्टवस्त्रे च नीलारागो न दुष्यति
॥ २ ॥) क्षौमे वस्त्रेऽहते पत्नीचेति सूत्रे अनंतयाज्ञिकैरप्येवं व्याख्यातम् ॥ वसिष्ठः
॥ रौद्रपित्रासुरान्मंत्रांस्तथाचैवाभिसारकान् ॥ व्याहृत्यालभ्य चात्मानमपः स्पृष्ट्वा
न्यदाचरेत् ॥ १ ॥ ॥ कात्यायनः ॥ पित्र्यमंत्रानुब्रुवाणे आत्मा लंभोधमेक्षणे ॥
अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासे नृतमापणे ॥ १ ॥ मार्जारमूपकस्पर्शे आकुष्ठे क्रोधसंभवे ॥
निमित्तेष्वपुसर्वेषु कर्मकुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ २ ॥ ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ कर्त्रेणानामनुक्तौ

१ आत्मा लंभः हृदया लंभः ।

तुदक्षिणांगं भवेत्सदा ॥ ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ यत्र दिङ्मोनास्ति जपादिषु कथं
 चन ॥ तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐंद्रासौभ्यापराजिता ॥ १ ॥ तत्रैव ॥ आसीनः प्रवृद्ध
 ध्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ॥ तदा सीनेन कर्तव्यं न प्रवृहेण न तिष्ठतेति ॥ १ ॥ पंचाश
 द्विर्भवेद्ब्रह्मा तदर्धेन तु विष्टुरः ॥ दक्षिणावर्तको ब्रह्मा वामावर्तस्तु विष्टुरः ॥ १ ॥ वेण्या
 वावर्तुलं कृत्वा वेण्यग्रं ग्रंथिवंधनम् ॥ अनंतर्गर्भकं साग्रं कोशं द्विदलमेव च ॥ २ ॥ प्रादेश
 मात्रं विशेषं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ पवित्रे दर्भसंख्यामाह मार्कंडेयः ॥ चतुर्भि
 र्दर्भपिंजलैर्ब्राह्मणस्य पवित्रकम् ॥ एकैकं न्यूनमुद्दिष्टं वर्णैर्वर्णैः यथाक्रमम् ॥ १ ॥ सर्वैर्भा
 वा भवेद्वाभ्यां पवित्रं ग्रंथितं न वा ॥ चतुर्भिः शांतिकैः कार्यपौष्टिकैः पंचभिस्तथा ॥ २ ॥
 सप्तपत्राः शुभादर्भास्ति लक्षेत्रसमुद्भवाः ॥ अप्रसूताः स्मृता दर्भाः प्रसूतास्तुकुशाः
 स्मृताः ॥ ३ ॥ समूलाः कुतपाः प्रोक्ताश्चिन्नाग्रास्तृणसंज्ञिताः ॥ दर्भाः कृष्णाजि

नमंत्राब्राह्मणाहविरग्नयः ॥ ४ ॥ अयातयामान्येतानिनियोज्यानिपुनः पुनः ॥ चि
तोदर्भाः पथिदर्भायज्ञभूमिषु ॥ ५ ॥ स्तरणासनपिंडेषु षट्कुशान्परिवर्जयेत्
॥ रत्नावल्याम् ॥ द्वयोस्तुपवर्णोर्मध्येपवित्रंधारयेद्बुधः ॥ अनामिकाग्रपूर्वतुनिस
र्गंतुपवित्रकम् ॥ १ ॥ नोच्छिष्टंतत्पवित्रं स्याद्भुक्तोच्छिष्टं विवर्जयेत् ॥ द्वयंगुलं मूलवल
यंत्रांथिरेकांगुलोभवेत् ॥ २ ॥ चतुरंगुलमग्रं स्यात्पवित्रं स्यात्प्रमाणतः ॥ नागान्हि
के ॥ ॥ अन्यान्यपिपवित्राणि कुशदूर्वाभयानि च ॥ हेमात्मकपवित्रस्य कलांनाह
तिपोडशीम् ॥ १ ॥ मापाणांपोडशादूर्ध्वं कुर्याद्विमपवित्रकम् ॥ तेभ्यः स्वल्पतरं न्यूनं न
कुर्वीत कदाचन ॥ २ ॥ हीनकर्मणि चोच्छिष्टे कुशधृतपवित्रकम् ॥ निर्माल्यतेषु संप्रा
प्तिर्न हेमन्श्चपवित्रके ॥ ३ ॥ पवित्राभावे सुमंतुः ॥ ॥ समूलाग्रौ विगर्भातु कुशौ द्रोद
क्षिणेकरे ॥ सव्ये चैव तथा त्रीन्वै विभूयात्सर्वकर्मसु ॥ १ ॥ ॥ बौधायनः ॥ ॥ हस्त

योरुभयोर्द्वौ द्वावासने पितथैव च ॥ ॥ तथा ॥ ॥ सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन
चा ॥ विशिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतम् ॥ १ ॥ अनेन हि दधिखादिरादिवदुपवीति
त्वस्य बद्धशिखत्वस्य च क्रतुपुरुषोभयार्थत्वमवगम्यते ॥ ॥ हेमाद्रौ भरद्वाजः ॥
दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य वामस्कंधे निवेशितम् ॥ यज्ञोपवीतमित्युक्तं देवकार्येषु शस्यते ॥ १ ॥
कंठावलं वित्तं च वन्न ह्यमूत्रं यदा भवेत् ॥ तन्निवीतमिति ख्यातं शस्तं कर्मणि मानुषे ॥ २ ॥
उत्क्षिप्तं वामत्राहौ तु दक्षिणस्कंधमाश्रितम् ॥ प्राचीना वीतमित्युक्तं तत्पित्र्येष्वेव कर्मसु
इति ॥ ३ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ तिलकं कुकुमैर्नैव सदा मंगलकर्मणि ॥ कारयित्वा सुम
तिमान्नश्चेत्तदं न भृदा ॥ १ ॥ ॥ मंत्रेणोकारपूतेन स्वाहां तेन विचक्षणः ॥ स्वा
हा वसाने जुहुयाद्भ्यान्वै मंत्रदेवतां ॥ १ ॥ मंत्रांते यावद्विजाया सा तु मंत्रस्वरूपिणी ॥
तदंते न्यापयन्ती न्याजी न्यागर्ग्यं गन्गां स्मृता ॥ २ ॥ आदौ द्रव्यपरित्यागः पश्चाद्धोमो वि

धीयते ॥ इति देवयाज्ञिकः ॥ ॥ ब्राह्मे ॥ ॥ शमीपलाशन्यग्रोधप्लक्षवैकंकतोद्भवाः
 ॥ अश्वत्थोदुंबरौ विल्वश्च दनः सरलस्तथा ॥ १ ॥ शालश्च देवदारुश्च खादिरश्चेतिया
 ज्ञिकाः ॥ ॥ कर्मप्रदीपे ॥ ॥ नां गुप्तादधिकाकार्या समित्स्थूलतराक्षचित् ॥
 नवियुक्ता त्वचा चैव न स कीटानस्फाटिता ॥ प्रादेशमात्रान्नाधिकानतथा स्याद्विंश
 खिका ॥ न स पर्णा समित्कार्या होमकर्मसु जानता ॥ २ ॥ प्रागग्राः समिधोग्राह्या
 अखर्वानेत्रफाटिताः ॥ काम्येषु वश्यकर्मदौ विपरीता जिघांसतः ॥ ३ ॥ विशीर्णा
 विफला ह्रस्वावक्रा बहुशिखाः कुशाः ॥ दीर्घाः स्थूला घुणैर्जुष्टाः कर्मसिद्धिविनाश
 काः ॥ ४ ॥ होतव्या मधुसर्पिर्भ्या दद्वाक्षीरेण संयुताः ॥ प्रादेशमात्राः समिध अशाखा अ
 पलाशिनीः ॥ ५ ॥ ॥ शंखः ॥ ॥ समित्पुष्पकुशादीनि ब्राह्मणः स्वयमाहरेत् ॥

१ नेत्रं जटामूलं च कथितम् ।

शूद्रानीतिः क्रयक्रीतिः कर्मकुर्वन्व्रजत्यधः ॥ १ ॥ ॥ वायुपुराणे ॥ कंडनपेष
 णंचिवतथैवोल्लेखनंतथा ॥ सकृदेवपितृणांस्याद्देवानांतत्त्रिरुच्यते ॥ कात्याय
 नः ॥ योनर्विपिजुहोत्यग्नौव्यंगारिणचमानवः ॥ मंदाग्निरामयावीचदरिद्रश्चैवजायते ॥
 तस्मात्समिद्धेहोतव्यनासमिद्धेकथंचन ॥ नवस्त्रवायुनाकुर्यात्पाणिशूर्पस्रुवादिभिः
 ॥ २ ॥ नकुर्यादग्निधमनंकुर्याद्भ्यजनादिना ॥ मुखेनैवधमेदग्निमुखदेशाद्भ्यजायत
 ॥ ३ ॥ अंधोबुधः सधूमेतुजुहुयाद्योहुताशने ॥ यजमानोभवेदंधः सपुत्रइतिचश्रुतिः
 ॥ मात्स्ये ॥ ॥ होमादिग्रहपूजायांशतमष्टोत्तरंभवेत् ॥ अष्टाविंशतिरष्टौवा
 यथाशक्तिविधीयते ॥ छंदोगपरिशष्टे ॥ यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधि
 यत् ॥ विद्मद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ १ ॥ वन्हलंपवास्वगृह्योक्तंयस्यकर्म
 प्रकीर्तितम् ॥ तस्यतावतिशास्त्रार्थकृतंभवेत् ॥ २ ॥ प्रवृत्तमन्यथाकुर्याद्यदिमा

हात्कथंचन ॥ यतस्तदन्यथाभूतंततएवसमापयेत् ॥ ॥ समाप्तेयदिजानीयान्मयैत
 दन्यथाकृतम् ॥ तावदेवपुनःकुर्यान्नावृत्तिःसर्वकर्मणः ॥ प्रधानस्याक्रियायत्रसांगतत्किं
 यतेपुनः ॥ तदंगस्याक्रियायांतुनावृत्तिर्नचतत्क्रिया ॥ ॥ ब्राह्मे ॥ ॥ यथोक्तवस्त्वसंप
 तौग्राह्यंतदनुकारयत् ॥ यवानामिवगोधूमात्रीहीणामिवशालयः ॥ १ ॥ आज्यंद्रव्य
 मनादेशेजुहोतिषुविधीयते ॥ मंत्रस्यदेवतायाश्चप्रजापतिरितिस्थितिः ॥ २ ॥ समस्त
 व्याहृतयइतिमदनः ॥ प्रणवादिनमोंतंचचतुर्थ्यंतंचसत्तम ॥ देवतायाःस्वकंनाममूल
 मंत्रलदाहृतः ॥ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ दध्यलाभेपयःकार्यमध्वलभितथागुडः ॥ घृतप्रति
 निर्धिकुर्यात्पयोवादधिवानृप ॥ १ ॥ ॥ बौधायनः ॥ ॥ आज्यहोमेषुसर्वेषुगव्यमेवघ
 तंभवेत् ॥ तदभावेमहिष्यास्तुआजमाविकमेवच ॥ तदभावेतुतैलंस्यात्तदभावेतुजा

१ अन्यथाभूतंविपर्यस्तम् । २ अनादेशेअविधानेप्राजापत्योमंत्रः । ३ तारळे किंवा सुरासनचिं तेल ।

तिलं॥ तदभावेतुकैसुभंतदभावेतुसार्पपम् ॥ २ ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ कनिष्ठोदंशिन्यंगु
 पुमूलान्यग्रंकरस्यच ॥ प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ १ ॥ पाण्याहुतिर्द्वा
 दशपर्वपूरिकारसादिनाचेत्सुचिपर्वपूरिका ॥ देवेनतीर्थेनचहूयतेहविः स्वंगारि
 णिस्वचिपितृपावके। आज्यपयआदिद्रव्याणिस्त्रुवेण। समिधोमूलतोद्वयंगुलंविहाय
 मध्यमानामिकांगुष्ठैर्जुहुयात्॥ चरुग्राससमंपाणिनैवजुहुयात्॥ आज्यंस्त्रुवेणैवजुहुया
 त्॥ तदभावेयाज्ञियवृक्षपर्णेन॥ द्रव्यभेदेनाहुतिमानंसिद्धांतेश्वरे ॥ कर्षप्रमाणमाज्यं
 स्यान्मधुक्षीरंचतत्समम् ॥ तंडुलानांशुक्तिमात्रंपायसंप्रसृतेःसमम् ॥ ४ ॥ कर्षमात्राणि
 भक्ष्याणिलानामुष्टिमितामताः ॥ अन्नग्राससमंग्राह्यंशंकग्रासार्धमात्रकम् ॥ ५ ॥ मू
 लानांतुत्रिभागःस्यात्कंदानामष्टमांशकः ॥ इक्षोःपर्वप्रमाणंस्यादंगुलद्वितयलता ॥

१ देशिनीतर्जनी ।

॥६॥ प्रादेशमात्राःसमिधोब्रीहिणामंजलेःसमम्॥ तिलसक्तुकणादीनांमृगीमुद्राप्रमा
 णतः ॥ ७ ॥ पत्रपुष्पफलादीनांसमानाहुतिरुच्यते ॥ चंदनश्रीखंडकस्तूरीकुंकुमा
 गरुकर्दमाः॥हरिमंथसमाःप्रोक्तागुग्गुलोबदरीसमः ॥ आहुतीनामिदमानंकथितंवेद
 वादिभिः ॥ तिसृभिर्दूर्वाभिरैकाहुतिः ॥ कुशेषुत्रिपत्रैकैकति ॥ मृगीमुद्रालक्षणं ॥मि
 लितानामिकांगुष्ठमध्यमांगुलीर्योजयेत् ॥ शेषांगुलीउच्छ्रितेतिमृगीमुद्रेयमोरिता॥
 याज्ञवल्क्यः ॥ ॥ आपर्पेच्छंदश्चैवत्यांविनियोगस्तथैवच ॥ वेदितव्यंप्रयत्नेनब्राह्मणे
 नविशेषतः॥अविदित्वातुयःकुर्याद्याजनाध्ययनंजपम्॥होममंतर्जलादीनितस्यचाल्प
 फलंभवेत् ॥ अत्रापवादः कृष्णभट्टीये ॥ नचस्मरेदपिच्छंदःश्राद्धैवतानिकेमखे ॥
 अन्यत्र॥अग्निहोत्रैवश्चदेव विवाहादिविधौतथा॥होमकालेनदृश्यंतेप्रायश्छंदपिदेवं

ताः ॥ शांतिकादिपुकार्येषु मंत्रपाठजपादिषु ॥ होमैनेव प्रकर्तव्याः कदाचिद्वापि देव
 ताः ॥ स्मृत्यन्तरे ॥ ॥ कनककुलिशनीलपद्मरागंचमौक्तिकम् ॥ एतानि पंच
 त्वानिरत्नशास्त्रविदो विदुः ॥ १ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ ॥ वज्रमाणिक्यवैडूर्यपुष्परागे
 द्रनीलकम् ॥ पंचरत्नमिति ख्यातं नारदेन महर्षिणा ॥ १ ॥ ॥ मदनरत्नस्कांदे ॥
 हरिद्राकुंभचैवासिंदूरकज्जलंतथा ॥ कूर्पासंकचतांबूलमांगल्याभरणं शुभम् ॥ पंचग
 व्यं स्मृतिदर्पणे ॥ गायत्र्यादाय गोमूत्रगंधद्वारेति गोमयम् ॥ आप्यायस्वेति चक्षीरं द
 धिः क्राव्णोत वैदधि ॥ १ ॥ तेजोसिशुक्रमित्वाज्यं देवस्य त्वाकुशोदकम् ॥ एभिस्तु पंच
 भिर्युक्तं पंचगव्यामिति स्मृतम् ॥ तत्र ताम्रपात्रे पलाशपत्रपुटे वा ताम्राया गोमूत्रमष्टमा
 पप्रमाणम् ॥ इवेत गोः शकृत् षोडशमापम् ॥ पीत गोः क्षीरं द्वादशमापम् ॥ ॥ कृ

१ हारिकः २ कंचुकी ।

प्णगोर्धृतमष्टमापम् ॥ कुशोदकंचतुर्मापम् ॥ अत्रमाषः पंचगुंजात्मकइतिधर्मसिधौ
 ॥ मदनरत्नेकात्यायनः ॥ ॥ आज्यंक्षीरंमधुतथामधुरत्रग्रमुच्यते ॥ पयोदधिघृ
 तंचैवमधुशर्करयायुतम् ॥ पंचामृतमिदंप्रोक्तंसर्वदेवप्रसादकम् ॥ ॥ ब्राह्मे ॥ ॥ अ
 श्वत्थोदुंबरहृक्षचूतन्यग्रोधपल्लवाः ॥ पंचभंगाइतिप्रोक्ताः सर्वकर्मसुशोभनाः ॥ १ ॥
 अश्वत्थादुंबरप्राह्मइतिपाठभेदः ॥ तथाच ॥ हृक्षः ॥ ॥ यक्षकदंमउक्तोगारुडे ॥
 कपूरमगरुश्चैवकस्तूरीचंदनंतथा ॥ कंकोलंचभवेदेभिः पंचभिर्यक्षकदंमः ॥ तथा ॥
 कपूरंचंदनंदर्पकुंकुमंचसमांशकं ॥ सर्वगंधमितिप्रोक्तंसमस्तसुरवल्लभं ॥ १ ॥ कुंकुमं
 केशरम् ॥ ॥ कुण्डमांसीहरिद्रेद्रमुगंशैलैयचंदनं ॥ वर्चांचंपकमुस्तां चसर्वौषध्योदश

१ पिंपरी पारोसार्पपळ इतिप्रसिद्धः १२ दर्पकस्तुरी ३ कुण्डकोष्ठा ४ मांसीजटामांसी ५ हरिद्रेद्रोआंबीहळद
 व हळद ६ मुरामोरेवेल अथवावाला ७ शैलयांशलाजित ८ चंदनप्रसिद्ध १ ० मुस्ताभद्रमोथ

स्मृताः ॥ १ ॥ भविष्यपुराणे ॥ आपः क्षीरं कुशाग्राणि दध्यक्षत तिलास्तथा ॥ य
 वाः सिद्धार्थकाश्चैव अर्घ्योपाङ्गः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ तत्रैव ॥ सुवर्णं रजतं ताम्रमार
 कूटं तथैव च ॥ लोहं त्र्यम्बुतथासीसं धातवः सप्तकीर्तिताः ॥ १ ॥ पंचरात्रे ॥ रजांसि पं
 चवर्णा निमण्डलार्थं तु कारयेत् ॥ शालितं डुलचूर्णं न शुक्लवायवसंभवम् ॥ रक्तं कुसुं भस्मि
 दूरगैरिकादिसमुद्भवम् ॥ हरितालोद्भवं पीतं रजनीसंभवं तु वा ॥ कृष्णं दग्धयवैश्चापि ह
 रितं पीतमिश्रितम् ॥ दशाङ्गधूप उक्तो मदनरत्नः ॥ पङ्कगकुष्ठं द्विगुणो गुडश्च लाक्षा त्रयं पंच
 नखस्य भागः ॥ हरीतकी सर्जरसं समांशं भागैकमेकं त्रिलवं शिलाजम् ॥ १ ॥ घ
 नस्य च त्वारिपुंरस्य चैकोधूपो दशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ हेमरा
 जतताम्राश्च मृन्मया लक्षणान्विताः ॥ यात्रोद्वाहप्रतिष्ठासुकुंभाः स्युरभिपेचने ॥

१ संकेतश्रीरीस २ अष्टाङ्ग ३ सोनपितळ ४ कथिल ५ सोनगेरू ६ लाख ७ नखला ८ राळ ९ न गरमोथ १० गुग्गुलु ।

॥ १ ॥ पंचाशांगुलवैपुल्यमुत्सेधःपोडशांगुलः ॥ द्वादशांगुलमूलंस्यान्मुखमष्टांगु
 लंभवेत् ॥ २ ॥ पंचचआशाश्चपंचाशाः॥आशादश ॥ पंचाधिकशतमंगुलानिवैपुल्य
 मितिकेचित् ॥ पंचदशतावान्वैपुल्यंव्यासइतितुयुक्तम् ॥ धातुजंमृन्मयंवापिकलशं
 यत्प्रतिष्ठितम्॥तद्भूतप्रादेशदीर्घचचतुरंगुलमुच्छ्रितम् ॥ सिततंडुलपूर्णनपात्रेणापिहि
 ताननमिति ॥ ॥ पटत्रिंशन्मते ॥ ॥ यवगोधूमधान्यानि तिलाःकंगुश्चमुद्गरकाः ॥
 दूर्यामाकाश्चणकाश्चैवसप्तधान्यमुदाहृतम् १॥अश्वस्थानाद्भजस्थानाद्ब्रह्मीकात्सं
 गमाद्भद्रदात् ॥ राजद्भाराम्बगोष्ठाम्बमृदमानीयनिक्षिपेत् ॥ द्रव्यमानमाह याज्ञव
 ल्क्यः ॥ ॥ जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरणुरजःस्मृतं॥तैष्टौलिक्षास्तुतास्तिक्षोरजसूर्षपं
 उच्यते॥१॥गौरस्तुतेत्रयःषट्तेयवोमध्यश्चतेत्रयः॥कृष्णलाःपंचतेमाषस्तेसुवर्णस्तु

१ प्रसिद्धः २ राळे ३ सावे ४ वारुळ ५ महानदीसागरसंगमात् ।

पोडश ॥ २ ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारःपंचवापिप्रकीर्तिताः॥द्विकृष्णलेखूप्यमाषोधरणंपो
 डशैवते ॥ ३ ॥ शतमानंतुदशभिर्धरैःपलमेवतु ॥ निष्कंसुवर्णाश्चत्वारइति ॥ ॥
 ताम्रस्योन्मानं ॥ पलचतुर्थीशेनकर्पणोन्मितःकार्षिकस्ताम्रसंबंधीपणोभवति ॥ कर्ष
 संज्ञानिधंटातेपोडशाक्षःकर्पोस्त्रीपलंकर्पचतुष्टयमितितेषोडशमाषाअक्षः सएवकर्पइ
 त्यर्थः ॥ कार्पापणसंज्ञश्चनारदेनोक्तः ॥ कार्पापणोदक्षिणस्यादिशिरौप्यःप्रवर्तते॥प
 णेर्निवद्धःपूर्वस्यांपोडशैवपणाःसतु ॥ ॥ लीलावत्याम् ॥ ॥ वराटकानांदशकद्रयं
 यत्साकाकिणीताश्चपणश्चतस्रः॥तेपोडशद्रम्मइहावगम्योद्रम्मैस्तथाषोडशभिश्चाने
 ष्कः॥१॥अशीतिगुंजात्मकःकर्षः ॥ चत्वारःकर्षानिष्कमितिधर्मसिंधौ ॥ ॥ धान्य
 मानंभविष्ये ॥ पलद्रयंतुप्रसृतांद्विगुणंकुडवंमतं॥ चतुर्भिःकुडवैःप्रस्थःप्रस्थाश्चत्वार
 आढकः॥आढकैस्तैश्चतुर्भिश्चद्रोणस्तुकथितोबुधैः॥कुंभोद्रोणद्रयंशूर्पःखारीद्रोणा

स्तुपोडश ॥ ॥ गोपथे ॥ ॥ पंचकृष्णालकोमापस्तैश्चतुःषष्टिभिः पलम् ॥ पलैर्द्वादश
भिः प्रस्थोमागधेषुप्रकीर्तितः ॥ १ ॥ आढकस्तैश्चतुर्भिश्चद्रोणः स्याच्चतुराढकः ॥
॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ ॥ पलंचकुडवः प्रस्थआढकोद्रोणएवच ॥ धान्यमाने
पुबोद्धव्याः क्रमशोमीचतुर्गुणाः ॥ १ ॥ द्रोणैः षोडशभिः खारीविंशत्याकुंभउच्य
ते ॥ विंशतिरित्यत्रद्रोणैरितिसंबध्यते ॥ ॥ तथाच ॥ ॥ कुंभोद्रोणइति
पक्षाद्द्विशतिद्रोणमितः कुंभइतिपक्षांतरम् ॥ पलसहस्रमितः कुंभइतिपक्षांतरम् ॥
॥ वाराहे ॥ ॥ पलद्वयंतुप्रसृतंमुष्टिरैकपलंस्मृतम् ॥ अष्टमुष्टिर्भवेत्किंचित्किंचि
दष्टौतुपुष्कलम् ॥ १ ॥ पुष्कलानिचचत्वारिआढकः परिकीर्तितः ॥ चतुराढको
भवेद्द्रोणइत्येतन्मानलक्षणम् ॥ एतत्पक्षाणांशक्तिकालाद्यपेक्षयाव्यवस्था ॥ स्मार्तिक
मेकमउक्तोधर्मसिधौ ॥ ॥ संकल्पः स्वस्तिवाग्विप्रवरणंभूतानिःसृतिः ॥ पंचगव्यैर्भू

मिशुद्धिर्मुख्यैदेवतपूजनम्॥अग्निप्रतिष्ठासूर्यादिग्रहस्थापनपूजनम्॥देवतान्वाहितिः
पात्रासादनंहविषांकृतिः ॥ यथाक्रमंत्यागहोमावितिपूर्वांगकःक्रमः ॥ पूजास्विष्टं
नवाहुत्योवलिः पूर्णाहुतिस्तथा॥पूर्णपात्रविमोकाद्यग्र्यर्चनंतिऽभिषेचनम्॥ मानस्तो
केतिभूतिश्चदेवपूजाविसर्जने ॥ श्रेयोग्रहोदक्षिणादिदानंकर्मेश्वरार्पणम् ॥ क्रमोयमु
त्तरांगानांप्रायः स्मार्तेष्वितिस्थितिः ॥ ॥ दशप्रणवाउक्ताः शांतिकमलाकरे ॥ आ
दौप्रणवमुच्चार्य व्याहृतीः प्रणवान्विताः ॥ मंत्रादौप्रणवः कार्योमंत्रातिप्रणवः पुनः ॥
ततोव्याहृतिसंयुक्तस्त्वंतेचप्रणवः सदा ॥ ॥ अथवा ॥ आदौप्रणवमुच्चार्यसप्तव्याह
तयस्ततः॥मंत्रादौप्रणवः कार्योमंत्रातिप्रणवःपुनः॥अंतर्विसर्गंककुर्याच्छेतिस्मार्तेचक
र्मणि ॥ मंत्रादौप्रणवस्तद्ब्रह्मस्वार्मयभाषणात् ॥ कर्मविशेषे अग्निनामान्युक्तानि
धर्मसिंधौ ॥ ॥ अग्निस्तुमास्तोनामगर्भाधानेविधीयते॥ पावमानः पुंसवनेसीमंतेमंग

लामिधः ॥ प्रवलोजातसंस्कारेपार्थिवानामकर्मणि ॥ अन्नाशनेशुचिः प्राक्तिः सम्यः ॥
स्याच्चालकर्मणि ॥ व्रतादेशेसमुद्भवोगोदानादौमूर्यः विवाहयोजकः ॥
आयसथ्येद्विजोनमप्रायश्चित्तेविटः स्मृतः ॥ पाकयज्ञेषुपावकः पतृकेकव्यवाहनः ॥
देव्येहव्यवाहनः ॥ शांतिकेवरदः ॥ पौष्टिकेवलवर्धनः ॥ मृतदाहेकव्यादः ॥ पूर्णाहु
त्यांमृडः ॥ अभिचारैकोधोग्निः ॥ वश्यार्थपावकः ॥ वनदाहेदूपकः ॥ कुक्षौजठरः ॥
वैश्वदेवैस्कमः ॥ लक्षहोमेवान्हिः ॥ कोटिहोमेहुताशनः ॥ समुद्रेवाडवः ॥ अग्निहोत्रे
गार्हपत्योदक्षिणाग्निराहवनीयश्चेतित्रयः ॥ ज्ञात्वैवमग्निनामानिसर्वकर्माणिकारये
त् ॥ ॥ कर्मदेवतानामन्याहवौधायनः ॥ पुण्यांहवाचयिष्यन्नामगृह्णीयादसौ
प्रीयतामिति विवाहस्याग्निरौपासनस्याग्निमूर्यप्रजापतयः ॥ स्थालोपाकस्याग्निगर्भो
गर्भाधानस्यचव्रत्ता ॥ पुंसवनस्यप्रजापतिः ॥ असावित्यस्यस्थानेप्रजापतिर्देवतेत्यर्थः

॥तथाचसंग्रहे ॥ स्वस्तिवाचनमन्त्रेतुकर्मैकमयथातथं। पृथक्पृथक्प्रकुर्वति देवतानां स
 मर्पणम् ॥ औपासनाग्निः सूर्यश्च विवाहे च प्रजापतिः ॥ स्थालीपाके ग्निर्गर्भश्च आधानब्रह्म
 णस्तथा ॥ प्रजापतिः पुंसवने धातासीमन्तकेऽप्यथ ॥ सविता जातकर्मेषु नामकर्म प्रजाप
 तिः ॥ निष्क्रमेन्न प्राशने च सविता पारिकीर्तितः ॥ चोलैतथैव केशांति प्रजापतिरिति
 स्मृतः ॥ इन्द्रस्तथोपनयने न व्रततुर्ये अपापकः ॥ श्रद्धामेधो विसर्गश्च सुश्रवाः पारिकीर्तितः
 उपाकर्मैतु सविता विवाहेषु प्रजापतिरिति ॥ सोमयागगर्भाधानसीमन्तोन्नयनाधानादि
 कर्माणि भूतवृद्धिश्चाद्धेः क्रतुदक्षसंज्ञकाः विरवे देवा अन्यत्र सत्यवसुसंज्ञकाः ॥ आप
 स्तंबः ॥ ॥ त्रिमात्रस्तु प्रयाक्तव्यः कर्मारंभेऽपुसर्वशः ॥ त्रिमात्रस्तु प्रणवः ॥ मार्क
 डेयः ॥ ॥ इक्षुरापः पयो मूलं तांबूलं फलमौषधं ॥ भक्षयित्वाऽपि कर्तव्याः स्नानदानादि
 काः क्रियाः ॥ स्नानमप्याधिकारिता वच्छेदकम् ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ प्रचेतसा ॥ स्नातो

धिकारीभवतिदैवैपित्र्येचकर्मणि ॥ पवित्राङ्गस्तथाजाप्येदानेचविधिचोदिते ॥
आग्नेये ॥ स्नानानामपिसर्वेषांवारुणेनचमानवः ॥ कर्तुमर्हतिकर्मणिविधिवत्सर्वदा
द्विजः ॥ संध्यावंदनंविनाकर्मनकर्तव्यमित्युक्तंतत्रैव ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्य
मनर्हःसर्वकर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुतेकर्मनतस्यफलमश्नुते ॥ ॥ वाराहे ॥ ॥ सुस्ना
तःसम्यगान्तांतःकृतसंध्यादिकक्रियः ॥ कामक्रोधविहीनश्चपाखंडस्पर्शवर्जितः ॥
जितेंद्रियःसत्यवादीसर्वकर्मसुशस्यते ॥ ॥ कर्मगस्नानेविशेषोमार्कंडेयपुराणे ॥
शिरःस्नानंप्रकुर्वीतदैवंपित्र्यमथापिवा ॥ प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापिश्रमश्रुकर्मचकार
येत् ॥ तत्रादौश्रमश्रुकर्मततःशिरःस्नानम् ॥ अन्यथाऽशुचिर्वापत्त्यापुनःस्नानापत्तेः ॥
तच्चस्नानंमंगलकृत्यादौतिलामलकादिनोदृत्याभ्यंगस्नानपूर्वककार्यम् ॥ तदुक्तंपर
तच्चस्नानंमंगलकृत्यादौतिलामलकादिनोदृत्याभ्यंगस्नानमाचरेत् ॥ सर्वाषधीगंधचूर्णैर्युक्तैःकृष्णति

लामलैः ॥ उद्धृत्यागानितैलेनचंपकादिसुगंधिना ॥ तैलेनमंगलस्नानंकुर्वीतब्राह्म
 णैःसहेति ॥ आपस्तंबः ॥ आर्द्रवासास्तुयःकुर्याज्जपहोमपरिग्रहान् ॥ स
 र्वतद्राक्षसंविद्याद्ब्रह्मिजानुचयत्कृतम् ॥ यज्जलेशुष्कवस्त्रेणस्थलेचैवाद्र्द्रवाससा ॥ जपोहो
 मस्तथादानंतत्सर्वनिष्फलंभवेत् ॥ सप्तवाताहतमपिशुष्कम् ॥ नस्यूतेननदग्धेनपार
 क्येणविशेषतः ॥ मूपकोत्कर्णजीर्णैर्नकर्मकुर्याद्विचक्षणइतिभारतात् ॥ ॥ बौधा
 यनः ॥ ॥ कापायवासाःकुरुतेजपहोमप्रतिग्रहान् ॥ नतद्देवागमंकर्महव्यकव्येष्व
 थोहाविरिति ॥ भवेदितिशेषः ॥ ॥ आचारादर्शे ॥ ॥ नरक्तमुल्बणंवासोननीलंच
 प्रशस्यते ॥ मलांक्तंचसदाहीनंवर्जयेदंबरंबुधइति ॥ व्याघ्रपादः ॥ कापायंकृष्णवस्त्रं
 चमलिनंकेशदूषितम् ॥ जीर्णंचसंधितंवापिपारक्यमैथुनेधृतं ॥ छिन्नाग्रमुपवस्त्रंचकुत्सि
 तंधर्मतोविदुरिति ॥ अयंचनिषेधःसतिसंभवेवोध्यः ॥ ॥ व्रतहेमाद्रौ ॥ प्रागग्रमुदगग्रं

वाधौतवासःप्रसारयेत् ॥ पश्चिमाग्रदक्षिणाग्रंपुनःप्रक्षालनाच्छुचीति॥मार्कण्डेयः ॥ ॥
अन्यदेवभवेद्वासःशयनीयेनराधिप ॥ अन्यदेवचदेवानामर्चायामन्यदेवहि ॥ ॥
अन्यच्चलोकयात्रायामन्यदीश्वरदर्शने ॥ योगीयाज्ञवल्क्यः ॥ अभावेधौतवस्त्र
स्यशाणक्षौमादिकानिच ॥ कुतपयोगपट्टंवाविवासायेनैवभवेत् ॥ कुतपोनेपालकंब
लः ॥ ॥ भविष्ये ॥ ॥ नीलरक्तेनवस्त्रेणयत्कर्मकुरुतेद्विजः ॥ स्नानंदानंतपोहोमः
स्वाध्यायःपितृतर्पणम् ॥ वृथातस्यमहायज्ञानीलरक्तस्यधारणात् ॥ व्याघ्रपादः ॥
नैकवस्त्रोद्विजःकुर्याद्भोजनंचसुरार्चनम् ॥ तत्सर्वमसुरेंद्राणांब्रह्माभागमकल्पयत् ॥
विष्णुपुराणे ॥ ॥ होमदेवार्चनाद्यासुक्रियास्वाचमनेतथा ॥ नैकवस्त्रःप्रवर्तेतद्विजवा
चनिकेतथा ॥ द्विजवाचनेस्वस्तिवाचने ॥ ॥ शातातपः ॥ ॥ सव्यादंसात्परिभ्रष्टं
कटिदेशेधृतांवरम् ॥ एकवस्त्रंतुतद्विद्याद्वैवोपित्र्येविवर्जयेत् ॥ ॥ संग्रहे ॥ ॥ वामेष्टु

तथानाभाकच्छत्रयमुदाहृतम् ॥ त्रिभिःकच्छैःपरिज्ञेयोविप्रोयःसशुचिर्भवेत् ॥ आ
 दौकच्छस्ततोनीवीनाभिमध्येचवाससी ॥ नीवीदक्षिणतःस्थाप्याएतत्रिकच्छलक्ष
 णम् ॥ शयनंचार्द्रपादेनशुष्कपादेनभोजनम् ॥ नोत्तरीयमधःकुर्याद्रात्रिवासस्तथादि
 ने ॥ ॥ कटिवेष्ट्यंतुयद्वस्त्रंपुरीषोयेनवाकृतः ॥ मूत्रमैथुनकृद्वस्त्रंधर्मकार्येविवर्जयेत् ॥
 दानहेमाद्रौगौतमः ॥ ॥ स्नानेदानेजपेहोमेदैवेपित्र्येचकर्मणि ॥ बध्नीयान्नासुरी
 कक्षांशेपकालेयथारुचि ॥ ॥ तत्रैवयाज्ञवल्क्यः ॥ ॥ परिधानाद्बहिःकक्षानिबद्धाचा
 सुरीमता ॥ धर्मकर्मणिविद्वद्भिर्वर्जनीयाप्रयत्नतः ॥ ॥ विश्वामित्रः ॥ यज्ञोपवी
 तेद्विधार्थैश्चैतेस्मार्तचकर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयाथैवस्त्राभावेतदिष्यते ॥ उत्तरीयव
 स्त्राभावे ॥ पारस्करगृह्ये ॥ एकंचैत्पूर्वस्योत्तरवर्गेणप्रच्छादयतीति ॥ ॥ शिखाबंधश्चो
 कश्चतुर्विंशतिमते ॥ ॥ मध्येतुवह्वृचाश्चैवनिबध्नीयुःशिखांततः ॥ मध्यंदिनाश्चये

विप्राः पार्थदक्षिणतः क्रमात् ॥ वामपार्थेतुवध्रीयैर्विप्राः सामगायनाः ॥ ॥ संग्र
हे ॥ ॥ खल्वाटत्वादिदोषेण विशिखश्चन्नरो भवेत् ॥ कौशीतदाधारयीतब्रह्मग्रंथि
गुतां शिखाम् ॥ १ ॥ मार्कण्डेयः ॥ ॥ कुशपाणिः सदातिष्ठेद्ब्राह्मणोदंभवर्जितः ॥ स
नित्यं हंति पापानि तूलराशिमिवानलः ॥ ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ ॥ पेपणादिकयंत्रेषु श
ब्दोयावत्प्रवर्तते ॥ पतितांत्यजचांडालादीनां यावच्च शब्दकः ॥ तावत्कर्मनकर्तव्यं
तथासंध्याद्वयेऽपि च ॥ उपांशुलक्षणं बृहद्वाज्ञवल्क्यः ॥ विनाशब्दं जपोऽयस्तु
चलज्जिह्वा द्विजच्छदः ॥ उपांशुतं जपंप्राहुर्मनसामानसंबुधाः ॥ स्पष्टतरवर्णोच्चार
स्तु ॥ वर्णः स्पष्टतरोच्चार्यो नासाश्चासावर्धातिवा ॥ सुखश्चासावधिः शृण्वन्नभिपेका
र्चनेऽपुचेति ॥ आचारमयूखे ॥ ॥ कर्मप्रदीपे ॥ ॥ आवाहनासनं पाद्यमर्घमाचम
नीयकम् ॥ स्नानं वस्त्रोपवीतं च गंधमाल्यान्यनुक्रमात् ॥ १ ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं तांबूलं

चप्रदक्षिणा ॥ पुष्पांजलिरितिप्रोक्ताउपचारास्तुपोडश ॥ २ ॥ फलेनसुफलावासिः
 सांगतादक्षिणार्पणम् ॥ ॥ पंचोपचारास्तु ॥ ॥ गंधपुष्पेधूपदीपौनैवेद्यइतिपंचकम् ॥
 पंचोपचारमाख्यातंपूजनेतत्त्वविद्वधैः ॥ १ ॥ ॥ राजोपचारास्तु ॥ ॥ ततः पंचामृता
 भ्यंगमंगस्योद्धृतंनंतथा ॥ मधुपर्कं परिमलद्रव्याणिविविधानिच ॥ १ ॥ पाडुकांदोल
 नादर्शव्यजनंछत्रचामरे ॥ वाद्यातिंक्यंनृत्यगीतशय्याराजोपचारकाः ॥ २ ॥ अ
 थधनिकादिप्रदेयदक्षिणार्थद्रव्येयत्ताव्यवस्थामाह ॥ तत्रादौधनिकादिलक्षणम् ॥
 ॥ वाराहे ॥ ॥ वर्धयित्वाधनंयस्तुतस्माद्रासमपोहयः ॥ नखादेत्संग्रहपरोधनि
 कः सउदाहृतः ॥ १ ॥ पोषणीयकुटुंबस्यनिर्वाहोयावताभवेत् ॥ तावदेवसुखंयस्तुल
 भतेप्रतिवार्पिकम् ॥ ऋणंयस्यतुनास्त्येवसममध्यमउदाहृतः ॥ २ ॥ धनंपूर्वापरंयस्यवर्तते
 बहुसंख्यया ॥ अधिकस्यार्जकोयः स्यात्समूहाधनउच्यते ॥ सदाचाररतोविप्रोधना

जनपराङ्मुखः ॥ कुटुंबयत्नमतिकः सदरिद्रैश्चैतस्मृतः ॥ यस्यस्यादशनाभावः सदा
चाररतस्यहि ॥ महादरिद्रः सभवेद्भासोधान्यविवर्जितः ॥ वर्धयित्वाधनं यस्तुग्रासं वा
पिकमर्जयेत् ॥ सवैधन्यइतिप्रोक्तश्चैकवर्षेणयः पुमान् ॥ वर्षद्वयमितंग्रासं सहिधन्य
तरः स्मृतः ॥ अधिकस्याजकोयः स्यात्सधन्यतमईरितः ॥ धनैर्नैवविनायस्तुग्रासं
वार्पिकमार्जयेत् ॥ सवैधीरइतिप्रोक्तस्तारतम्यंचपूर्ववतइति ॥ अथैतेषुमध्यैकेनकि
यद्वयमित्याकांक्षायांवारहे लक्षनमस्कारहोमंप्रकृत्य ॥ व्याहतीनांसहस्र
स्यहोमेशुष्कं द्विजेर्पयेत् ॥ माषमात्रं सुवर्णं तु लक्षहोमेशंतं यवाइत्युक्तम् ॥ धनिको द्वि
गुणं दद्याच्चिगुणं तु महाधनः ॥ यवार्धं तु दरिद्रेण दातव्यं पुण्यलब्धये ॥ दद्यान्महादरि
द्रस्तुतदर्धशुल्कमवचेति ॥ मध्यमादिभिस्तु धानिकाद्यपेक्षया किंचिद्भूय न दरिद्राद्यपे
क्षया किंचिदधिकं देयमित्यर्थोत्तारतम्येन कल्पनीयम् ॥ धीरेणापि दरिद्रतोऽपि न्यूनं स

मंवालाभानुसारेणकल्पनीयम्॥एतच्चसुवर्णादिद्रव्यविषयमेवनतुगवादिविषयम्॥सु
वर्णप्रकृत्येवद्वेगुण्यादेरुक्तत्वात् ॥ एतत्सर्वनित्यकर्मविषयमनुक्तपरिमाणविषयकं
चज्ञेयम् ॥ काम्येउक्तपरिमाणेचकर्मणितुयथावदेवदेयम्॥धनिकादिस्तुदारिद्र्यमि
तिप्रख्यापयन्त्यथावन्नददातिसकर्मफलंनेवाप्नोति ॥ तथाचमनुः ॥ प्रभुः प्रथमक
ल्पस्ययोनिकल्पेनवर्तते॥सनाप्नोतिफलंतस्यपरत्रेति श्रुतिःस्मृतिरिति॥पुराणांतरेपि
वित्तशाब्धंनरोयस्तुधनेसतिकरोतिहि ॥ सनाप्नोतिफलंतत्रचौरएवप्रकीर्तितइति ॥
एवंस्वलपकालसाध्यबहुकालसाध्यकर्मसुश्रमाद्यनुरोधेनद्रव्येयत्ताकल्पनीया ॥भा
रते ॥ वेदोपनिषदेचैवसर्वकर्मसुदक्षिणा॥सर्वत्रैवतुचोद्दिष्टाभूमिर्गोथकांचनम् ॥
वैजवापः ॥ ॥ शिवनेत्रोद्भवंयस्मात्तस्मात्तात्पितृवल्लभम् ॥ अमंगलंतद्यत्नेनदेवकार्ये
विवर्जयेत् ॥ सर्वकर्मसुब्राह्मणभोजनसंख्यामाहगदाधरः ॥ गर्भाधानादिसंस्कारेन्वा

ह्यणान्भोजयेद्दश ॥ शतंविवाहसंस्कारेपंचाशन्मेखलाविधौ ॥ आवसथ्येत्रयस्त्रिंश
च्छ्रौताधानेशतात्परम् । अष्टकंभोजयेद्भक्त्यातत्तत्संस्कारसिद्धये ॥ आग्रयणेप्रायश्चि
त्तेत्राह्मणान्दशपंचचेति ॥ कृतंकर्मईश्वरार्पणंकार्यमित्युक्तंबृहन्नारदीये ॥ विष्णव
र्पितानिकर्माणिसफलानिभवंतिहि ॥ अनर्पितानिकर्माणिभस्मनीवहुतंहविः ॥ नि
त्यनैमित्तिकंकाम्यंयच्चान्यन्मोक्षसाधनम् ॥ विष्णोःसमर्पितंसर्वसात्विकंफलदंभवे
त् ॥ ॥ सप्तगोत्राणियथा ॥ ॥ पितुर्मृतुश्चभार्यायाभगिन्यादुहितुस्तथा ॥ पितृष्व
सुमातृष्वन्नोर्गोत्राणांसप्तकंस्मृतमिति ॥ एकोत्तरशतकुलानियथा ॥ चतुर्विंशति
विंशच्चषोडशद्वादशानिह ॥ रुद्रादशवसुश्चैवकुलमेकोत्तरंशतमिति ॥ आस्यनासा
क्षिकर्णौचिनाभिहृत्कंभुजौस्पृशेत् ॥ एवमान्चमनंकृत्वासाक्षान्नारायणोभवेत् ॥ इ
तिपरिभाषाप्रकरणम् ॥ अथगर्भाधानम् ॥ तत्रप्रथमरजोदर्शनेत्रयोदशदोषाःज्योतिः

शास्त्रे उक्तान्संकल्पे वक्ष्यामः तत्र दोषाणां निवर्हणार्थं नारदोक्तविधिना शांतिं कृत्वा
 गर्भाधानं कार्यं ॥ शांतिकर्मण्यग्निचक्रं चावश्यं तथापि अग्निचक्रं विना कर्माणि निरूता
 नि ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ दुर्गाहोमविधौ विवाहसमये सीमंतपुत्रोत्सवे गर्भाधानविधौ च वा
 स्तुसमये विष्णोः प्रतिष्ठादिषु ॥ मौजीवंधनवैश्वदेवकरणसंस्कारनैमित्तिके होमोनि
 त्यभवेन्न दोषकथितं चक्रं च वैहरपीति ॥ नारदो ये वासिष्ठे च वाराहे च विशेषतः ॥ कात्या
 यनोक्तग्रंथे स्युस्त्रयः शांतिर्यजुः स्मृता ॥ तस्मात्कार्त्तयैस्तु उक्तशांतित्रयेन्यतमा विधि
 या ॥ अथ नारदोक्तगर्भाधानादौ रजोदर्शनशांतिः ॥ निद्वर्क्षति तिथिवारेषु यदि
 पुष्पं प्रदृश्यते ॥ अशुभं चेद्रजः स्त्रीणां निद्वस्थानं च वाससी ॥ १ ॥ तत्र शांतिं प्रकुर्वीत
 ग्रहयज्ञपुरःसरम् ॥ सुमुहूर्तं तु संप्राप्ते कुर्याच्छांतिं यथाविधि ॥ २ ॥ विधानं तत्र कर्त
 व्यमरिष्टघ्नं विशेषतः ॥ दंपत्योः प्रातरे वस्यान्मंगलस्नानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ पंचमैदिवसे स्ना

त्वाद्वाभ्यामप्यत्रमंगलैः ॥ तिलतैलेन शुद्धेन शुभकल्केन वा पुनः ॥ ४ ॥ उष्णैश्च वारिभिः
श्रेष्ठैः पंचपल्लवसंयुतैः ॥ आह्निकं विधिवत्कृत्वा विधानं नूनमाचरेत् ॥ ५ ॥ शुभाचारस
मायुक्तः श्रद्धया परयायुतः ॥ तिथि श्रवणकंकुर्याच्छातिसंकल्पपूर्वकम् ॥ ६ ॥ पुण्याहं
वाचयेत्पश्चाद्वाह्मणवैदपारगैः ॥ कृत्वाभ्युदयिकं श्राद्धमाचार्यवरयेत्ततः ॥ ७ ॥ स्थं
डिलंचततः कृत्वा अग्निं स्थापयेत्ततः ॥ ईशान्यांचतुरः कुंभान्स्थापयेद्भारिपूरतान्
॥ ८ ॥ पंचपल्लवसंयुक्तान्सर्वाषाधिसमान्वितान् ॥ पंचरत्नसमायुक्तान्पंक्तिरूपेण साधये
त् ॥ ९ ॥ कुंभोपरिन्यसेत्पात्रं शालितं दुलपूरितं ॥ पात्रोपरिन्यसेद्द्रुखं प्रति कुंभं पृथक् पृथक्
॥ १० ॥ सूर्यचविन्यसेदाद्येद्रद्राण्याततः परं ॥ चतुर्थो विन्यसेद्भिद्रान्प्रतिमां भुवनेश्वरी
॥ ११ ॥ ततो ग्रहांश्च संपूज्य यथाविधिविधानतः ॥ सूर्यकुंभं तु संपृष्ट्वा सूर्यसूक्तं जपेद्विजः
॥ १२ ॥ रुद्रैकादशिनीं चापि जपेत्तत्र समाहितः ॥ प्रधानं पायसं प्रोक्तं सधृतं च सशर्करम् ॥

॥१३॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ प्रत्येकदेवतानां च जुहुयात्तिलसर्पिषा ॥ १४ ॥
 आकृष्णेनेति सूत्र्यं च इंद्रं चातारमिंद्रतः ॥ इंद्राणीं तु तथा दित्यैरास्तेति च सुमंत्रतः ॥ १५ ॥
 ईश्वरीभुवनस्याथ यजुषां श्रीश्च तेति च ॥ ग्रहहोमंततः कृत्वा यथा विध्युक्तद्रव्यया ॥
 ॥ १६ ॥ वंशपात्रं समानीय रक्तवस्त्रं समन्वितम् ॥ तत्र राशिं प्रकुर्वीत तंदुलानां नृपोत्तम
 ॥ १७ ॥ तत्रोपरि न्यसेद्धमीं कदलीं सूत्र्यं देवतां ॥ वह्नेरुत्तरतो विद्धान्कदलीं स्थापय च्छुभां
 ॥ हेम्नः पंचपलाढ्यां वा पलस्यापि सुलक्षणां ॥ पलाद्धनतद्वेदनतद्वेदनचवापुनः ॥ १९ ॥
 सुस्तं भाढ्यां सुपत्रांच कदलेन विराजिताम् ॥ तंदुलानां प्रमाणं तु ॥ अष्टमुष्टिभवेति क
 च्छिंति कचिदष्टौ च पुष्कलम् ॥ पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः ॥ चतुर्भिराढकै
 र्दोणोग्राह्यो द्रोणिकं तंदुलाः ॥ दद्यात्तां विप्रवर्याय सवस्त्रांच सदक्षिणाम् ॥ अलंकृताय वि
 दुपे श्रीत्रियाय कटुविने ॥ दानमंत्रस्तु ॥ सुपत्रे सुभगे देवि रंभे भास्कर वल्लभे ॥ रक्षमां

रजसोदोषादुष्टस्यास्म्यविगर्हितात् ॥ दानेनानेनदेवेशः सविताविश्वतोमुखः ॥
प्रतीभवतु मे सद्यो दोषं हरतु दुष्करम् ॥ ततोभिपेचनं कार्यं दंपत्योश्च विशेषतः ॥ उच्चा
र्ग्वारुणान्मंत्रा अलेन पंचपल्लवैः ॥ उद्धृत्योद्धृत्य तं सिचेत्पुण्यमंत्रैर्यथाविधि ॥ आ
र्ग्वारुणान्मंत्रा अलेन पंचपल्लवैः ॥ भगव्रणेतीदमापः समुद्राय पुनन्तुमा ॥ आ
आपो हिष्ठा त्रिभिर्मंत्रैः पंचद्रैः पंचवारुणैः ॥ देवस्य त्वा त्रिभित्यादि अभिपिच्य पुनः पुनः ॥ क
प्याय पंच नद्योति शिरो मे ति च तस्मिभिः ॥ देवस्य त्वा त्रिभित्यादि अभिपिच्य पुनः पुनः ॥ क
शक्रादिदेवताः सर्वा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ दंपत्योः परिधानार्थं महते वाससीपुरा ॥ क
मैर्णाते विसृज्या न्यद्रासश्च परिधायते ॥ आचार्याय ततो दद्यात्स्वर्णगोभूतिलांस्ततः ॥
ब्राह्मणेभ्यस्तथान्येभ्यो दक्षिणाश्च विशेषतः ॥ सदाक्षिणमनङ्गाहं प्रदद्याद्द्रुजापिने ॥
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छर्कराघृतपायसैः ॥ यस्मिन्वाससि दृष्टं च रजो दुष्टं भयां वहम् ॥
तद्वासो यत्नतस्त्याज्यं ततः शान्तिकरं हितत् ॥ एवं यः कुरुते शान्तिं नारदोक्तप्रमाणतः ॥

तदनिष्ठंतुसकलंसद्यएवविनश्यति ॥ इति नारदोत्तरजोदर्शनशांतिक्रमः ॥ अथ
 शांतिप्रयोगानुक्रमः ॥ ॥ शांतिक्रमंप्रवक्ष्यामिनारदेनयथोदितम् ॥ गणेशपूजयेदादौ
 स्वास्तिपुण्याहवाचनम् ॥ १ ॥ मातृणांपूजनंकार्यनादीश्राद्धमतःपरम् ॥ आचार्यवरयि
 त्वाथब्रह्माणंगणपत्यकम् ॥ २ ॥ सादस्यमृत्विजश्चैवजापकान्वरयेत्ततः ॥ दिग्प्रक्षणंत
 तःकार्यंपंचगव्यंयथाविधि ॥ ३ ॥ भूमिसंपूज्यविधिवत्तत्रसंस्कारपंचकम् ॥ स्थंडि
 लेग्निप्रतिष्ठाप्यकलशान्स्थापयेत्क्रमात् ॥ ४ ॥ मूर्त्यग्न्युत्तारणंप्राणप्रतिष्ठास्थापना
 र्चनम् ॥ ग्रहादीन्स्थापयित्वाथस्थापयेद्गुद्रकुंभकम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मासनंततोदत्त्वाकारयेत्कु
 शंकडिकाम् ॥ लिंगौक्तैर्नाममंत्रैर्वारिण्याविध्युक्तद्रव्यतः ॥ ६ ॥ देवताग्रहहोमंचयथा
 संख्यापुरःसरम् ॥ पूजास्विष्टेनवाहुत्यांवल्लिपूणाहुतितथा ॥ ७ ॥ स्रुवाश्नादिविमोकां
 तंहोमशेषंसमापयेत् ॥ श्रेयःसंपाद्यदानंचअभिषेकोविसर्जनम् ॥ ८ ॥ विप्राशिषःप्र

गृहीयात्तान्मिष्टान्नेनभोजयेत् ॥ इति शांतिप्रयोगानुक्रमः ॥ नान्वाधानमृषि
इच्छंदोयजुपांगृह्यकर्मणि ॥ श्रौतेकर्मणिकेषांचिदन्वाधानादिकारयोदितिवचनात् ॥
ऋषिइच्छदअन्वाधानंगर्भाधानातिरिक्तसंस्कारेऽस्मिन्ग्रंथेनांगीकृतम् ॥ तत्रादौस
र्वकर्मसाधारणांगानांगणेशपूजादीनांस्वस्तिवाचनांतानांप्रयोगः ॥ सचशिष्टप्रभु
राचारानुसारिणोच्यते ॥ महत्सुकर्ममुपूर्वेद्युः स्वल्पेषुतस्मिन्नहनिपूर्वाह्निर्णेज
नांतपंचमहायज्ञांतकृतानित्यक्रियेणसप्तर्षीकेनसंस्कार्यण्यजमानेनप्राङ्मुखेनो
दङ्मुखेनवाशुद्धपीठेउपवेशनम् ॥ पादौहस्तौचप्रक्षाल्याद्विराचम्यत्रिः प्राणा
नायम्यदेशकालौसंकीर्त्यकरिष्यमाणामुक्कमांगतयामंगलस्नानमहंकरिष्येइति
संकल्पः ॥ ततोयथाचारमंगलवाद्यधोपपुरःसरंपुत्रवृद्धसुवासिनीभिर्हस्तैःसु
गंधितैलेनाभ्यंजनंतिलामलकादीनांसर्वापध्यादिसुगंधचूर्णेनोद्धतनमुष्णोदकेनस्ना

नमिदमेवमंगलस्नानमित्याभिधीयते ॥ ॥ संग्रहे ॥ ॥ सौगंध्यातिलतैलेनकुर्वाद्यदंगेस
 मंजनं ॥ तिलामलकसंयुक्तैःसुगंध्योपधिचूर्णकैः ॥ अंगोदृत्योष्णोदकेनस्नानंतन्म
 गलंस्मृतमिति ॥ ॥ शुष्कवस्त्रपरिधानपुरःसरंपतिपुत्रवद्बहुसुवासिनीभिर्मंगलति
 लकयुतंनिराजनंचप्रकुर्वीत ॥ तथाचयजमानः पत्न्यासंस्कार्येणचयथायोग्यालंकृ
 तः द्विराचमनं॥ततोयजमानः नवंश्वेतंसदशंस्ववर्णेनसकृद्धौतंप्रागुदग्दशंब्राह्मणप्रसारि
 तंनान्यधारितमहतंवसनंतन्नाभिपृष्ठकटयेवंबद्धत्रिकच्छंपरिधास्यैइत्यनेनमंत्रेणप
 रिधाययशसामेत्यनेनमंत्रेणोत्तरीयम्॥अहतेवाक्षौमवस्त्रेश्वेतपीतरक्तंरंजितेवानीला
 रंजितंविनापत्न्यात्वमंत्रंपरिधाय ॥ प्रतिवस्त्रेस्मार्तंविधिनाद्विराचमनं॥पत्न्यास्तुय
 थोक्तम् ॥ ततोवारणादियज्ञियदारुनिर्मितेसोत्तरच्छदेशुद्धपीठेशुभासनेयज्ञोपवीति
 नादक्षिणपार्श्वेबद्धशिखाऽभिन्नकेशेनयजमानेनप्राङ्मुखेनोदङ्मुखेनवाउपवेशनं ॥

तदक्षिणतः पत्न्या च तदक्षिणतः संस्कार्येण च ॥ वारणादिपदेन सीसवटैर्भुरणीकाष्टपी
ठं ॥ सोत्तरच्छेदेन उपर्यग्र इति ॥ ॥ सव्ये द्वित्रिकुशदलोपग्रहः ॥ दक्षिणे चतुःकुशद
लोपग्रहः ॥ सच अनामिक्यां मध्यपर्वणि ॥ एवं करद्वये कुशोपग्रहः ॥ अथवापं
च चतुःकुशदलग्रंथियुतकरद्वयेपवित्रोपग्रहः ॥ वर्णवर्णे एकैकन्यूनमिति केचित् ॥
पोडशमापमारभ्योर्ध्वं च यथाशक्ति हेमात्मकपवित्रं चातिप्रशस्तम् ॥ ॥ धृतकुंकुम
केशरान्यतममंगलतिलकं स्मार्तविधिना द्विराचम्य प्राणानायम्य शांतिपाठं पठित्वा
त्रिमात्रं प्रणवमुच्चार्य लक्ष्मीनारायणादिदेवान् प्रणमेत् ॥ ॥
अथ शांतिपाठमंत्राः ॥ ॐ आर्नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतो दब्धा सोऽअपरितास
ऽउद्भिदः ॥ देवानो यथासदुमिद्बुधेऽसुन्नप्रागुवोरधितारो दिवे दिवे ॥ १ ॥ देवानां

म्भद्रासुमतिर्ऋजूयतान्देवानां रातिरभिनुनिवर्तताम् ॥ देवानां सुख्यमुपसेदिमा
 ध्यन्देवान्ऽआयुःप्रतिरन्तुजीवसे ॥ २ ॥ तान्पूर्वयानि विदाहूमहेवयम्भगम्भिन्त्र
 मदितिन्दक्षमस्त्रिधम् ॥ अर्यमणम्भरुणः सोममश्विनासरस्वतीनः सुभगामयस्क
 रत् ॥ ३ ॥ तन्नोवातोमयोभुवातुभेपजन्तन्मातापृथिवीतत्पिताद्यौः ॥ तद्ग्रावाणः
 सोमसुतोमयोभुवस्तदश्विनाशृणुतन्धिष्ण्यायुवम् ॥ ४ ॥ तमीशानञ्जगतस्तस्थुषु
 स्पतिन्धियन्जिन्वमवसेहूमहेवयम् । पूषानोयथावेदसामसंहुधेरक्षितापायुरदब्धः
 स्वस्तये ॥ ५ ॥ स्वस्तिनऽइन्द्रोवृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्वे वेदाः ॥ स्वस्तिनस्ताद्व्यौ
 ऽअरिष्टनेमिः स्वस्तिनोवृहस्पतिर्दधातु ॥ ६ ॥ पृषदश्वामस्तुष्टिश्चिमातरः शुभं यया

वानो विदथे पुजगमयः ॥ अग्निजिह्वामनवः सूरचक्षसो विश्वेनो देवाऽ अवसागं मन्निह
॥ ७ ॥ भद्रङ्कणैर्मिशृणुयाम देवा भद्रम्पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा-
संस्तुन्नमिद्व्यशेम देवाहितं यदायुः ॥ ८ ॥ शतमिन्नशुरदोऽअन्ति देवाय त्रानश्चक्रा-
जरसन्तनूनाम् ॥ पुत्रा सो यत्र पितरो भवन्ति मानो मध्या रौरि षतायुर्गन्तोः ॥ ९ ॥
अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ॥ विश्वे देवाऽअदितिः पञ्चज-
नाऽअदितिर्जातमादितिर्जनि त्वम् ॥ १० ॥ तम्पत्नी भिरनुगच्छेम देवाः पुत्रैर्भ्रातृभि-
स्तवा हिरण्यैः ॥ नार्कङ्गुष्णानां सुकृतस्य लोके तृतीयैः पुष्टेऽअधिरोचने दिवः ॥ ११ ॥
आयुष्यम्बस्वस्य रायैः स्पोषं मौद्गिरिदम् ॥ इदं हिरण्यं बर्चस्व ज्ञत्राय विंशतादिमाम् ॥

द्यौःशान्तिरन्तरिक्षंशान्तिःपृथिवीशान्तिरापःशान्तिरोषधयःशान्तिः ॥ वनस्प
 तयःशान्तिर्विधेदेवाःशान्तिर्ब्रह्मशान्तिःसर्व्वंशान्तिःशान्तिरेवशान्तिःसामाशा
 न्तिरेधि ॥ १ ॥ यतोयतःसुमीहसेततोऽनोऽभयङ्कुरु ॥ शन्नःकुरुप्रजाभ्योभयन्नःप
 शुभ्यः ॥ २ ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥ ॥ ॥

ॐश्रीमन्महागणाधिपतयेनमः ॥ ॐलक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः ॥ ॐउमामहेद्वरा
 भ्यांनमः ॐत्राणीहिरण्यगर्भाभ्यांनमः ॥ ॐशचीपुरंदराभ्यांनमः ॥ ॐमातापितृचर
 णकमलेभ्योनमः ॥ ॐकुलदेवताभ्योनमः ॥ ॐइष्टदेवताभ्योनमः ॥ ॐग्रामदेवताभ्यो
 नमः ॥ ॐस्थानदेवताभ्योनमः ॥ ॐवास्तुदेवताभ्योनमः ॥ ॐसर्व्वेभ्योदेवेभ्यः सर्व्वे
 भ्योत्राह्मणेभ्योनमो नमः ॥ ॐपुण्यंपुण्याहं दीर्घमायुरस्तु ॥ सुमुखश्चैकदंतश्चकपिलो

गजकर्णकः॥लंबोदरश्चविकटोविघ्ननाशोगणाधिपः॥ १ ॥धूम्रकेतुर्गेणाध्यक्षाभालम्ब
द्रोगजाननः॥ द्वादशैतानिनामानियःपठेच्छृणुयादपि॥ २ ॥ विद्यारंभेविवाहेचप्रवे
शोनिर्गमेतथा॥ संग्रामेसंकटेचैवविघ्नस्तस्यनजायते॥ ३ ॥ शुक्लांबरधरंदेवंशशिव
र्णचतुर्भुजम्॥ प्रसन्नवदनंध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये॥ ४ ॥ अभीप्सितार्थसिद्धयर्थपूजि
तोयःसुरासुरैः॥ सर्वविघ्नहरस्तस्मैगणाधिपतयेनमः॥ ५ ॥ सर्वमंगलमंगल्येशिवे
सर्वार्थसाधिके॥ शरण्येऽयं वकेगौरिनारायणिनमोस्तुते॥ ६ ॥ सर्वदासर्वकार्येषुना
स्तितेपाममंगलम्॥ येषांहृदिस्थोभगवान्मंगलायतनंहरिः॥ ७ ॥ लाभस्तेषांजयस्ते
पांकुतस्तेषांपराजयः॥ येषामिदीवरश्यामोहृदयस्थोजनार्दनः॥ ८ ॥ विनायकंशु
रुमानुब्रह्माविष्णुमहेश्वरान्॥ सरस्वतींप्रणौम्यादौसर्वकार्यार्थसिद्धये॥ ९ ॥ सर्वेष्व
रब्धकार्येषुत्रयस्त्रिभुवनेश्वराः॥ देवादिशंतुनःसिद्धिब्रह्मशानजनार्दनाः॥ १० ॥

विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ॥ श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य अद्य ब्रह्म
 णो द्वितीयपराधी विष्णुपदे श्रीशिवे तवाराहकल्पे वै स्वतन्त्रं तरे अष्टाविंशतितमे कलि
 युगे प्रथमचरणे भरतवर्षे भरतखण्डे जंबूद्वीपे दंडकारण्ये देशे गोदावर्याः पश्चिमे तारे पर
 शुरामक्षेत्रे बौद्धावतारे शालिवाहनशके अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकऋतौ अ
 मुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशिस्थिते चंद्रे अ
 मुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथा यथं राशिस्थान
 स्थितेषु सत्सु एवं गुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुरा
 णोक्तफलावाप्तये अस्मिन् पुण्याहे अस्याः मम भार्यायाः प्रथमं रजो दर्शनं समये मास
 तिथिवारनक्षत्रयोगकरणलभहोरावस्त्वदर्शनस्थानादि नूनां भागवर्णानां मध्ये यदि रुद्धफ
 लं तत्तदोपपारिहारार्थं पुत्रपौत्रादिसंततिप्राप्त्यर्थं तथा च मम कलत्रेण सह जनमराशेः स

काशान्नामराशेः सकाशाद्येकेचिद्विरुद्धस्थानस्थितक्रूरग्रहास्तैः सूचितं सूचयिष्यमा
 णं च यत्सर्वारिष्टं तद्विनाशार्थं सर्वदा तृतीयैकादशशुभस्थानस्थितशुभफलप्राप्त्यर्थं
 णपतिदुर्गाक्षेत्राधिपत्यादित्यादिनवग्रहाधिदेवताप्रत्याधिदेवतादि सांगोपांगेन तथा च अस्याः म
 द्राणीभुवनेश्वरी देवता प्रीत्यर्थं नारदोत्तरजो दर्शनशान्ति सांगोपांगेन तथा च अस्याः म
 मभार्यायाः क्षेत्रगर्भयोः संस्कारार्थं प्रतिगर्भसमुद्भवैर्नो निबहणद्वारा श्रीपरमेश्वर
 प्रीत्यर्थं गर्भाधानाख्यं कर्म एकतंत्रेणाहं करिष्ये । इति संकल्पः । इति दंगत्वेन गणपतिपूज
 नं स्वीति पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं मायुष्यमंत्रजपनादींश्चाद्ध ब्रह्माचार्य ऋत्विग्वर
 णं दिग्रक्ष्णं पंचगव्यकरणं भूमिपूजनमग्निस्थापनं कलशस्थापनम् अश्रुत्तारणप्राणप्र
 तिष्ठापूर्वकं देवतास्थापनं कदलीस्थापनं नवग्रहस्थापनं चाहं करिष्ये ॥ तत्रादौ कर्मार्थं ज

लपूरितकलशार्चनम् ॥ ॐ तत्त्वायामित्रह्मणुध्वन्दमानस्तदाशास्तेयजमानो हुविभिः ॥
 अहं डमानोधरुणे हवो ध्युरुशः सुमानऽआयुः प्रमौपीः ॥ १ ॥ कलशेश्वरुणाय नमः
 गंधाक्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ ततो दक्षिणहस्तेन कलशमालभ्याभिमंत्रयेत् ॥ कलशस्य मु
 खे विष्णुः कंठेरुद्रः समाश्रितः ॥ मूले तस्य स्थितो ब्रह्मामध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥ १ ॥
 कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदोऽह्यथर्वणः ॥ २ ॥
 अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः ॥ इत्यभिमंत्र्य ॥ ततो गंगाद्यावाहनम् ॥ गं
 गै च यमुने चैव गोदा वारिसरस्वति ॥ नर्मदे सिंधुकावोरिजले स्मिन्सन्निधिकुरु ॥ १ ॥ अ
 स्मिन्कलशे सर्वाणि तीर्थान्यावाहयामि ॥ पूजयामि ॥ नमस्करोमि ॥ कलशोदके
 त्र पूजा संभारान्संप्रोक्ष्य ॥ तत्र मंत्रः ॥ ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्ववस्थान्गतोऽपि वा ॥

ॐ स्मरेत्पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरे शुचिः ॥ १ ॥ इति मंत्रेण प्रोक्षयेत् ॥ दीपपूजनम् ॥
भो दीपत्वं ब्रह्मरूप अंधकारनिवारक ॥ इमां मया कृतां पूजां गृहं स्तेजः प्रवर्धय ॥ १ ॥
दीपाय नमः गंधाक्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ ॥ ॥ ॥

अथ गणपतिपूजनम् ॥ ॥ ततो ध्यानम् ॥ ॥ श्वेतांगं श्वेतवस्त्रं सितकुसुमगणैः पूजितं
श्वेतगंधैः क्षीराब्धौ रत्नदीपैः सुरतरुविमलै रत्नसिंहासनस्थम् ॥ दोभिः पाशां कुशेष्टाभ
ग्रथति विशदं चंद्रमौलिं त्रिनेत्रं ध्यायेच्छां त्यर्थमांशं गणपतिममलं श्रीसमेतं प्रसन्नम् १
ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिदुद्धिसहितमहागणपतये नमः ध्यायामि हे हे रं व त्व मे ह्यो हि अंबिका

१ यद्यपि गणपतिपूजनं गदाधरादिभिर्नोक्तं तथापि आदौ विनायकः पूज्यो अंते तु कुलदेवतेति संस्कार
मयूखादौ गृह्यपारिशिष्टवचनात् ॥ गणेशं पूजयेत्पूर्वनिर्विघ्नार्थं स्वकर्मणेति परशुरामकारिकेति श्वविघ्नेशं च
समर्चयेत्ति चूडामणिकारवृत्ताच्च कार्यमेव ।

त्र्यं वकात्मज ॥ सिद्धिबुद्धिपते त्र्यक्षलक्षलाभपितुः पितः ॥ १ ॥ नागास्यनागहारत्व
 गणराजचतुर्भुज ॥ भूपितः स्वायुधैर्दिव्यैः पाशं कुशं परश्वधैः ॥ २ ॥ आवाहयामि
 पूजार्थं रक्षार्थं च मम कृतौ ॥ इहागत्य गृहाण त्वं पूजां क्रतुं च रक्ष मे ॥ ३ ॥ ॐ गणानां
 न्त्वा गुणपतिर्दहवामहे प्रियाणां न्त्वा प्रियपतिर्दहवामहे निधीनान्त्वा निधिपतिर्दहवा
 महे वसोमम ॥ आहर्मजानि गर्भधमा त्वमंजासि गर्भधम् ॥ १ ॥ ॐ भू० सिद्धिबुद्धि
 सां हितमहागणपतये नमः गणपतिमावाहयामि ॥ ॥ रम्यं सुशोभनं दिव्यं सर्वसौख्य
 करं शुभम् ॥ आसनं च मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ २ ॥ ॐ वर्ष्मोस्मि स मानानामुद्यतामि
 वसूर्यः ॥ इमन्तमभिष्टामि यो माकश्चाभिधासति ॥ २ ॥ ॐ भू० सि० म० आसनं
 मर्पयामि ॥ उष्णोदकं निर्मलं च सर्वसौगंध्यं संयुतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते प्रति

सुख्यताम् ॥३॥

त्रिपादस्यामृतो

इयमाहिमातोज्यायौश्चपूरुषः ॥ पादौस्यावरेवाभुता ॥ न
॥ ॐ भू० सि० म० ग० पाद्यं स० ॥ ताम्रपात्रे स्थितं तोयं
गंधपुष्पफलान्वितम् ॥ सहिरण्यददाम्यर्घं गृहाण परमेश्वर ॥ ४ ॥ ॐ धामन्ते विभु
मभुवन्मधि श्रुतमुन्तः समुद्रे ह्यन्तरायुपि ॥ अपामनी के समिथे यऽआभृतस्तमश्वा
ममधुमन्तन्तऽजुर्मिम ॥ ४ ॥ ॐ भू० सि० म० अर्घ्यं स० ॥ सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगंधि
निर्मलं जलम् ॥ आचम्यार्थं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ ५ ॥ ॐ इममैव रुणश्रुधीहव
मद्याचं मृडय ॥ त्वामवस्युराचंके ॥ ५ ॥ ॐ भू० सि० म० आचमनं स० ॥ पंचामृत
स्नानं ॥ कामधेनुसमुद्रभूतं सर्वेषां जीवनं परम् ॥ पावनं यज्ञहेतुश्च ययः स्नानार्थं मर्यितम् ॥

॥ १ ॥ ॐ पयःपृथिव्याम्पयऽओपधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षेपयोधाः ॥ पयस्वतीह्प्र
 दिशःसन्तुमहयम् ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० पयःस्नानंस० ॥ पयःस्नानंतिशुद्धोदक
 स्नानंस० ॥ पयसस्तुसमुद्भूतंमधुराम्लंशशिप्रभम् ॥ दध्यानीतिमयादेवस्नानार्थप्र
 तिगृह्यताम् ॥ २ ॥ ॐ दुधिकाव्णोऽअकारिपञ्चिणोरश्वस्यवाजिनः ॥ सुरभिर्नोमु
 खाकुरुत्प्रणऽआर्यूठपितारिपत् ॥ २ ॥ ॐ भू० सि० म० दधिस्नानंस० ॥ नवनीतसमु
 त्पन्नंसर्वसंतोपकारकम् ॥ घृतंतुभ्यंप्रदास्यामिस्नानार्थप्रतिगृह्यताम् ॥ ३ ॥ ॐ
 घृणामिमिक्षेघृतमस्ययोनिर्युतोश्रुतोघृतम्वस्यधामं ॥ अनुष्वधमावंहमादयस्वस्वा
 कृतैवृषभव्वक्षिहुव्यम् ॥ ३ ॥ भू० सि० म० घृतस्नानंस० ॥ घृतस्नानंतिशु० ॥

रूपपुण्यसमुद्भूतं सुस्वादुमधुरं मधु ॥ तेजःपुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ
मधुवाताऽऽकृताय ते मधुक्षरान्ति सिन्धवं ॥ माध्वान्नैः सुन्वोषधीः ॥ १ ॥ मधुनक्तं मु
तोपसो मधुमुत्पाथिवुर्जरजः ॥ मधुद्वोरस्तुनः पिता ॥ २ ॥ मधुमात्रो बनुस्पतिर्म
धुमौ रऽअस्तुमूर्यः ॥ माध्वान्नैर्गोवो भवन्तु नः ॥ ३ ॥ ॐ भू० सि० म० मधुस्ना
नं स० ॥ इक्षुसारसमुद्भूतार्कं रापुष्टिकारिका ॥ मलापहारिका दिव्या स्नानार्थं प्र
तिगृह्यताम् ॥ ५ ॥ ॐ अपारसमुद्भूतं सुठं सुव्यं सन्तर्तं समाहितम् ॥ अया रसस्य यो रस
स्तैर्वागुणहाम्भ्युत्तममुपयामर्गं हतो सीन्द्राय त्वाजुष्टं गृणहाम्येष ते यो निरिन्द्राय त्वा
युष्टं तमम् ॥ ५ ॥ ॐ भू० सि० म० शर्करास्नानं स० ॥ नानासुगंधद्रव्यं च चंदनं रज
नीयुतम् ॥ उद्धर्तनं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ १ ॥ ॐ गन्धर्वस्त्वा विद्वा बभूवुः परिद

धातुविश्वस्यारिपृथ्वैयजमानस्यपरिधिरस्यग्निरुडड्डितः ॥ १ ॥ ॐ अहिरिवभोगैः
 पर्यतिवाहुञ्ज्यायौहितम्परिवाधमानः ॥ हस्तुघ्नोविश्वानिबिद्वान्पुमान्पुमार्ठिसु
 म्परिपातुविश्वतः ॥ २ ॥ ॐ भू० सि० म० उद्धर्तनस्नानंसम० ॥ उद्धर्तनस्नानांतिशु
 द्धोदकस्नानंस० ॥ ततोनाममंत्रेणगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यतांबूलदक्षिणांतंपंचामृत
 स्नानांगपूजनमितिशिष्टाः ॥ कावेरीनर्मदावेणीतुंगभद्रासरस्वती ॥ गंगाचयमुना
 तोयंमयास्नानार्थमर्पितम् ॥ १ ॥ ॐ आपोहिष्टामयोभुवस्तानऽऊर्यैर्दधातन ॥ म
 ह्यैरणीयचक्षसे ॥ १ ॥ योर्वलंशिवतमोरसस्तस्यभाजयतेहनः ॥ उशुतीरिवमातरं
 ॥ तस्माऽअरंङ्गमामवोयस्यक्षयायिजिन्वथ ॥ आपौजनयथाचनः ॥ ३ ॥ ॐ

ॐ सि० म० शुद्धोदकस्नानमभिषेकंचस० ॥ शांतिः शांतिः शांतिः ॥ सुशांतिर्भवतु ॥
ॐ भू० सि० म० स्नानातिआचमनंस० ॥ १ ॥ सर्वभूपादिमेसौम्येलोकलज्जानिवारणे ॥
मयोपपादितेतुभ्यंवाससीप्रतिगृह्यताम् ॥ १ ॥ ॐ युवासुवाक्षाः परिवीतऽआगात्सऽ
उश्रेयान्भवतिजायमानः ॥ तन्धीरासः कवयऽउन्नयन्तिस्वाध्यामनसादेवयन्तः
॥ २ ॥ ॐ भू० सि० म० वस्त्रंस० ॥ नवभिस्तंतुभिर्भुक्तं त्रिगुणं देवतामयम् ॥ उपवीतं म
यादत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ १ ॥ ॐ यज्ञोपवीतम् परमम्पवित्रम्प्रजापतेर्ब्रह्मसहजम्पुरस्ता
त् ॥ आयुष्यमग्न्यम्प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतम्बलमस्तु तेजः ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म०
यज्ञोपवीतंस० ॥ आचमनम् ॥ श्रीखंडचंदनं दिव्यं कैशरादिसमन्वितम् ॥ विलेपनं सुर
श्रेष्ठचंदनप्रतिगृह्यताम् ॥ १ ॥ ॐ त्वाङ्गन्धुर्व्याऽअखनस्त्वामिन्दुस्त्वाम्बृहस्पतिः ॥

त्वामोपधेसोमोराजाञ्जिद्रान्यश्मदिमुच्यत ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० चंदनं स० ॥ अ
 क्षताश्चसुरश्रेष्ठकुंजुमाकाः सुशोभिताः ॥ मयानिवेदिताभक्त्यागृहाणपरमेश्वर ॥
 ॥ १ ॥ ॐ अक्षन्नमीमदन्तुह्यवपिप्रियाऽअंधूपत ॥ अस्तोपतस्वभानवोविविप्रानविष्ट-
 ग्रामतीयोजान्चिन्द्रतेहरी ॥ ॐ भू० सि० म० अक्षतान्स० ॥ सुमाल्यानि सुगंधीनि
 मालत्यादीनिर्वप्रभो ॥ मयाहृतानि पूजार्थपुष्पाणि प्रतिगृह्यताम् ॥ १ ॥ ॐ ओप
 धीप्रतिमोदध्वम्पुष्पवतीः प्रसूवरीः ॥ अर्थाऽइवसुजित्वरिर्वीरुर्धःपारयिष्णवः ॥
 ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० पुष्पाणिस० ॥ दूर्वाकुरान्सुहरितानमृतान्मंगलप्रदान् ॥
 आनीतांस्तव पूजार्थगृहाण गणनायक ॥ १ ॥ ॐ काण्डात्काण्डात्परोहन्ती पुरुषः
 गरुपुस्परि ॥ एवानोर्द्वुप्रतनुसुहस्रेणशुतेनच ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० दूर्वाकुरान्स०

[illegible]

स्वाहा ॥ अग्निर्वच्चो ज्योतिर्वच्चो ज्योतिर्वच्चो स्वाहा ॥ ज्योतिःसूर्यः
 सूर्यो ज्योतिः स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० दीपं समर्पयामि ॥ शर्कराघृतसंयुक्तं म
 धुरं स्वादुचोत्तमम् ॥ उपहारसमायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ १ ॥ ॐ ये देवा सोऽदिव्येका
 दशस्थष्टिष्वन्यामध्यैकादशस्थ ॥ अप्सु क्षितौ महि नैकादशस्थ ते देवा सोऽयज्ञमिम
 ञ्जुपध्वम् ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० नैवेद्यं स० ॥ ॐ भू० मध्यपानीयं स० ॥ ॐ भू० उत्तरा
 पोशनं स० ॥ ॐ भू० हस्तप्रक्षालनं समर्पयामि ॥ ॐ भू० सि० म० मुखप्रक्षालनं स० ॥
 ॐ भू० चंदनेन करोद्भर्तनं स० ॥ इदं फलं मया देवस्थापितं पुरतस्तवा ॥ तेन मे सफलावा
 ष्ठिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ १ ॥ ॐ याः फलिनीर्याऽअं फलाऽअं पुष्पायाश्च पुष्पिणीः ॥
 ॐ हस्पतिं प्रसूतास्तानो मुञ्चन्त्वर्थां हसं ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० फलं स० ॥ पूर्णीफ

लंमहद्विव्यनागवह्निदलेयुतम् ॥ एलादिचूर्णसंयुक्तं तांबूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ १ ॥ ॐ यत्पु
रुपेण हविषा देवायज्ञमर्तन्वत ॥ वसुन्तो स्यासीदाज्यं ग्रीष्मऽद्दध्मं शूरध्रुविः ॥ १ ॥
ॐ भू० सि० म० तांबूलं स० ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः ॥ अनंतपुण्य
फलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ १ ॥ ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्नेभूतस्य जातः पतिरे
कऽआसीत् ॥ सदाधारपृथिवीन् द्यामुते माङ्गस्मै देवाय हविषां विधेम ॥ १ ॥ ॐ भू०
सि० म० दक्षिणां स० ॥ कदलीगर्भं संभूतकर्पूरं च प्रदीपितम् ॥ आरातिं कमहं कुर्वे पश्य
मेवरदोभव ॥ १ ॥ ॐ इदं हविः प्रजननं नमोऽस्तु दशवर्तुः सर्वगण ठस्वस्तये आत्म
सनि प्रजासनि पशुसनि लोकसुन्यभयसनि ॥ अग्निः प्रजाम्बहुलाम्भैकरोत्वन्नम्पया

रतोऽशुस्मासुधत्त ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० कर्पूरनाराजनंस० ॥ नानासुगंधपुष्पा
 णियथाकालोद्भवानिच ॥ पुष्पांजलिर्मयादत्तो गृहाण परमेश्वर ॥ १ ॥ ॐ यज्ञेन य
 ज्ञमयं जन्तु देवास्ता नि धर्म्मणि प्रथुमान्यासन् ॥ ते हुना कर्म्महिमानं सचन्त यत्र पु
 ष्ठसुवायाः सन्ति देवाः ॥ १ ॥ ॐ भू० सि० म० पुष्पांजलिंस० ॥ यानिकानि च पापानि
 ज्ञाता ज्ञातकृतानि च ॥ तानि सर्वाणि नश्यन्ति प्रदक्षिणपदपदे ॥ १ ॥ ओं सुप्तास्यासन्प
 रुधयस्त्रिःसप्तसुमिधःकृताः ॥ देवायद्युज्जन्तं नृवानाऽअर्बुधन्पुरुषम्पुशम् ॥ १ ॥ ओं
 भू० सि० म० प्रदक्षिणांस० ॥ अथ विशेषार्घः ॥ रक्षरक्षणाध्यक्षरक्षत्रैलोक्यरक्षक ॥
 भक्तानामंभयं कर्ता त्राता भवभवार्णवात् ॥ १ ॥ इमा तुरकृपासिधो पाणमातुराग्रज

प्रभो ॥ वरदत्वंवरं देहिवांछितं वांछितार्थं द ॥ २ ॥ अनेन सफलाद्यर्थेण फलदोस्तु स
ह्यामम ॥ ॐ भू० सि० म० विशेषार्थं स० ॥ ॥ प्रार्थना ॥ ॥ विघ्नेश्वराय वरदाय
सुरप्रियाय लंबोदराय सकलाय जगद्धिताय ॥ नागाननाय श्रुतिग्रन्थविभूषिताय गौ
रीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥ १ ॥ भक्तार्तिनाशन परायणेश्वराय सर्वेश्वराय शुभ
दाय सुरेश्वराय ॥ विद्याधराय विकटाय च वामनाय भक्तप्रसन्नवरदाय नमो नमस्ते २ ॥
नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः ॥ नमस्ते रुद्ररूपाय करिरूपाय ते नमः ॥ ३ ॥
विश्वरूपस्वरूपाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे ॥ भक्तप्रियाय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ॥ ४ ॥
लंबोदर नमस्तुभ्यं सततं मोदकप्रिय ॥ निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ ५ ॥
त्वां विघ्नशत्रुदलनेति च सुंदरेति भक्तप्रियेति सुखदेति वरप्रदेति ॥ विद्याप्रदेत्यध्वर इति च
येस्तु वांति तेभ्यो गणेश वरदो भवानित्यमेव ॥ अनया पूजया सिद्धिबुद्धिर्सेहितमहागण

पतिःसांगःसपरिवारःप्रीयताम् ॥ इतिश्रीऋषिभट्टविरचितेसंस्कारभास्करेगण
 पतिपूजनं समाप्तम् ॥ अथस्वस्तिपुण्याहवाचनम् ॥ पुण्याहवाचनविधिवक्ष्यामोऽथय
 थाविधि ॥ प्रयोक्तुःकर्मणामादावन्तेचोदयसिद्धये ॥ तच्चप्रयोगांतर्गतमितिकेचित्
 ॥ अत्रच ॥ बह्वल्पवास्वगृह्योक्तस्यकर्मप्रकीर्तितम् ॥ तस्यतावतिशास्त्रार्थकृतसर्वकृतं
 भवेदिति ॥ पुण्याहवाचनमृद्धौपूतौच ॥ कात्यायनः ॥ ऋद्धिश्चैवतुसंस्काराविवाहांताः
 प्रकीर्तिताः ॥ प्रतिष्ठोद्यापनार्दानिपूर्तकर्मयथोदितमिति ॥ तच्चकारिकायाम् ॥ स्वस्ति
 वाचनमत्रेष्टं गृह्यकर्मादिकेषुच ॥ आचार्येणापिशस्त्रिस्मिन्मंगलार्थमुदीर्यते ॥ १ ॥
 क्रमेणकलशंस्थाप्यपूर्णपात्रांतसर्वशः ॥ वरुणंतत्रसंपूज्यगंगाद्यावाहनादिकम् ॥ २ ॥
 अर्चिताब्राह्मणाःसम्यग्गंधतांबूलदक्षिणाः ॥ तिष्ठेयुर्ब्राह्मणायुग्मावक्तारोदर्भपाण
 यः ॥ ३ ॥ तिष्ठेद्वाचयितातेपांदक्षिणस्थउदङ्मुखः ॥ अवनीगतजानुभ्यांततोमुकु

लपद्भवत् ॥ ४ ॥ अंजलिंशिरस्याधायप्रणमोत्त्रिः पुनःपुनः ॥ हस्तेकलशमुद्धृत्यनमे
स्त्रीणिपदानिच ॥ ५ ॥ अथवाचयितुंबाहुंदक्षिणांगसमाश्रितः॥ मनइत्यादिरूपेण
एकग्रामितिचादिशेत् ॥ ६ ॥ मनसः स्मइतिब्रूयुस्तेसमाहितपूर्वकाः ॥ प्रसीदत्विति
कर्तारः प्रसन्नाःस्मइतिद्विजाः ॥ ७ ॥ शांतिरस्त्वितिबिघ्नांताःशब्दाःपंचदशैवतु ॥ अ
स्तुवाक्यंद्विजमुखाच्छ्रावयित्वातथापरैः ॥ ८ ॥षड्वाक्यानिअस्त्वितिचइतरैरेकविं
शतिः ॥ प्रीयतांवाक्यपाठितैरुदकस्यानिपेचनम्॥९॥ततः षड्वाक्यपाठितैर्बहिरापोनि
पेचनम्॥अंतेदशशुभंवाक्यंनिकामेतितातो जपः ॥ १० ॥ शुक्रादयोग्रहाश्चैकंभगवां
ख्यभिपेचनम् ॥ उदकस्यप्रकुर्वीतपुण्याहंवाचयेत्ततः ॥११॥ पुण्याहादित्रिरभ्यास
मंत्रमध्योर्ध्वनिःस्वनैः ॥ पुण्यंकल्याणमृद्धिश्चस्वस्तिःश्रीत्यादिपंचकम् ॥ १२ ॥ प्र
णवाद्यंत्रिराचष्टेभवत्पूर्वभवान्त्विति ॥ प्रत्युक्तविषयेप्रपञ्चिवारंस्वस्तिरित्यतः ॥१३॥

वारुणैः पावमानां यैराभिषिच्य स पतिनकम् ॥ नीराजनंततः कुर्यादतेकमेव रारपणमिति ॥ १४ ॥ ॥ अथ पुण्याहवाचने आदौ अपांपतिकलशपूजने अव्रणः शुद्धकलशोग्राह्यः ॥ शलक्षणं परिभाषाया मुक्तम् ॥ ॥ अथ पुण्याहवाचनप्रयोगः ॥ ॥ महीद्यौरिति भू-
 ष्टृद्वौ ॥ ओं महीद्यौः पृथिवीर्चनऽदुमं व्यज्ञमिमिमिक्षताम् ॥ पिप्पुतान्नोभरिमभिः ॥
 ॥ ओपधयः समितियवान्क्षित्वा ॥ ॐ ओपधयः समवदन्तु सोमैनसहराज्ञा ॥
 यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तर्हं राजन् पारयामसि ॥ १ ॥ आजिघ्रतिकलशं स्थापयेत् ॥ ओं
 आजिघ्रिकलशं मम हात्वा त्वं विवशुन्ति त्वन्देव ॥ पुनर्ह्रज्जानिर्वर्तस्व सानः सहस्रैश्चक्षुर्वोरुधा-
 त्पयस्व त्रीपुनर्ममीन्विशताद्रुयिः ॥ १ ॥ वरुणस्योत्तं भनमिति जलं पूरयेत् ॥ ओं ववरु-

१ टीप-भूमिपूजनमुक्तं परशुरामकारिकायाम् ॥

णस्योत्तमर्भनमसिधरुणस्यस्कंभसज्जनीस्थोवरुणस्यऽऽकृतसदन्यसिवरुणस्यऽऽकृत
सदनैसासीद ॥ १ ॥ त्वांगंधर्वाइतिगंधप्रक्षिपेत् ॥ ॐ त्वाङ्गन्धर्वाऽअखनं ॥ १ ॥
याओषधीरितिसर्वाषधीः ॥ ॐ याऽओषधीः पूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगम्पुरा ॥ मनैनुबभ्रु
र्णामहर्हंशुतन्धामानिसुस्रच ॥ १ ॥ कांडात्कांडादितिदूर्वाः ॥ ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररो
हन्ती ॥ १ ॥ अश्वत्थेवेतिपंचपल्लवान् ॥ ॐ अश्वत्थेर्वोनिषदनम्पुणर्वोवोवसुतिष्कु
ता ॥ गोभायऽइत्तिकलासथयत्सुनर्वथपूरुषम् ॥ १ ॥ स्योनापृथिवीतिसप्तमृदः ॥ ॐ
स्योनापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी ॥ यच्छानुः शर्मसुप्रथाः ॥ १ ॥ याःफलिन
रितिफलम् ॥ ॐ याःफलिनोर्याऽअफला ॥ १ ॥ परिवाजपतिरितिपंचरत्नानि ॥ ॐ

परिवाजपतिः कुविरुग्निहोव्यान्त्र्यक्रमीत् ॥ दधद्रत्नोनिदुशुषे ॥ १ ॥ हिरण्यगर्भेति
 हिरण्यम् ॥ ॐ हिरण्यगर्भः समं ॥ १ ॥ युवासुवासाइतिरक्तसूत्रेणवेष्टयेत् ॥ ॐ युवा
 सुवासाः परं ॥ पूर्णाद्वीतिपूर्णपात्रमुपरिन्यसेत् ॥ ॐ पूर्णाद्विपरिपतसुपूर्णापुन
 रापत ॥ वस्नेवविक्रीणावहुऽइषमूर्यठशतक्रतो ॥ १ ॥ तत्वायामीविवरुणमावाह्य ॥
 ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणाब्रह्मन्दमानस्तदाशास्तेघर्जमानोहविभिः ॥ अहडमानोबिरुणेह
 बोध्युर्युः शठसुमानऽआयुः प्रमोपीः ॥ १ ॥ वरुणंसांगं सपरिवारमावाहयामि ॥ ॐ
 भूर्भुवः स्वः अपां पतिविरुणाय नमः इति मंत्रेण षोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ ॥ ततो गंगा
 द्यावाहनम् ॥ ॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदानदाः ॥ आयांतु मम शांत्यर्थं दुरित

क्षयकारकाः ॥ १ ॥ ॥ ततःकलशाभिर्मंत्रणम् ॥ ॥ कलशस्यमुखेविष्णुःकठरुद्रःस
 न्नाश्रितः ॥ मूलेतस्यस्थितोब्रह्मामध्येमातृगणाःस्मृताः ॥ १ ॥ कुक्षौतुसागराःसप्त
 सप्तद्वीपावसुंधरा ॥ ऋग्वेदोथयजुर्वेदः सामवेदोह्यथर्वणः ॥ अंगैश्चसंहिताः सर्वैक
 लशंतुसमाश्रिताः ॥ २ ॥ प्रार्थना ॥ ॥ देवदानवसंवादेमथ्यमानिमहोदधौ ॥ उ
 त्पन्नोसितदाकुंभविधृतोविष्णुनास्वयम् ॥ १ ॥ त्वत्तोयेसर्वतीर्थानि देवाःसर्वत्वयिस्थि
 ताः ॥ त्वयितिष्ठतिभूतानित्वयिप्राणाःप्रतिष्ठिताः ॥ २ ॥ शिवःस्वयंत्वमेवासिवि
 ण्णुस्त्वंचप्रजापतिः ॥ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवाःसपैतृकाः ॥ ३ ॥ त्वयितिष्ठति
 सर्वोपियतःकामफलप्रदाः ॥ त्वत्प्रसादादिमंयज्ञंकर्तुमीहेजलोद्भव ॥ ४ ॥ सान्निध्यं
 कुरुमेदेवप्रसन्नोभवसर्वदा ॥ ५ ॥ नमोनमस्तेस्फटिकप्रभायसुश्रुवेतहारायसुमं

१ स्पृशन्त्वनामिकत्रेणक्वचिदालोकयन्नपि ॥ अनुमंत्रणं सर्वत्र सदैव मनुमंत्रयेदिति देवयाज्ञिकः ॥

गलाय ॥ सुपाशहस्तायज्ञपासनायजलाधिनाथायनमोनमस्ते ॥ १ ॥ पाशपाणेन
 मस्तुभ्यंपद्मिनीजीवनायक ॥ पुण्याहवाचनंयावत्तावत्त्वंसन्निधौभव ॥ १ ॥ इ
 तिप्रार्थना ॥ ॥ अथपुण्याहवाचनम् ॥ ॥ अवनिर्कृतजानुमंडलःकमलमुकुलसदृश
 मंजलिशिरस्याधायानंतरंदक्षिणेनपाणिना स्वर्णपूर्णकंलशंधारयित्वा दीर्घानागान
 द्योगिरयस्त्राणिविष्णुपदानिच ॥ ॐ त्रीणिपुदाव्विचक्रमेव्विष्णुर्गोपाऽअदर्भ्यः॥अ
 तोधर्माणिधारयन् ॥ १ ॥ तेनायुष्प्रमाणेनपुण्यंपुण्याहंदीर्घमायुरंस्त्वितिभवंतोद्विवं
 तुइतियजमानः ॥ पुण्यंपुण्याहंदीर्घमायुरास्त्वितिद्विजाः॥ ॥ एवंसर्वत्रयजमानवच
 १ कलशधारणं आचार्यकर्तृकंधारयित्वेत्युक्तत्वात् ॥ आचार्यउदकुंभंतंधारयेत्तदनंतरमितिपरशुरा

नोत्तरं ब्राह्मणाः प्रतिवचनं दद्ध्युः ॥ ब्राह्मणानां हस्ते सुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवा आपः सतु ॥
 ॐ संतु शिवा आपः ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥
 अस्त्वक्षतमारिष्टं च ॥ गंधाः पांतु सौमंगल्यं चारित्वतिभवंतो ब्रुवंतु ॥ ॐ गंधाः पांतु सौ
 अस्त्वक्षतमारिष्टं च ॥ अक्षताः पांतु आयुष्यमस्त्विति ॥ ॐ अक्षताः पांतु आ
 मंगल्यं चास्तु ॥ एवं सर्वत्र ॥ अक्षताः पांतु आयुष्यमस्त्विति ॥ ॐ पुष्पाणि पांतु सौश्रियमस्तु ॥ तांबू
 गुप्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पांतु सौश्रियमस्त्विति ॥ ॐ तांबूलानि पांतु ऐश्वर्यमस्तु ॥ दक्षिणाः पांतु बहुधन
 लानि पांतु ऐश्वर्यमस्त्विति ॥ ॐ तांबूलानि पांतु ऐश्वर्यमस्तु ॥ पुनरत्राः पांतु स्वर्चित्तमस्त्विति ॥ पुनरत्राः पां
 तुस्वर्चित्तमस्तु ॥ दक्षिणाः पांतु बहुधनमस्तु ॥ पुनरत्राः पांतु स्वर्चित्तमस्तु ॥ पुनरत्राः पां
 तुस्वर्चित्तमस्तु ॥ यजमान आचार्यादीन् प्रणम्य श्रीयं शो विद्या विनयो वित्तं बहु पुत्रं चायुष्यं चा
 पुनरत्राः पांतु वित्तं बहु पुत्रं चायुष्यं चा ॥ ते च श्रीयं शो विद्या विनयो वित्तं बहु पुत्रं चायुष्यं चा ॥
 १ शिवा आपः सन्ति तयादि श्लोकामंत्राश्च दर्पणे उक्तास्तथा पीदानीं तानामपाठ दर्शनान्नात्र लिखिताः ॥

स्तुइत्युक्तवादीर्धमायुःश्रेयःशान्तिःपुष्टिस्तुष्टिश्चात्वितीयजमानंमूढन्यभिषिंचेयुः ॥
 यंकृत्वासर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाःशुभाःशोभनाःप्रवर्ततेतमहमौकारमादिंकृ
 त्वाऋग्यजुःसामाशीर्वचनंवह्वृषिमतंसमनुज्ञातंभवद्भिरनुज्ञातः पुण्यंपुण्याहंवाच
 यिष्ये ॥ ॐ वाच्यताम् ॥ ॥ब्राह्मणानांहस्तेष्वक्षतान्दद्यात्तेचाशिषोदद्युः॥ ॐ
 भद्रङ्कणैर्भिःशृणुयामदेवामुद्रम्पश्येमाक्षभिर्यजत्राह ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा०संस्तुनूभि
 र्येशेमहिदेवहितंयदारुह ॥ १ ॥ देवानाम्भद्रासुमतिऋजूयतान्देवानां०रातिरुभिर्नो
 निर्वर्त्तताम्॥देवानां०सुख्यमुपसेदिमायव्यन्देवानऽआयुःप्रतिरन्तुजीवसे ॥२॥ न
 रेद्रक्षा०सिर्नापिशुचास्तरन्तिदेवानामोर्जःप्रथमज०ह्येतत् ॥ योविभर्तिदाक्षायुण
 १ प्रत्यचंमध्यंतामितिद्विजावदेयुः इतिप्रयोगरत्नेगदाधरेच ॥

हिरण्यदुःसद्वेषुकृणुतेदुर्धर्मायुःसमनुष्येषुकृणुतेदुर्धर्मायुः ॥ ३॥ दीर्घायुस्तऽओ
धेखनितायस्मैचत्वाखनाम्यहम् ॥ अथोत्वन्दुर्धर्मायुर्भूत्वाशुतर्वलशुन्विरोहतात् ॥
॥ १०॥ द्रविणोदाद्रविणसस्तुरस्यद्रविणोदाःसनरस्याप्रियःसत् ॥ द्रविणोदाद्वारवती
मिशन्नोद्रविणोदारासतेदुर्धर्मायुः ॥ १ ॥ सवितापश्चात्तात्सावितापुरस्तात्सवितोत्त
रात्तात्सविताधरात्तात् ॥ सवितानःसुवतुसर्वतातिसवितानोरसतान्दीर्धमायुः ॥ २॥
नवोनवोभवतिजायमानोह्वाकेतुरुपसामेत्यग्रम् ॥ भागन्देवभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्र
मास्तिरतेदुर्धर्मायुः ॥ १३॥ उच्चादिविदक्षिणावन्तोऽअस्थुर्येऽअश्वदाःसहतेसूर्येण ॥
हिरण्यदाऽअमृतत्वंभजन्तेवासोदाः सोमप्रतिरन्तआयुः ॥ ॥ इत्यांशीर्वादिः ॥ ॥ ब्र
तजपनियमतपःस्वाध्यायक्रतुदयादमदानविशिष्टानांसर्वपांब्राह्मणानांमनःसमाधी

स्तुइत्युत्तवादीर्घमायुःश्रेयःशान्तिःपुष्टिस्तुष्टिश्चात्वितियजमानंमूढन्यभिषिच्युः ॥
 यंकृत्वासर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाःशुभाःशोभनाःप्रवर्ततेतमहर्माकारमादिकृ
 त्वाऋग्यजुःसामांशीर्वचनंवह्विपिमंतं समनुज्ञातं भवद्भिरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाच
 यिष्ये ॥ ॐ वाच्यताम् ॥ ॥ ब्राह्मणानां हस्तेष्वक्षतान्दद्यात्ते चाशिषोदद्युः ॥ ॐ
 भद्रं क्लृण्वीमिः शृणुयाम देवा भद्रम् पर्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाग्ं सस्तु नूभि
 र्यशेमहि देवाहितुं यदायुः ॥ १ ॥ देवानां भद्रा सुमतिः ऋजयतान् देवानां अरातिरभि नो
 निवर्तताम् ॥ देवानां सुख्यमुपसेदि मायव्यन्देवानां आयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥ २ ॥ न
 शुद्रक्षां सुनिर्षिशाचास्तरन्ति देवानां मोर्जः प्रथमजं ह्येतत् ॥ यो विभर्ति दाक्षायुण
 १ ग्रन्थचमध्यंतामिति द्विजावदेयः इति प्रयोगरत्ने गदाधरे च ॥

तिहतमस्तु ॥ ॐ यच्छेयस्तदस्तु ॥ ॐ उत्तरेकर्मघ्नमस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तर
महरहरभिवृद्धिरस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यन्ताम् ॥ ॐ ति
थिकरणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलभ्रसंपदस्तु ॥ ६ ॥ उदकसेकः ॥ ॐ तिथिकरणमुहूर्तन
क्षत्रग्रहलभ्राधिदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ तिथिकरणे समुहूर्तस नक्षत्रे सग्रहे साधिदेवता प्री
येताम् ॥ ॐ दुर्गापांचल्यौ प्रीयेताम् ॥ ॐ अग्निपुरोगा विश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ इंद्रपुरो
गामरुद्राः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ माहेश्वरीपुरोगा उमामातरः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अरुंधतीपुरोगा ए
कपत्न्यः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ विष्णुपुरोगाः सर्वदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ ब्रह्मपुरोगाः सर्ववेदाः प्रीयं
ताम् ॥ ॐ ब्रह्मचब्राह्मणाश्च प्रीयन्ताम् ॥ ॐ श्रीसरस्वत्यौ प्रीयन्ताम् ॥ ॐ श्रद्धामेधे प्रीयेताम् ॥
ॐ भगवती कात्यायनी प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भगवती माहेश्वरी प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भगवती ऋद्धि
करी प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भगवती सिद्धिकरी प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भगवती पुष्टिकरी प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भ

इति ॥ इतियजमानः ॥ समाहितमनसः स्मः ॥ इति द्विजाः ॥ प्रसीदंतु भवंतः ॥ इति
 इम ॥ इतियजमानः ॥ ततोयजमानो ब्रूयात् ॥ ॥
 यजमानो ब्रूयात् ॥ प्रसन्नाः स्म इति द्विजा ब्रूयुः ॥ ततोयजमानो ब्रूयात् ॥ ॐ तुष्टिर
 ॐ शांतिरेस्तु ॥ अस्ति विति द्विजाः प्रतिवचनं सर्वत्र दद्युः ॥ ॐ पुष्टिरस्तु ॥ ॐ तुष्टिर
 ॐ शांतिरेस्तु ॥ ॐ अविघ्नमस्तु ॥ ॐ आयुष्यमस्तु ॥ ॐ अरोग्यमस्तु ॥
 ॐ वृद्धिरस्तु ॥ ॐ अविघ्नमस्तु ॥ ॐ वेदसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ शास्त्रसमृ
 ॐ शिवं कर्मास्तु ॥ ॐ कर्मसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ पुत्रपौत्रसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ इष्टसंपद
 ॐ धनधान्यसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ यत्पापं रोगमशुभमकल्याणं तद्दूरे प्र
 स्तु ॥ ॐ अरिष्टे निरसनमस्तु ॥ १५ ॥ ॐ

तथापि प्रयोगरत्नादावधिकान्यपि ह
 १ यद्यपि शौनकेन शांतिरस्ति तथा दीनि पंचदशवचनान्युक्तानि ॥ २ ॥ अस्ति विति समये पात्रमध्ये जलमोचनं कार्यमित्युक्तं प्रयोगचूडामणौ
 ३ यत्नेतदनुसारेण त्रिलिखितानि ॥ ३ ॥ अरिष्टादु निरसनं द्विवारं पश्चिमेत्युक्तं प्रयोगचूडामणौ ॥

तिहतमस्तु ॥ ॐ यच्छ्रेयस्तदस्तु ॥ ॐ उत्तरेकर्मघ्नमस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तर
महरहरभिवृद्धिरस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यन्ताम् ॥ ॐ ति
थिकरणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नसंपदस्तु ॥ ६ ॥ उदकसेकः ॥ ॐ तिथिकरणमुहूर्तन
क्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ तिथिकरणसमुहूर्तसमक्षत्रसग्रहेसाधिदेवते प्रो
येताम् ॥ ॐ दुर्गापांचल्याः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अग्निपुरोगाविश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ इंद्रपुरो
गामरुद्राः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ माहेश्वरीपुरोगाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अरुंधतीपुरोगाः प्रीयं
कपल्यः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ विष्णुपुरोगाः सर्वदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ ब्रह्मपुरोगाः सर्वदेवाः प्रीयं
तां ॥ ॐ ब्रह्मचब्राह्मणाश्च प्रीयन्तां ॥ ॐ श्रीसरस्वत्यै प्रीयन्तां ॥ ॐ श्रद्धामेधे प्रीयन्तां ॥
ॐ भगवती कात्यायनी प्रीयन्तां ॥ ॐ भगवती माहेश्वरी प्रीयन्तां ॥ ॐ भगवती ऋद्धि
करी प्रीयन्तां ॥ ॐ भगवती सिद्धिकरी प्रीयन्तां ॥ ॐ भगवती पुष्टिकरी प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भ

गवतीतुष्टिकरीप्रीयतां ॥ ॐ भगंवतौविघ्नविनायकौप्रीयेताम् ॥ ॐ सर्वाःकुलदेवताःप्री
 यंताम् ॥ ॐ सर्वाग्रामदेवताःप्रीयंताम् ॥ २१ ॥ ॐ हताश्वब्रह्माद्विषः ॥ हताश्वपरिपंथि
 नः ॥ ॐ हताश्वविघ्नकर्तारःशत्रवःपराभवंयातु ॥ ॐ शाम्यंतुघोराणि ॥ ॐ शाम्यंतु
 पापानि ॥ ॐ शाम्यंत्वीतयः ॥ ६ ॥ ॐ शुभानिवर्द्धतां ॥ ओं शिवाआपः संतु ॥ ओ
 शिवाऋतवः संतु ॥ ॐ शिवाओपधयः संतु ॥ ॐ शिवानद्यः संतु ॥ ॐ शिवागिरयः संतु
 ॥ ॐ शिवाअतिथयः संतु ॥ ॐ शिवाअग्रयः संतु ॥ ॐ शिवाआहुतयः संतु ॥ ॐ अ
 होरात्रेशिवेस्यातां ॥ ॐ निकुमनिकामेनःपुष्पन्योवर्षंतुफलवत्त्योनुऽओषधयःपच्य
 न्ताज्योगक्षेमोनेकल्पताम् ॥ १ ॥ ॐ निकुमनिकामेनःपुष्पन्योवर्षंतुवितिनिकामेनि

१ हताश्वब्रह्माद्विषेत्यादीनांशाम्यंतित्यंतानांपूर्वस्यांजलप्रक्षेपलक्तः प्रयोगचूडामणौ ॥

कामैवैतत्रपञ्जन्योच्चैर्पितृत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेफलवत्योनऽओषधयुःपच्यन्तामिति फ
 लवत्योवैतत्रौपधयुःपच्यन्तेयुत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेयोगक्षेमोनेकल्पतामितियोगक्षे
 मोवैतत्रकल्पतेयुत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेतस्माद्युत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेकलसःप्रजानांयोगक्षे
 मो भवति ॥ १ ॥ ॐ शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिशनैश्चरराहुकेतुसोमसहिताआदि
 त्यपुरोगाःसर्वैग्रहाः प्रीयतां ॥ ॐ भगवान्नारायणःप्रीयतां ॐ भगवान्पर्जन्यः प्रीय
 तां॥ॐभगवान्स्वामीमहासेनःप्रीयतां ॥ ॐपुण्याहकालान्वाचाग्रिष्ये॥इतियजमानः
 ॥ ॐ वाच्यतां ॥ इतिप्रतिवचनं ॥ ब्राह्म्यपुण्यंमहद्यच्चसृष्ट्युत्पादनकारकं॥वेदवृक्षो
 भ्रवंनित्यंतत्पुण्याहंब्रुवंतुनः ॥ १ ॥ भोब्राह्मणामह्यंसकुटुंबिनेमहाजनान्नमस्कुर्वाणा

१ अन्नगदाधरग्रयोगरत्नादौउदगतेवशकुनेत्यादयोमंत्राउक्तास्तथापिप्रयोगदर्पणानुसारेणात्रलिखिताः ॥

॥३८॥

य आशीर्वचनमपेक्षमाणायमयाक्रियमाणस्यसग्रहमखरजोदर्शनशांतिपूर्वकगर्भा
 धानाख्यस्यकर्मणःपुण्याहंभवंतोब्रुवन्तु॥ ओं पुण्याहं॥ एवंवचनंप्रातिवचनंचात्रिःपठि
 त्वा ॥ अथवाममपुत्रस्यवाकन्यायाश्चअमुकसंस्काराख्यस्यकर्मणः ॥ अथवापु
 त्रेस्यवाकन्यायाश्चश्वःकरिष्यमाणविवाहांगभूतस्यअद्यैदवतप्रतिष्ठाग्रहशांत्याख्य
 स्यकर्मणः ॥ एवंयथोक्तकर्मण्यूहः ॥ ॐ पुनंतुमादेवजनाःपुनन्तुमनसाधियंः॥
 पुनन्तुविश्वाभूतानिजातवेदःपुनीहिमा ॥ १॥ ओं सयुःकामयेतमहत्प्राप्नुयामित्युद
 गयन्ऽआपूर्यमाणपक्षपुण्योहेद्वादशाहमुपसम्रतीभूत्वौदुंबरेकः सेचमसेवासवौषध
 मफलानीतिसम्भृत्यपरिसमुह्यपरिलिप्याग्निमुपसमाधायानृताज्युठंसंस्कृत्यपुठंसा
 नक्षत्रेणमुन्थठंसनीयुजुहोति ॥ १ ॥ पृथिव्यामुद्धृतायांतुयत्कल्याणंपुराकृतं ॥ ऋ

पिभिः सिद्धगंधर्वैस्तत्कल्याणं ब्रुवंतुनः ॥ १ ॥ भो ब्राह्मणाः मया ० कर्मणः कल्याणम
वंतो ब्रुवंतु ॥ ॐ कल्याणं ॥ ३ ॥ ॐ यथेमां वाचं ङ्कल्ल्याणीमावदानि जनैर्भ्यः ॥ ब्रह्म
राजन्याभ्यां शूद्राय चार्याय च स्वायचार्याय च ॥ प्रियो देवानां दक्षिणायै दातु रिह
भूया समुयम्मे कामः समृध्यतामुपमादो नमतु ॥ १ ॥ अथाध्वर्योऽप्रतिगरो ररात्सुरि मे
यजमाना भद्रमेभ्यो यजमानेभ्यो भूदितिकल्याणमेवैतुन्मानुष्यैवाचो ब्रुवति ॥ १ ॥
सागरस्य यथा वृद्धिर्महा लक्ष्म्यादिभिः कृता ॥ संपूर्णा सुप्रभावा च तांच ऋद्धिं ब्रुवंतुनः ॥
॥ १ ॥ भो ब्राह्मणाः मया क्रिय ० कर्मणः ऋद्धिं भवंतो ब्रुवंतु ॥ ॐ ऋध्यतां ॥ ३ ॥ ॐ सुत्रस्य
ऋद्धिरुस्यर्गन्मज्ज्योतिरुमृताऽअभूम ॥ दिवं मृत्पृथिव्याऽअध्यारुहामाविदाम देवान्स्व
र्ग्योतिः ॥ १ ॥ ॐ ऽत उत्तरस्य हविर्विधानस्य जुघन्यायाङ्कुर्वयां ७ समाभिगायन्ति

तुष्पाच्चतुस्माऽएवैतद्यज्ञस्यसर्गस्थांगत्वाशुं करोतितुस्मादाहशुन्नोऽअस्तुद्विपदेशश्च-
तुष्पदे ॥ १ ॥ समुद्रमथनाज्जाताजगदानंदकारिका ॥ हरिप्रियाचमांगल्यातां
श्रियंचञ्चुवंतुनः ॥ १ ॥ भोब्राह्मणामयाकृतस्यकर्मणःश्रीरस्त्वितिभवंतोब्रुवंतु ॥ अस्तु
श्रीः ॥ ३ ॥ ॐ श्रीश्चैतेलक्ष्मीश्चपत्न्यावहोरुत्रेपार्श्वेनक्षत्राणिह्रुपमश्विनौव्यात्तम् ॥
इष्टान्निषाणामुर्ममऽइषाणसर्वलोकम्मऽइषाण ॥ ४ ॥ तेनोहततर्ज्जुदक्षःपार्वत
स्तुऽइमेप्येतर्हिदाक्षायणुराज्यमिवैवप्राप्नोति यऽएवंविद्भुनेतेनयज्ञे
नयजन्तेतुस्माद्भुऽएतेनयजेतसवाऽएकैकऽएवानूचीनाहंपुरोडाशोभवत्येतेनोहा-
स्यासपत्नानुपबाधाश्रीर्भवति ॥ ५ ॥ ॥ अस्मिन्पुण्याहवाचनेन्यूनानातिरिक्तोयो

विधिःसउपविष्टब्राह्मणानां वचनात् श्रीमहागणपतिप्रसादाच्च सर्वः परिपूर्णोस्तु ॥
 ॐ अस्तु परिपूर्णः ॥ ॥ अथाभिषेकः ॥ ॥ अभिषेके पत्नीवामतः ॥ एकस्मिन्क
 लशेवरुणादकं गृहीत्वाऽविधुराश्चत्वारो ब्राह्मणादूर्वाग्रप्लवयजमानमभिषिच्युः ॥
 ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ पर्यः पृथिव्यां ॥ १ ॥ पञ्चनद्यं ॥ २ ॥ वरुणस्योत्तं
 ॥ ३ ॥ पुनर्तुमां ॥ ४ ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां मृषुष्णो हस्ताभ्याम् ॥
 सरस्वत्यै वाचो यन्तु र्यन्त्रिये दधामि बृहस्पते द्वासाम्राज्येनाभिषिञ्चाम्यसौ ॥ ६ ॥
 देवस्य त्वां ॥ सरस्वत्यै वाचो यन्तु र्यन्त्रेणाग्नेः साम्राज्येनाभिषिञ्चामि ॥ ७ ॥ देव
 स्य त्वां ॥ अश्विनोर्भरपज्येन तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि सरस्वत्यै भरपज्येन वी
 र्याया ब्राह्मण्याभिषिञ्चामीन्द्रस्येन्द्रियेण वल्ग्या श्रियै यशसेभिषिञ्चामि ॥ ८ ॥ विद्वां

निदेवसवितर्हुरितानिपरासुव ॥ यद्भद्रंतन्नऽआसुव ॥ ९ ॥ धामच्छदुग्निरिन्द्रोब्रह्मा
 देवोबृहस्पतिः ॥ सचैतसोविश्वेदेवायज्ञमप्रावन्तुनक्षुभे ॥ १० ॥ त्वंष्यविष्टदाशुषो
 नैःपाहिष्टृणुधीगिरः ॥ रक्षांतोकमुतक्तमना ॥ ११ ॥ अन्नंपतेन्नस्यनोधिहयनर्मावस्य
 शुष्मिणः ॥ प्रप्रदातारन्तारिपुऽऊर्यन्नाधिहिष्टिपदशंचतुष्पदे ॥ १२ ॥ ॐपालाशंभ
 वति ॥ तेनब्राह्मणोभिषिंचतिब्रह्मवैपलाशोब्रह्मणैवैनमेतदभिषिंचति ॥ १ ॥ औडु
 बरंभवति ॥ तेनस्वोभिषिंचत्यन्नंवाऽडुंबरउर्वस्वयावद्वैपुरुषस्यस्वंभवतिनैवताव
 दशनायतितेनोर्कस्वंतस्मादौडुंबरणस्वोभिषिंचति ॥ २ ॥ नैर्यग्नोऽधपादंभवति ॥ ते
 नमित्रोरान्जन्योभिषिंचतिपाद्भैर्यग्नोऽधःप्रतिष्ठितोमित्रेणवैरान्जन्यः प्रतिष्ठितस्तु

स्मार्त्तैर्यग्राधपादेनमित्रोराजन्योभिर्षिचति ॥ ३ ॥ आश्वत्थंभवति ॥ तेनवैश्यो
 भिर्षिचतिसयद्रुवादोऽश्वत्थेतिष्ठतऽङ्गोमरुतऽउपामंत्रयतेतस्मादाश्वत्थेनवैश्योऽ
 भिर्षिचति ॥ ४ ॥ यद्वेवकुल्पाञ्जुहोति ॥ प्राणवैकुल्पाऽअमृतमुवैप्राणाऽअमृतैर्न
 वैनमेतदभिर्षिचति ॥ ५ ॥ सुर्वेषांवाऽएषवेदानाठरुसोयत्सामसर्वेषामैवनमेतद्बुदा
 नाठरुसेनाभिर्षिचति ॥ ६ ॥ ॐ द्यौः शांतिरन्तः ॥ १ ॥ यतोयतः सुमीहसे ॥ २ ॥
 अमृताभिषेकोस्तु ॥ ॥ शांतिः शांतिः शांतिः ॥ सुशांतिर्भवतु ॥ ॥ ततः पुत्रवतीभि
 र्वृद्धसुवासिनीभिर्नोराजनंकार्यम् ॥ ॐ अनाद्यष्टापुरस्तादुग्रेराधिपत्यऽआयुर्ममैदा
 पुत्रवतीदक्षिणतऽङ्गुस्त्रस्याधिपत्येऽप्रजाम्मैदाः सुखदापुश्चाहुवस्यसवितुराधिपत्येच

क्षुम्मेदुऽआश्रुतिरुत्तरतोधातुराधिपत्येरायस्पोषम्मेदोः ॥ विद्यतिरुपारैष्टाद्वहस्प
 तेराधिपत्येऽओजोमेदुविद्वांभ्योमानाष्टाभ्यंस्पाहिमनोरश्वासि ॥ १ ॥ इतिमंत्रे
 ण ॥ ॥ अनेनपुण्याहवाचनेनश्रीप्रजापतिः प्रीयतां ॥ अथमातृकापूजनं ॥ ॥ त
 त्रायंक्रमः ॥ अविघ्नोमंडपश्चैवमातृणांपूजनंसकृत् ॥ वैश्वदेवसोद्धारानां दीश्राद्ध
 मतः परम् ॥ १ ॥ अविघ्नपूजनात्पूर्ववैश्वदेवंविधाय च ॥ ततो गोधूमादिधान्यपूरि
 ते हरिद्रादिरजिते मृन्मये अविघ्नोऽख्यकलशे मोदादिपट्टिनायकमातृणां प्रतिमाः कुकु-
 मेन लिखित्वा वाहयत् ॥ तद्यथा ॥ मोदश्चैव प्रमोदश्च सुमुखो दुर्मुखस्तथा ॥ अविघ्नो
 विघ्नकर्ता च पण्डितो विघ्ननायकः ॥ १ ॥ ॐ मोदाय नमः मोदमावाहयामि ॥ १ ॥

टीप १ प्रयोगरत्नेनंदिन्यादिस्थापनोत्तरमविघ्नपूजनंतत्रैवोक्तं ॥

ॐ प्रमोदाय० प्रमोदं० ॥२॥ ॐ सुमुखाय० सुमुखं० ॥३॥ ॐ दुर्मुखाय० दुर्मुखं० ॥४॥
 ॐ अविद्याय० अविद्यं० ॥५॥ ॐ विघ्नकत्रे० विघ्नकर्तारं० ॥६॥ मनोज्ञतिरिति प्रतिष्ठा
 ल्यपोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः मोदादिपङ्क्तिनायकाः सुप्रतिष्ठावरदा भवं
 तु ॥ ॐ मोदादिपङ्क्तिनायकेभ्यो नम इति नाममंत्रेण आवाहनादिपुष्पांजलिपर्यंतं पूज
 नं कार्यं ॥ अनया पूजया मोदादिपङ्क्तिनायकाः प्रीयतां ॥ ततः स्तंभरापणादिकटावरण
 द्वारफलकान्तं संपादितमंडपमंडपमातृकाः स्थापयेदित्येके ॥ ततः आचार्यहस्तसु
 प्रोक्षितादिकं कार्यम् ॥ अत्राः पांतु सुप्रोक्षितमस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु ॥ ॐ अत्राः पांतु सुप्रो
 क्षितमस्तु ॥ गंधाः पांतु सौमंगल्यं चास्त्विति भ० ॥ ॐ गंधाः पांतु सौमंगल्यं चास्तु ॥
 ॐ अक्षताः पांतु आयुष्यमस्त्विति भ० ॥ ॐ अक्षताः पांतु आयुष्यमस्तु ॥ ॐ पुष्पाणि
 पांतु सौश्रियमस्त्विति भ० ॥ ॐ पुष्पाणि पांतु सौश्रियमस्तु ॥ ॐ तांबूलानि पांतु ऐश्वर्य

मस्त्वितिभ० ॥ ॐ तांबूलानि पांतु ऐश्वर्यमस्तु ॥ दक्षिणाः पांतु बहुधनमस्तिवातिभ० ॥ ॐ
दक्षिणाः पांतु बहुधनमस्तु ॥ अप्रूपाः पांतु बह्वन्नंचास्तिवातिभ० ॥ ॐ अप्रूपाः पांतु बह्व
न्नंचास्तु ॥ शाखादूर्वाः पांतु वृद्धिरस्त्वितिभ० ॥ ॐ शाखादूर्वाः पांतु शाखापल्लवानां
वृद्धिश्चास्तु ॥ ॥ तत आचार्येण दूर्वाशम्याम्रादिप्रशस्तवृक्षपत्राणां रक्तसूत्रेण पंचधा वि
ष्टनं कार्यम् ॥ आसां मंडपमातृसंज्ञाताश्च मंडपमातृमंडपे वावंशपात्रे स्थापयित्वा ॥ ब
सोः पवित्रमिति मंत्रेण यजमानपत्न्या शाखासु तैलारोपणं कार्यम् ॥ ॐ बसोः पवित्रम
सि शतधां रुबसोः पवित्रमसि सहस्रंधारम् ॥ देवस्त्वोसविता पुनाना तु बसोः पवित्रेण शत
धां रेणुषु प्वाकामंधुक्षः ॥ १ ॥ अहिरिव भोगैरिति शाखासु हरिद्राकुंकुमादिसुगंधिद्र
व्येणोद्धर्तनं ॥ ॐ अहिरिव भोगैः ॥ १ ॥ निकामेनिकामे इति उष्णोदकेन शाखास्नप

नम् ॥ ॐ निकामेनिकामेनः ० ॥ १ ॥ दधिक्राव्णेतिशाखासुदध्यक्षतावंदनम् ॥ ॐ
 दधिक्राव्णोअं ॥ १ ॥ याओषधीरितियजमानहस्तेशाखाग्रहणं ॥ ॐयाओषधीः
 ॥ १ ॥ ततोयजमानपत्न्याहस्तेशस्त्रगर्भापंचमीशाखांगृहीत्वाकांडात्कांडादितिकं
 डनंकार्यं ॥ ॐ कांडात्कांडात्प्ररोहन्ती ० ॥ १ ॥ ततआग्नेयादिचतुष्टुमंडपकोणस्तं
 भेषुकमेणचतस्रोमध्येएकाएवंस्थिरोभवेतिस्थिरीकरणम् ॥ अथवावंशपात्रमध्येचतु
 र्पुकोणेपुचतस्रोमध्येएकाएवंस्थिरीकरणसंप्रदायः ॥ ॐ स्थिरोभवेवौ ङऽआशुर्भ
 ववाज्यर्वन् ॥ एतुर्भवसुखदुस्त्वमुनेःपुरीषवाहणः ॥ १ ॥ तत्रायंक्रमः ॥ नंदिनीन

टीप १ प्रयोगरत्नेशस्त्रगर्भाभगवत्यासहपणांस्थापनं पूजनोत्तरतैलभ्यंगाक्ष्यं तं शूर्पमातृकास्था
 पनं दाक्षिणात्याचारः ॥ प्रयोगरत्नादौतुशूर्पगृहोत्वा अविघ्नवोपेणसहजलादिसमीपेगत्वाजलादिमातृका
 वाहनाक्ष्यं तं तथाप्याचारात्च्छूर्पएवसर्वासांस्थापनमुक्तम् ॥

लिनीमैत्राउमाचपशुवर्द्धिनी ॥ आग्नेयादिक्रमेणैवशाखास्तमेप्रतिष्ठिताः ॥ १ ॥ ॐ नंदि
न्यैनमः नंदिनीमा ॥ ७ ॥ ॐ नलिन्यैनमः नलिनीमा ॥ ८ ॥ ॐ मैत्रायैनमः मैत्रामा ॥
॥ ९ ॥ ॐ उमायैनमः उमामा ॥ १० ॥ ॐ पशुवर्धिन्यै ॥ पशुवर्धिनीमा ॥ ११ ॥ मनो
ज्वातिरितिप्रतिष्ठाप्यसर्वासांतंत्रेणषोडशोपचारैः पूजनम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः नंदिन्यादिमं
डपमातृभ्योनमः आवाहनादिषोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ अनयापूजयानंदिन्यादिमं
डपमातरः प्रीयंताम् ॥ ततोर्गौर्यादिमातरोवंशपात्रेपीतपटंप्रसारयतदुपरिकुंकुमादि
नालिखित्वावाक्षतपुंजेषु पूगीफलेषु निवेद्याः ॥ तत्रायंक्रमः ॥ गौरीपद्माशर्चामे
धासावित्रीविजयाजया ॥ देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरः ॥ १ ॥ हृष्टिः पु
ष्टिस्तथातुष्टिरात्मनः कुलदेवता ॥ गणेशेनाधिकाह्येतावृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ १ ॥
अत्रचतुर्दशपदसमाहारान्मातरोलोकमातर इतिसर्वासां विशेषणम् ॥ ॐ गणेशाय न

मः गणेशमावाहयामि ॥ ॐ गौर्यै नमः गौरिमा० ॥ १२ ॥ ॐ पद्मायै नमः पद्मा
 मा० ॥ १३ ॥ ॐ शच्यै नमः शर्चिमा० ॥ १४ ॥ ॐ मेधायै नमः मेधामा० ॥ १५ ॥
 ॥ ॐ सावित्र्यै नमः सावित्रीमा० ॥ १६ ॥ विजयायै नमः विजया० ॥ १७ ॥ ॐ जयायै नमः
 जयामा० ॥ १८ ॥ ॐ देवसेनायै नमः देवसेना० ॥ १९ ॥ ॐ स्वधायै नमः स्वधामा० ॥ २० ॥ ॐ
 स्वाहायै नमः स्वाहा० ॥ २१ ॥ ॐ हृष्ट्यै नमः हृष्टि० ॥ २२ ॥ ॐ पुष्ट्यै नमः पुष्टि० ॥ २३ ॥ ॐ तुष्ट्यै नमः
 तुष्टि० ॥ २४ ॥ ॐ कुलदेवतायै नमः कुलदेवता० ॥ २५ ॥ इत्यावाह्य ॥ अथ जलमात
 रः ॥ मत्स्यै नमः मत्स्यमावाह० ॥ २६ ॥ ॐ कूर्म्यै नमः कूर्ममा० ॥ २७ ॥
 ॥ १ ॥ कांक्षेवाताम्रपात्रेवाप्रभूतजलपूरणम् ॥ तत्र मत्स्यादीरावाह्यपूजयेज्जल
 मातृकाः ॥ २ ॥ ॐ मत्स्यै नमः मत्स्यमावाह० ॥ २६ ॥ ॐ कूर्म्यै नमः कूर्ममा० ॥ २७ ॥
 ॐ वाराह्यै नमः वाराहमा० ॥ २८ ॥ ॐ मांडूक्यै नमः ॥ मांडूकी० ॥ २९ ॥ ॐ मकर्यै नमः

करी० ॥ ३० ॥ ग्राहक्यै० ग्राहका० ॥ ३१ ॥ ॐ क्राँचक्यै नमः क्राँचकी० ॥ ३२ ॥
इत्यावाह्य ॥ ॥ अथस्थलमातरः ॥ ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरीचैव कौमारीवैष्णवतीथा ॥
वाराहीचतथैद्राणीचामुंडासप्तमातरः ॥ १ ॥ ॐ ब्राह्म्यै न० ब्राह्मी० ॥ ३३ ॥ ॐ मा
हेश्वर्यै न० माहेश्वरी० ॥ ३४ ॥ ॐ कौमार्यै न० कौमारी० ॥ ३५ ॥ ॐ वैष्णव्यै न० वै
ष्णवी० ॥ ३६ ॥ ॐ वाराह्यै न० वाराही० ॥ ३७ ॥ ॐ इंद्राण्यै नमः इंद्राणी० ॥ ३८ ॥ ॐ
चामुंडायै न० चामुंडा० ॥ ३९ ॥ इत्यावाह्य ॥ एतागार्यादिवच्छूर्प ॥ ॥ अथद्वारमा
तरः ॥ जयंतीमंगलाचैवपिंगलादक्षिणेगृहात् ॥ आनंदवर्धिनीवामेमहाकालीचनि
र्गमे ॥ १ ॥ गृहस्यदक्षिणेभागेतिस्त्रैलोक्यास्तुमातरः ॥ वामभागेतथाद्वैचजयंत्या
दिक्रमेणतु ॥ २ ॥ ॐ जयंत्यै न० जयंती० ॥ ४० ॥ ॐ मंगलायै न० मंगला० ॥ ४१ ॥
ॐ पिंगलायै न० पिंगला० ॥ ४२ ॥ इतिद्वारदक्षिणे ॥ ॐ आनंदवर्धिन्यै न० आनंदवर्धि

नी०॥४३॥ ॐ महाकाल्यैनमः महाका० ४४ ॥ इति वामे ॥ इत्यावाह्यसंपूज्य ॥ ततो
 गौर्यादिवत्तु पूर्णगृहमातरः स्थाप्याः ॥ ॥ कीर्तिलक्ष्मीधृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धाक्रियाम
 तिः ॥ बुद्धिलज्जावपुःशान्तिस्तुष्टिः कांतिस्तुमातरः ॥ १ ॥ ॐ कीर्त्यैनमः कीर्ति० ॥
 ॥ ४५ ॥ ॐ लक्ष्म्यै० लक्ष्मी० ॥ ४६ ॥ धृत्यैनमः धृति० ॥ ४७ ॥ ॐ मेधायैनमः मे
 धा० ॥ ४८ ॥ ॐ पुष्ट्यैन० पुष्टि० ॥ ४९ ॥ ॐ श्रद्धायैन० श्रद्धाम् ॥ ५० ॥ ॐ क्रिया
 यै० क्रिया० ॥ ५१ ॥ ॐ मत्यैन० मति० ॥ ५२ ॐ बुद्ध्यै० बुद्धि० ॥ ५३ ॥ लज्जा
 वपुर्पेनमः लज्जावपुषमावाहयामि ॥ ५४ ॥ ॐ शान्त्यैनमः शान्ति० ॥ ५५ ॥ ॐ तुष्ट्यै० तुष्टि०
 ॥ ५६ ॥ ॐ कांत्यै० कांति० ॥ ५७ ॥ इत्यावाह्य ॥ अथ घृतमातरः ॥ एताः कुडचे शूर्पे वा
 कुंकुमात्तेन घृतेन दक्षिणोत्तराः पूर्वाभिमुखालेख्याः ॥ श्रीलक्ष्मीधृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धा
 सरस्वती ॥ मांगल्यप्रपूज्यते समुत्ताघृतमातरः ॥ १ ॥ ॐ श्रम्यैनमः श्रिय० ॥ ५८ ॥

ॐ लक्ष्म्यैन० लक्ष्मी० ॥ ५९ ॥ ओं धृत्यै० धृतिमा० ॥ ६० ॥ मेधायैनमः मेधा० ॥
ॐ लक्ष्म्यैन० लक्ष्मी० ॥ ५९ ॥ ओं धृत्यै० धृतिमा० ॥ ६० ॥ मेधायैनमः मेधा० ॥
॥ ६१ ॥ ॐ पुष्ट्यै० पुष्टि० ॥ ६२ ॥ ॐ श्रद्धायै श्रद्धामा० ॥ ६३ ॥ ॐ सरस्वत्यै० स
रस्वतीमा० ॥ ६४ ॥ इत्यावाह्य ॥ एवं पङ्क्तिनायकादिघृतमातृकांतंचतुषष्टिमातृणां स्था
पनम् ॥ मनोज्ञतिरिति मंत्रेण प्रतिष्ठाप्य ॥ समर्ख्ये देव्या धिया इति मंत्रेण सर्वाः षोडशोप
चारैः संपूजयेत् ॥ ॐ समर्ख्ये देव्या धिया सन्दक्षिणयोरुचक्षसा ॥ मामुऽआयुः प्रमोषा
मौऽअहन्तवर्षां विदेयतव देवसुन्दरी ॥ १ ॥ ततो यजमानः स्थापितमातृकं शूर्पस्वयंगृ
हीत्वा पत्न्या चाविघ्नकलशं ग्राहयित्वा पत्न्यग्रतः सन्मंडपतो गृहमध्ये देवस्याग्रे तत्सर्वं
स्थापयेत् ॥ तद्ग्रामपार्श्वे दीपं निदध्यात् ॥ ततः कुड्ये आवाहितघृतमातृणां सुपरिनाग
वल्लीदलेन गुडयुक्तेन केवलनवाघृतेनाभितो धारां ब्रूयात् ॥ ततः कुड्ये आवाहितघृतमातृणां सुपरिनाग

चप्रत्यगादिःप्राक्संस्थादक्षिणादिरुदक्संस्थावा ॐ वसोःपुवित्रम् ० ॥ कुड्यलग्नावसो
 धीराःसप्तधाराघृतेनतु ॥ कारयेत्पंचधारवानातिन्यूनाः कदाचन ॥१॥ अथायुष्यमं
 त्रजपः ॥ ॐ आयुष्यंवच्चस्यर्धरायस्पोपमौद्धिदम् ॥ इदं हिरण्यं वच्चैस्वयैत्राया
 विशताडुमान् ॥ १ ॥ नतद्रक्षा ० ॥ २ ॥ यदावधं ० ॥ केचित्भद्रकरणेत्यादिद्विरो
 हतादित्यंतमृक्चतुष्टयंपठति ॥ ॥ इत्यायुष्यमंत्रजपः ॥ अत्रमंडपपूजनंशिष्टाच्चा
 रतएव ॥ मंडपस्तुविवाहेचूडाकरणेउपनयनेकेशांतीसीमंतोन्नयनेचैवकार्यइत्युक्तम् ॥
 यत्रमंडपोनास्ति तत्राविघ्नमंडपजलस्थलद्वारमातृकादीनांचाभावः ॥ तत्रगौर्या
 दिचतुर्दशमातृणांस्थापनमुक्तम् ॥ इतिसंस्कारभारूकरमातृकापूजनंसमाप्तम् ॥ ॥
 अथनांदीश्राद्धम् ॥ तत्रकालः ॥ मातृश्राद्धंतुपूर्वाह्निमध्याह्नौपतृकंतथा ॥ ततो

मातामहानांचवृद्धौश्राद्धत्रयंस्मृतमिति हेमाद्र्यादिनिबंधोक्तं॥ तथा॥अलाभेभिन्न
कालानानादीश्राद्धत्रयंबुधः॥ पूर्वद्युवप्रकुर्वीतपूर्वाह्निमातृपूर्वकमिति वृद्धमनुवचनम्
॥ तच्चकात्यायनेनपृथङ्मातृपार्वणोहपूर्वकनवदवतनादीश्राद्धकर्मणिनिषिद्धम् ॥ य
था ॥ आयुष्याणिचशांत्यर्थं जप्त्वातत्रसमाहितः ॥ षड्भ्यःपितृभ्यस्तदनुश्राद्धदा
नमुपक्रमेत् ॥ १ ॥ ॥ सूत्रेविशेषोपदेशभावः ॥ तत्रतुनादीमुखाःपितरःपिता
महाः प्रपितामहाः सपत्नीकाः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाइति
षड्भ्यःपितृभ्यःपार्वणद्वयंस्पष्टम् ॥ तच्चसांकल्पिकविधिना ॥ सांकल्पिकेचसमत्र
कावाहनाद्याग्नौकरणपिंडदानविकिराक्षय्यस्वधावाचनप्रश्नेत्येतत्सप्तकंवर्ज्यम्॥ सां
कल्पे ॥ शुभायप्रथमांतेन वृद्धौसंकल्पमाचरेत् ॥ नपठ्यायदिवाकुर्यान्महादोषोऽ
भिजायते ॥ अनस्मद्वृद्धिशब्दानामरूपाणामगोत्रिणाम् ॥ अनाम्नामतिलैश्चैवनांदी

श्राद्धं च सम्यतः ॥ इति संग्रहे ॥ कृतेनादीमुखे मध्येन कुर्याद्वितीयपुनः ॥ राजाभिषेके
 कुर्वीत तथैव पुत्रजन्मनीति ॥ कृतेभ्युदयश्राद्धे तन्मातृकोत्थापनं विना ॥ न द्वितीयना
 दीमुखं प्रकुर्यात् पुत्रजन्मनि ॥ तथैवाभ्युदयं कार्यं राज्ञः पट्टाभिषेचने ॥ अन्यथा कु
 रुते मोहादपमृत्युकरं परम् ॥ पुत्रजन्मनिराजाभिषेके च द्वितीयनादीश्राद्धं कुर्यात् ॥ अ
 न्यथान ॥ मंडपोद्भासनात् पूर्वनादीश्राद्धं कृते पुनः ॥ यैकुर्वन्ति न रामो हादपमृत्युं व्रजं
 तिते ॥ इति शास्त्रार्थप्रदीपे ॥ एतन्निषेधस्त्रिपुरसपिंडपर्यंतमिति पुरुषार्थचिन्तामणौ
 ॥ पुत्रजन्मनि मिते तु तत्काले निशिवादिवा ॥ भुक्तो व्रतोपवासो वा वृद्धिश्राद्धं तु कारये
 त् ॥ इति रेणुकारिकायाम् ॥ ॥ नादीश्राद्धं त्रिपार्वणमित्याशयेनामान्नादिपार्वणप्र
 योगः शाखांतरत्वान्नात्र लिखितः ॥ ॥ अथ वृद्धिश्राद्धं कर्तुं जीवत्पितृकत्वे निर्णयः ॥
 जीवित्तु यदिवर्गद्विस्तं वर्गं तु परित्यजेदिति न्यायेन जीवत्पितृकः स्वापत्यसंस्कारे पुमा

तृमातामहर्पावर्णयुतं नां दीश्राद्धं कुर्यात् ॥ मातरि जीवत्यां मातामहर्पावर्णमेकमेव ॥
मातामहे जीवति मातृपार्वणमेकमेव ॥ केवलमातृपार्वणे विद्देवानकार्याः ॥ वर्ग
त्रयाद्येषु मातृपितृमातामहेषु जीवत्सु नां दीश्राद्धलोप एव सुतसंस्कारे पूचितः ॥ द्विती
यविवाहाधानपुत्रोऽपि सोमयागादिपुस्वसंस्कारकर्मसु येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्या
त्स्वयं सुतः ॥ तथा च मृतमातृमातामहकोपि जीवति पितृकः स्वसंस्कारे पितुर्मातृपिता
महीप्रपितामहः ॥ पितुः पितृपितामहप्रपितामहाः ॥ पितुर्मातामहप्रमातामहवृद्ध
प्रमातामहाः सपत्नीकाः नां दीमुखाः इत्येवंपार्वणत्रयमुद्दिश्य श्राद्धं कुर्यात् ॥ न तु
स्वमातृमातामहर्पावर्णोद्देशः ॥ पितरि पितामहे च जीवति स्वसंस्कारे पितामहस्य
मातृपितामहीप्रपितामह इत्याद्युद्देशः ॥ एवं प्रपितामहेऽपि योज्यम् ॥ पितुर्मात्रादिर्जी
वनेतत्पार्वणलोप एव ॥ तथा च येभ्य एव पिता दद्यादिति पक्षस्य वर्गाद्यर्जीवनेतत्पार्व

णलोपइतिद्वारलोपपक्षस्यचस्वसंस्कारस्वापत्यसंस्कारभेदेनव्यवस्थ्यासिद्धांतितेति
 ज्ञेयम् ॥ ॥ केचित्तुपक्षद्वयस्यैच्छिकोविकल्पोनतुव्यवस्थितइत्याहुः ॥ एवंमृतपितृ
 कस्यजीवन्मातृमातामहस्यपितुः पार्वणैवनादीश्राद्धसिद्धिज्ञया ॥ समावर्तनस्यमा
 णवककर्तृकत्वेपितदंगभूतनादीश्राद्धेपितुस्तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादेरधिकारइतिकेचि
 त् ॥ तत्रापितापुत्रसमावर्तनेस्वपितृभ्यानादीश्राद्धंकुर्यात् ॥ पितार्जीवत्पितृकश्चेत्सुत
 संस्कारत्वात्द्वारलोपपक्षोयुक्तइतिभाति ॥ माणवकपितुः प्रवासादिनाअसन्निधाने
 भ्रात्रादिमाणवकस्यपितुर्मातृपितामहप्रपितामहइत्याद्युच्चार्य श्राद्धंकुर्यात् ॥ मृत
 पितृकमाणवकसमावर्तनेपितृव्यभ्रात्रादिरस्यमाणवकस्यमातृपितामहप्रपिताम
 हइत्याद्युच्चारयेत् ॥ भ्रात्रादेरभावेस्वयमेवस्वपितृभ्योदद्यात् ॥ एवंजीवत्पितृकोपि
 पितुरसन्निधानेभ्रात्रादेरभावेचपितुः पितृभ्यः स्वयमेवनादीमुखंकुर्यात् ॥ उपनय

नेनकर्माधिकारस्य जातत्वात् ॥ एवंविवाहोपि द्रष्टव्यम् ॥ मृतपितृकस्यचौलोपनय
नादिकंपितृव्यमातुलादिः कुर्वन् अस्यसंस्कार्यस्यपितृपितामहप्रपितामहेत्याह्व
ञ्चार्यश्राद्धं कुर्यात् ॥ जीवतः पितुरसन्निधानेन कुर्वन्मातुलादिरस्यसंस्कार्यस्यपितु
र्जनकादीनुद्दिश्यैव कुर्यान्नितुसंस्कार्यस्यमृतानपि मात्रादीनिति संक्षेपः ॥ अ
थ सांकल्पिकविधिना नां दीश्राद्धप्रयोः ॥ नां दीमुखाः सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वे
देवाः ॐ भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ गोत्राः
पितृपितामहप्रपितामहाः सपत्नीकाः नां दीमुखाः ॐ भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं पादा
वनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ ॥ द्वितीयगोत्राः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमाताम
हाः सपत्नीकाः नां दीमुखाः ॐ भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं ० अद्य पूर्वोच्चारितं ० शांति
पूर्वकगर्भाधानांगत्वेन सांकल्पिकेन विधिना ब्राह्मणयुग्मभोजनपर्याप्तान्ननिष्क्रीय

णलोपइतिद्वारलोपपक्षस्यचस्वसंस्कारस्वापत्यसंस्कारभेदेनव्यवस्थ्यासिद्धांतितेति
 ज्ञेयम् ॥ ॥ केचित्तुपक्षद्वयस्यैच्छिकोविकल्पोनतुव्यवास्थितइत्याहुः ॥ एवंमृतापितृ
 कस्यजीवन्मातृमातामहस्यपितुः पार्ष्णेनैवनादीश्राद्धसिद्धिज्ञया ॥ समावर्तनस्यमा
 णवककर्तृकत्वपितदंगभूतनादीश्राद्धेपितुस्तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादेरधिकारइतिकेचि
 त् ॥ तत्रापितापुत्रसमावर्तनेस्वपितृभ्योनादीश्राद्धंकुर्यात् ॥ पिताजीवत्पितृकश्चेत्सुत
 संस्कारत्वात्द्वारलोपपक्षोक्तइतिभाति ॥ माणवकपितुः प्रवासादिनाअसन्निधाने
 भ्रात्रादिर्माणवकस्यपितुर्मातृपितामहाप्रपितामहइत्याद्युच्चार्य श्राद्धंकुर्यात् ॥ मृत
 पितृकमाणवकसमावर्तनेपितृव्यभ्रात्रादिरस्यमाणवकस्यमातृपितामहाप्रपिताम
 हइत्याद्युच्चारयेत् ॥ भ्रात्रादेरभावेस्वयमेवस्वपितृभ्योदद्यात् ॥ एवंजीवत्पितृकोपि
 पितुरसन्निधानेभ्रात्रादेरभावेचपितुः पितृभ्यः स्वयमेवनादीमुखंकुर्यात् ॥ उपनय

व्यदानम् । सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नादीमुखेभ्यः ब्राह्मणयुग्मभोजनपर्या
 समन्नं तन्निष्क्रयीभूतां किञ्चिद्विरण्यं दत्तममृतरूपेण स्वाहासंपद्यतां वृद्धिः ॥ गोत्रेभ्यः
 पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यो नादीमुखेभ्यः ब्राह्मणयु० ॥ ॥ द्वितीयगोत्रे
 भ्यो मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यो नादीमुखेभ्यः ब्राह्म० ॥ सक्षी
 रमुदकदानम् ॥ नादीमुखाः सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः प्रीयंतां ॥ गोत्राः पितृपितामहप्र
 पितामहाः सपत्नीकाः नादीमुखाः प्रीयंताम् ॥ द्वितीयगोत्राः मातामहप्रमातामहवृद्धप्र
 मातामहाः सपत्नीकाः नादीमुखाः प्रीयंताम् ॥ ॥ आशिषोग्रहणम् ॥ गोत्रं नो वद्धंतां
 मातामहाः सपत्नीकाः नादीमुखाः प्रीयंताम् ॥ अभिवर्धंतां वो दातारः ॥ वेदाश्च नो भिवर्ध
 वद्धंतां वो गोत्रम् ॥ दातारो नो भिवर्धंताम् ॥ संततिर्नो भिवद्धंताम् ॥ श्रद्धाचनो माव्यग
 ताम् ॥ वद्धंतां वो वेदाः ॥ संततिर्नो भिवद्धंताम् ॥ वर्धंतां वः संततिः ॥ श्रद्धाचनो माव्यग

१ प्रीयंतामित्यत्र यवक्षीरजलानि दद्यादिति प्रयोगरत्नगदाधरो ॥

भूतयथाशक्तिहिरण्येननांदीश्राद्धंकरिष्ये ॥ ॥ आसनदानम् ॥ ॥ सत्यवसु-
 कानांविश्वेपादेवानां नांदीमुखानाम् ॐ भूर्भु० इदमासनम् ॥ सुखासनम् ॥ नांदीश्राद्धे
 क्षणौक्तीयेताम् ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नुवतां भवतां ॥ प्राप्नुवावः ॥ गोत्राणां पितृपितामह-
 हप्रपितामहानां सपत्नीकानां नांदीमुखानाम् ॐ भू० इदमास० ॥ ॥ द्वितीयगोत्राणां
 मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानां नांदीमुखानां ॐ भूभुवः०
 इदमासनम् ॥ ततो गंधादिदानम् ॥ सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नांदीमु-
 खेभ्यः इदं गंधार्चनं स्वाहासंपद्यतां वृद्धिः ॥ ॥ गोत्रेभ्यः पितृपितामहप्रपितामह-
 भ्यः सपत्नीकेभ्यो नांदीमुखेभ्यः इदं गंधा० ॥ ॥ द्वितीयगोत्रेभ्यो मातामहप्रमाता-
 महवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यो नांदीमुखेभ्यः अमी गंधाः० ॥ भोजनं निष्कयद्र-

१ नांदीश्राद्धे ब्रह्माभागे भामम् आम्राभागे हिरण्यं हिरण्यभागे धेयुग्मद्राक्षणभोजनपर्यासात्रा निष्कयं विश्वेभ्यो देवेभ्यो नांदीमुखेभ्यः अमी गंधाः० ॥ भोजनं निष्कयद्र-

प्रसुवोनगम्यादेमेद्यावापृथिवीविश्वरूपे ॥ आर्मांगंतांपितरामुतराचामासोमौऽअ
 मृतुलेनंगम्यात् ॥ १ ॥ अस्मिन्नादीश्राद्धेन्यूनातिरिक्तोयोविधिःसउपविष्टब्राह्मणानां
 वचनान्नादीमुखप्रसादात्सर्वःपरिपूर्णस्तु ॥ अस्तुपरिपूर्णः॥ ॥ इतिसंस्कारभास्क
 रेनादीश्राद्धम्॥अथब्रह्माचार्यऋत्विग्वरणम्॥आचार्यस्तुयथास्वर्गेशक्रादीनांबृहस्प
 तिः ॥ तथात्वंसमयज्ञेस्मिन्नाचार्योभवसुव्रत ॥ १ ॥ ॐ बृहस्पतेऽअतियदुर्योअर्हा
 ह्युमाहुिभातिकर्तुमज्जनेषु ॥ यद्दीदयच्छर्वसऋतप्रजातुतदुस्मासुद्रविणेन्धेहिचित्तत्र

१ दीप-आमश्राद्धेहिरण्यश्राद्धेचआमावाजंविसर्जयेदितिग्रहयज्ञकल्पल्ल्याम् ।

मत् ॥ माव्यगमद्वःश्रद्धा ॥ बहुदेयंचनोस्तु ॥ अस्तुवोबहुदेयम् ॥ अन्नंचनोबहुभवे
 त् ॥ भवतुवोबह्वन्नम् ॥ अतिथींश्चलभामहै॥ लभंतां वोतिथयः ॥ याचितारश्चनः सं
 तु ॥ संतुवोयाचितारः ॥ एताआशिपः सत्याः संतु ॥ संत्वेताः सत्या आशिपः ॥ द
 क्षिणादानम् ॥ सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नादीमुखेभ्यः कृतस्य नादीश्राद्ध
 स्य फलप्रतिष्ठा सिद्धयर्थं द्राक्षामलकयवमूलनिष्क्रयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ॥ य
 वमूलमार्द्रकं ॥ गोत्रेभ्यः पितृपितामहप्रापितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यो नादीमुखेभ्यः कृत
 स्य ॥ द्वितीयगोत्रेभ्यो मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यो नादीमु
 खेभ्यः कृतस्य ॥ ॥ ततोनादीश्राद्धं संपन्नम् ॥ बाजेबाजेति विसृज्य ॥ ॐ
 बाजेबाजेवतबाजिनो नोधेनपुविप्राऽअमृताऽऋतज्ञाः ॥ अस्यमध्वः पिवतमादयध्व

होतां मुत्सिवां हिं प ॥ १ ॥ अस्मिन्न रजो ॥ बृहन्नेत्रोथर्ववेदोनुष्टुभोरुद्रदैवतः ॥ वै
खानसकुलोत्पन्नोऋत्विक्कृत्वं ॥ १ ॥ ॐ शन्नो देवीरभिष्टुऽआपो भवंतु पीतये ॥ शं
र्योरुभिस्त्रवंतु नः ॥ १ ॥ अस्मिन्न रजोऽवृणे ॥ वृतोस्मि ॥ भगवन्मूर्तिसर्वज्ञ सर्वध
र्मभृतांवर ॥ विततेममयज्ञेस्मिअपार्थत्वा महंवृणे ॥ १ ॥ अस्मिन्न रजोऽरुद्रजपार्थ
त्वामहं ॥ वृतोस्मि ॥ ऋत्विजो गंधादिभिः संपूजयेत् ॥ यजमानं लिजः परस्परं यज्ञ
कंकणं वध्नीयुः ॥ ॐ व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दीक्षणाश्रद्धामाप्नोति
तिश्रद्धया सुत्यमाप्यते ॥ १ ॥ एतावद्ब्रुप्य यज्ञस्य यद्वै ब्रह्मणा कुतम् ॥ तदेतत्सर्वमाप्नोति
यज्ञे सौत्रामणी सुते ॥ १ ॥ अथ प्रार्थना ॥ ब्राह्मणाः संतु मे शस्ताः पापात्पांतु स माहिताः ॥

त्रिगोत्रस्तुविप्रेन्द्रऋत्विक्त्वंमेमखेभव ॥ १ ॥ ॐ अग्निमीळिपुरोहितंयुज्ञस्यदेवमृत्वि
 जं ॥ होतारंरत्नुधातमम् ॥ १ ॥ अस्मिन्नरजोदर्शनशान्त्याख्येकर्मणिऋत्विक्त्वेनत्वा
 महंवृणे ॥ वृतोस्मि ॥ कातराक्षोयजुर्वेदस्त्रैष्टुभोत्रह्यद्वैवतः ॥ भारद्वाजस्तुविप्रेन्द्रऋत्वि
 क्त्वंमेमखेभव ॥ १ ॥ ॐ इपेत्योर्जेत्वाद्यायवस्थदेवोर्वः सविताप्राप्पयतु श्रेष्ठतमायुक्
 मर्मणऽआप्यायध्वमन्ध्याऽइन्द्रायभागम्प्रजावतीरनमीवाऽअयुक्ष्मामावस्तेनऽई
 शतुमाघशर्ढंसोऽध्रुवाऽअस्मिन्नगोपतौस्यातबुर्हार्थजमानस्यपुशून्पाहि ॥ १ ॥ अस्मि
 न्नरजोऽवृणे ॥ वृतोस्मि ॥ सामवेदस्तुपिंगाक्षोजागतः शक्रदैवतः ॥ काश्यपेयस्तु
 विप्रेन्द्रऋत्विक्त्वंमेमखेभव ॥ १ ॥ ॐ अग्नआर्याहिवीतयेगृणानोहव्युदातये ॥ नि

वंतु भवंतामपि ॥ १० ॥ इति संप्रार्थयतां न्यूयाद्यथा वात्क्रियतां विधिः ॥ ऋत्विजश्च य
 था पूर्वशक्नादीनां मुखे भवन् ॥ ११ ॥ ग्र्यं तथा मे भवत ऋत्विजो द्विजसत्तमाः ॥ अ
 स्य यागस्य निष्पत्तौ भवंतो भ्यर्चिता मया ॥ १२ ॥ सुप्रसन्नैः प्रकर्तव्यं शांतिकं विधि
 पूर्वकम् ॥ इति संस्कारभारस्करे ब्रह्माचार्यं ऋत्विग्वरणम् ॥ अथादिग्रक्षणम् ॥ तत आच
 म्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा ॥ अस्मिन्सग्रहमुखरजोदर्शनशांत्याख्ये कर्मणि
 यजमानेन वृतो हमाचार्यकर्मकारिण्ये ॥ तदंगशरीरशुद्धयर्थं पुरुषसूक्तजपं करिष्ये इ
 ति पुरुषसूक्तं षोडशर्चजपेत् ॥ ॥ तत आचार्यो वामहस्ते गौरसर्पपान् लज्जामिश्रितान्
 गृहीत्वादिग्रक्षणं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्राः ॥ रुक्षो हणं म्बल गहनं म्बल गहनं म्बल ग
 हं ॥

टीप १ भूतशुद्ध्याद्युक्तं रुद्रपद्धत्यादौ ॥ पुरुषसूक्तन्यासाः कचिदुक्ताः ॥

देवानांचैवदातारःपातारःसर्वदेहिनाम् ॥ १॥जपयज्ञैस्तथाहोमैर्दानैश्चविविधैःपुनः ॥
 देवानांचक्रुपीणांचतृह्यर्थयाजकाःकृताः ॥ २॥ येषां देहस्थितावेदाःपावयन्तिजगत्त्र
 यम् ॥ रक्षन्तुसततंतेमांजपयज्ञैर्व्यवस्थिताः ॥ ३॥ ब्राह्मणाजंगमन्तीर्थत्रिपुलोकेषु
 विश्रुतम् ॥ तेषांवाक्योदकेनैवशुद्ध्यन्तिमलिनाजनाः ॥ ४॥ पावनाःसर्ववर्णानांब्रा
 ह्मणा ब्रह्मरूपिणः ॥ सर्वकर्मरतानित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ५॥ श्रोत्रियाःसत्य
 वाचश्चग्रहध्यानरताःसदा ॥ यद्वाक्यामृतसंसिक्ता ऋद्धियांतिनरदुमाः ॥ ६॥ अं
 गीकुर्वन्तुकर्मैतत्कल्पद्रुमसमाशिपः ॥ यथोक्तनियमैर्युक्तमन्त्रार्थैश्चिरबुद्धयः ॥ ७॥
 यत्कृपालोचनात्सर्वाःऋद्धयोवृद्धिमाप्नुयुः ॥ अस्मिन्होममयापूज्याःसन्तुमेनियमा
 न्विताः ॥ ८॥ अक्रोधनाःशौचपराःसततंब्रह्मचारिणः ॥ ग्रहध्यानरतानित्यंप्रस
 न्नमनसःसदा ॥ ९॥ अदुष्टभाषणाःसन्तुमासन्तुपरानिन्दकाः ॥ ममापिनियमाह्येतेभ

ध्वनभसंमारुतङ्गच्छतम् ॥ ३ ॥ रुक्षोहाविश्वचर्षणिरुभियोनिमयौहते ॥ द्रोणैसुध
स्थुमासंदत् ॥ ४ ॥ अपसर्पतुतेभूतायेभूताभूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविघ्नकर्तारस्ते
नश्यंतुशिवाज्ञया ॥ १ ॥ अपक्रामन्तुभूतानिपिशाचाःसर्वतोदिशम् ॥ सर्वेषामविरोधे
नशांतिकर्मसमारभे ॥ २ ॥ यदत्रसंस्थितंभूतंस्थानमाश्रित्यसर्वतः ॥ स्थानंत्यक्त्वातुत
त्सर्वयत्रस्थंतत्रगच्छतु ॥ ३ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या अपक्रामंतुराक्षसाः ॥ स्थानादस्माद्र
जंत्वन्यत्स्वीकरोमिभुवंत्वमां ॥ ४ ॥ भूतानिराक्षसावापियत्रतिष्ठतिकेचन ॥ तेसर्वेप्यप
गच्छंतुशांतिकंतुकरोम्यहम् ॥ ५ ॥ इतिमंत्रैरीशानादिसर्वदिक्षुविकिरेत् ॥ उदकोपस्प
र्शः ॥ ततः पंचगव्यप्रकरणम् ॥ तद्यथा ॥ गायत्र्यागोमूत्रम् ॥ ॐ तत्सवितु ॥ १ ॥ गंध
द्वारामितिगोमयम् ॥ ॐ गंधद्रारंदुराधर्पानित्यपुष्टांकरीपिणीम् ॥ ईश्वरींसर्वभूता

मुत्तिकरामियम्मनेनिष्ठयोयममात्योनिचखानेदमहन्तम्बलगमुत्तिकरामियम्मनेसमा-
 नोयमसमानोनिचखानेदमहन्तम्बलगमुत्तिकरामियम्मनेसबन्धुर्यमसबन्धुनिचखा-
 नदमहन्तम्बलगमुत्तिकरामियम्मनेसजातोयमसजानोनिचखानोत्कुत्याङ्किरामि॥१॥
 रुक्षोहणौवोबलगुहनःप्रोक्षामिबैष्णवाब्रक्षोहणौवोबलगुहनोवनयामिबैष्णवाब्रक्षोह-
 णौवोबलगुहनोर्वस्तुणामिबैष्णवाब्रक्षोहणौवोबलगुहनाऽउपदधामिबैष्णवीरक्षोह-
 णौवोबलगुहनोपठ्यूहामिबैष्णवीवैष्णवमसिबैष्णवास्थ ॥ २ ॥ रक्षसाम्भागोसिनिरे-
 स्तुर्क्षड्डुदमहर्क्षोभितिष्ठामीदमहर्क्षोववाधऽड्डुदमहर्क्षोधमन्तमोनयामि।
 घृतेनद्यावापृथिवीप्रोणुवाथौवायोवेस्तोकानामग्निराज्यस्यवेत्तुस्वाहास्वाहाकृतेऽळु

ध्वर्नभसंमारुतङ्गच्छतम् ॥ ३ ॥ रुक्षोहाविश्वचर्षणिरुभियोनिमयोहते ॥ द्रोणसुध
स्थुमासंदत् ॥ ४ ॥ अपसर्पतुतेभूतायेभूताभूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविघ्नकर्तारस्ते
नश्यंतुशिवाज्ञया ॥ १ ॥ अपक्रामन्तुभूतानिपिशाचाःसर्वतोदिशम् ॥ सर्वेषामविरोधे
नशांतिकर्मसमारभे ॥ २ ॥ यदत्रसंस्थितंभूतंस्थानमाश्रित्यसर्वतः ॥ स्थानंत्यक्त्वातुत
त्सर्वयत्रस्थंतत्रगच्छतु ॥ ३ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या अपक्रामंतुराक्षसाः ॥ स्थानादस्माद्र
जंतवन्यत्स्वीकरोमिभुवंत्वमां ॥ ४ ॥ भूतानिराक्षसावापियत्रतिष्ठंतिकेचन ॥ तिसर्वेप्यप
गच्छंतुशांतिकंतुकरोम्यहम् ॥ ५ ॥ इतिमंत्रैरीशानादिसर्वदिक्षुविकिरेत् ॥ उदकोपरप
र्शः ॥ ततः पंचगव्यप्रकरणम् ॥ तद्यथा ॥ गायत्र्यागोमूत्रम् ॥ ऊँतत्सवितु ॥ १ ॥ गंध
द्वारामितिगोमयम् ॥ ऊँगंधद्वारांदुराधर्षानित्यपुष्टांकरोपिणीम् ॥ ईश्वरींसर्वभूता

नांतामिहोपह्वयेश्रियम् ॥ २ ॥ आप्यायस्वेतिक्षीरम् ॥ ॐ आप्यायस्वसमेतुतेविश्व
 तःसोमवृण्यम् ॥ भवाब्बाजस्यसद्गुथे ॥ ३ ॥ दधिक्राव्णेतिदधि ॥ ॐ दधिक्राव्णो
 ॥ ४ ॥ तेजोसीत्याज्यं ॐ तेजोसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामासिप्रियन्देवानामना
 धृष्टन्देवयर्जनमसि ॥ ५ ॥ देवस्यत्वेतिकुशोदकम् ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुः ॥ ६ ॥ ॐ
 इतिप्रणवेनयज्ञकाष्ठेनालोढ्य आपोहिष्ठेतित्रिभिर्मन्त्रैः कर्मभूमियज्ञसंभारांश्चप्रोक्ष
 येत् ॥ ॥ ततोयजमानहस्तप्रमाणंचतुरस्रंचतुरंगुलान्नतस्थंडिलंविरच्य तत्रभूमि
 पूजनम् ॥ ॐ भूरसिभूमिरस्यदितरसिबिद्वधायाविद्वस्यभुवनस्यधुव्री ॥ पृथिवी
 न्यच्छपृथिवीन्दृढहपृथिवीम्माहिर्दसीः ॥ ॐ भू० पृथिवीकूर्मानंतदेवताभ्योनमः

इतिमंत्रेणपोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ अत्रविचारः ॥ समंततश्चसिद्धार्थान्क्षिपेद्र
क्षोन्नमंत्रतः ॥ सर्वतः पंचगव्येनप्रोक्षयेद्यागमंडपम् ॥ आपोहिष्ठातृचनैव ततः स्व
स्त्ययनं जपेदितिशांतिसारं ॥ एतेसंस्काराः भृशुद्धयर्थमितिग्रहयज्ञकल्पवल्यां ॥
धृत्वांगुष्ठकनिष्ठाभ्यामूलैः साग्रैः कुशत्रयम् ॥ तदग्रस्तस्यरजसांपूर्वस्यामपसपणम् ।
कुमिकीटपतंगाद्याविचरंतिमहीतले ॥ तेषांसंरक्षणार्थायपरिसमूहनमुच्यतइतिकु
शकंडिकायाम् ॥ रुणावृद्धाप्रसूताचवंध्यासंधिन्यमेध्यभुक् ॥ मृतवत्साचनैतासां
ग्राह्यंमूत्रंशकृत्पयइतिकल्पवल्याम् ॥ पुरांड्रेणवज्रेण हतोवृत्रोमहासुरः ॥ व्यापि
तामेदसापृथ्वीतदर्थमुपलेपनमिति कुशकंडिकायाम् ॥ रेखात्रयमुदकसंस्थं प्रागग्रस्थं
डिलावधि ॥ अथैवतत्प्रकुर्वीतद्वादशांगुलमायतमितिकल्पवल्याम् ॥ उल्लेखनं
ततः कुर्यादस्थिकंटकमेवच ॥ तेषामुद्धरणार्थायउल्लेखः कथितोबुधैः ॥ अंगुष्ठो

पकनिष्ठाभ्यामग्निकार्यतथोत्करम् ॥ रेखाभ्यः समुपादायारत्निमात्रेनिधापयेदिति
 कल्पवल्ल्याम् ॥ येभ्रमंतिपिशाचाद्याअंतरिक्षनिवासिनः ॥ तेषांप्रहरणार्थायसमुध्रः
 कथितोबुधैः ॥ इतिकुशकंडिकायाम् ॥ ॥ अवोक्षणंतुकर्तव्यमुत्तानेनैवमुद्दिना ॥
 तद्भ्रुक्षुणं चैवकर्तव्यंन्युब्जमुद्दिना ॥ इतिकल्पवल्ल्यां ॥ आपोदेवगणाः सर्वआपः
 पितृगणाः स्मृताः ॥ सर्वतदापआदाय अभ्युक्ष्येतिपुनः पुनः ॥ संपुटेनाग्निमा
 नीयस्थाप्याग्नेदिशिकुंडतः ॥ आमक्रव्यमुज्जैतस्मात्त्यक्त्वाकुंडेविनिक्षिपेत् ॥ श
 रावेभिन्नपान्नेवा कपालेचोल्मुकेतथा ॥ नाग्नेःप्रणयनंकार्यंव्याधिशोकभयावहम् ॥
 कपालंस्वर्परम् ॥ उल्मुकंज्वलदग्नेरेकदेशः ॥ कुलालचक्रघटितंमृन्मयंपात्रमा
 सुरम् ॥ तदेवहस्तघटितंस्थाल्यादिदैविकंस्मृतमितिकल्पवल्ल्यां ॥ आनतिपात्रयोरै
 वस्त्वावनंतत्क्षणेभवेत् ॥ नोचेत्कर्तुर्मनस्तापः स्यात्संतापस्तयोरपि ॥ इतिकल्पव

ल्ल्याम् ॥ ॥ ततः कृतांजलिः स्वस्तिनइतिमंत्रपठेत् देवाआयांतु॥यातुधाना अ
पयांतु ॥ विष्णोदेवयजनंरक्षस्व ॥ ॥ तत्रस्थंडिलेपंचभूसंस्कारान्कृत्वा ॥ मूल
धृतैः ईशानीमारभ्यभ्रामितैः प्रतीचीमारभ्यप्राक्संस्थैः निःसारितैः त्रिभिर्दक्षैः
त्रिःपरिसमुह्य ॥ गोमयेनोपलिप्यखादिरकीलेनोल्लिख्य ॥ प्रतीचीमारभ्यप्रा
गंतत्रिरुध्वरेषाकरणंयाम्यतउदक्संस्थाप्रादेशपरिमिता ॥ अनामिकांगुष्ठेनोल्लि
खितपांसूनांसृदमृद्धृत्योर्ध्वप्राक्षिप्य ॥ उदकेनाभ्युक्ष्यन्युब्जपाणिना ॥ कांस्यपात्रे
अग्निमुपसमाधाय ॥ आनीतमग्निंस्थंडिलस्याग्नेय्यानिधाय ॥ ॐ हुंफट्इतिमंत्रेण
क्रव्यादांशैर्नैर्ऋत्यांदिशिपरित्यज्य ॥ ततोर्गिदूतमितिमंत्रेणात्माभिमुखमग्निंसंस्था
पयेत् ॥ ॐअग्निन्दुतंपुरोर्दधेहव्यवाहुमुपंब्रुवे ॥ देवोरऽआसादयादिह ॥ १ ॥ अ

गन्यानीतपात्रेसाक्षतोदकंनिषिच्य ॥ अग्निमुखंकृत्वाध्यायेत् ॥ ॐ चुत्वाष्टिशृंगात्र
 योऽअस्यपादुद्वेशीर्षेसप्तहस्तांसोऽअस्य ॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरारवातिमुहोदेवोमर्त्या
 २ऽआर्विवेश ॥ १ ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृंगः सप्तजिह्वोद्विशीर्षकः ॥ त्रिपात्प्रसन्न
 वदनः सुखासीनः शुचिस्मितः ॥ १ ॥ स्वाहांतुदक्षिणेपाद्वैदेवीवामेस्वधांतथा ॥
 विभ्रद्दक्षिणहस्तैस्तुशक्तिमन्नंमुचं स्तुवम् ॥ २ ॥ तोमरंव्यजनं वामेघृतपात्रंचधारयन् ॥
 आत्माभिमुखमासीनएवंरूपोद्भुताशनः ॥ ५ ॥ अग्नैवैश्वानरशांडिल्यगोत्रशांडिल्या
 सितदेवलेतित्रिप्रवरान्वितभूमिर्मातावरुणःपितामिषध्वजप्राङ्मुखममसम्मुखोभव
 ॥ शान्तिकेवरदनामार्गिप्रतिष्ठाप्य ॐ अग्निपुरुषायनमः इतिमंत्रेणवायव्यकोणेवहिः
 अग्निपोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अग्निप्रज्वलितंवंदे जातवेदं दहुताशनम् ॥

हिरण्यवर्णमनलंसमृद्धं विश्वतोमुखम् ॥ इत्याग्निप्रतिष्ठाप्य ॥ अथ ऋतुशांतां वि
शेषः ॥ तत ईशान्यां गाम्यमारभ्य उदकसंस्थं पंक्तिरूपेण कलशचतुष्टयस्य महीद्वौ
रित्यादिक्रमेण स्थापनम् ॥ तथा च नारदसंहितायाम् ॥ ईशान्यां चतुरः कुम्भान् स्थापये
द्विधिपूर्वकम् ॥ गाम्यमारभ्योदकसंस्थान् पूर्णपात्रसमान्वितान् ॥ १ ॥ सूर्यचतत्रवि
न्यस्य इंद्राणी च पुरंदरम् ॥ चतुर्थै विन्यसेद्विद्वान् प्रतिमां भुवनेश्वरीम् ॥ २ ॥ इति ॥
॥ ततो महीद्वौ रिति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ ओषधयः समितियवान् क्षिप्त्वा ॥ आजिघ्र
मितिकलशं स्थापयेत् ॥ वरुणस्योत्तम्भनमिति जलं पूरयेत् ॥ त्वांगंधर्वा इति गंधं प्र
क्षिपेत् ॥ या ओषधी रिति सर्वा पथीः ॥ कांडात्कांडादिति दूर्वाः ॥ अश्वत्थे व इति पं
चपल्लवान् ॥ स्योनाष्टथिवातिसप्तमृदः ॥ आपो हिष्टेति पंचगव्यम् ॥ याः फलिनी
रिति फलं ॥ परिवाजपतिरिति पंचरत्नानि ॥ हिरण्यगर्भेति हिरण्यम् ॥ युवासुवासा

इतिरक्तसूत्रेणावेष्ट्य ॥ पूर्णाद्रवीतिपूर्णपात्रनिधाय ॥ तत्वायामोतिवरुणमावाह्यपं
 चोपचारिः संपूज्यसर्वसमुद्रादितिगंगाद्यावाहयेत् ॥ ततः सुवर्णमयचतुर्भूतीनां क
 दलीसहितानामग्न्युत्तारणपूर्वकंप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ ततः साचार्योयजमानः दे
 शकालोस्मृत्वाआसांस्वर्णमयसूर्यइंद्रइंद्राणी भुवनेश्वरीकदलीभूतीनांधनादिदोषप
 रिहारार्थमग्न्युत्तारणपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठांकरिष्ये ॥ मूर्तिधृतेनाभ्यज्यउपरि जलधारां
 कुर्यात् ॥ अग्न्युत्तारणमंत्राः ॥ ॐसुमुद्रस्यत्वावकुयाग्नेपरिव्ययामसि ॥ पावकोऽ
 अस्मभ्यर्चंशिवोभव ॥ १ ॥ हिमस्यत्वाजरायुणाग्नेपरिव्ययामसि ॥ पावकोऽअस्म
 भ्यर्चंशिवोभव ॥ २ ॥ उपज्मन्नुपवेतसेवतरनृदाब्जा ॥ अग्नेपित्तमुपामसिमण्डूकी
 ताभिरागहिसेमन्नोयज्ञम्पावकवर्णंठं शिवंकृधि ॥ ३ ॥ अपामिदन्ययनंठं समुद्र

स्यनिवेशनम् ॥ अन्यास्तैऽअस्मत्तपन्तुहेतयः पावकोऽअस्मभ्यर्कशिवो भव ॥ ४ ॥
अग्रेपावकरोचिपामुन्द्रयदिवजिन्हया ॥ आदेवान्वक्षियक्षिच ॥ ५ ॥ सनः पावक
दीदिवोग्रैर्देवा २ इहावह ॥ उपयज्ञर्कहविश्चनः ॥ ६ ॥ पावकयायश्चितयन्त्याकु
पाक्षामनुरुचऽउपसोनभानुना ॥ तूर्धन्नयामन्नेतेशस्यनूरुणऽआयोघुणेनततृषाणो
ऽअजरः ॥ ७ ॥ नर्मस्तेहरसेशोचिपेनर्मस्तेऽअस्त्वन्धिषे ॥ अन्यास्तैऽअस्नत्तपंतुहे
तयः पावकोऽअस्मभ्यर्कशिवो भव ॥ ८ ॥ नृपदेवेङ्गमुपदेवेङ्गहिषदेवेङ्गनसदेवेस्ववि
देवेत् ॥ ९ ॥ येदेवादेवानांयज्ञियानां संवत्सरीणुमुपभागमसते ॥ अहुतादौहवि
पौत्रज्ञेऽअस्मिन्स्वयंपिबन्तुमधुनोघृतस्य ॥ ११ ॥ येदेवादेवेष्वधिदेवत्वमायुन्येव

क्षणः पुरऽएतारौऽअस्य ॥ येष्वभ्योनऽऋतेपवतेधामकिञ्चननतेदिवोनष्टंथिव्याऽअ
 धिस्नुषु॥ १२ ॥ प्राणदाऽअपानदाव्यानुदावच्चोदावारिवोदाः॥ अन्यैस्तैऽअस्मत्तपन्तु
 हेतयैः पावकोऽअस्मभ्यर्कशिबोभव ॥ १३ ॥ ॥ ततःप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ ॐ
 आँह्रींक्रोयंरलंवंशंपसंहक्षहंसःसोहम् ॥ आसांसूर्यइंद्रइंद्राणीभुवनेश्वरीकदलीमू
 र्तीनांप्राणाइहप्राणाः पुनः ॐआँह्रींक्रोयंरलंवंशंपसंहक्षहंसःसोहम् ॥ आसांसूर्य
 इंद्र०मूर्तीनांजीवाइहस्थिताः ॥ पुनः ॐ आँह्रींक्रोयंरलंवंशंपसंहक्षहंसः सोहं ॥
 आसांसूर्यइं० मूर्तीनांसर्वद्रियाणिवाङ्मनस्त्वक्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपा
 यूपस्थानिइहैवागत्यमुखंचिरंतिष्ठतुस्वाहा ॥ ॐमनोज्ञतिज्जुषता० ॥ एषैवप्र
 ति०॥२॥इतिप्रतिष्ठाप्य॥वृत्रस्यासीतिनेत्रोन्मीलनम् ॥ ॐ वृत्रस्यासिकुनीनंकश्चक्षु

र्वाऽऽसिचक्षुःस्मर्द्धेहि ॥ गंधादिपंचोपचारान्दत्वासंस्कारासिद्धयेषोडशप्रणव्यन्ति
कुर्यात् ॥ ॐ अनेनआसांसूर्यादिदेवतामूर्तीनांगर्भाधानादिषोडशसंस्कारान्संपा
दयार्मातिवदेत् ॥ इतिप्राणप्रतिष्ठा ॥ अथसूर्याद्यावाहनम् ॥ ॥ एह्येहिपद्मासनप
द्मपाणिसुरक्तसिंदूरसमानवर्णं ॥ सप्ताश्वरक्तांबरसूर्यशीघ्रगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते
ॐआकुप्तेनुरजसावर्तं १ ॥ ॐभूर्भुवः स्वः सूर्यइहागच्छइहतिष्ठ ॥ ॐसूर्यायन
मः सूर्यमावाहयामि ॥ अथेंद्रध्यानम् ॥ एह्येहिनानाभरणप्रियेंद्रप्राचीपतेव
ज्रधरामरेश ॥ ऐरावतारूढशचीसखात्रगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते ॥ २ ॥ ॐत्रातारुमि
द्रंमं ॥ २ ॥ ॐभू० इंद्रइहा० ॥ ॥ अथेंद्राणीध्यानम् ॥ एह्येहिदेवीश्वरिहेमवर्णेवि
शालपंकैरुहलोलनेत्रे ॥ अंभोजहस्तेशचिदिव्यरूपेगृहाणपूजांममयज्ञासिद्धये ॥ ३ ॥

ॐ इन्द्रदेवीतिमंत्रेण ॥ ॐ इन्द्रदेवीविंशोमस्तोनुवत्मानोभुवन्यथेन्द्रदेवीविंशो
 मस्तोनुवत्मानोभवन् ॥ एवमिमं यजमानन्देवीश्चविंशोमानुपीश्वानुवत्मानोभव
 न्तु ॥ ३ ॥ ॐ भू० इन्द्राणिइ० ॥ अथभुवनेश्वरीध्यानम् ॥ एहोहिदुर्गदुरितौघनाशि
 निप्रचंडदेव्यौघविनाशकारिणि ॥ उमेमेहशार्धशरीरधारिणिस्थिराभवत्वंमम
 यज्ञकर्मणि ॥ ४ ॥ ॐ श्रीश्चतेलु० ॥ ४ ॥ ॐ भू० भुवनेश्वरिइहा० भुवनेश्व० भुवने
 श्वरीमावाहयामि ॥ ॥ ततआकृष्णेत्यादिचतुर्मेत्रनाममंत्रैर्वासर्वाएकतंत्रेणषोड
 शोपचारैः संपूज्यप्रार्थयेत् ॥ सूर्यप्रार्थना ॥ नमोनमस्तेसुरसेवितायसहस्रनेत्रायसु
 मंडलाय ॥ सिद्धरवर्णीयसुपंकजायसुवर्णवज्राभरणायतुभ्यम् ॥ १ ॥ क्षमापनम् ॥ स
 त्ससिसमाखुटपद्महस्तसुमंगल ॥ क्षमांकुरुदयालोत्वंग्रहराजनमोस्तुते ॥ १६५ ॥

॥ अथेंद्रप्रार्थना ॥ पुरंदरनमस्तेस्तुवज्रहस्तनमोस्तुते ॥
 हनमोस्तुते ॥ १ ॥ क्षमापनम् ॥ देवराजगजा
 होवा तार्थप्रदोभव ॥ २ ॥ अथें
 नाम् ॥ सुरराजप्रिये
 कमलायतलोचने । सुर
 प्रार्थना ॥ स्तु

॥ चतु ॥
 ॥ रासुतः ॥ ३ ॥ पीतमाल्यांबरधरः कार्गरसमद्युतिः ॥ खड्गचर्म
 थोवरदोबुधः ॥ ४ ॥ देवदैत्यगुरुतद्रूपीतश्चेतौचतुर्भुजौ ॥ दंडिनौ
 ॥ ५ ॥ इंद्रनीलद्युतिः शूलीवरदोगृध्रवाहनः ॥ बाण
 ॥ ६ ॥ करालवदनः खड्गचर्मशूलीवरप्रदः ॥ नी

तंदुलानाढकोपारि ॥ कदल्यैइतिमंत्रेणपूजयित्वाप्रणम्यच ॥ दद्यात्तांद्विजवर्याय स
 र्वदोपापनुत्तये ॥ २ ॥ ततोऽग्रेरुत्तरतःप्रसारितरक्तवस्त्रेवंशपात्रेआढकपरिमिततंदुल
 राशिकृत्वा तदुपरिहैमीकदलीसंस्थाप्य ॥ श्रीसूर्यदेवतायैकदल्यैनमइतिमंत्रेणषोड
 शोपचारैःसंपूजयेत् ॥ दानसमयेअस्यादानंकार्यमिति ॥ ततोऽजपाथकृतवरणो
 ब्राह्मणःसूर्याद्यावाहितमूर्तिसमीपेउपविश्यकलशंस्पृष्ट्वाविभ्राडित्यनुवाकंजप्त्वाअ
 प्रतिरथं श्रीसूक्तमंड्राणीभुवनेश्वरीकलशद्वयेद्विवारमथवारुद्रकादशनीजपेत्॥इत्थं
 नारदोक्तऋतुशांतिविशेषः ॥ अथग्रहमंडलदेवतास्थापनम् ॥ उक्तप्रकारेणग्रहपीठं
 विरचयेत् ॥ शास्त्रार्थः ॥ ग्रहनामानि ॥ स्कांदे ॥ जन्मभूर्गोत्रमग्निश्चवर्णस्या
 नमुखानिच॥योऽज्ञात्वाकुरुतेशांतिग्रहास्तेनावमानिताः ॥ १ ॥ रविःसोमोमहापुत्रो
 बुधोजीवोथभार्गवः ॥ शनैश्चरोराहुकेतूनवखेटाः प्रकीर्तिताः॥१॥वर्णाः ॥ रविभौमो

रक्तवर्णौ श्वेतश्चंद्रस्तुभार्गवः ॥ बुधजीवौ पीतवर्णौ कृष्णौ मंदविधुंतुदौ ॥ धूम्रवर्णाः
केतवश्च ग्रहवर्णाः प्रकीर्तिताः ॥ प्रतिमाः ॥ रविभौ माताम्रमयारजतौ सोमभार्ग
वौ ॥ बुधजीवौ स्वर्णमयौ लोहौ मंदविधुंतुदौ ॥ केतुः कांस्योथवासीसः प्रतिमाधातवः
स्मृताः ॥ मातस्ये ॥ पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः ॥ सप्ताश्वरथसंस्थश्च
द्विभुजः स्यात्सदारविः ॥ १ ॥ श्वेतः श्वेतांबरधरो दशाश्वः श्वेतवाहनः ॥ गदापाणिर्द्वि
बाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥ २ ॥ रक्तमाल्यांबरधरः शक्तिशूलगदाधरः ॥ चतुर्मुखो
मेषगमो वरदः स्याद्धरासुतः ॥ ३ ॥ पीतमाल्यांबरधरः कर्णिकारसमद्युतिः ॥ खड्गचर्म
गदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः ॥ ४ ॥ देवैर्दत्त्यगुरुतद्भ्रतपीतश्वेतौ चतुर्भुजौ ॥ दंडिनौ
वरदौ काव्यौ साक्षसूत्रकमंडलू ॥ ५ ॥ इंद्रनीलद्युतिः शूलीवरदो गृध्रवाहनः ॥ बाण
वाणासनधरः कर्तव्यो कसुतः सदा ॥ ६ ॥ करालवदनः खड्गचर्मशूलीवरप्रदः ॥ नी

लसिंहासनस्थश्च राहुश्चात्रप्रशस्यते ॥ ७ ॥ धूम्राद्विवाहवःसर्वेगदिताविकृताननाः॥
 गृध्रासनगतानित्यंकेतवःस्युर्वरप्रदाः ॥ ८ ॥ सर्वैकिरीटिनःकार्याग्रहालोकहिताव
 हाः ॥ स्वांगुलेनोच्छ्रिताःसर्वशतमष्टोत्तरावधि ॥ ९ ॥ देशाः ॥ उत्पन्नोर्कःकलिंगेषु
 यमुनायांचचंद्रमाः ॥ अंगारकस्त्ववंत्यांचमगधायांहिमांशुजः॥१॥संधवेषुगुरुर्जा
 तःशुक्रोभोजकटेतथा ॥शनैश्चरस्तुसौराष्ट्रराहुर्वराठिनापुरे ॥अंतर्वेद्यांतथाकेतुरित्ये
 ताग्रहभूमयः ॥ गोत्राणि ॥ आदित्यःकाश्यपयस्तुआत्रेयश्चंद्रमाभवेत् ॥ भारद्वा
 जोभवेद्भूमस्तथात्रेयश्चसोमजः॥गुरुश्चैवांगिरेगोत्रःशुक्रोवैभार्गवस्तथा ॥ शनिःका
 श्यपएवाथराहुःपैठिनसःस्मृतः ॥ केतवोजैमिनीयाश्चग्रहगोत्राणिकीर्तयेत् ॥ सका
 रेणतुवक्तव्यं गोत्रंसर्वत्रधीमता॥ सकारःकुतुपोज्ञेयस्तस्माद्यत्नेनतंवदेत् ॥ ॥ स्था
 नानिस्कांदे ॥ वृत्तमंडलमादित्येचतुरस्रंनिशाकरे ॥ महीपुत्रेत्रिकोणंतुबुधैववाणस

त्रिभम् ॥ गुरोतुपट्टिशाकारं पंचकोणं तु भार्गवे ॥ धनुर्निर्भंशनौज्ञेयं शूर्पाकारं तुराहवं ॥ क
तवेतुध्वजाकारं मंडलानि प्रकल्पयेत् ॥ मंडलव्यासश्च ग्रहरत्नावल्याम् ॥ मंडलव्या
सः कथितः सूर्यस्य द्वादशांगुलः ॥ चतुरंगुलः सोमस्य त्र्यंगुलोलोहितस्य च ॥ चतुरंगु
लः सोम्यस्य गुरोश्चैव पण्डंगुलः ॥ नवांगुलस्तु शुक्रस्य अर्कपुत्रस्य द्व्यंगुलः ॥ द्वादशांगु
लो राहोश्चैकतोश्चैव पण्डंगुल इति ॥ मध्ये तु भास्करं विद्याच्छशिनं पूर्वदक्षिणे ॥ दक्षिणे
लोहितं विद्याहुधपूर्वोत्तरेऽपि च ॥ उत्तरे तु गुरुं विद्याद्भार्गवं पूर्वतो न्यसेत् ॥ शनिं पश्चिमतः
स्थाप्य नैऋत्ये राहुमेव न ॥ केतुं वायव्यकोणे च ग्रहस्थानानि कीर्तयेत् ॥ दिङ्मुखानि प्र
तिष्ठाकल्पे ॥ शुक्राकारं प्राङ्मुखं ज्ञेयौ गुरुसौम्यावुदङ्मुखौ ॥ प्रत्यङ्मुखौ सोमशनीशे
पादक्षिणतो मुखाः ॥ एतादृदिङ्मुखाः खेटाः स्वस्वलोके निवासिनः ॥ यजमानात्माभिमु
खाः सर्वे संस्थापयन्ति च ॥ पूज्यपूजकयोर्मध्ये यत्र प्राचीं प्रकल्पयेत् ॥ तत्र सममुखः सं

स्थाप्यइतिन्यायोयथातथामिति ॥ मदनरत्नसंग्रहे ॥ ॥ ग्रहस्यदक्षिणेभागेस्थापये
 दधिदेवताः ॥ ग्रहस्यवामपार्श्वेस्तुस्थाप्याः प्रत्याधिदेवताः ॥ अधिदेवतानामानि ॥
 ईश्वरंचलुमांचिवस्कंदविष्णुंतथैवच ॥ ब्रह्माणमिंद्रतुयमंकालंचैवतुअष्टमम् ॥ चित्रगुप्तं
 तुनवमंकीर्तिताअधिदेवताः ॥ ॥ प्रत्याधिदेवतानामानि ॥ अग्निश्चैवतथाआपःपृथि
 वीविष्णुरेवच ॥ इंद्रश्चैवतथेंद्राणीप्रजापतिस्तथैवच ॥ सर्पश्चैवतुब्रह्माचएताःप्रत्य
 धिदेवताः ॥ ॥ संग्रहे ॥ राहुमंददिनेशानामुत्तरस्यांयथाक्रमम् ॥ गणेशदुर्गावायुश्च
 राहुकेत्वोश्चदक्षिणे ॥ आकाशमश्विनौदेवास्थापयित्वाक्रमेणतु ॥ वास्तोष्पतिक्षेत्रपा
 लंस्थाप्यगुरुत्तरपुच ॥ एताःसदैवसंस्थाप्याःकर्मसाह्मण्यदेवताः ॥ इंद्राग्निमनैर्ऋ
 त्यावरुणोवायुरेवच ॥ कुबेरेशानावित्यष्टौप्रागादिमदिशाधिपाः ॥ ब्रह्माणंचततः
 स्थाप्यपूर्वेशान्योस्तुमध्यमे ॥ प्रतीचीनैर्ऋतिर्मध्येअनंतस्थापयेदिति ॥ यथावर्णं

प्रदेयानिवासांसिकुसुमानिच ॥ नवग्रहेभ्योदेयानिसुगंधसहितान्यपि ॥ गंधाः ॥
आदित्यभूमिपुत्रार्थदापयेद्रक्तचंदनम् ॥ चंदनंसितवर्णचप्रदद्यात्सोमभार्गवे ॥ कुं
कुमेनचसंयुक्तंचंदनंजीवसौम्ययोः ॥ अगुरोश्चंदनंदद्याद्राहुकेत्वर्कजेषुच ॥ धूपः ॥
रवेः कुंदरुकंधूपंशशिनस्तुधृताक्षताः ॥ भौमेसर्जरसंचवअगरस्मबुधेस्मृतम् ॥ सिलह
कंगुरवेदद्याच्छुक्केविल्वागरुतथा ॥ गुग्गुलुमंदचारेतुलाक्षाराहोश्चकेतवे ॥ नैवेद्यं ॥
गुडादनंरवेदद्यात्सोमायधृतपायसम् ॥ लोहितायमसूरान्नंबुधायक्षीरपाष्टिकं ॥ दध्या
दनंगुरोर्दद्याच्छुक्रायचधृतोदनम् ॥ मिश्रितंतिलमाषान्ननिवेद्यचशैनेश्चरं ॥ राहोर्मा
पौदनंदद्यात्केतोश्चित्रौदनंतथा ॥ ॥ हविर्द्रव्यम् ॥ तिलाज्यचरुभिर्द्रव्यंसमिधांचय
थातथम् ॥ ग्रहादीनांचसर्वपांहविर्द्रव्यमुदीरितम् ॥ ॥ सामिधस्तु ॥ अर्कः पलाशख
दिरावपामार्गोथपिप्पलः ॥ औदुंबरः शमीदूर्वाः कुशाश्चसामिधः क्रमादिति ॥ ॥ हे

माद्रौभविष्योत्तरेसंग्रहेच ॥ एककस्यावाहनादिपुष्पांजल्यंतपूजनम् ॥ समाप्यचत
 तोन्यस्यइतिकंडोनुकीर्तितः ॥ सर्वेषामेकतन्त्रेणरव्यादीनांयथाविधि ॥ पूजनंतुप्र
 कर्तव्यंपदार्थोनुप्रकीर्तितः ॥ गणाधिपतयेदेयात्प्रथमांतुवराहुतिम् ॥ अन्यथाविफ
 लंविप्रभवतीहनसंशयः ॥ आधारावाज्यभागौतुआज्येनैवयथाक्रमम् ॥ एकैकस्याहु
 तिंहुत्वाअन्यहोमंस्ततःपरम् ॥ केवलंग्रहयज्ञश्चसर्वशांत्यादिकेषुच ॥ प्रथमोयुतहोमश्च
 द्वितीयोलक्षहोमकः ॥ तृतीयःकोटिहोमःस्यात्त्रिविधोग्रहयज्ञकः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं
 तुशतमष्टाधिकंतथा ॥ अष्टाविंशतिसंख्याकैरैककस्यतुहोमयेत् ॥ कोटिलक्षायुत
 मखेरव्यादीनांयथाक्रमम् ॥ प्रणवादिश्चतल्लिङ्गःस्वाहाकारांतएवच ॥ जुहुयात्सर्वदेवा
 नांविद्यांश्चोपकल्पिताः ॥ ॥ नृसिंहपुराणे ॥ ततोव्याहृतिभिःपश्चाज्जुहुयाच्चति

लादिकम् ॥ यावत्प्रपूर्यते संख्यालक्षणाकोटिरेव वा ॥ वाशब्देन अयुतमपि गृह्याया
 त् ॥ तिलाः कृष्णा घृताभ्यक्ताः किञ्चिद्ववसमन्विताः ॥ होमे व्याहृतिभिश्चैव सर्वस्तत्र वि
 धीयते इति शांतिरत्ने ॥ संग्रहे ॥ कोटावधिप्रत्यये शतमष्टाधिकाहुतिः ॥ विना
 यकादिदिवपालान्ताष्टाविंशतिसंख्यया ॥ १ ॥ लक्षे अष्टाविंशतिश्च अधिप्रत्ययधिके
 पुच ॥ विनायकादिदिवपालान्ताष्टाष्टसंख्ययाहुतिः ॥ २ ॥ अयुतेष्टाष्टसंख्यया कैर
 धिप्रत्ययधिके पुच ॥ विनायकादिदिवपालान्तां हुत्वा चतुश्चतुः ॥ ३ ॥ केवले अधिप्रत्य
 यि हुत्वा चैव चतुश्चतुः ॥ विनायकादिदिवपालाद्भेद्रे संख्यया हुतीर्हुनेदिति ॥ ४ ॥ शौन
 कः ॥ अंते पूर्णाहुतिं हुत्वा समुद्रादूर्ध्वं सूक्ततः ॥ सततामाज्यधारान्तां पूर्णाहुतिमथान्वरेत्
 मात्स्येग्निपुराणे च ॥ मूर्धानं दिवमंत्रेणावशेषघृतधारया ॥ दद्यादुत्थाय पूर्णवैनो
 पविश्य कदाचन ॥ इति कार्तीयानां चावश्यं शांतिमयूखे ॥ शुक्रज्योत्यनुवाकेन धृतेना

च्छिन्नधारया ॥ होमांति सर्वकल्याणी देया पूर्णा हुतिः स देति ग्रहयज्ञकल्पवल्याम् ॥ पू
 णा हुतिरन्याज्येन स्याल्याज्येन कदाचनेति ग्रहयज्ञकल्पवल्याम् ॥ कारिकायां ॥ अ
 न्यदाज्यं समानीयाधि श्रितेऽस्तु कस्तुवाबुभौ ॥ तौ प्रतप्य च संमार्गकुशैः समृज्यासि चयेत् ॥
 पुनः प्रतप्य याम्यायां निदध्यात्स्तु कस्तुवौ चतौ ॥ आज्यमुद्रास्य चोत्पूयावेक्ष्या पद्रव्य
 निष्कृतिः ॥ चतुर्गृहीतमाज्यं तद्गृहीत्वाऽनुचिमध्यतः ॥ वस्त्रतांबूलपूगादिफलपुष्पसम
 न्वितां ॥ अधोमुखस्तु वच्छन्नांगं धाक्षतैरलंकृताम् ॥ पूर्वदक्षिणहस्तेन पश्चाद्ग्रामेन पाणि
 ना ॥ अग्रमध्यममध्यस्थं मूलमध्यममध्यतः ॥ पाणिद्वयेन होतव्यं पाणिरेको निर
 र्थकः ॥ गृहीत्वाथस्तुवंकतां शंखसन्निभमुद्रया ॥ वामस्तनांतमानायनाभि मूलात्स्तुचं
 ततः ॥ सप्ततेत्यनुवाकं तेमखेस्तुक्तान्विशेषतः ॥ श्रावयेत्सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमद्र
 वम् ॥ महावैश्वानरं चापि चमकान्ततः पठेत् ॥ समास्त्वेति नवचममाग्नेयं सूक्तम् ॥ वि

एणोनुंकवीयाणिइतिपडचवैष्णवंसूक्तम् ॥ नमस्तेइतिपोडशचरैर्द्रिसूक्तं ॥ आप्यायस्व
तिपडचर्मदवम् ॥ महावैश्वानरम् ॥ चमकंवाजश्चेत्यारभ्यसप्तविंशतिंऋचामितिका
शीदीक्षितपद्धतौ ॥ ऐशान्यामाहरेद्भस्मस्रुचावाथस्रुवेणवा ॥ अंकनंकारयेत्तेनशि
रःकंठांसकेषुचेतिशांतिकमलाकरे ॥ ततोग्रहपीठमध्येसूर्यमंडलस्याग्रेउदक्संस्थपं
क्तिरूपेणगणपतिंदुर्गाक्षेत्रपालंचावाह्य ॥ ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ गुणानान्त्वा० ॥ १ ॥
ॐगणपतेइहागच्छइहतिष्ठ ॐगणपतयेनमःगणपतिमावाहयामि ॥ ॐअम्बेअम्बि
केम्बालिकेनमानयतिकश्चुन ॥ ससस्त्यश्चुकःसुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिनीम् ॥ २ ॥
ॐभूर्भुव०दुर्गेइ०दुर्गायै०दुर्गामा० ॥ ॐनृहिस्पशुमविदन्नन्यमुस्माद्भैश्वानुरात्पुरेऽ
एतारमुग्रेः ॥ एमेनमवृधन्नमृताऽअमर्त्यम्भैश्वानुरक्षेत्रजित्याग्रदेवाः ॥ ३ ॥ ॐ

भूर्भुवःस्वःक्षेत्राधिपतेइहागच्छेइहतिष्ठक्षेत्राधिपतयेनमःक्षेत्राधिपतिमा० ॥
 तत्रर्षीठमध्ये वर्तुलेद्वादशांगुलेमंडलेप्राङ्मुखंसूर्यरक्तपुष्पाक्षतैरावाह्य ॥ ॐआहु
 णेनरजसाधर्तमानोनिवेश्यन्नमृतुम्मत्यैच ॥ हिरण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिमु
 र्वनानिपश्यन् ॥ १ ॥ ॐभूर्०कलिंगदेशोद्भवकाश्यपसंगोत्ररक्तवर्णभोःसूर्यइहाग
 च्छेइहतिष्ठॐसूर्यायनमःसूर्यमावाहयामि ॥ ततआग्नेय्यादिशिचतुरस्रेचतुर्विंश
 त्यंगुलेमंडलेप्रत्यङ्मुखंसोमंशुक्लपुष्पाक्षतैःसह ॥ ॐ इमन्दैवाऽअसपुत्नठंमुवध्व
 म्महतेक्षत्रार्ग्यमहतेज्यैष्ठ्याग्रमहतेजानंराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाग्रं ॥ इमममुष्यपुत्रम

१ प्रणवन्तादितः कुर्याद्भूभुवःस्वस्ततःपरम् ॥ चतुर्थ्यानामसंयुक्तंनमस्कारांतयोजितम्॥एवंमंत्रः
 समाख्यातोऽग्रहपूजाविधायकः॥ अनेनावाहनंकुर्यादनेनैवविसर्जनमितिज्ञातिमयूखे ॥

मुज्यैपुत्रमस्यैविशऽपुषवौमीराजासोमोस्माकंम्ब्राह्मणानांरार्जा ॥ २ ॥ ॐ भू०
यमुनातीरोद्भवआत्रेयसगोत्रशुक्लवर्णभोसोमइहागच्छइ० ॥ ततोदक्षिणस्यांदिशि
त्रिकोणेत्र्यंशुलेमंडले दक्षिणाभिमुखंभौमंरक्तपुष्पाक्षतैःसह ॥ ॐ अग्निम्मुर्धोदिवः
कुक्कुटपतिःपृथिव्याऽअयम् ॥ अपांरंतांशुसिजिन्वति ॥ ३ ॥ ॐ भू० अवन्तिदे
शोद्भवभारद्वाजसगोत्ररक्तवर्णभौमइहा० ततश्चर्दशान्यांदिशिवाणाकारेचतुरंगु
लेमंडलेउदङ्मुखंबुधपीतपुष्पाक्षतैःसह ॥ ॐ उदङ्मुखास्वाग्नेप्रतिजागृहित्वमिष्टापूते
सर्दसृजिथामयञ्च ॥ अस्मिन्सुधस्तेऽअध्युत्तरस्मिन्विश्वेदेवायजमानश्चसीदत ॥
॥ ४ ॥ ॐ भू० मगधदेशोद्भवआत्रेयसगोत्रपीतवर्णभोबुधइ० ॥ ततःउत्तरस्यांदिशि

लेवदीर्घचतुरस्रेपट्टाकारेपडंगुलेमंडलेवृहस्पतिपीतपुष्पाक्षतैः सह ॥ ॐ बृहस्पतेऽअ
 त्रियद्वयोऽअर्होद्युमद्विभातिः क्रतुं मुज्जनेषु ॥ यद्दीदयच्छर्वसः ऋतप्रजाततदरुमासु
 द्रविणन्धेहिचित्तम् ॥ ५ ॥ ॐ भू० सिंधुदेशोद्भवआंगिरसगोत्रपीतवर्णभो बृहस्पते
 इ० ॥ ततः पूर्वस्यां दिशि पंचकोणेन वांगुले मंडले प्राङ्मुखं शुक्रं शुक्लपुष्पाक्षतैः सह ॥ ॐ
 अन्नात्परिश्रुतोरसुम्ब्रह्मणा व्यपिबत्क्षत्रम्पयुः सोमं मृजार्पतिः ॥ ऋतेन सुत्यमिन्द्र
 यम्बिषानर्हं शुक्रमन्ध्रं सुऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयो मृतम्मधु ॥ ६ ॥ ॐ भू० भोजक
 टदेशोद्भवभार्गवसगोत्रशुक्लवर्णभो शुक्र इ० ॥ ततः पश्चिमायां दिशि धनुराकारे द्वयंगु
 ले मंडले प्रत्यङ्मुखं शनिं कृष्णपुष्पाक्षतैः सह ॥ ॐ शनोर्दिवारुभिर्हृद्यऽआपो भवन्तु पी

तत्रै ॥ शंख्योऽभिस्त्वन्तुनः ॥ ७ ॥ ॐ भू० सौराष्ट्रदेशोद्भवकाश्यपसगोत्रकृष्णवर्ण
भोशनेश्चरइ० ॥ ततो नैर्ऋत्यांदिशि शूर्पाकारे द्वादशांगुले म० दक्षिणाभिमुखं राहुं कु
ष्णपुष्पाक्षतैः सह ॥ ॐ कयांनाश्चित्रऽआभुवदूती सुदारुधुःसखा ॥ कयाशाचिष्ठ
यावृता ॥ ८ ॥ ॐ भू० राठिनापुरोद्भवपैठिनसगोत्रकृष्णवर्णभोराहोइ० ॥ ततोवा
गव्यांदिशि ध्वजाकारे पङ्गुले मंडले दक्षिणाभिमुखं केतुं धूम्रपुष्पाक्षतैः सह ॥ ॐ केतुं
कुण्वन्नैकतेवेषो मर्याऽअपेशसै ॥ समुर्षाद्भिरजायथाः ॥ ९ ॥ ॐ भू० अंतर्वेदिस
मुद्भवजैमिनिसगोत्रधूम्रवर्णभोकेतोइ० ॥ ततोधिदेवतास्थापनं ग्रहदक्षिणपार्श्वे ॥
ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं मुष्टिर्वर्द्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मुक्त्योर्मुक्षीय

प्रामृतात् ॥ १ ॥ मूर्धन्यदक्षिणपात्रं ॥ ॐ भू० ईश्वरद्वहागच्छद्वहतिष्टईश्वराग्रनमः ई
 श्वरमागच्छामि ॥ पञ्चमवेत्र ॥ ॐ श्रीश्रुतेलुङ्गमी० ॥ २ ॥ सोमदक्षिणपात्रं ॥ ॐ
 भू० उमेड० उमागै० उमामा० ॥ ॐ यदकन्दप्रथमआग्र्यमानऽउद्यन्तसंमुद्रादुत
 नापुरीषान् ॥ इयं नस्यपुआर्हिरुणस्यवाहूऽउपस्तृत्यम्माहिंयातन्तेऽअर्धन् ॥ ३ ॥ भो
 मरुदक्षिणपात्रं ॥ ॐ भू० स्कन्दद्वहा० स्कन्दाय० स्कन्दमा० ॥ ॐ विष्णोरुराट्मसि
 विष्णोर्अप्तेस्योविष्णोर्स्युरेमिविष्णोर्त्विध्रुवासि ॥ त्रैलोक्यमसि विष्णवेत्वा ॥ ४ ॥
 गुभरदक्षिणपात्रं ॥ ॐ भू० विष्णोद्वहागच्छद्वहतिष्टविष्णवे० ॥ ॐ आब्रह्मन्ब्राह्मणोब्र
 ह्माब्रह्मसोनायनामार्गुष्टेराजिन्यश्चरुद्वपुश्च्योतिव्याधामहार्योजागृतान्दोर्गधीधेनु

वौढान्डानाशुःसतिःपुरन्धिर्योपाजिष्णूरथेष्टाः ॥ सुभेयोयुवास्ययजमानस्यवृरो
जाग्रतान्निकामेनिकामेनःपुर्जन्यौवर्षतुफलंवत्योनुऽओर्षधयःपच्यन्तौयोगक्षेमो
नैः कल्पताम् ॥ ५ ॥ गुरुदक्षिणपादर्वैऽँभू० ब्रह्मणै० ब्रह्मणै० ब्रह्माणमा० ॥ ॐमु
योषाऽइन्द्रसर्गणोमरुद्भिःसोमंमिपववृत्रहाशूरविद्वान् ॥ जहिशत्रूँरपमृधौनुदुस्वा
थार्भयङ्कुणुहिबिभ्रवतौनः ॥ ६ ॥ शुक्रदक्षिणपादर्वै ॥ ॐभू० इन्द्रइहा० इन्द्राय० इन्द्र
मा० ॥ ॐ यमायुत्वांगिरस्वतेपितुमतेस्वाहा ॥ स्वाहाघुर्मयिस्वाहाघुर्मःपित्रे ॥ ७ ॥
शानिदक्षिणपादर्वैऽँयमइ० इहति० यमाय० यममा० ॥ ॐकार्षिणिसिसमुद्रस्यत्वाक्षि
त्याऽउन्नयामि ॥ समापौऽअद्विरंगमतसमोर्षधीभिरोर्षधीः ॥ ८ ॥ राहुदक्षिणपा

इर्वे ॥ ॐ भू० कालइ० इहति० का० कालमा० ॥ ॐ चित्रावसोऽस्वस्ति ते पारमशीय ॥
 केतुदक्षि० ॥ ॐ भू० चि० इ० इ० चि० चित्रगुप्तमा० ततप्रत्यधिदे० स्थाप० ग्रहवामपा
 इर्वे ॐ अग्निं हुतं पुरोर्दधे हव्यवाहुमुपं ब्रुवे ॥ देवाऽआसां दयादिह ॥ सु० वामपा० भू० अ०
 अग्निं अ० अग्निं ॥ ॐ आपोहि० ॥ २ ॥ सोमवामपा० ॐ भू० आ० इ० इ० अद्भ्यो० आ०
 आ० ॥ ॐ स्योनाष्टं ॥ ३ ॥ भौमवामपा इर्वे ॥ ॐ भू० पृथिवी इ० इ० पृ० पृ० पृथि
 वीमावाहयामि ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमेन्नेधानिर्दधे पदम् ॥ समूढमस्य पा० सुरेस्वाहा ॥
 ॥ ४ ॥ बुधवामपा इर्वे ॐ विष्णो इहागच्छ इ० वि० विष्णुमा० ॐ त्रातारुमिन्द्रं मविता
 रुमिन्द्रं रुतं हवै सुहवुर्लशुरभिद्रम् ॥ न्हया मिशुक्रम्पुरुहुतमिन्द्रं ॥ स्वस्ति नो मघवां धा

त्विन्द्रं ॥ ५ ॥ गुरुवामपाश्वर्ये ॥ ॐ भू० इन्द्रइहा० इ० इ० इन्द्रं० ॐ अदित्यै रास्नासीन्द्रा
 ण्याऽऽऽणीर्षः पूषासिधुर्मार्गदीप्ति ॥ ६ ॥ शुक्रवामपाश्वर्ये ॐ भू० इन्द्राणिइहा० इ० इ०
 इन्द्राणीमा० ॥ ॐ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वाखुपाणिपरितो बभूव ॥ यत्कर्मा मास्ते
 जुहुमस्तन्नोऽअस्तु वयर्हस्यामपतयोरयीणाम् ॥ ७ ॥ शनिवामपाश्वर्ये ॥ ॐ भू० प्रजा
 पतेइहा० इ० प्र० प्रजापतिमा० ॥ ॐ नमोस्तु सर्पेभ्यो ये केचपृथिवीमनु ॥ येऽअनुत
 रिक्षुयेदिवितेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ ८ ॥ राहुवामपाश्वर्ये ॐ भू० सर्पाइ० इ० सर्पेभ्यो०
 सर्पाना० ॥ ॐ ब्रह्मयज्ञानम्प्रथमम्पुरस्ताद्विश्वीमतेऽसुरैर्विना आचर ॥ स बुध्न्या
 ऽऽपमाऽअस्य विष्टाः सुतश्च योनिमसंतश्च विवर् ॥ ९ ॥ केतुवामपाश्वर्ये ॥ ॐ भू०

ब्रह्मन् इ० ब्रह्मणेन० ब्रह्माणमा० ॥ ततो विनायकादिपंचदेवताः वास्तोष्पतिक्षेत्र
 पालं चावाहयेत् ॥ ॥ ॐ गुणानान्त्वा० ॥ १ ॥ राहोरुत्तरतः ॐ भू० गणपते इ
 हा० ग० इ० गणपतिमा० ॥ ॐ अम्बे अम्बिके० ॥ २ ॥ शनैरुत्तरतः ॐ भू० दुर्गे०
 इ० इह० दुर्गा० दुर्गा० ॥ ॐ आनौ नियुद्धि शतिर्नामिरध्वरुमहुस्त्रिणौ भिरुपया
 हियज्ञम् ॥ वायौऽअस्मिन्स्वर्चनेमादयस्वयूयम्पातस्वस्तिभिः सदर्शनः ॥ ३ ॥ रवेरुत्तर
 तः ॐ भू० वायो इहा० वायवेन० वायुमा० ॥ ॐ घृतं घृतं पावानं पिवतवसाम्बसापा
 वानं पिवन्त रिक्षस्य हुवि रसि स्वाहा ॥ दिशः प्रादिशऽआदिशो विदिशऽउदिशो दि

१ विनायकाद्याः पंचवत्तरे स्थाप्या इति सांप्रदायिकेतिज्ञातिमयूखे ॥

गम्यः स्वाहा ॥ ४ ॥ राहोर्दक्षिणे ॐ भू० आकाशइहा० इ० आका० आकाशमा० ॥
 ॐ यावाङ्कुशामधुमुत्त्यद्विवनासुनृतावती ॥ तर्थायुग्मिमिक्षताम् ॥ ५ ॥ कतोर्दक्षिणे ॥
 ॐ भू० अद्विवनौइ० इ० अद्विवभ्यां० अद्विवनावा० ॥ वास्तोष्पतेप्रतिजानीह्य
 स्मान्स्वविशोऽनमीवोभवानः ॥ यत्वेमहेप्रतितन्नोजुषस्वशन्नोभवद्विपदेशञ्चतुष्प
 दे ॥ १ ॥ उत्तरे ॐ भू० वास्तोष्पतेइ० इ० वा० वास्तोष्पतिमा० ॥ ॐ नुहिस्पशुम
 विदं ॥ २ ॥ उत्तरे ॐ भू० क्षेत्राधिपतेइ० इ० क्षेत्रे० क्षेत्राधिपतिमा० ॥ इति क्रतुसा
 ह्वण्यदेवताः ॥ अथ प्रागादितः पीठसमंताद्विकृपालानावाहयेत् ॥ त्रातारुमिन्द्रं ॥
 ॥ १ ॥ पूर्वे ॐ भू० इन्द्रइ० इ० इ० इन्द्रमा० ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्रेतवदेवपुयुभिर्मधोनोरक्ष

१ मंगलोत्तरे क्षेत्रपालस्थापनमिति शांतिकमलाकरे ॥ क्षेत्रस्य पतिना क्षेत्रपालं स्थाप्य भुजोत्तरे ॥ भुजो मंगलः ॥

तुन्वश्चन्द्र ॥ त्रातातोकस्यतनयेगवामस्यनिर्मेष्ठरक्षमाणस्तवव्रते ॥ २ ॥ आग्ने
 द्याम् ॐ भू० अग्नेइ०इ० अग्निमा० ॐ गुमायुत्वांगिर० ॥ ६ ॥ दक्षिणे ॐ भू० यम
 इ०इ० य० यममा० ॥ ॐ असुन्वन्तमयंजमानमिच्छस्तेनस्येत्यामन्विहितस्के
 रस्य ॥ अन्यमस्मदिच्छसातंइत्यानमोदेविनिर्ऋतेतुभ्यमस्तु ॥ ४ ॥ नैऋत्याम् ॐ
 भू० निर्ऋतेइ० इ० नि० निर्ऋतिमा० ॥ ॐ तत्त्वायामि ॥ ५ ॥ पश्चिमे ॐ भू० वरुणइ०
 इ० व० वरुणमा० ॥ ॐ आनोनिगुद्विःशतिर्नाभिरध्वरुं सहस्रि० ॥ ६ ॥ वायव्याम्
 ॐ भू० वायोइहा०इ० वा० वायुमा० ॥ ॐ वर्युं ठसोमव्रतेतवमनस्तनुषुविभ्रतः ॥ ८ ॥ प्र
 जार्वन्तःसचेमहि ॥ ७ ॥ उत्तरेसोमइहा० सो० सोममा० ॥ ॐ तमीशानुअर्गतस्तु

स्थुपस्पतिन्धियञ्जिन्वमवसेहूमहेव्यम् ॥ पुषानोयथावेदसामसंहुधेरक्षितापायुरद
 क्धःस्वस्तये ॥ ८ ॥ ईशान्याम् ॐ भू० ईश्वर इ० इ० तावावा० ॥ ॐ अस्मेरुद्रमिह
 नापर्वतासोवृत्रहत्येभरहृतौसुजोपां ॥ यशःसंतस्तुवतेधारिपुत्र इन्द्रज्येष्ठाऽअ
 स्मोरअवन्तुदेवाः ॥ ९ ॥ पूर्वशानयोर्मध्ये ऊर्ध्वायां ॐ भू० ब्रह्मन् इहाग० इ० ब्र० ब्र
 ह्माणमा० ॥ ॐ स्योनाष्टथिविनो० ॥ १० ॥ निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये अधःस्थायां ॐ
 भू० अनंत इहागच्छ इ० अनंताय० अनंतमा० ॥ इति क्रतुसंरक्षक दिक्पालदेवताः ॥
 ॐ मनोजुतिर्जु० ॥ एषैव प्रतिष्ठेति ऋग्यामादित्यादिग्रहमंडलदेवताभ्योनमः सुप्रति

१ अत्रावसरे दर्पणेषु च्छेपादिदेवतास्थापनमुक्तं तत्तु शिष्टैरनादृतत्वाद्वात्रालिखितम् ।

ष्ठितावरदाभवत ॥ पूजामंत्रस्तु ॥ ॐ ग्रहांऽऊर्याहुतयोव्यतोविप्रायंमतिम् ॥ तेषां
 विशिष्टिप्रयाणाम्बोहमिषमूर्ख्युष्टं समग्रभमुपयामगृहीतोसिन्द्रायत्वायुष्टं गृणहाम्ये
 पतेयोनिरिन्द्रायत्वाजुष्टं तमम् ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः आदित्यादिनवग्रहमंडलदेवता
 भ्योनमः इति मंत्रेण षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ आदिदेवनमस्तुभ्यं सप्तसप्तदि
 वाकर ॥ आयुरारोग्यं मे देहि कुरु शांतिं शुभप्रदाम् ॥ १ ॥ रोहिणीशसुधामूर्ते सुधारूप
 सुधाशन ॥ सोमसौम्यो भवास्माकं सर्वा रिरष्टुनिवारय ॥ २ ॥ कुजकुप्रभवोपिलंभं
 गलः परिगद्यसे ॥ अमंगलं निहत्याशु सर्वदायच्छमंगलम् ॥ ३ ॥ बुधत्वं बुद्धिजननो
 बोध्यवान्सर्वदानृणाम् ॥ नत्वावबोधं कुरु ते सोमपुत्र नमोस्तुते ॥ ४ ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ
 ज्ञानविज्ञानपारग ॥ विबुधातिहरो नित्यं देवाचार्य नमोस्तुते ॥ ५ ॥ भार्गवो भर्गजन

नशुचिःश्रुतिविशारद ॥ हत्वाग्रहकृतान्दोषानायुरारोग्यदेहिमे ॥ ६ ॥ कोणनीलां
 जनप्रख्यंमदचेष्टाप्रसारिणम् ॥ छायामार्तडसंभृतंतनमामिश्रैश्चरम् ॥ ७ ॥ महाशि
 रामहावकोदीर्घदंष्ट्रोमहाबलः ॥ मुंडकायोध्वकेशीचपीडांहरतुमेतमः ॥ ८ ॥ अधः
 स्थाधीगभोःकेतोपलधूमसमप्रभ ॥ रौद्ररूपनमस्तुभ्यंममपीडांनिराकुरु ॥ ९ ॥ ॥
 अनयापूजयादित्यादिग्रहमंडलदेवताःप्रीयताम् ॥ इतिग्रहस्थापनम् ॥ ततई
 शान्याग्रहसंबंधिरुद्रकलशस्थापनम् ॥ महीद्यौरितिक्रमेणपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वात
 त्वायामीत्यावाह्य ॥ ॐ असंख्यातासुहृन्नाणियेरुद्राऽअधिभूम्यांम् ॥ तेषांॐसहस्रयो
 जनेवधन्वानितन्मसि ॥ १ ॥ इतिमंत्रेणषोडशोपचारैःसंपूज्यसर्वसमुद्राःसरितइतिगं

१ अयंरुद्रकलशःयजमानस्यस्नानार्थमिदिकमलाकरैः ॥

गाद्यावाहयेत् ॥ तत्र कलशे सांगरुद्रं जपः ॥ अनेन कलशो देकेन अभिषेकसमये पत्न्या सह
 हयजमानमभिषिचेत् ॥ अथ कुशकंडिका ॥ एतस्या व्याख्या ग्रहरत्नावली कुशकंडिका
 भाष्यानुसारेण लिखिता यथा ॥ अग्नेर्दक्षिणतः स्थापिते वारुणादिपीठे उदगग्रांस्त्य
 धिकान् कुशानां स्तीर्याग्नेरुत्तरतः कुशासने ब्रह्माणं पूर्वाभिमुखमासीनं यजमानः स्वयमु
 दङ्मुखमासीनो ब्रह्मणो दक्षिणं हस्तं गृहीत्वा भो ब्रह्मन्नासने उपविशेति ब्रूयात् ॥ उ
 पविशामीति तेन पीठे दक्षिणपादे नाग्नेः पूर्वेण गत्वा स्वासनादं गुष्ठानामिकाभ्यां किंचि
 त्पुणमादाय दक्षिणापरस्यां निरस्याग्न्याभिमुख उपविशेतीति ग्रहयज्ञकल्पवल्क्याम् ॥
 अग्नेरुत्तरतः प्रागग्नेः कुशैरासनाद्वयं कल्पयित्वा एकमग्नेरुत्तरतः द्वितीयं तत्पश्चिमे ॥ वा
 यव्याश्रितं वारुणं द्वादशांगुलदीर्घं चतुरंगुलविस्तृतं चतुरंगुलस्वातम् ॥ यथा ॥ वारुणं पा
 णिमात्रं च द्वादशांगुलविस्तृतम् ॥ पद्मपत्राकृतिर्वापि प्रोक्षणीपात्रसंस्थिति रतिकल्पव

ल्ल्याम् ॥ चमसंदक्षिणहस्तेन गृहीत्वासव्येपाणौ प्रागग्रानधायतिष्ठन्दक्षिणहस्तोद्धृतपात्रजलेनात्माभिमुखं पूरयित्वा पश्चिमासने निधाय दक्षिणयानामिकया जलमालभ्याग्रेरुत्तरतः प्राक्कल्पिते प्रोक्षण्यासनोद्वक्प्रणीतासने स्थापयेत् ॥ यथा ॥ प्रणीता उत्तरे स्थाप्यावितस्त्यन्तरतो गन्तः ॥ इति ग्रहयज्ञकल्पवल्ल्याम् ॥ चमसंवारुणं प्रणीता पात्रं प्रागग्रमुत्तानं वारुणोदकेन संपूर्य ॥ दर्भमुष्टिमादाय प्रदक्षिणं प्रागादिबहिर्भिः कुडपरिमाणैः परिस्तरणं निधेयमिति कल्पवल्ल्याम् ॥ बर्हिर्दर्भमुष्टिः ॥ तच्च प्रागुदगग्रैः ॥ दक्षिणतः प्रागग्रैः ॥ प्रत्यगुदगग्रैः ॥ उत्तरतः प्रागग्रैः ॥ आसादनं तु पात्राणां प्रादेशां तरकेऽनुधः ॥ अंगुलद्वयमानेन द्वंद्वं द्वान्तरान्यसेत् ॥ प्रागग्रोदग्विलंतस्यादुत्तरासादने गन्तः ॥ पात्रजातं प्राग्विलंतदुदगग्रंतु पश्चिमे इति कारिकाकारः ॥ उत्तरतश्चेदुदक्संस्थमसंभवे प्राक्संस्थं पश्चिमसंस्थमदकुसंस्थमपीति देवयाज्ञिकः ॥ अनन्तर्गभिर्गन्साग्र

कौशाद्विदलमेवच ॥ प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्राचिन्त ॥ आज्यस्थालीकांस्य
 मयीयद्वाताम्रमयी तथा ॥ प्रादेशमात्रदीर्घासागृहीतव्याऽव्रणाशुभा ॥ दृढा प्रादेश
 माऽयुध्वैतिर्यङ्नातिद्वहन्मुखी ॥ मृन्मय्यौदुम्बरीवापि चरुस्थालीप्रशस्यत इति रत्नमा
 लायाम् ॥ सुवसंमार्जनार्थाय पंचवाथत्रयोपिवा ॥ प्रादेशमात्रान्गृह्णीयात्संमार्ग
 कुशसंज्ञकान् ॥ १ ॥ उपयमनकुशाः सप्तपंचवाथत्रयोपि वेतिग्रहयज्ञकल्पवल्क्याम् ॥
 समिल्लक्षणं परिभाषायामुक्तम् ॥ अथ सुवल्क्षणम् ॥ खादिरादिः सुवः कार्यो हस्तमात्रप्र
 माणतः ॥ अंगुष्ठपर्वस्वातं तत्त्रिभागं दीर्घपुष्करम् ॥ १ ॥ षट्त्रिंशांगुलांश्च चकारये
 त्खादिरादिभिः ॥ कर्दमेगोपदाकारं पुष्करं तद्भदेवाहि ॥ १ ॥ पुष्कराग्रं षडंशं तु स्वा
 तं द्वयंगुलविस्तृतम् ॥ अंगुष्ठैकं स्थूलतरं दंडे तस्य च कंकणमित्यासादन्यां ॥ २ ॥ पूर्णपात्र
 लक्षणं परिभाषायामुक्तम् ॥ एवमासादनं कृत्वा पवित्रच्छेदनैः कुशैः ॥ अंगुष्ठान्गुलिपर्व

भ्यां चिच्छद्यात्प्रादेशसंमितमितिकल्पवल्ल्याम् ॥ अंगुलारनामिकाग्रपर्व ॥ प्रादेशमात्र
मुत्सायौत्पवनं तु विधीयते ॥ उद्दिगनंतुकर्तव्यमूर्ध्वमूर्ध्वप्रमाणतद्गतिकल्पवल्ल्याम् ॥
प्रोक्षणेकारणमाहश्रुतिः अथ पात्राणि प्रोक्षतीत्युपक्रम्य तदेवैवामत्राशुद्धस्तक्षान्योमे
ध्यः कश्चित्पराहंतोतितदेवैतेषामद्भिरेमेध्यं करोतीति ॥ तक्षावर्धकिः ॥ तद्व्यतिरि
क्तोन्योवृषलादिः ससर्वोप्यमेध्यत्वादशुद्धः ॥ तस्य स्पृशकृतं यदेपां पात्राणां दोषजातं
तदनेन प्रोक्षणेन निवर्तयतीति ग्रहयज्ञकल्पवल्ल्याम् ॥ पात्राणि क्रमशः प्रोक्ष्य निदंभ्या
त्तामसंचरे ॥ असंचरः प्रणीताग्यो रंतरेण प्रकीर्तितः ॥ स्वालंभान्निर्वेपेदापमाज्यस्था
ल्यां यथार्हतः ॥ इतिकारिकायाम् ॥ प्रणीतमुदकं कृत्वा स्थाल्यां त्रिःशालितां निक्षेपे
त् ॥ तंडुलाननुमानेन चरुः पूर्णो यथा भवेत् ॥ देवे त्रिःशालिताज्ञेयास्तंडुलाः पतृके सकृ
त् ॥ पात्रप्रोक्षणकाले तु चैते पां प्रोक्षणं भवेदितिकल्पवल्ल्याम् ॥ तत्राज्यं ब्रह्माधि श्रय

ति॥ तदुत्तरत आचार्यश्चरुमधि श्रयतीति युगपत् ॥ इतिकल्पवल्ल्याम् ॥ कात्यायनसू
त्रे अगरोत्तरमुत्तरर्द्धवीर्ये ॥ श्रपणलक्षणं कारिकायाम् ॥ अन्वर्थः श्रपितः स्विन्नो ह्य
दग्धो कठिनश्शुभः ॥ नचातिशायिलः पच्यो न च रुश्चारसस्तथेति कारिकायाम् ॥ द्र
योः पर्याग्निकरणं कर्तव्यं ज्वलदग्निना ॥ पर्याग्निकरणे कारणमाह श्रुतिः ॥ तं पर्याग्निक
रोत्याच्छिद्रमेवैनमेतदग्निना पारिगृह्णातिनाष्टारक्षार्थं स्याभिमुख्युरग्निर्हि रक्षसामपहंते
तिकल्पवल्ल्याम् ॥ ततः ॥ स्तुवं संमार्जयेत्प्रांचमतः संमार्जनैः कुशैः ॥ मूलतः पुष्करं या
वत्कुशमूलैस्तथाग्रतः ॥ अग्नावभ्युक्ष्य च पुनः प्रतप्य निदधाति तम् ॥ अधोमुखं तापयि
त्वा संमृज्योर्ध्वमुखं ततः ॥ अभ्युक्षणं तु प्रणीतो दकेन विशेषवचनाभावात्प्रणितानां स
र्वार्थत्वाच्च ॥ पुनः प्रतपनं पूर्ववत् ॥ निधानं समीपे ॥ सम्मार्गकुशानामपासनमुत्तर
तः ॥ शाखांतरैर्ग्नौ प्राशनं विहितम् ॥ आहवनीये प्राशनमेकैक इति कात्यायनः ॥ अनुद्रा

सितानां पूर्वोद्भासितानामपरेण उत्तरत उपचारो हि यज्ञ इति वचनादग्नेरुत्तरत उद्भास
नम् ॥ उद्भास्य प्रोक्षणीपश्चाद्भाग उत्तरतो ग्रेः स्थापनं ॥ इति कल्पवल्क्याम् ॥ तदुद्भासित
माज्यं पाविनाभ्यामुत्पूय तदेवावेक्ष्य ॥ अवेक्षणमपद्रव्यनिरसनार्थमिति कल्पवल्क्या
आज्यस्थालीताभ्यां प्रोक्षणीरुत्पुनातीति श्रुतेः ॥ उत्पुनाति करणे पवित्रमुक्त्वा म
हस्ते धृत्वा तन्मूलं दक्षिणहस्ते धृत्वा पवित्रकुशमध्यत उत्पुनाति ॥ उपग्रहार्थं दक्षिणह
स्तेन सव्ये कुर्यात् ॥ रक्षसां तर्जनाय वज्रोवा आपो हि कुशाः एवं परं परया कुशेषु वज्र
त्वादिति कल्पवल्क्याम् ॥ कारिकायाम् अधोमुखं ध्वपादः प्राङ्मुखो हव्यवाहनः ॥
तिष्ठत्येव स्वभावेन आहुतिः कुत्र दीयते ॥ सपवित्रां बुहस्तेन वह्नेः कुर्यात् प्रदक्षिणाम् ॥
हव्यवाद्समिलं दृष्ट्वा विभेति संमुखो भवेत् ॥ तिष्ठतीवहास्थानीति श्रुतेः अस्थिस्थाना
पन्नत्वात् समिधौ तिष्ठाय धानमिति देवयाज्ञिकः ॥ कारिकायाम् ॥ अन्वारं भेकृते होमे

ब्रह्मणादक्षिणेकरे ॥ बहुकाष्ठैः समिधीयादच्चिष्मंतंक्रियाक्षमम् ॥ स्रुवेणाज्यंगृहीत्वा
 ग्रेःप्रत्यगुत्तरदेशतः ॥ आरभ्यदिशमाग्रेयमाज्यधारामृजुंहरत् ॥ मनसासंस्मरे
 त्स्वाहायुक्तंचैवप्रजापातिम् ॥ नैऋतिदिशमाश्रित्यऐशानीपूर्ववत्क्षिपेत् ॥ तत्रैद्राय
 पदंस्वाहायुक्तंचोपांशुकंभवेत् ॥ स्वाहेत्याधारयेदेतावाधारावितिभाषितौ ॥ प्रा
 च्यौवाजुहुयादेतावृजूंसंततमेवच ॥ जुहुयादग्नयेस्वाहासोमायेतितथापराम् ॥ प्रथ
 मेशानकोणाग्रेद्वितीयाग्नेयकोणगा ॥ सुसमिद्धेथवावन्हौहोतव्येचोत्तराहुती ॥
 ननुउत्तरतउपचारोयज्ञइतिशास्त्रम् ॥ कथमेतेआहुतीदक्षिणसंस्थंहूयेतेइतिचित्स
 त्यम् ॥ आत्माभिर्मुखस्याग्नेर्दक्षिणवामाभिप्रायेणेत्यदोषः ॥ प्राजापत्याहुतौ
 उपांशुत्वकारणंहविर्यज्ञकाडिद्रष्टव्यम् ॥ उपांशुलक्षणंहौत्रसूत्रे ॥ यस्मिन्मंत्राद्
 योनविज्ञायतेनव्यजनंकेवलमेवोष्ठचालनंश्वासोवातदुपाठशुरिति ॥ भूरादिनवसु

स्विष्टकृतेचाद्यचतुष्टये ॥ अन्वारंभो भवेत्तेषु सोन्वारंभः कुशेन वै ॥ ह्रुवधारणार्थकारिका ॥ अग्रे धृतवार्थनाशाय मध्यमध्यै चैव मृतप्रजा ॥ मूले च मिश्रं होता ह्रुवं स्थानं कथं भवेत् ॥ अग्रमध्याच्चयन्मध्यं मूलमध्याच्चमध्यतः ॥ ह्रुवधारयते विद्वान्ज्ञातं व्यञ्च सदा बुधैः ॥ तर्जनीं च वहिः कृत्वा कनिष्ठां च वहिस्तथा ॥ मध्यमानामिकां गुष्ठैः ह्रुवं धारयता द्विजः ॥ ह्रुवहोमे सदा त्यागः प्रोक्षणीपात्रमध्यतः ॥ पाणिहोमे त्यागो न ॥ ॥ इति कुशकण्डिकाभाष्यकारादयः ॥ ॥ अनेक ह्रुवसाध्यहोमे अनेक ह्रुवासादनं तेषां प्रोक्षणं च तिसिंधुः सर्वत्र त्यागादौ द्रव्यप्रक्षेप इति गदाधरादयः ॥ उपविशतीवमाज्ये ति श्रुतेः उपविश्येव आहुतिं जुहुयात् ॥ आज्याहुते राज्यस्थानीयत्वेनोक्तत्वादिति देव्याज्ञिकः ॥ अग्निपूजावहिः प्रोक्तेति वचनाद्वा हिरेव सर्वपूजनमितिकेचिदाहुः ॥ तत्र विशेषो विष्णुधर्मोत्तरे ॥ मध्येपि गंधपुष्पादीन्दद्यादग्नेर्न संशयः ॥ वहिर्नैवेद्यमात्रं

तुदातव्यमिति निश्चय इति शांतिमयूखे ॥ ॥ आज्येन व्याहृतीर्हुत्वा भूर्भुवःस्वारितिक्र
मात् ॥ पंचवारुणकं तद्वदंते चैव प्रजापतिमितिकारिकायाम् ॥ प्राङ्महाव्याहृतिभिः स्वि
ष्टकृदन्यच्चेदाज्याद्धाविरिति सूत्रम् ॥ ॥ अस्यार्थः ॥ ॥ यत्र होमे आज्यादन्यद्धाविः स्या
त् ॥ अत्र हविःशब्देन च स्वेव हविः ॥ यत्र चरुः स्यात्तत्र महाव्याहृतिभिः प्राक्स्विष्टकृ
द्भवति ॥ अन्यत्रांतिपीति भाष्यकारः ॥ स्विष्टकृद्धोमः सर्वहोमद्रव्यैः कार्यः ॥ लक्ष
होमादौ च रुशेषस्य धार्यत्वोक्तिरिति शांतिकमलाकरः ॥ तत आचार्यो ग्निसमीप उपवि
श्यान्वादध्यात् ॥ अथान्वाधानम् ॥ यजुषामन्वाधानं गोभिलहरिहरगदाधरादि
भिर्नोक्तत्वात्स्मार्तकर्मणि नान्वाधानंतथापि प्रयोगरत्नस्मार्तो ह्यासस्मार्तगंगाधर्यादौ
अन्वाधानोक्तिः प्रचुरतरशिष्टाचारप्राप्तत्वाच्चाप्युच्यते ॥ ॥ देशकालौ ॥ अस्मि

न्सग्रहमखरजोदर्शनशांत्याख्येकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये ॥ आस्म
 न्नन्वाहितेग्नौपूर्वेणब्रह्मणोगमनम् ॥ उत्तरतःपात्रासादनम् ॥ द्वेपवित्रे ॥ कांस्यमयी
 ताम्रमयीवाआज्यस्थाली ॥ ताम्रमयीचरुस्थाली ॥ पालाशयःसमिधः ॥ प्राच्यांवा
 धारौ ॥ समिद्धतमेआज्यभागौ ॥ पूर्णपात्रंदाक्षिणावा ॥ एतान्वैकल्पिकान्पदार्थो
 नहंकरिष्ये ॥ अथदेवताभिध्यानम् ॥ तत्रप्रजापतिमिन्द्रमग्निंसोममेताःआज्येनप्रत्येक
 मेकैकयाहुत्या ॥ अत्रप्रधानम् ॥ आदित्यादिनवग्रहानर्कादियथा लाभसमिच्चरु
 तिलाज्यद्रव्यैःप्रत्येकंप्रतिद्रव्येणअष्टाष्टसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ अधिदेवताप्रत्य
 धिदेवताश्चतैरेवद्रव्यैःप्रत्येकंप्रतिद्रव्येणचतुश्चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ विनायका

१ दर्पणेनमुख्यदेवतान्वाधानोत्तरग्रहान्वाधानमुक्तं कमलाकरादिनिर्बंधेषुग्रहान्वाधानोत्तरं मुख्यदेव
 तान्वाधानमुक्तं तदनुसारेणात्र ॥ व्याहृतिहोमः सर्वत्रोक्तः ॥

दिपंचदेवताः क्षेत्रपालं वास्तोष्पतिमिन्द्रादिदशलोकपालांश्चतैरेवद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्र-
व्येण द्वाभ्यां द्वाभ्यामाहुतिभ्यां यक्ष्ये । पुनरत्र प्रधानं । सूर्यामिन्द्रमिन्द्राणां भुवनेश्वरौ शर्क-
राधृतसंमिश्रपायसतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण अष्टाविंशत्यष्टाविंशति संख्या
काभिराहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ न्यूनातिरिक्तार्थधृताक्ततिलद्रव्येण समस्तं व्याहृतिभिरष्टाविं-
शति संख्याकाभिराहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ शेषेण स्विष्टकृतम् ॥ अग्निवायुं सूर्यमग्नीवरुणौ
अग्नीवरुणौ अग्निवरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान् देवान् मरुतः स्वर्कान् वरुणमादित्यं मादि-
तिं प्रजापतिमेता अंगप्रधानार्था देवता आज्येन अस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनशांत्या
ख्येकर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासना स्तरणं तत्र ब्रह्मोपवेशनम् ॥ उत्तरतः प्रणी-
तासनम् ॥ वायव्यां द्वितीयमासनम् ॥ ततो वामकरेण प्रणीताः संगृह्य दक्षिण करेण जलं
प्रपूर्य भूमौ वायव्यासने निधाया लभ्योत्तरतो ग्रेसने स्थापनम् ॥ बर्हिषा प्रदक्षिणमग्निं

परिस्तीर्यवाईशानादिपूर्वाग्रैस्त्रिभिस्त्रिभिर्दमैःपरिस्तरणं ॥ तच्चप्रागुदगग्रैःदक्षिणतः
प्रागग्रैः ॥ प्रत्यगुदगग्रैः॥उत्तरतःप्रागग्रैः॥अर्थवत्पात्रासादनम्॥पवित्रच्छेदनादभा
स्त्रयः ॥ पवित्रेद्वे ॥ प्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली ॥चरुस्थाली ॥संमार्गकुशाःपंच॥
उपयमनकुशाःसप्त ॥ समिधस्तिस्त्रः ॥ सुवः ॥ आज्यम् ॥तंदुलाः ॥पूर्णपात्रेदक्षिणा
वरोवा ॥ पवित्रच्छेदनैःपवित्रकरणम्॥द्वयोःपवित्रयोरुपरिपवित्रत्रयंनिधाय ॥ द्व
योर्मूलेनद्रौकुशौप्रदक्षिणीकृत्यत्रयाणांमूलाग्रेएकीकृत्यअनामिकांगुष्ठेनद्वयोरग्रंछे
दयेत् ॥ द्वयोर्मूलंत्राणिचोत्तरतःक्षिपेत् ॥ प्रोक्षणीपात्रेप्रणीतोदकमासिच्यपात्रांतरे
णचतुर्वारम्॥वामकरेपवित्राग्रंदक्षिणेमूलंधृतवामध्यतःपवित्राभ्यामुत्पवनंप्रोक्षणीपा
त्रजलस्येति ॥ प्रोक्षणीनांसव्यहस्तेकरणम्॥ दक्षिणहस्तमुत्तानंकृत्वामध्यमानामि
कांगुल्योर्मध्यपर्वभ्यामपामुद्दिगनम्॥प्रणीतोदकेनप्रोक्षणीनांप्रोक्षणम् ॥ प्रोक्षण्युद

केन आज्यस्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ चरुस्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ संमार्गकुशानां प्रोक्षणम् ॥ उप
यमनकुशानां प्रोक्षणम् ॥ समिधां प्रोक्षणम् ॥ सुवस्य प्रोक्षणम् ॥ आज्यस्य प्रोक्षणम् ॥ तंडु
लानां प्रोक्षणम् ॥ पूर्णपात्रस्य प्रोक्षणम् ॥ प्रणीताग्न्योर्मध्ये असंचरे प्रोक्षणीनिधानम् ॥ आ
ज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वापः ॥ सपवित्रकेचरुपात्रे प्रणीतोदकमासिच्यक्षालिततंडुल
प्रक्षेपः ॥ ब्रह्मणोदक्षिणत आज्याधिश्रयणम् ॥ आचार्यस्य चरोरधि श्रयणमाज्यस्यो
त्तरतः ॥ ज्वलतोल्मुकेन पर्याग्निकरणम् ॥ सुवस्य प्रतपनम् ॥ संमार्गकुशैः सुवस्य सं
मार्जनम् ॥ अग्नैरग्रं मूलैर्मूलम् ॥ प्रणीतोदकेनाभ्युक्षणम् ॥ पुनः प्रतपनं देशे निधानं ॥ आ
ज्योद्भासनम् ॥ चरोरुद्भासनम् ॥ प्रत्युत्पवनवत्पवित्रेणाज्योत्पवनम् ॥ अवैक्षणम् ॥ अ
पद्रव्यनिरसनम् ॥ प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनम् ॥ उपयमनकुशानादाय ॥ तिष्ठत्समिधोभ्या
धाय ॥ प्रोक्षण्युदकशेषेण सपवित्रहस्तेनाग्नेरीशानकोणादारभ्य प्रदक्षिणवत्पर्युक्ष

णम् ॥ पवित्रयोः प्रणीतासुनिधानम् ॥ दक्षिणं जन्वाच्य जुहोति ॥ तत्राधारावाज्यभा
गौ च ब्रह्मान्वारब्धस्तु वेणुहुयात् ॥ मृगीमुद्रया धृतस्तु वेणुजाज्यमादाय प्रजापतिं मन
साध्यात्वा स्वाहाकारमुच्चैः इदं प्रजापतये उपांशुनममेत्युच्चैरुच्चारयेत् ॥ अग्रे रुत्तरभा
गे ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये नमम ॥ अग्रेर्दक्षिणभागे ॥ ॐ इंद्राय स्वा
हा ॥ इदमिन्द्राय नमम ॥ इत्याधारौ ॥ मध्ये समिद्धतमे वाज्यभागौ ॥ ॐ अग्नये
स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा ॥ इदं सोमाय नमम ॥ ततो यजमाने
नद्रव्यत्यागः कार्यः ॥ यथा कालं प्रत्याहुतिं त्यागस्य कर्तुं मशक्यत्वात् स र्वमेव हविर्जाति
देवताश्च मनसा ध्यात्वा इदं यथा देवतमस्तु नममेति एवं रूपं त्यागमुच्चारयेद्यजमानः ॥
तत्र च ॥ मंत्रिणोऽकारपूतेन स्वाहं तेन विचक्षणः ॥ स्वाहा वसाने जुहुयाद्ध्यायन्वै मंत्र
देवताम् ॥ १ ॥ यो न चिपि जुहोत्यग्नौ व्यंगारिणि च मानवः ॥ मंदाग्निरामयावी च दरि

द्रश्चैव जायते ॥ २ ॥ परिणामो वदानस्य याजैश्चर्यग्निपुष्टये ॥ तस्मात्समिद्धे होतव्यं
 नासमिद्धे कथंचन ॥ ३ ॥ अर्कः पलाशस्वादिरावपामार्गोऽपि प्लवः ॥ औदुम्बरशमी
 दूर्वाकुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ ४ ॥ तिलाज्यचरुपक्वं च हविर्मुख्यं प्रकीर्तितमिति ॥
 इदं संपादितं समिच्च रुतिलाज्यादिह विद्रव्यं यायायक्षमाणदेवता तस्यैतस्यै देवतायै न
 मम ॥ ॥ यथा देवतमस्तु ॥ तत आदित्यादि नवग्रहान्क्रमेण पूर्वोक्ता कार्कादिसमिच्च
 रुतिलाज्यद्रव्यैरष्टाष्टसंख्यया हुत्वा ॥ पूर्वोक्तग्रहो मद्रव्येण अधिप्रत्याधिदेवताश्च
 तुश्चतुःसंख्यया हुत्वा ॥ यस्य ग्रहस्य यासमित्सा तस्याधिदेवतायाः प्रत्याधिदेवताया
 श्च योज्या ॥ विनायकादिदिक्पालां तक्रतुसाङ्ख्यं क्रतुसंरक्षदेवताः पलाशोऽुम्बरान्य

१ गणाधिपतये देया प्रथमा तु वराहुतिः ॥ अन्यथा विफलं विप्रभवती ह न संशयः ॥ इतिकमलाकरे ॥

तमसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्येणद्विद्विसंख्ययाजुहोति ॥ समित्सरलासत्वचाकनिष्ठि
काग्रवत्स्थूला द्वादशांगुलदीर्घाग्राह्या ॥ अत्रातिसुभिर्दूर्वाभिरेकाहुतिस्तथैवत्रिपत्र
कुशैरेकाहुतिः ॥ द्रवद्रव्यस्रुवेणवपाणिनाकठिनहविरिति ॥ प्रधानंपायसंप्रोक्तंसघृ
तंचसशर्करम् ॥ अष्टोत्तरशतंचैवजुहुयात्तिलसर्पिषा ॥ इतिऋतुशान्तौनारदसं
हितायाम् ॥ ततः सूयद्रद्राणीभुवनेश्वरीणांप्रीत्यर्थतिलपायसाज्यद्रव्येणप्रत्ये
कमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिसंख्ययावाजुहुयात् ॥ ततः समस्तव्याहृतिभिस्तिला
ज्यद्रव्येणाष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिसंख्ययावाजुहुयात् ॥ एवंहोमंसमाप्याग्नेः
स्थापितदेवतानांचोत्तरपूजनंकार्यम् ॥ तत्रायंक्रमः ॥ पूजास्विष्टंनवाहुत्योबलिः पू
र्णाहुतिस्तथा ॥ संस्रवादिविमोकांतहोमशेषसमापनम् ॥ श्रेयः संपाद्यदानंचअभि

पेकोविसर्जनमिति ॥ अद्यपू० कृतस्यकर्मणःसांगतासिद्धयर्थस्थापितदेवतानांमृडा
 ग्रेश्चोत्तरपूजनंकरिष्ये॥मृडागिस्तु॥ पूर्वप्रज्वलितोह्यग्निहविर्द्रव्यबुभुक्षितः॥तृप्तानि
 धूमनिज्वालोमृडाग्निः पारकीर्तितइतिग्रहरत्नावल्याम् ॥ ॐअग्नेनयंसुपथारुण्येऽअ
 स्मान्विश्वानिदेवबुधुनानिबिद्वान् ॥ युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयैष्टान्तेनमंडक्ति
 विधेम ॥ १ ॥ ॐ मृडाग्नयेनमः गंधादिपंचोपचारैःसंपूज्यस्थापितदेवतानामुत्त
 रपूजनम्ॐबिश्वानिदेवसवितरितिमंत्रेण ॥ ॐ भू० सूर्यादिस्थापितदेवताभ्योनमः
 गंधादिपंचोपचारैः संपूज्य ॥ अनयापूजयामृडाग्निःस्थापितदेवताश्चप्रीयंताम् ॥ ॥

१ अग्निपूजावाहिःप्रोक्तितिवचनात्वाहैरवसर्वपूजनमितिकचिदाहुः ॥ तत्रविशेषोविष्णुधर्मोत्तरे ॥ मध्ये
 पिगंधपुष्पादिदद्यादग्नेर्नसंशयः ॥ वह्निर्नैवद्यमात्रतुदातव्यइतिनिश्चयः॥इतिशांतिमयूखे ॥

ततोऽहुतशेषहविर्द्रव्यगृहीत्वा ब्रह्मान्वारब्धः स्विष्टकृद्धो मंक्रुर्यात् ॥ ॐ अग्नये स्वि
पृकृते स्वाहा ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते नमः ॥ ततो भूराद्या नवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वा
हा ॥ १ ॥ इदमग्नये नमः ॥ ॐ भुवः स्वाहा ॥ २ ॥ इदं वायवे नमः ॥ ॐ स्वः स्वा
हा ॥ ३ ॥ इदं सूर्याय नमः ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने बरुणस्य बिभ्रान् देवस्य हेडोऽअवयासि सी
मा ॥ यजिष्ठो बन्धितमं शोशुचानो बिभ्रद्विपांश्च सिप्सु मुग्ध्युस्मत्स्वाहा ॥ ४ ॥
इदमग्नीवरुणाभ्यां ॥ ॐ स त्वन्नोऽअग्ने बरुणो भवोतीति दिष्टोऽअस्याऽलुपसो व्युष्टौ ॥

१ प्राङ्महाव्याहृतिभिः स्विष्टकृदन्यच्चेदाज्याद्धविरिति सूत्रम् ॥ अस्यार्थः ॥ यत्र होमे आज्यादन्यद्धविः
स्यात् ॥ अत्र हविः शब्देन चरुरेव हविः ॥ यत्र चरुः स्यात्तत्र महाव्याहृतिभिः प्राक् स्विष्टकृद्धविति अन्यत्राति
भाष्यकाराः ॥ स्विष्टकृद्धोमः सर्वद्रव्यैः कार्यः ॥ लक्षहोमादौ चरुशेषस्य धार्यत्वोक्तिरिति शान्तिकमलाकरः ॥

अर्वयक्ष्वनोच्चरुण्डंरराणोव्राहिमृडीकठंसुहवोनऽएधिस्वाहा ॥ ५ ॥ इदमग्नीवरुणा
 भ्यां० ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिः शस्तिपाश्चसत्यमित्वमयाऽअसि ॥ अयानोयज्ञं बहारास्य
 यानोर्धेहिभेपजठंस्वाहा ॥ ६ ॥ इदमग्नये अयसेन० ॥ ॐ येतेशतंवरुणये सहस्रं यज्ञि
 याः पाशावितता महान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्य सवितोता विष्णुर्विश्वेभ्योऽमुञ्चतुमस्तः स्वर्क्षाः स्वा
 हा ॥ ७ ॥ इदंवरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्योदेवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्कैभ्यश्च नमम ॥
 ॐ उदुत्तमं बरुणपाशं मस्मदवाधुमं धिमं द्धयमं श्रथाय ॥ अथाब्रुयमं दित्यब्रुतेत
 वानां गमोऽदितये स्यामस्वाहा ॥ ८ ॥ इदंवरुणाय दित्याया दितये च न० ॥ ॐ
 प्रजापतये स्वाहा ॥ ९ ॥ इदं प्रजापतये नमम ॥ इति नवाहुतयः ॥ ततो बलिदानम् ॥
 तच्चैवम् ॥ ॥ अग्न्याय तनस्य समंताद्बिभ्रुविदिक्षुच दशदिक्पालानां मापमक्तवल्यो

देयाः ॥ ॥ अद्यपू० कृतस्य कर्मणः सांगता सिद्धयर्थं दिक्पालपूर्वकमादित्यादिग्रह
 मंडलादिस्थापितदेवताभ्यो बलिदानं करिष्ये ॥ ॥ ॐ त्रातारुमिंद्र० ॥ १ ॥ प्राच्या
 दिशि इन्द्रं सांगं सपरिवारं सायुधं सशक्तिकमेभिर्गंधाद्युपचारैस्त्वामहं पूजयामि ॥ इन्द्रा
 यसांगाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय इमं सदीपमापभक्तबलिसमर्पयामि ॥
 भो इन्द्र दिशं रक्ष बलिभक्षममसकुटुंबस्य अभ्युदयं कुरु ॥ आयुः कर्ता क्षेमकर्ता शांतिकर्ता
 पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता निर्विघ्नकर्ता वरदो भव ॥ ॥ अनेन बलिदानेन इन्द्रः प्रीयतां ॥ एवं सर्व
 त्रोहः ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्रेतव देव० ॥ २ ॥ आग्नेय्यादिशि अग्निं सांगं० एभिर्गंधा० अ
 ग्रये सांगाय सप० भो अग्ने दिशं० आयुः कर्ता० अनेन बलि० अग्निः प्रीयतां ॥ ॐ यमाय
 त्वांगि० दक्षिणस्यां दिशियमं सांगं० एभिर्गंधा० यमायं सां० भो यम दिशं० आ

१ दर्पणे अहो इन्द्रगर्जेद्रस्येत्यादि श्लोका उक्ताः इदानीं तनानामपाठदर्शनान्नात्र लिखिताः ॥

युःकर्त्ता० अनेनवलिदा० यमःप्रीयताम् ॥ ॐ असुन्वन्तुमयजमानमिच्छ ॥ ४ ॥
 नैर्ऋत्यादिशिर्नैर्ऋतिसां० एभिर्गंधा० निर्ऋतयेसां० ॥ भोनिर्ऋतेदि० अनेनवलि०
 निर्ऋतिःप्री० ॥ ॐ तत्त्वायामि० ॥ ५ ॥ पश्चिमायांदिशिवरुणंसां० एभिर्गंधा० व
 रुणायसां० भोवरुणदिशं० आयुःकर्त्ता० अनेनवलि० वरुणःप्री० ॥ ॐ आनोति
 यु० ॥ ६ ॥ वायव्यांदिशिवायुंसां० एभिर्गंधा० वायवेसां० भोवायोदिशं० ॥ अ
 नेनवलिदा० वायुःप्री० ॥ ॐ वयुर्ऋसौमव्र० ॥ ७ ॥ उदीच्यांदिशिसोमंसां० एभि
 र्गंधा० सोमायसां० भोःसोमदिशं० अनेनवलि० सोमःप्री० ॥ ॐ तर्माशीनुं० ॥
 ॥ ८ ॥ ईशान्यांदिशिईश्वरंसां० एभिर्गंधा० ॥ ईश्वरायसां० भोईश्वरदिशं० ॥ अ
 नेनवलिदानेनईश्वरःप्री० ॥ पूर्वशानयोर्मध्येऊर्ध्वायांदिशिब्रह्माणं० ॐ अस्मेरुडा०

॥ १ ॥ पूर्वशानयोर्मध्येऽध्वार्यादिशिब्रह्माणंसांगं० एभिर्गंधा० ब्रह्मणेसां० भोब्रह्मन्
दि० आयुःक० अनेनवलि० ब्रह्माप्री० ॥ ॐ स्योनाष्टि० ॥ १० ॥ निर्ऋतिपाश्चि
मयोर्मध्येअधःस्थार्यादिशि अनंतंसांगं० एभिर्गंधा० अनंतायसां० भोअनंतदि
शं० आयुःकर्ता० अनेनव० अनंतः प्री० ॥ ॥ ततआवाहनमंत्रेणगणेशदुर्गाक्षे
त्रपालवलिदानम् ॥ ततोग्रहवेदोसमीपेग्रहाणांबलिः ॥ ॐ आकृष्णेन० ॥ १ ॥ सूर्याय
सांगायसपरिवारायसायुधायसशक्तिकार्यईश्वराग्निरूपाधिप्रत्यधिदेवतासहिताय
इमंसदीपमापभक्तबालिस० ॥ भोःसूर्यइमंबलिगृहाणममसकुटुंबस्याभ्युदयंकुरु ॥
आयुःकर्त्ता क्षेमकर्त्ताशांतिकर्त्तापुष्टिकर्त्तानिर्विघ्नकर्त्तावरदोभवअनेनबलि
दानेनसूर्यः प्री० १ ॥ ॐ इमन्देवा० ॥ २ ॥ सोमायसां० उमांबुरूपपाधिप्रत्यधि

देवतास० इमं० ॥ भोःसोमइमंव० ॥ ॐ अग्निर्मुदा० ॥ ३ ॥ भौमायसां० स्कंदभू
 मिरूपाधिप्रत्याधिदेवतास० भोभौमइमंवलिंगु० ॥ ॐ उद्दुध्यस्वा० ॥ ४ ॥ बुधा
 यसांगाय० नारायणविष्णुरूपाधिप्रत्याधिदेवतास० इमंमापभ० भोबुधइमं० अ
 नेनवलि० बुधः प्री० ॥ ॐ बृहस्पते० ॥ ५ ॥ बृहस्पतयेसां० ब्रह्मद्ररूपाधिप्रत्य
 धिदेवतासहिताय० ॥ भोबृहस्पतेइमं० अनेनवलि० बृहस्पतिः प्री० ॥ ॐ अन्नो
 त्परिन्तु० ॥ ६ ॥ शुक्रायसां० इंद्रद्राणीरूपाधिप्रत्याधिदेव० ॥ भोःशुक्रइमंवलि० अ
 नेनवलिदा० शुक्रः प्री० ॥ ॐ शन्नोदेवी० ॥ ७ ॥ शनैश्चरायसां० यमप्रजापतिरू
 पाधिप्रत्याधिदे० भोःशनैश्चरइमं० अनेनवलि० शनैश्चरः प्री० ॥ ॐ कयानाश्चि० ॥
 ॥ ८ ॥ राहवेसां० कालसर्परूपाधिप्रत्याधिदे० भोरा० इमंवलि० अनेन० राहुः प्री० ॥

ॐ केतुकुण्वन्नं ॥ ९ ॥ केतवेसां चित्रगुप्तब्रह्मरूपाधिप्रत्याधिदेव० भोःके०
इमंवलं० अने० केतुः प्री० ॥ ततः क्रतुसाङ्गुण्यदेवताभ्योवलं॥ ॐ गुणानांत्वा०
॥ १ ॥ गणपतयेसां० सशक्तिकायइ० भोगण० इमं० आयुः० अनेन० ॥ ॐ अ
म्बुअंबिके० ॥ २ ॥ दुर्गायैसांगा० सशक्तिका० भोर्दुर्गेइ० आयुःकर्त्री० अनेनव०
ॐ आनैनि० ॥ ३ ॥ वायवेसां० इमं० भोवायोइमं० ॥ ॐ घृतंघृतं० ॥ ४ ॥
आकाशायसां० भोआकाशइमं० ॥ ॐ यावाङ्कशा० ॥ ५ ॥ अश्विभ्यांसा० इमंस०
भोअश्विनौ० अनेनव० ॥ ॐ वास्तौष्पते० ॥ १ ॥ वास्तौष्प० सां० इमंस० भो
वास्तौ० इमंवलं० अनेनव० ॥ ॐ नहिस्पशु० ॥ २ ॥ क्षेत्राधिपतयेसा० इमंस०
भोःक्षेत्राधिपतेइमंवलं० अथ दिक्पालेभ्यएकतंत्रैणकमेववलंदद्यात् ॥ ॐ प्रा

च्यैदिशेस्वाहावाच्यैदिशेस्वाहादक्षिणायैदिशेस्वाहावाच्यैदिशेस्वाहावाच्यैदिशे
 स्वाहावाच्यैदिशेस्वाहावाच्यैदिशेस्वाहावाच्यैदिशेस्वाहावाच्यैदिशेस्वाहावाच्यै
 दिशेस्वाहावाच्यैदिशेस्वाहावाच्यैदिशेस्वाहा ॥ १ ॥ इंद्रादिदशदिक्पालेभ्य इमं
 सदीपमापभक्तवलिं स० भोभो इंद्रादिदशदिक्पालाः दिशंरक्षत बलिं० आयुःकर्त्ता
 रःक्षेम० अनेनबलि० इंद्रादिदशदिक्पालाः प्री० एवं सर्वभ्याग्रहेभ्य एकतंत्रैणैक
 मेवबलिं दद्यात् ॥ ॐ ग्रहांऽर्जुनां तमम् ॥ १ ॥ आदित्यादिनवग्रहदेवताभ्यः अ
 धिप्रत्याधिदेवताविनायकादिवास्तोष्पतिक्षेत्रपालदेव० स० प्रीयंताम् ॥ एवंमा
 तृणामेकमेवबलिं दद्यात् ॥ ॐ समंख्येदेव्या० ॥ १ ॥ गौर्यादिमातृभ्य इमं सदीपमा
 पभक्तवलिं० भोभोगौर्यादिमातर इमं वलिं गृह्णीत आयुःकर्त्तव्यः क्षेम० अनेनबलि० गौ

ग्रीदिमातरः प्रीयंताम् ॥ ॥ प्रधानदेवताभ्य एकतंत्रैकमेवबालिदद्यात् ॥ ॐ आ
कुण्णे ॥ १ ॥ त्रातारुमिंद्रं ॥ २ ॥ आदित्यैरां ॥ ३ ॥ श्रीश्चैतेलं ॥ ४ ॥ सू
येंन्द्रेन्द्राणीभुवनेश्वरीदेवताभ्य इमंसदापमापभक्तबालिसं ॥ भोभोःसूर्यइंद्रइंद्राणी
भुवनेश्वरीदेवताइमंबालिगृणहीत ममसकुटुंबं आयुःकर्त्र्यःक्षेमं अनेनबालिं सूर्यइ
ंद्रइन्द्राणीभुवनेश्वरीदे० प्रीयन्तां ॥ अथक्षेत्रपालमहाबालिः ॥ एकस्मिन्वंशपात्रकुशानां
स्तीयतदुपरिआहारचतुर्गुणां द्विगुणं वामापभक्तदध्योदनं जलपात्रं च निधाय हरिद्राकुं
कुमादिपताकायुतंकृत्वा ॥ अद्यपू० सकलारिष्टशान्तिपूर्वकंप्रारिप्सितस्यकर्मणः
सांगतासिद्धचर्थक्षेत्रपालपूजनबालिदानंचकरिष्ये ॥ ॐ नृहिस्पशुं ॥ १ ॥ इ
तिमंत्रेणक्षेत्रपालायनमःपाडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ ॥ ॐ नमःक्षेत्रपाल
स्त्वंभूतप्रेतगणैःसह ॥ पूजांबालिगृहाणेमंसौम्योभवतुसर्वदा ॥ आयुरारोग्यंमेदे

हिनिर्विघ्नं कुरु सर्वदा ॥ १ ॥ ॐ नमो भगवन्क्षेत्रपालचित्रतुरंगवाहनसर्वभूतप्रेत
 पिशाचशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवृतदध्योदनप्रियसकलशक्तिसहितइमां पूजां
 गृहाण अनया पूजया क्षेत्रपालः प्रीयताम् ॥ ततो बलिदानम् ॥ क्षेत्रपालाय सांगाय भू
 तप्रेतपिशाचशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयुताय सायुधाय सशक्तिकाय सवाह
 नाय इमं सदीपमापभक्तबलिं समर्पयामि ॥ भो भोः क्षेत्रपाल सर्वतो दिशं रक्ष बलिं भ
 क्षम मसकुटुंबवस्याभ्युदयं कुरु आयुः कर्ता क्षेमकर्ता शांतिकर्ता पुष्टिकर्ता निर्वि
 घ्नकर्ता वरदो भव ॥ अनेन बलिदानेन क्षेत्रपालः प्रीयताम् ॥ अनेन वेक्ष्यमाणेन दुर्ब्राह्मणेन
 बलिनीत्वा चतुष्पथे निक्षेपयेत् ॥ ॥ यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिद्येते तत्रिपूरुषम् ॥ सर्वैरु
 ब्राह्मणोज्ञेयः सर्वकर्मसु निदित इति स्मृतौ ॥ ततो यजमानस्तस्य पृष्टतो द्वारपर्यंतं गत्वा

जलंक्षिपेद्विकारेतिमन्त्रेण ॥ॐ ह्रींकारायस्वाहुर्हिकृतायस्वाहुर्नितेस्वाहाविक्रन्द
यस्वाहुप्रोथतेस्वाहाप्रप्रोथायस्वाहर्गन्धायस्वाहर्ग्रातायस्वाहुर्निविष्टायस्वाहोप
विष्टायस्वाहुसन्दितायस्वाहुवल्लगतिस्वाहासीनायस्वाहाशयानायस्वाहुस्वपते
स्वाहुजाग्रतेस्वाहुकूर्जतेस्वाहुप्रबुद्धायस्वाहाविजृम्भमाणायस्वाहुविचृत्तायस्वा
हुसर्ठहानायस्वाहोपस्थितायस्वाहायनायस्वाहुप्रायणायस्वाहा ॥ १ ॥ यज
मानः पाणिपादंप्रक्षाल्याचम्यपूर्णह्रतिहोमंकुर्यात् ॥ अद्यपू० कृतस्यकर्मणः
सांगतासिद्धयर्थवसोद्धारसमन्वितंपूर्णह्रतिहोमंकरिष्ये ॥ ततःपात्रांतरेस्रुवेणचतु
र्गृहीतमाज्यंद्वादशवारंगृहीत्वापात्रोपरिसमिधंधृत्वावस्त्रफलतांबूलचंदनमाल्यादि
भिरलंकृत्यगृहीत्वापात्रंस्त्रुगुपरिनिधायधृत्योभयपाणिभ्यांयजमानस्तिष्ठेत् ॥

तत्रमंत्राः ॥ ॐ समुद्राहुर्मिमधुमाऽऽउदारुडपांशुनासममृतत्वमानंदू ॥
 घृतस्युनामगुह्यन्यदास्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः ॥ १ ॥ वयन्नामुप्रब्रवामाघु
 तस्यास्मिन्यज्ञेधारयामानमौभिः ॥ उपब्रह्माशृणवत्सुस्यमानुञ्चतुःशृंगोवमीहुर
 ऽएतत् ॥ २ ॥ चत्वारिशृंगान्नयोर्योऽस्यपादाद्वेशीर्षसप्तहस्तासोऽस्य ॥ त्रिधाव
 द्दोषभोरौरवीतिमहोदेवोमर्त्या ३ ॥ त्रिधाहितम्पणिभिर्गुह्यमा
 नंगविदेवासौघृतमन्वविन्दन् ॥ इन्द्रऽएकट्सूर्यऽएकन्यजानवेनादेकंऽस्वधयानि
 ष्टेक्षुः ॥ ४ ॥ एताऽअर्षन्तिहृद्यात्समुद्राच्छतवजारिपुणानावुचक्षे ॥ घृतस्यधारा
 ऽअभिचाकशीमिहिरुण्ययेवितुसोमध्यऽआसाम् ॥ ५ ॥ सम्यक्स्ववन्तिसुरितोन

धेनाऽअन्तर्हृदामनसापुयमानाः ॥ एतेऽअर्पन्त्युर्मयोधुतस्यमृगाऽइवक्षिपणोरीष
माणाः ॥ ६ ॥ सिन्धोरिवप्रातृवनेशूधनासोबातंप्रमियः पतयन्तिजिह्वाः ॥ घृत
स्यधाराऽअरुषेनबाजीकाष्ठाभिन्दन्नुर्मिभिःपिन्वमानः ॥ ७ ॥ अभिप्रवन्तुसमं
नेत्रयोषाः कल्याण्यः स्मयमानासोऽअग्निम् ॥ घृतस्यधाराः सुमिधोनसन्तताजु
पाणोहृर्यतिजातवैदाः ॥ ८ ॥ कन्याऽइवबहुतुमेतवाऽऽअश्रुयानाऽअभिचाकशी
मि ॥ यत्रसोमः सुयतेयत्रयज्ञोघृतस्यधाराऽअभितत्पवन्ते ॥ ९ ॥ अभ्यर्पतसुष्टुति
ङ्गव्यमाजिमस्मासुभद्राद्रविणानिधत्त ॥ इमंयज्ञन्नयतदेवतानोघृतस्यधारामधु
मत्पवन्ते ॥ १० ॥ धामन्तेविश्वम्भुवन्मधिःश्रितमन्तःसमुद्रेहृद्यन्तराद्युपि ॥ अ

पामर्नीकेसमिथेयऽआभृतस्तर्मस्यामुमधुमंततऽऊर्मिमम् ॥ ११ ॥ पुनस्तत्वादित्या
 रुद्रावर्षवःसमिन्धताम्पुनर्ब्रह्माणौवसुनीथयज्ञैः ॥ घृतेनत्वन्तुन्वैवर्धयस्वसुत्याः सं
 न्तुयजमानस्यकामोः ॥ १२ ॥ सुप्ततैऽअग्नेसमिधःसुप्ताजिह्वाःसुप्तऽऋषयःसुप्तधामं
 प्रियाणि ॥ सुप्तहोत्राःसुप्तधात्वायजन्तिसुप्तयोनीराष्टणस्वघृतेनस्वाहा ॥ १३ ॥
 पूर्णादिविपरापतु ॥ १४ ॥ अथप्रातरहुतेप्राहुतेवायदरथाःकामयेतसोस्याऽअनि
 रसितायैकुम्भ्यैदव्यापहन्तिपूर्णादिविपरापतसुपूर्णापुनरापत ॥ वस्त्रेवविक्रीणावहाऽ
 इपमूर्यैःशतक्रतोस्वाहा ॥ १ ॥ इदमग्नयेवैश्वानरायवसुरुद्रादित्येभ्यःशतक्रतवेस
 स्रवतेअग्नयेअद्भ्यश्चनमम ॥ ॥ ततोवसोर्द्वारांजुह्यात् ॥ ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ

सप्ततैअग्नेसुमिर्धः०॥१॥ शुक्रज्योतिश्चचित्रज्योतिश्चसुत्यज्योतिश्चज्योतिष्मोश्च ॥
शुक्रश्चऽऋतयाश्चात्यर्कं द्वाः ॥ २ ॥ ईदृङ्ङान्यादृङ्ङुसुदृङ्ङुप्रतिसदृङ्ङु ॥ मितश्चसर्पिम
तश्चसर्भराः ॥ ३ ॥ ऋतश्चसुत्यश्चध्रुवश्चध्रुवश्चध्रुवश्च ॥ धत्ताचविधत्ताचविधारयः ॥
॥ ४ ॥ ऋतजिच्चसत्यजिच्चसेनजिच्चसुषेणश्च ॥ अन्तिमित्रश्चदुरेऽअमित्रश्चगणः ॥
॥ ५ ॥ ईदृक्षांसऽएतादृक्षांसऽऋषुणः सुदृक्षांसऽप्रतिसदृक्षांसऽएत्वेन ॥ मितार्सश्चस
र्गिमतासोनोऽअद्यसर्भरसोमरुतोयज्ञोऽअस्मिन् ॥ ६ ॥ स्वर्तवोश्चप्रधासीचंसान्तपु
नश्चगृहमेधीचं ॥ क्रीडीचशुकीचोर्युषि ॥ ७ ॥ इन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवर्तमानोभ
वन्त्यथेन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवर्तमानोभवन् ॥ एवमिमन्यजमानन्दैवोश्चविशोमानु

पीश्वानुवर्त्मानोभवंतु ॥ ८ ॥ इमं स्तनमूर्जस्वन्तन्धयापाम्प्रपीनमग्नेसरिसस्य
 मध्ये ॥ उत्सृज्यस्वमधुमन्तमर्बन्तसमुद्रियुर्त्सदनुमाविशस्व ॥ ९ ॥ घृतमिममि
 क्षेघृतमस्यु ॥ १० ॥ ॥ ब्राह्मणं ॥ अथातोवसोर्धाराञ्जुहोति ॥ अत्रैषसुवो
 निःसंस्कृतः सुऽएपोत्रवसुस्तुतस्मै देवाऽएतान्धाराम्प्रागृणहस्तुथैनमप्रीणैस्तद्यदेतस्मै
 वसवऽएतान्धाराम्प्रागृणहस्तस्मादेनाम्बसोर्धारित्याचक्षतेतुयेवास्माऽअयमेतान्धा
 राम्प्रगृह्णाति तथैनंप्रीणाति ॥ १ ॥ यद्वैवताम्बसोर्धाराञ्जुहोति ॥ अभिषेकुऽएवा
 स्यैपुऽएतद्वाऽएनन्देवाः ॥ सर्वकृत्स्नर्त्संस्कृत्याथैनमृतैः कामैरभिषिञ्चत्येतावसो
 र्धारियातथैनमयमेतत्सर्वकृत्स्नर्त्संस्कृत्याथैनमृतैः कामैरभिषिञ्चत्येतावसोर्धो

रयाज्येन पञ्चगृहीतेनौदुम्बर्यास्तुचातस्योक्तोबन्धुः ॥ २ ॥ वैश्वानरं ह्रुत्वा ॥ शि
रो वै वैश्वानरः शीर्ष्णो वाऽअन्नमद्यतेथोशीर्षतो वाऽअभिषिञ्च्यमानाभिषिञ्च्यतेमा
स्तान् ह्रुत्वा प्राणैर्वैमास्तुताः प्राणैरुवाऽअन्नमद्यतेथो प्राणेषु वाऽअभिषिञ्च्यमानोभि
रुवाऽअन्नमद्यतेथो प्राणेषु वाऽअभिषिञ्च्यमानोभिषिञ्च्यते ॥ ३ ॥ तद्वाऽअरण्येनूच्योवाग्वाऽ
थोवाचा वाऽअभिषिञ्च्यमानोभिषिञ्च्यतेतुतेदतत्सुर्वम्बुसुर्वेवह्यतेक्रामाः संप्रावसु
मयीधारायथाक्षौरसवासिपिषोवैवमारम्भायैवेयमाज्याहुतिर्हूयतेतद्यदेषामसुमयी
धारा तस्मादेनाम्बुसोद्धारित्याचक्षते ॥ ४ ॥ सुऽआहाऽइदुञ्चमऽइदुञ्चमऽइत्यने
न चत्वाप्राणाम्यनेन चानेन चत्वाभिषिञ्चाम्यनेन चेत्येतदथोऽइदुञ्चमैदेहीदुञ्चम

इति सायुदैवपाधाराग्निमप्राप्नुयादथैतद्यजुःप्रतिपद्यते ॥ ५ ॥ एतद्ब्रह्म एनन्देवाः ॥
 एतन्नानेन प्रीत्यैतैः कामैरभिपिञ्चत्येतयावसोद्धारियाथैनमेतान्कामानयाचन्तते
 भ्यऽद्भुतः प्रीतोभिषिक्तऽएतान्कामान्प्रयच्छन्तथैवैनमेतदेतन्नानेन प्रीत्यैतैः कामैर
 अभिपिञ्चत्येतयावसोद्धारियाथैनमेतान्कामान्याचक्षते तस्माद्भुतः प्रीतोभिषिक्तऽएता
 न्कामान्प्रयतिद्ब्रह्मा कामौ संयुनक्त्यव्यवच्छेदाथयथाव्योमाकसौ स यजुन्देव न्यज्ञे
 न कल्पतामिति ॥ ६ ॥ एतद्भूदेवाऽअब्रुवन् ॥ केनेमान्कामान्प्रतिगृहिष्यामऽइत्या
 त्मनेनैवेत्यब्रुवन्यज्ञौ वैदेवोनामात्मा यज्ञऽएव यजमानस्य स यदाहयेन कल्पतामि
 त्यात्मानौ मे कल्पतामित्यैव तदाह ॥ ७ ॥ द्वादशमुकल्पयति ॥ द्वादशमासाः संव

त्सरः संवत्सरो ग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवेन मेतदुन्नेन प्रीणा त्र्यथा तावतवन
मेतदुन्नेनाभिषिञ्चति चतुर्दश सुकल्पयत्यष्टा सुकल्पयति दश सुकल्पयति त्रयोदश
सुकल्पयति ॥ ८ ॥ अथार्धेन्द्राणि जुहोति ॥ सर्वमेतद्युद्धेन्द्राणि सुवैणवै न मेतत्प्री
णा त्र्यथो सुवैणवै न मेतदभिषिञ्चति ॥ ९ ॥ अथ ग्रहाञ्जुहोति ॥ यज्ञा वै ग्रहा यज्ञे नैवेन मे
तदुन्नेन प्रीणा त्र्यथो यज्ञे नैवेन मेतदुन्नेनाभिषिञ्चति ॥ १० ॥ अथैतान्यक्रतुञ्जुहोति
॥ अग्निश्चर्मधर्मश्च मऽहुत्येतैरेवैनमतद्यज्ञक्रतुभिः प्रीणा त्र्यथोऽएतैरेवैनमतद्यज्ञक्रतु
भिरभिषिञ्चति ॥ ११ ॥ अथाग्न्युषस्तोमान् जुहोति ॥ सहृषयज्ञऽउवाच न भ्रता यावै विभे
मीतिकृतेन भ्रतेत्यभितपुवमापरिस्तृणीयुरितितस्मादेतदग्निमुभितुः परिस्तृणन्ति

तृष्णायावैविभेमीतिकृतेतुप्तिरिति ब्राह्मणस्यैवतृप्तुमनुतृप्येयामितितस्मात्सर्कस्थि
 तेयज्ञे ब्राह्मणन्तर्पणीतवैब्रूयाद्यज्ञमेवैतन्तर्पयति ॥ १२ ॥ यत्कर्मणात्यरीरिचन्यद्भान्य
 नंमिहाकरम् ॥ अग्निर्ऋत्स्विष्टकृद्भिर्द्वा निस्वष्टुर्ऋत्सुहृत्तं करोतु स्वाहा ॥ १३ ॥ ततस्त्वयायु
 पकरणम् ॥ श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां पुष्टिं श्रियं बलम् ॥ तेज आयुष्यमारोग्यं देहि मे ह
 व्यवाहन ॥ १ ॥ ॐ त्र्यायुपञ्चमदग्नेः कुशयपस्य त्र्यायुषम् ॥ यद्वेवेषु त्र्यायुषन्तन्नोऽ
 अस्तु त्र्यायुषम् ॥ भस्मना ललाटे ग्रीवायां दक्षिणेऽंसे हृदि च त्र्यायुषमिति प्रतिमन्त्रः ॥
 ततः संस्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदा
 नं प्रणीतोदकेन ॥ कृतस्य कर्मणः सांगता सिद्धयर्थं ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं सदक्षिणांकं तुभ्य

महंसंप्रददे ॥ प्रतिगृह्यतामितियजमानोब्रूयात् ॥ देवस्यत्वेतिप्रतिगृह्णाति ॥ प्रणी
ताविमोकः ॥ आपःशिवेतिविमोकोदकंयजमानःस्वमूर्धानमभिषिञ्चति ॥ ॐ आ
पःशिवाःशिवतमाःशान्ताःशान्ततमास्तास्तेकृण्वन्तुभेषजम् ॥ १ ॥ ततःश्रेयःसंपा
दनम् ॥ तच्चैवम् ॥ आचार्यादयोवरणक्रमेणस्वस्वश्रेयोदानंकुर्युः ॥ ॥ अद्येत्यादि० कृ
तस्यसग्रहमखरजोदर्शनशांत्याख्यस्यकर्मणोयजमानायश्रेयोदानंकरिष्ये ॥ तत्रा
दौवचःप्रतिवचनम् ॥ शिवाआपःसंतु ॥ संतुशिवाआपः ॥ सौमनस्यमस्तु ॥
अस्तुसौमनस्यम् ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु ॥ अस्त्वक्षतमरिष्टंच ॥ यजमानहस्तेगंधा
दिदानम् ॥ गंधाःपांतुसौमंगल्यंचास्तु ॥ अक्षताःपांतुआयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणिपांतु
सौश्रियमस्तु यत्पापंरोगमशुभमकल्याणंतदूरेप्रतिहतमस्तु ॥ यच्छ्रेयस्तदस्तु ॥ भ
वन्नियोगेनमयाअस्मिन्नारदोक्तसग्रहमखरजोदर्शनशांत्याख्येकर्मणि यत्कृतमाचा

र्यत्वंतदुत्पन्नं श्रेयः तत्तदमुना साक्षतेन सजलेन पूगीफलेन तुभ्यमहंसं प्रददे ॥ प्रतिगृह्य
 तां प्रतिगृण्णामि ॥ तेन श्रेयसात्वं श्रेयोवान्भव ॥ भवामीति तेन वाच्यम् ॥ एवमेव ब्रह्मा
 दयः ऋत्विजो वा जापकादयश्च ॥ यद्वा ब्रह्मादयः ऋत्विजो जापकाश्च आचार्यद्वारा श्रेयो
 दानं कुर्युः ॥ तद्यथा ॥ भवन्नियोगेन मया अस्मिन्सग्रहमखरजो दर्शनशांत्याख्ये क
 र्मेणियत्कृतं माचार्यत्वं तथा च एभिर्ब्राह्मणैः सह यत्कृतं ब्रह्मत्वं गाणपत्यं सादस्यं त
 थाचयः कृतो होमः यः कृतो जपः आचार्यत्वात् ब्रह्मत्वात् गाणपत्यात् सादस्यात् होमा
 त् जपात् यदुत्पन्नं श्रेयः तत्तदमुना साक्षतेन सजलेन पूगीफलेन तुभ्यमहंसं प्रददे ॥ ते
 न श्रेयसात्वं श्रेयोवान्भव ॥ भवामीति तेन वाच्यं ॥ तत आचार्यादीनां गंधवस्त्रालंकारादि
 भिर्यथा विभवं पूजनं कार्यम् ॥ दानानि च ॥ स्वर्णगोभूतिलान्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तये इ
 ति ॥ ॥ तत्र स्वर्णदानमंत्रः ॥ हिरण्यगर्भसंभूतं सौवर्णं पीतं तैजसम् ॥ तस्य दानेन देवे

शसर्वदोषान्निवारय ॥ १ ॥ इदयथाशक्तस्वर्णवातन्निष्क० अमुकशर्म० नममात ॥
गोदानमंत्रः ॥ यज्ञसाधनभूतायाविश्वस्याघौघनाशिनी ॥ विश्वरूपधरादेवप्रीयताम
नयागवा ॥ इमांगावागोनिष्कयीभूतरजतमुद्राद्रव्यंरजोदर्शनशांतिसांगतासिद्धय
र्थमाचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ नममेति ॥ भूमिदानमंत्रः ॥ सर्वभूताश्रयाभूमिर्वरा
हेणसमुद्धृता ॥ अनंतसस्यफलदाअतःशांतिप्रयच्छमे ॥ इदंभूमिदानंवातन्निष्कयीभू
तंयथाशक्तिरजतमुद्राद्रव्यंरजोद० सिद्धयर्थममुकशर्मणेब्रा० संप्रददे ॥ नममेति ॥
तिलपात्रदानमंत्रः ॥ तिलाःकाश्यपसंभूतास्तिलाःपापहराःस्मृताः ॥ तिलपात्रप्रदाने
नसर्वदोषोविनश्यतु ॥ इदंतिलपात्रंवातन्निष्क० अमुक० नममेति ॥ ॥ ततोहम
कदलीदानम् ॥ तत्रमंत्रः ॥ सुपत्रेसुभगेदेविरंभेभास्करवल्लभे ॥ रक्षमांरजसोदोषा
हुष्टस्यास्यविगर्हितात् ॥ १ ॥ दानेनानेनमदेवःसविताविश्वतोमुखः ॥ प्रीतोभवतु

मेसद्योदोपंहरतुदुष्करम् ॥ अनेनस्वर्णकदलीदानेनश्रीसूर्यःप्रीयताम् ॥ आचार्यत्वंम
 हाभागसर्वदोषविनाशन ॥ दानस्यास्यप्रभाविणरजोदोषाच्चपाहिमाम् ॥ अथमूर्ति
 दानम् ॥ देवदेवजगन्नाथजगतांकारणव्यय ॥ मनोहरनमस्तुभ्यंभास्करःप्रीयतामि
 ति ॥ इमाःसूर्यादिचतस्रोमूर्तयःसकलशाःसवस्त्राआचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ ॥
 ततोग्रहकलशदेवताकलशानामुदकमेतस्मिन्पात्रेएकीकृत्यदूर्वापंचपल्लवैरुदङ्मुख
 आचार्य्यस्तिष्ठन्नचत्वारऋत्विजश्चसपत्नीकंयजमानंप्राङ्मुखमुपविष्टमभिषिंचेयुः ॥
 ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ आपोहिष्टा० ॥ १ ॥ योर्वहंशिव० ॥ २ ॥ तस्माऽअरं० ॥
 ॥ ३ ॥ आपोऽअस्मान्मातरंऽगुन्धयन्तुघृतेननोधृतुष्वह्नुनन्तु ॥ विश्ववर्कंहिरिप्रम्प्र
 वहन्तुदेवीरुदिदोभ्युऽगुचिरापुतऽपमि ॥ ४ ॥ इदमपिहप्रवहताबुधश्चमलञ्चयत् ॥

यच्चाभिदुद्रोहान्नतन्यच्चशेषेऽअंभीरुणम् ॥ आपौमातस्मादेनसुःपर्वमानश्चमुञ्चतु ॥
॥ ५ ॥ स्तोकानामिन्दुन्प्रतिशूरुऽइन्द्रोवृपायमानोवृषभस्तुराषाद् ॥ धृतप्लुषामनसु
मोदमानाःस्वाहादिवाऽअमृतामादयन्ताम् ॥ ६ ॥ आयात्विन्द्रोवसुऽउपनऽइहस्तु
तःसंधमादस्तुसुरः ॥ बावुधानस्तविषीर्यस्यपूर्वाद्यौनक्षत्रमभिभूतिपुण्यात् ॥ ७ ॥
आनुऽइन्द्रोदुरादानंऽआसादभिष्टकृदवसेयासदुग्रः ॥ ओजिष्ठेभिनुपतिवज्रबाहुःसु
ङ्गसुमत्सुतुर्बाणिःपुतन्यून ॥ ८ ॥ आनुऽइन्द्रोहरिभिर्युतात्वच्छावाचीनोवसुराधसेच ॥
तिष्ठात्तिवज्रीमधवाविरुप्सीमन्यज्ञमनुनोवाजंसातौ ॥ ९ ॥ त्रातारुमिन्द्रः ॥ १० ॥
हुमम्मेवरुणश्रुधीहवंमुद्याचंमृडय ॥ त्वामवस्युराचके ॥ ११ ॥ तत्वायामि ॥ १२ ॥

त्वन्नोऽअग्ने० ॥ १३ ॥ सत्वन्नोऽअग्ने० ॥१४॥ उदुत्तमम्वरुण० ॥१५॥ वरुणस्योत्तम्भ०
 ॥ १६ ॥ प्रातरग्निमप्रातरिन्द्रं हवामहे प्रातर्म्मित्रा वरुणा प्रातरुश्विना ॥ प्रातर्भर्गम्पूष
 णम्ब्रह्मणस्पतिमप्रातः सोममुतरुद्रं हुवेम ॥१७॥ भगप्रणेतर्भगसत्यराधो भगेमान्धि
 यमुदवा ददन्नः ॥ भगप्रनोजनयुगो गिरश्वे भगप्रनृभिर्नृवन्तः स्याम ॥ १८ ॥ समुद्राय
 त्वावातायि स्वाहा सरिताय त्वावातायि स्वाहा ॥ अनाधृष्याय त्वावातायि स्वाहा प्रतिधु
 प्यार्य त्वावातायि स्वाहा ॥ अवस्यैव त्वावातायि स्वाहा शिमिदार्य त्वावातायि स्वाहा ॥
 आप्यायस्व० ॥ २० ॥ पञ्चनद्यः सरस्वती मपि यतिसस्रोतसः ॥ सरस्वती तु पर्ञ्चधा सो
 देशे भवत्सुरित् ॥ २१ ॥ पुनर्तुमा देवजुनाः ॥ २२ ॥ पूर्वित्रेण पुनर्हिमाशुक्रणदे

वदीर्घत ॥ अग्नेक्रत्वाक्रतुरनु ॥ २३ ॥ यत्तेपवित्रमर्चिष्यग्नेवितंतमन्तरा ॥ ब्रह्मते
नपुनातुमा ॥ २४ ॥ पर्वमानः सोऽअद्यनःपवित्रेणविचर्षणिः ॥ यःपोतासपुनातु
मा ॥ २५ ॥ उभाभ्यान्देवसवितःपवित्रेणसुवेनच ॥ माम्पुनीहिबिद्वत्तः ॥ २६ ॥
बैरुवदेवापुनतीदुव्यागाद्यस्यामिमाबुव्हयस्तन्वोधीतष्टष्ठाः ॥ तयामदन्तःसधुमादे
पुब्रयत्स्यामपतयोरयीणाम् ॥ २७ ॥ चित्पतिर्मापुनातुवाक्पतिर्मापुनातुदेवोमास
वितापुनत्वाच्छिद्रेणपवित्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रतेपवित्रपूतस्ययत्का
मःपुनेतच्छकैयम् ॥ २८ ॥ शिरोमिश्रायशोमुखान्त्वपिः केशोश्चश्मश्रूणि ॥ राजामि
प्राणोऽअमृतं सुम्राद्ब्रह्मविंशतिश्चोत्रम् ॥ २९ ॥ जिह्वामेभद्रवाङ्महोमनोमन्युःस्वरा

इभामह॥मोदः॥प्रमोदाऽअङ्गुलीरेङ्गानिमित्रम्मेसहः॥३०॥बाहूमेबलमिन्द्रियर्हहस्तौ
 मेकम्मर्धोर्यम् ॥ आत्माक्षत्रसुरोमम ॥ ३१ ॥ पृष्टिर्मैराष्ट्रमुदरमठसौग्रीवाश्चश्रो
 णी ॥ ऊरूऽअरुत्नीजानुनीवीशोमेङ्गानिसुर्वतः ॥ ३२ ॥ नाभिर्मैचित्तविज्ञानम्पा
 युम्मैपचितिर्भसत् ॥ आनन्दनन्दावाण्डौमेभगुःसौभाग्यम्पसैः ॥ जङ्घाभ्याम्पु
 ङ्गयान्धम्मौस्मिद्विशिराजाप्रातिष्ठितः ॥ ३३ ॥ पर्यःपृथि०॥३४॥ देवस्य० सरस्व०
 यन्त्रिये०म्यसौ ॥ ३५ ॥ देवस्य० सरस्व० यन्त्रेणाग्रेचामि ॥ ३६ ॥ देवस्य०अ
 श्विनौर्भे० ॥ ३७ ॥ विश्वानिदेव० ॥ ३८ ॥ धामच्छदुग्नि० ॥ ३९ ॥ त्वैर्यविष्ट०॥
 ॥ ४० ॥ अन्नपुते० ॥ ४१ ॥ पालाशाम्भु० ॥ ४२ ॥ औदुम्बरं० ॥ ४३ ॥ नैय्यग्री

धपादं० ॥ ४४ ॥ आश्वत्थं० ॥ ४५ ॥ यद्देवकुलपाञ्जुहो० ॥ ४६ ॥ द्यौःशांतिरुन्त
रि० ॥ ४७ ॥ यतोयतंसु० ॥ ४८ ॥ अथपुराणोक्तमंत्राः ॥ ॥ सुरास्त्वामभिषि
चंतुब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः ॥ १ ॥ प्रद्युम्नश्चा
निरुद्धश्चभवन्तुविजयायते ॥ आखंडलोभिर्भगवान्यमोवैनैर्ऋतस्तथा ॥ २ ॥ रुक्मः
पवनश्चैवधनाय्यक्षस्तथाशिवः ॥ ब्रह्मणासंहिताःसर्वेदिकपालाः पांतुतेसदा ॥ ३ ॥
कीर्तिलक्ष्मीधृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धाक्रियामतिः ॥ बुद्धिलज्जावपुः शांतिस्तुष्टिःकांतिस्तु
मातरः ॥ ४ ॥ एतास्त्वामभिपिंचंतुदेवपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्चंद्रमाभौम
बुधजीवसितार्कजाः ॥ ५ ॥ ग्रहास्त्वामभिपिंचंतुराहुःकेतुश्चतर्पिताः ॥ देवदानवगंध
र्वीयक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ६ ॥ ऋपयोमानवागावोदेवमातरएवच ॥ देवपत्न्योद्भिमानागा

दैत्याश्चाप्सरसांगणाः ॥ ७ ॥ अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहनानिच ॥ औषधा
 निचरत्नानिकालस्यावयवाश्चये ॥ ८ ॥ सारितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः ॥
 एतेत्वामभिपिचंतुसर्वकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ सर्वेषांवा० ॥ ४९ ॥ अमृताभिषेको
 स्तु ॥ एवमभिषेकानंतरं सर्वोपधारितुलिप्यशुद्धोदकेनस्नात्वाउभयोःस्नानवस्त्रत्या
 गः ॥ वस्त्राण्याचार्यायदद्यात् ॥ शुक्कमाल्यांवरधरोद्धतमंगलतिलकः सपत्नीको
 यजमानःस्वासनेउपविश्याचम्याज्यावलोकनंकुर्यात् ॥ ॐ रूपेणवोरूपमुभ्यागां
 न्तुथोर्वोविश्ववैदुविभजतु ॥ ऋतस्यपुथाप्रतचन्द्रदक्षिणाविस्वःपश्यव्यन्त
 रिक्षुन्यतस्वसदुस्यैः ॥ १ ॥ रूपर्ठरूपम्प्रतिरूपोवभूवतदस्यरूपंप्रतिचक्षणा

१ टीप-स्नानवस्त्रमाचार्यायदद्यादितिमदनरत्ने ॥

य ॥ इन्द्रोमायामिः पुरुरूपऽपुतेयुक्ताहस्यहरयः शुतादशोत्ययै हरयो यवै दशचसु
हस्त्राणि वहूनि च नन्तात देतद्ब्रह्म पूर्वमनुमबाह्वजुमनुः सर्वानुशासनम् ॥ १ ॥ इदमाज्य
पात्रमाचार्याय तुभ्यमहंसं प्रददे ॥ ततो ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ कृतस्य कर्मणः
सांगता सिद्धयर्थमाचार्याय दक्षिणां दद्यात् ॥ ऋत्विगादिभ्यो यथाशक्ति दक्षिणां
दत्त्वा अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति भूयसीं दक्षिणां दातुमहमुत्सृजेदिति दत्त्वा ॥ ते
पामाशिपो गृण्हीयात् ॥ ततो देवताग्निविसर्जनम् ॥ यां तु ग्रहग्रणाः सर्वैस्वशक्त्या पू
जिता मया ॥ इष्टकामप्रसिद्धयर्थं पुनरागमनाय च ॥ १ ॥ ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्प
ते देवयन्तस्त्वेमहे ॥ उपप्रयन्तु मरुतः सुदानं वऽइन्द्रं प्राशूभवांसचा ॥ १ ॥ आवाहि
तदेवताः स्वस्थाने गच्छत ॥ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेस्वर ॥ यत्र ब्रह्मा दयो दे

वास्तत्रगच्छहुताशन ॥ १ ॥ ॐ यज्ञयज्ञगच्छयज्ञपतिगच्छस्वांयोनिगच्छस्वाहा
 एपतैयज्ञोर्यज्ञपतेसुहसूक्तवाकुसंबैवीरुस्तब्जुषस्वस्वाहा ॥ १ ॥ यज्ञनारायण
 स्वस्थानेगच्छ ॥ मयाअमुकमासपक्षतिथ्यादियथाकालेयथादेशेयथाशक्तिद्रव्या
 दिकेनयत्कृतंनारदोत्तरजोदर्शनशांत्याख्यंकर्मतत्कालहीनंभक्तिहीनंश्रद्धाहीनंब्रा
 ह्मणानांवचनात् श्रीसूर्याद्यावाहितदेवताप्रसादात्सर्वपरिपूर्णमस्त्वितिभवंतोऽब्रुवंतु
 ॥ अस्तुपरिपूर्णमितिब्राह्मणाब्रूयुः ॥ प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् ॥ स्मर
 णादेवतद्विष्णोःसंपूर्णस्यादितिश्रुतिः ॥ १ ॥ यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञाकि
 यादिषु ॥ न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंन्देतमच्युतम् ॥२॥ ॐविष्णवेनमोविष्णवेनमो
 विष्णवेनमः ॥ ३ ॥ एवंयःकुरुतेशांतिनारदोक्तप्रमाणतः ॥ तदनिष्टंतुसकलंसद्यए

वविनश्यतीति ॥ इतिसंस्कारभास्करेसग्रहमखनारदोत्तरजोदर्शनशीतिप्रयोगः॥
॥ अथ गर्भाधानसंस्कारनिर्णयः ॥ गर्भाधानसीमंतोन्नयनेतुस्त्रीसंस्कार
रत्वात्प्रतिगर्भनावर्तते ॥ किंतुप्रथमगर्भैवकार्ये ॥ इतिधर्मसिंधौ ॥ तत्रप्रथमर
जोदर्शनेत्रयोदशदोषाः तेषांफलानिचज्योतिःशास्त्रेउक्तानि ॥ अथप्रथमर्तोशिष्टा
चारात्कर्तव्यमाहसंस्कारकौस्तुभेकश्यपः ॥ प्रथमर्तोतुपुष्पिण्याःपतिपुत्रवती
स्त्रियः ॥ अक्षतैरासनंकुशुस्तस्मिस्तामुपवेशयेत् ॥ हरिद्रापुष्पगंधादीन्दद्यात्तांबू
लकंस्रजम् ॥ आशिषोवाचयेयुस्ताः पतिपुत्रवतीभव॥दीपैर्नीराजनंकुर्युःसदीपेवास
येद्गृहे ॥ ताःसर्वाःपूजयेत्पश्चाद्गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ लवणापूपमुद्गादिदद्यात्ताभ्यः
स्वशक्तितइति ॥ ॥ सर्वर्तुसाधारणविशेषमाह वसिष्ठः ॥ ॥ त्रिरात्रंरज
स्वल्लाऽशुचिर्भवति ॥ साज्यान्नंभुंजीयान्नाप्सुस्नायादधःशर्यातनदिवास्वप्यान्ना

त्रिस्पृशेन्नरज्ज्वादिस्पृशेन्नदंतान्धावयेन्नपुष्पाद्यलंकरणंनग्रहान्निरीक्षेतनाश्लीलंकिं
 चिदाचरेन्ननूतनजीर्णस्वर्परेणजलंपिवेन्नाजलिनापिवेन्नलोहेनायसेन ॥ ताम्रेणविज्ञा
 यतआहारेगोरसंवर्जयेदिति ॥ अथरजस्वलशुद्धिप्रकारः ॥ स्मृत्यर्थ
 सारे ॥ रजस्वलापष्टिमृत्तिकाभिःशौचंकृत्वामलंप्रक्षाल्यदंतधावनपूर्वकम् संगवेसं
 शिराःस्नायादिति ॥ अथगर्भाधानकालः ॥ पारस्करः ॥ तामुदुह्यथतुप्रवे
 शनम् ॥ तांवधूंपूर्वोक्तविधिनाउदुह्याविवाहयित्वाथतुऋतावृतौप्रवेशनमभिगमनंकु
 र्यादित्यर्थः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ षोडशर्तुनिशाःस्त्रीणांतस्मिन्युगमासुसंविशेत् ॥ ब्र
 ह्मचार्येवपर्वाण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जयेत् ॥ स्त्रीणांगर्भधारणयोग्यावस्थोपलक्षितः का
 लऋतुः ॥ सचरज्जोदर्शनदिवसादारभ्यषोडशाहोरात्रम् ॥ तस्मिन्नृतौयुगमासुसमासु
 रात्रिषु ॥ रात्रिग्रहणादिवसप्रतिषेधः ॥ संविशेद्ब्रच्छेत् ॥ पुत्रार्थम् ॥ युग्मास्वतिव

हुवचनं समुच्चयार्थमतश्चैकस्मिन्नापि ऋतौ अप्रतिषिद्धा सुयुग्मा सुसर्वासुरा त्रिषु गच्छेत् ॥
एवं गच्छन् ब्रह्मचार्येव भवति ॥ अतो यत्र ब्रह्मचर्यं श्राद्धादिषु चोदितं तत्र गच्छतो
पिन ब्रह्मचर्यं स्वल्पलनदोषोऽस्ति ॥ किंच पर्वण्याद्याश्च तस्य श्रवणं यत्पर्वणीति बहुवच
नावगमादष्टमी चितुर्दश्याग्रहणम् ॥ अत्र सर्वासु युग्मासुरा त्रिषु गमनमावश्यकम् ॥ त
च्चैकस्यां रात्रौ स कृदवकार्यम् ॥ इदं च तौ गमनमन्यकाले प्रतिबंधादिना श्राद्धिका
दर्श्यादावपिन कार्यं ॥ यत्तु हेमाद्रौ चरहस्ये ॥ दिवा जन्मदिने च वनकुर्यान्मैथुनं व्रती ॥
श्राद्धं दत्वा च भुक्त्वा च श्रेयोर्था न च पर्वस्वितितदनुविषयम् ॥ तथा गृह्यपरिशिष्टे ॥ य
दि दिवा मैथुनं व्रजेत्स्त्री बालपर्वार्याऽल्पायुषश्च प्रसूयन्ते तस्मादितद्ब्रजयेदिति ॥
स्त्रीणां यौगपद्येतु ऋतौ गमनक्रममाह ॥ यौगपद्येतु तीर्थानां विप्रादिकमतो ब्रजेत् ॥
रक्षणार्थं मपुत्राणां ग्रहणं क्रमशोऽपि वेति ॥ तीर्थमृतुः ॥ विप्रादिवर्णक्रमेण पात्रविवा

हक्रमश्चेति ॥ ॥ अगमनेदोपमाह ॥ पराशरः ॥ ऋतुस्नातांतुयोभार्यासन्निधौनो
 पगच्छति ॥ घोरार्यांब्रह्महत्यायांयुज्यतेनात्रसंशयइति ॥ अस्यापवादमाहमदन
 रत्नेव्यासः ॥ व्याधितोवंधनस्थोवाप्रवासेष्वथपर्वसु ॥ ऋतुकालेपिनारीणांब्रह्मह
 त्यांप्रमुच्यतइति ॥ गर्भीधानाकरणेप्रायाश्चित्तमाह ॥ पारिजाते आश्वलायनः॥ग
 र्भीधानस्याकरणात्तस्यांजातस्तुदुष्यति॥अकृत्वागांद्विजेदत्वाकुर्यात्पुंसवनंपतिः ॥
 अकृत्वेत्यनंतरमपिशब्दोअध्याहारार्थः ॥ प्रायश्चित्तेकृतेपश्चादतीतमपिकर्मवै ॥ क्वा
 र्थमित्येकआचार्योनेत्यन्येतुविपश्चितइतिवचनसंवादात् ॥ गांद्विजायदत्वाअकृत्वा
 गर्भीधानंपतिः पुंसवनंकुर्यादितिउत्तरार्थार्थः ॥ इतिसंस्काररत्नमालायाम् ॥ ऋतौग
 मनेपराशरः ॥ ऋतौतुगर्भंशंकित्वात्स्नानंमैथुनिनः स्मृतम् ॥ अनृतौतुयदागच्छे
 च्छौचंमूत्रपुरीपवत् ॥ स्त्रियास्तुनस्नानम् ॥ उभावप्यशुचीस्यातांदंपतीशयनंगतौ॥

शयनादुत्थितानारीशुचिः स्यादशुचिः पुमानिति वृद्धशतातपोक्तेः ॥ प्रथमतो पूवं
स्त्रीगमनं न कार्यमित्याहाश्चलायनः ॥ प्राग्रजो दर्शनात्पत्नीनियार्द्रत्वापतत्यधः ॥ व्य
र्थो कारेण शुक्रस्य ब्रह्महत्यामवाप्नुयादिति ॥ आद्यतोगर्भाधानं च मलमासशुक्रा
स्तादावपि कार्यम् ॥ उत्सवेषु च सर्वेषु सीमंते ऋतुजन्मसु ॥ सुरासुरगुरौश्च वमौ दृढ्यदौ
षो न विद्यते इति निबन्धे भृगूक्तेः ॥ दिनशुद्धिस्तु ज्योतिःशास्त्रोक्ता ॥ अथ गर्भाधा
नप्रयोगः ॥ तच्च ऋतुदर्शनमारभ्य आद्यरात्रिचतुष्कं पर्वदिनिषिद्धदिनानि च वर्ज
यित्वा ॥ आद्यर्तुनियते च गुरुशुक्रास्तमलमासादिदोषो नास्ति ॥ तच्च ज्योतिःशास्त्रो
क्तशुभे दिने शुभकाले कार्यं ॥ तत्र युगमासुरात्रिषु पुत्रः अयुगमासुकन्या जायते इति ॥ त
त्रायंक्रमः ॥ गर्भाख्ये मातृनां दीयजतिविधुबलं प्रातः सुस्नापयेत्तां दोषेणांति प्रकुर्या
द्भस्मसु फलधान्यापणं सूयं वीक्ष्य ॥ यत्तद्रात्रौ स्वभार्या रमयति कुशलो बाह्यरत्यासु

ताह्यैगत्वातानागरेणप्रतिकुसुमसुरोलंभनंस्यात्तुयत्ते ॥ १ ॥ अथर्तुमतीस्त्रीनूतनवस्त्रं
 कंचुकींचर्परिधायमाल्याभरणैरलंकृत्यशुभासनेप्राङ्मुखमुपविशेत् ॥ ततः पतिपु
 त्राद्यविच्छिन्नसंतत्यन्विताभिः कुलवृद्धसुमंगलस्त्रीभिर्गोधूमैर्नारिकेलादिनानाफलै
 स्तत्पल्लवैश्चप्रक्षेपणंवृद्धाचारंयाःफलिनैरितिमंत्रेणकारयेत् ॥ आचम्यप्राणानाय
 म्यदेशकालौसंकीर्त्यअस्याः ममभार्यायाःप्रथमगर्भातिशयद्वाराअस्यांजनिष्यमा
 णसर्वगर्भाणांवीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिवर्हणार्थगर्भाधानाख्यसंस्कारकर्माहंकरिष्ये इ
 तिकर्तानिशिकर्मणोमंत्राभिज्ञानेसतिसूर्यावलोकनोत्तरंविप्राशिषोगृहीत्वामातृविस
 र्जनादिकंसंपादयन्नाविगमनादिकंकुर्यात् ॥ अथमंत्राणामज्ञानेविशेषः ॥ अस्याःम
 मभार्यायावी० निवर्हणार्थगर्भाधानसंस्कारनिशिकर्मणांदिवापकृष्यमाणसद्योमंत्र
 जपपूर्वकगर्भाधानाख्यकर्माहंकरिष्येइतिसूर्यावलोकनोत्तरंसर्वान्मंत्रान्पठित्वामातृ

गणं विसर्जयेदित्येकः पक्षः । तदंगविहितंगणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापू-
जनं नदीश्राद्धं च कारिष्ये इति कृत्वा ॥ आदित्यंगभूमित्यादित्यमवेक्षते ॥ ॐ आदित्यङ्ग-
वर्धम्पयं सासमङ्गि सुहस्रस्य प्रतिमाम्बिश्चरूपम् ॥ पारिवृद्धिहरं सुमभिर्मन्त्रं स्थांशु-
तायुं पङ्कजुहिचोयमानां ॥ १ ॥ अनेन मन्त्रेण दंपतिभ्यां सूर्यावलोकनं नमस्कारश्च ॥ त-
तः सायंकालीनं नित्यकर्म कृत्वा भौशुक्लां वरधारणानुलेपनं माल्याभरणालंकृतौ सदी-
पेशयनागारे सुखशय्याप्रसारितशुभमंचकमारुह्य सुमुहूर्तौ स्त्रियमुत्तानां प्राविष्टः श-
यिता कृत्वा भर्ता तस्यानाभिदेशे हस्तं दत्वा भिमृश्य जपेत् ॥ ॐ पूषा भगठं सविता मे
ददातु रुद्रः कल्पयतु ललामगुम्बिष्णुर्योनिङ्कल्पयतु त्वष्टारूपाणि पिठं शतु ॥ आसिञ्च
तु प्रजापतिर्धाता गर्भं नृधातुते ॥ गर्भं धेहि सिनीवालिंगं गर्भं धेहि पृथुष्टुके ॥ गर्भं ते अ-

दिवनौदेवांवाधत्तांपुष्करस्रजौ ॥ तेजोवैश्वानरोदद्यादथब्रह्मानुमंत्रयते ॥ ब्रह्मागर्भं
 न्दधातुते ॥ अथाभिगमनम् ॥ ॐ गायत्रेणत्वाच्छन्दसामन्थामित्रैष्टुभेनत्वाच्छन्दं
 सामन्थामिजागतेनत्वाच्छन्दसामन्थामि ॥ १ ॥ रेतोमूत्रंविजहातियोनिंमप्रविश
 दिन्द्रियम् ॥ गर्भोजुरायुणावृतऽउल्बऽअहातिजन्मना ॥ ऋतनंसत्यमिन्द्रियंविपा
 नंठशुक्रमन्धसुइन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयोमृतम्मधु॥१॥ अभिगमनोत्तरंतस्याःदक्षि
 णस्कंधस्योपरिहस्तनीत्वातेनहृदयमालभते ॥ ॐ यत्तेसुशीमेहृदयन्दिदविचन्द्रमसि
 श्रितम् ॥ वेदाहन्तन्मान्ताद्विद्यात्पश्येमशरदःशतअविमशरदःशतठंशृणुयामशर
 दःशतम् ॥१॥ कृतस्यकर्मणःसांगतासिद्धयर्थयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ तेन
 श्रीकर्मगदेवताःप्रीयन्ताम् ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्वातेषामाशिषोगृहीत्वा॥यांतमात

गणाः सर्वे इति मातृणां विसर्जनं कार्यम् ॥ इति संस्कारभास्करे गर्भाधानसंस्कारः ॥ ॥
 सायदि गर्भेन दधीत तदौषधं पतिः कुर्यात् ॥ ऋतुस्नातायां चतुर्थे हनिवापोऽशरात्रिमध्ये
 कस्मिंश्चिद्युगमेन्हि पुण्यनक्षत्रादिना च यया युज्येत तदन्दिह ऋतुमती मुपोष्य तद्रात्रौ
 सिर्द्ध्याः श्वेतं पुष्पावृहत्या मूलमुत्थाप्योदपेपं पिद्वा दक्षिणस्यां नासिकायामासि चति
 भर्ता ॥ ॥ तत्र मंत्रः ॥ ॐ इयमोषधीत्राय माणा सहमाना सरस्वती ॥ अस्या
 अहं बृहत्याः पुत्रः पितुरिव नाम जग्रमम् ॥ १ ॥ इति संस्कारभास्करे गर्भधारणार्थमौ
 पधम् ॥ अथ पुंसवनकर्मणो निर्णयः क्रमश्चोच्यते ॥ पुंसवनं तु गर्भसंस्कारत्वात् प्रतिगर्भे
 कार्यमिति धर्मसिन्धौ ॥ पुंसवनं संस्कारे गुरुशुक्रास्तमलमासादि दोषेनास्तीति संस्का
 ररत्नमालायाम् ॥ ॥ प्रयोगपारिजाते जातूकर्ण्यः ॥ ॥ द्वितीये वातृतीये वामासि पुंस

१ भूय रिंगणी श्वेतपुष्पा ॥

वनं भवेत् ॥ व्यक्तेर्गर्भे भवेत्कार्यं सीमं तेन सहाथवेति ॥ तत्र गर्भाधानप्रभृतिमासे द्वितीये
तृतीये वायस्मिन्नहनि पुनक्षत्रेण चंद्रमायुज्येत तस्मिन्नहनि गर्भाभिर्णीमुपवास्य रात्रौ अन्य
ग्रीधावरोहाञ्छुंगांश्चोदकेन पिद्वानासिकायां दक्षिणपुटे आसंचति भर्त्ता ॥ हिरण्यग
र्भोद्भवः सम्भृत इत्येताभ्यामृग्भ्याम् ॥ न्यग्रोधो वटवृक्षः तस्य अवरोहाः अतिलंबमवा
चीनं जायमाना अंकुराः तस्य शाखायाः शुंगांश्च तदंकुराः नुदकेन पिद्वेत्येकः पक्षः । कु
शंकटकंठं सोमार्ठं शुचैके ॥ एके पामाचार्याणां मते न्यग्रोधो धावरोहांकुरेऽपि प्यमाणेषु कु
शंकटकं कुशमूलं कुरं सोमांशुं सोमलताखंडं च तन्मध्ये पेषणेन वस्त्रगालितं कार्यं ॥ सोम
लताभावे गुडूचीलता ब्राह्मी वाग्राह्या ॥ एतत्पक्षे द्रव्यचतुष्टयपेषणं कार्यमिति ॥ तत्रायं क्र
मः ॥ पुंसाख्ये मातृनां दीन्यजति पुरुषभेस्य दनात् प्रागिद्वमासे त्रिमासे वाप्युपोष्यानिशि
सुवटं भवानंकुरान्पिप्यवाभिः ॥ सोमांशुकौशकं टान्द्विपतिचवसने गालितं दक्षिणासा

रंध्रेक्षिप्त्वासमंत्रं सजलमभिमृशेदं कमध्ये शरावम् ॥ १ ॥ अथ प्रयोगः ॥ ॥ आचम्य
प्राणानायम्य देशकालकर्तनंति अस्याः मम भार्यायाः उत्पत्स्यमानगर्भस्य वैजिक
गार्भिकदोषपरिहारार्थं पुंरूपताज्ञानोदयप्रतिरोधपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
पुंसवनं करिष्ये ॥ तत्र निविघ्नार्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं वसोद्धारा आयुष्य
मंत्रजपनादीं श्राद्धं च करिष्ये इति कृत्वा अत्र पुण्याहवाचनं ति प्रजापतिः प्रीयतामिति व
देत् ॥ तास्तांगभिर्णास्नापयित्वाऽहते वाससीपरिधाद्योपवास्य ॥ ततोरत्रौ न्यग्रोधा
वराहांकुरांश्च कुशकंटकसोमलताखंडचोदकेनापि द्वा ॥ पेपितोदकं वस्त्रगालितं कृत्वा ग
भिर्णादक्षिणनासिकायामासिचतिभर्ता ॥ तत्र मंत्रौ ॥ ॐ हिरण्यगर्भः ॥ १ ॥ अ
द्भ्यः सम्भृतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्म्मणः समवर्तताग्रे ॥ तस्य त्वष्टा विदधद्भुपमेति
तन्मर्त्यस्य देवत्वमाजानुमग्रे ॥ २ ॥ कूर्मपितृचोपस्थे कृत्वेति उदकपूर्णशरावमं केनि

धायेति ॥ सयदिकामयेतवीर्यवान्त्स्याद्भर्मस्तदातस्याःस्त्रियाअकेउदकपूर्णशराव
 निधायभर्तागर्भिण्याउदरंअनामिकाग्रेणस्पृशन्नगर्भमभिमन्त्रयते ॥ ॐ सुपुणोसिग
 रुत्मास्त्रिवृत्तेशिरोगायत्रञ्चक्षुर्वृहद्रथंतरेपक्षौ ॥ स्तोमंऽआत्माच्छन्दोऽस्यङ्गानि
 यजूंथपिनाम ॥ सामतेतुनूर्ध्वामदेव्यंयज्ञायज्ञियम्पुच्छन्धिण्यांशुफाः ॥ सुपुणो
 सिगुरुत्मान्दिवङ्गच्छस्वःपत ॥१॥ ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ कृतस्यकर्म० स्मृत्युक्तान्द
 शसंख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्वातेभ्यआशिषोगृहीत्वा ॥
 यांतुमातृगणाःसर्वेइतिमातृणांविसर्जनंकुर्यात् ॥ ॥ इतिसंस्कारभारस्करेपुंसवनसं
 स्कारप्रयोगः ॥ अथगर्भिणीधर्माः पादो॥गर्भिण्याधिकारेअदितिंप्रतिकश्यपः ॥ ना
 वस्करेपूपविशेन्मुसलोल्हखलादिषु॥अवस्करेष्ठुमार्जन्यादिषु ॥ नोपस्करेतिपाठांतरे

उपस्करशब्देनशूर्पादिज्ञेयम् ॥ जलंचनावगाहितशून्यागारंविवर्जयेत् ॥ बलमीकिना
धितिष्ठेतनचोद्विग्रमनाभवेत् ॥ विलिखेन्नखैर्भूमिनांगारेणनभस्मना ॥ नशयालुःसदा
तिष्ठेद्भयायामंचविवर्जयेत् ॥ नतुपांगारभस्मास्थिकपालेषुसमाविशेत् ॥ वर्जयेत्कल
हंगेहगात्रभंगंतथैवच ॥ नमुक्तकेशातिष्ठेतनाशुचिःस्यात्कदाचन ॥ नशयीतोत्तरशिरा
नचैवाधःशिराः क्वचित् ॥ नवस्त्रहीनानोच्छिष्टानचार्द्रचरणातथा ॥ नामंगल्या
वदेद्भागानचहास्याधिकाभवेत् ॥ कुर्याच्छुश्रूषयानित्यंपूजामांगल्यतत्परा ॥ ति
ष्ठेत्प्रसन्नवदनासदाभर्तुर्हितरतेति ॥ ॥ भविष्ये ॥ ॥ संध्यायानैवभोक्तव्यंगर्भिण्या
वरवर्णिनि ॥ स्थातव्यंनचगंतव्यंवृक्षमूलेचसर्वदा ॥ नदुर्मुखीसदातिष्ठेत्स्वहाछा
यांविवर्जयेत् ॥ सर्वौषधीभिः कोष्णेनवारिणास्नानमाचरेत् ॥ इषडुष्णंकोष्णम् ॥ कु
भूतरक्षासुषाचवास्तुपूजनतत्परा ॥ दानशीलातृतीयायांपार्वत्यानक्तमाचरेत् ॥ ग

भिंणीकुंजराश्चादिशैलहर्म्यादिरोहणम् ॥ व्यायामंशीघ्रगमनंशकटारोहणंत्यजेत् ॥
 शोकरक्तविमोक्षंचसाहसंकुक्कुटासनम् ॥ व्यवायंचदिवास्वापंरात्रौजागरणंत्यजेत् ॥
 अतिरूक्षंतुनाश्रीयादत्यम्लमतिभोजनम् ॥ अत्युष्णमतिशीतंचगुर्वाहारंविवर्जयेत् ॥
 इतिघृताभवेन्नारीविशेषेपणतुगभिंणी ॥ यश्चतस्र्यांभवेत्पुत्रःस्थिरायुर्बुद्धिसंयुतः ॥ अन्य
 थागर्भपतनमवाप्नोतिनसंशयइति ॥ मार्कण्डेयोपि ॥ बृक्षमर्हचिनाक्रामेन्नप्राकारंपयो
 निधिम् ॥ परिखांचनचाक्रामेदवलागर्भधारिणी ॥ गर्भरक्षासदाकार्यानित्यंशौचनि
 पेवणात् ॥ प्रशस्तमंत्रलिखनाच्छस्तमाल्यानुलेपनेति ॥ स्मृत्यंतरे ॥ भूम्यांचै
 वोच्चनीचायामारोहश्चावरोहणम् ॥ नदीप्रतरणंचैवशकटारोहणंतथा ॥ उग्रौषधंतथा
 क्षारंमैथुनंभारवाहनम् ॥ कृतेपुंसवनेचैवगर्भिणीपरिवर्जयेत् ॥ गर्भग्रहणंचश्रमा-
 दिलिगैर्वैदितव्यं ॥ गृहीतगर्भायाःसद्यःश्रमोग्लानिश्चजायते ॥ पिपासाआयासःसक्थि

स्यंदनं शुक्रशोणितयोरनुसंधोयो न्याः स्फुरणं चेत्यादि ॥ अन्यच्च प्रयोगार्णवे स्मृत्यं
तरे ॥ दानं पद्मान्नभिक्षायाः परिवेषणमेव च ॥ पचनं न च कर्तव्यं गर्भिण्याः सर्वथैवाति
ति ॥ इति संक्षेपेण गर्भिणीधर्माः ॥ अथ गर्भिणीपतिधर्माः ॥ गर्भिणीवांछितं
द्रव्यं तस्यैदद्याद्यथोचितम् ॥ सूते चिरायुषं पुत्रमन्यथादोषमर्हतीति ॥ याज्ञवल्क्यः ॥
दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ॥ वैष्ण्व्यं मरणं वापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रिया इ
ति ॥ दोहदं गर्भिणीप्रियम् ॥ स्मृतिचिंतामणौ ॥ पुंसो भार्या गर्भिणी यस्य चेत्स्यात्सू
नोश्चौलं क्षौरकर्म तमनश्च ॥ गेहारं भस्ते भस्ते स्थापनं च वार्धिरन्ना नैव कुर्वन् स्त्रिया त्रा मि
ति ॥ ॥ दक्षः ॥ ॥ ऋतुद्वये व्यतीति तु न कुर्यान्मौजिबंधनम् ॥ अश्याधानं गयाश्राद्धं
वपनं च विवर्जयेदिति ॥ कालविधाने ॥ क्षौरं शवानुगमनं न खकृतं न च युद्धं च वास्तुक
रणं त्वतिदूरयानम् ॥ उद्गाहमौपनयनं जलधैर्वगाहमायुः क्षयो भवति गर्भिणिकापती

नाम् ॥ वगाहइत्यत्र अवेत्युपसर्गावयवाकारस्य भागुरिमेतेन लोपः ॥ ॥ क्षौरं वपनम् ॥
 तच्चात्र कर्तनस्याप्युपलक्षणम् ॥ नोदन्वतोभिसिस्नायान्नचश्मश्वादिकर्तयेत् ॥ अंतर्व
 तन्याः पतिः कुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवमिति क्रतुस्मरणात् ॥ यत्तु ॥ वपनस्य निषेधोपिकर्त
 नैव विधीयते इति स्मृत्यंतरवचनम् ॥ तद्गर्भिणीपतिभिन्नानां जीवत्पितृकादीनां योवप
 ननिषेधस्तत्र कर्तनविधानपरम् ॥ ॥ संग्रहे ॥ दहनं पवनं चैव पर्वतारोहणं तथा ॥ ना
 वआरोहणं चैव वर्जयेद्गर्भिणीपतिरिति ॥ स्मृत्यंतरे ॥ ॥ गर्भिण्यामपि भार्यायां
 विवाहेऽप्यथवा व्रते ॥ सपितापिवपेत्केशान् गौतम्यां सिंहगेगुराविति ॥ विवाहेऽइत्यत्र
 निवृत्तेऽपीति शेषः ॥ एवं व्रतेऽइत्यत्र ॥ गौतम्यामिति गौतम्यसन्निहितदेशनिवृत्त्यर्थम् ॥
 सिंहगेगुराविति तीर्थयात्रांतरोपलक्षणम् ॥ विवाहेऽव्रतबंधे च गर्भिणीपतिरेव च ॥ मुंड
 नं सर्वतार्थ्येऽपु कुर्वादेवाविचारयन्निति स्मृतिदर्पणधृतसंग्रहवचनसंवादात् ॥ ॥

स्मृत्यंतरे ॥ ॥ सिंधुस्नानं द्रुमच्छेदं वपनं प्रेतवाहनम् ॥ विदेशगमनं चैव न कुर्याद्भूमि
 णीपतिरिति ॥ प्रेतवाहनमित्यनेन प्रेतविधानमप्युपलक्ष्यते ॥ ज्योतिर्निबंधगालवः ॥
 प्रव्यक्तगर्भापतिरब्धियानं मृतस्य वा हंक्षुरकर्मसंगम् ॥ तथैव यत्नेन गयादितीर्थयागा
 दिकं वास्तुविधिन कुर्यादिति ॥ आदिशब्देन व्रतोद्यापनादि ॥ शुद्धिदर्पणदक्षः ॥ मुं
 डनां पिंडदानं च प्रेतकर्म तथैव च ॥ नजीवात्पितृकः कुर्याद्भूमिणीपतिरेव चेति ॥ पिंड
 दानशब्देन श्राद्धमुपलक्ष्यते इतिकेचित् ॥ वपनं प्रेतविधानापवादस्तत्रैव ॥ क्षौरं
 नैमित्तिकं कुर्यान्निषेधसत्यपि ध्रुवम् ॥ पित्रोः प्रेतविधानं च गर्भिणीपतिरेव चेति ॥ एतेन च
 नियमाः सप्तममासादूर्ध्वं भवन्ति ॥ वपनं मैथुनं तीर्थवर्जयेद्भूमिणीपतिः ॥ श्राद्धं च स
 प्तमान्मासादूर्ध्वं नैव समाचरेदित्यादि आश्वलायनोक्तेः ॥ अत्र केचित्सप्तममासात्
 रंयो वपनादिनिषेधः सदोषातिशयार्थः ॥ तेन तत्पूर्वमपिशक्तौ सत्यावपनादिनिषेध

नारपालनमस्त्येवेत्याहुः ॥ ऊर्ध्वनैवसमाचरेदितिवचनात्सप्तममासात्पूर्वकदाचिद्भ
 पनादिकरणमस्तीतिगम्यते ॥ दक्षः ॥ मासपट्टेव्यतीतितुनकुर्यान्मौजिवंधनम् ॥ अ
 ग्याधानंगयाश्राद्धवपनंचविवर्जयेदिति ॥ ॥ संस्कारदर्पणसत्यव्रतः ॥ ॥ ऋतुत्र
 येव्यतीतितुनकुर्यान्मौजिवंधनम् ॥ अग्याधानंगयाश्राद्धवपनंचविवर्जयेदिति ॥ संक
 टवशेनशक्ताशक्तपरतयावाव्यवस्थायथायथंवेध्या ॥ तीर्थतीर्थयात्रा ॥ श्राद्धश्रा
 द्धभोजनमितिकेचित् ॥ पित्रोः क्षयाहश्राद्धादिकंतुसप्तममासादूर्ध्वमपिभवति ॥
 पित्रोःक्षयाहंदर्शचगयाश्राद्धमहालयम् ॥ ग्रहणान्वष्टकाश्राद्धेकुर्याद्भिर्भवतीपतिरि
 तिसत्यव्रतोक्तेः ॥ एतच्चनित्यानांयुगादिश्राद्धानामुपलक्षणम् ॥ पिंडयज्ञोपिभवत्ये
 व ॥ नित्यत्वात् ॥ मुंडनंपिंडदानंचेत्युदाहृतदक्षवाक्ये ॥ पिंडदानशब्देन श्रा
 द्धमुपलक्ष्यतइतिश्राद्धस्यैवनिषेधप्राप्तौपित्रोःक्षयाहमितिसत्यव्रतवाक्येननित्यश्रा

द्धानांप्रतिप्रसवःक्रियते ॥ पिंडदानशब्देनपिंडदानमेवनिषिध्यतइतिमातापित्रोः
क्षयाहादिश्राद्धेष्वपिपिंडदानानिषेधः ॥ तच्चानिर्वपणंकार्यतस्यामपिनृसत्तमेति ॥
अन्वष्टक्यविषयएवगर्भिणीपतित्वप्रयुक्तोयःपिंडदाननिषेधःप्राप्तःसनास्तिइतिनिबं
धकारलेखनादान्वष्टक्यव्यतिरिक्तसांवत्सरिकादिस्थलेकथंपिंडदानप्राप्तिरतिवा
च्यम् ॥ अपिशब्देनसांवत्सरिकादीनामपिसंगृहीतत्वेनतत्प्राप्तिसंभवात् ॥ नचपि
तृशब्दस्यापिंडनिर्वपणशब्देनान्वयात्कथमेतदितिवाच्यम् ॥ सन्निहितपदान्वयसंभ
वेव्यवहितान्वयकल्पनस्यानुचितत्वात् ॥ सांवत्सरिकादिषुगर्भिणीपतिकर्तृकाऽपिंड
दानाचारस्यबहुशोदृष्टत्वाच्चेतिकेचित् ॥ वस्तुतस्तुएतन्मतेपिक्षयाहादिश्राद्धेष्वपिपि
डनिषेधोनैवास्ति ॥ श्राद्धंचसप्तमान्मासादूर्ध्वनैवसमाचरेदित्याश्वलायनवचनस्य
श्राद्धशब्दार्थःश्राद्धभोजनपरइतिमतेश्राद्धकरणस्यैतस्मादेववचनात्प्राप्तत्वात्पित्रोः

क्षयाहमिति वचनं सर्वापि षडकत्वविविधानार्थं द्रष्टव्यम् ॥ यथाचारं व्यवस्था ॥ इति गर्भि
 णीपतिधर्माः ॥ अथ गर्भवृद्धचुपायः ॥ वरीविश्वचगंधाचमधुकं भृंगराट्समम् ॥
 अजादुग्धेन पानंतुनायागर्भस्य वृद्धि कृदिति ॥ वरीशतावरी ॥ विश्वाशुंठी ॥ गंधा
 अश्वगंधा ॥ भापायामास्कंद इत्युच्यते ॥ मधुकं ज्येष्ठीमधुम् ॥ भृंगराट् ॥ भाषायां
 माका इति ॥ अथ गर्भरक्षोपायः ॥ ॥ शांखायनगृह्ये ॥ चतुर्थे मासि गर्भरक्ष
 णम् ॥ ब्रह्मणाग्निः संसंविदान इति स्थालीपाकेन हुत्वा क्षीभ्यां तदिति प्रत्यृचमाज्यलेपेनां
 गान्यवमृजेदिति ॥ ब्रह्मणाग्निः संविदान इति राक्षोघ्नम् ॥ अथ वास्वशाखोक्तराशो घ्नोऽसू
 क्तग्रहणम् ॥ शास्त्रांतरोक्तत्वाल्लौकिकान्नाविदं कार्यम् ॥ इति गर्भरक्षणोपायः ॥ अ
 थ गर्भिण्यागर्भस्त्रावहरोपायः ॥ तत्रेदं गृह्यं ॥ यदि गर्भः स्त्रवेदाद्रैणास्याः पाणिना
 त्रिरूध्वनाभेरुन्मापि ॥ पराचंतवानार्वाचं त्वष्टावं धातुवं धने ॥ स ऋतूनुपेवेदयदशा

मासोअवीरहेति ॥ यदिगर्भोगभिण्याःस्रवेत्तदातस्यानाभेरुर्ध्वयोदेशः ॥ गर्भावे
 स्थितियोग्यःसस्वेनपाणिनापराचंत्वेतिमंत्रेणत्रिरुन्माष्टिर्लुध्वार्पवर्गसंमृजितित्यर्थः ॥
 सकृदेवमंत्रः ॥ यत्रैकस्मिन्द्रव्यइतिसूत्रात् ॥ नैमित्तिकमिदंकर्म ॥ औषधमपि ॥ श
 पीत्वातंदुलतोयेनतंदुलीयजटाऋतौ ॥ पतद्गर्भाचयानारीस्थिरगर्भाप्रजायते ॥ श
 कंराथचतिलैःसमांशैर्कैर्माक्षिकेणसहभक्षितैःस्त्रियाः ॥ नास्तिगर्भपतनोद्भवंभयंपाप
 भोक्तुरिवतीर्थसेवनमिति ॥ तंदुलीयजटातंदुलजामूलम् ॥ माक्षिकंमधु ॥ इतिग
 र्भस्त्रावहरोपायः ॥ अथसीमंतोन्नयनम् ॥ तत्रनिर्णयः ॥ हारीतः ॥ सकृत्संस्कृत

१ इदंचकर्मसकृदेवकार्यं ॥ स्त्रीसंस्कारत्वान्नप्रतिगर्भमावर्ततइतिवृत्तिकाराद्युक्तेः ॥ यत्तुविष्णुः ॥ सीमं
 तोन्नयनंकर्मनस्त्रीसंस्कारइष्यते ॥ किंचिद्गर्भस्यसंस्कारात्प्रतिगर्भप्रयुजतेइति ॥ तत्कात्यायनविषयम् ॥ म
 मतुबहुसंमतेसकृत्कार्यमित्युक्तं ॥ तदुक्तंभवति ॥

संस्काराःसीमंतेनद्विजस्त्रियः ॥ यंयंगर्भप्रसूयंतेससर्वःसंस्कृतोभवेदिति ॥ यदिसी
मंतस्यमुख्यकालातिक्रमस्तदाप्रसवाद्वागपिकर्तव्यम्॥तथाचोक्तं ॥ सीमंतोन्नयनं
मुख्यकालेनस्यात्कथंचन ॥ कार्यमाप्रसवादितिशंखोन्नवीत्स्फुटमिति ॥ अकृ
तसीमंतायाःप्रसवेविशेषःसत्यव्रतेनोक्तः ॥ स्त्रीयद्यकृतसीमंताप्रसूयेतकदाचन ॥ पु
त्रंगृहीत्वाविधिवत्सातंसंस्कारमर्हतीति ॥ ॥ अथसीमंतोन्नयनंनामक्षेत्रगर्भसंस्का
रकर्मव्याख्यायते ॥ तच्चप्रथमगर्भसंभवान्मासेपष्ठेष्टमेवापुन्रक्षेत्रेशुक्लपक्षादिज्यो
तिःशास्त्रोक्तशुभदिनेकार्यम् ॥ अत्रापिनियतकालेअधिमामसगुरुशुक्रास्तादिदोषोना
स्ति ॥ असंभवेयावत्प्रसवकालपर्यंतम् ॥ अत्राप्यनियतकालेअधिमामासादिप्रत्यवा
योनास्ति ॥ ॥ अथसीमन्तोन्नयनप्रयोगः ॥ ॥ तत्रायंक्रमः ॥ ॥ सीमंताख्यं
रवीज्येभवतिचयुवतेर्वाष्टमेमासिपष्ठेशालाकर्मादिनादीश्रपयतिसतिलं मुद्गमिश्रंच

रुंप्राक् ॥ प्राजापत्यैकहुत्वोदितमनुहवनंसर्वपंचादशस्यात्पश्चात्पीठोपविश्यंविनय
 तिपुलिकास्थाप्यतांप्रेष्यगानम् ॥१॥ तत्रपत्न्यासहमंगलस्नापितअहतवासोयुगु
 लालंकृतःपत्न्यासहर्वाहिःशालायांशुभासनेउपविश्याचम्यप्राणानायम्यदेशकाल-
 कीर्तनातेअस्याममभार्यायाः गर्भावयवेभ्यस्तैजोवृद्धचर्थक्षेत्रगर्भयोः संस्कारार्थं
 प्रतिगर्भसमुद्भवैनोनिर्बहणेनबीजकोतपत्यतिशयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थेसीमंतो
 न्नयनाख्यसंस्कारकर्मकरिष्ये ॥ तत्रनिर्विघ्नार्थगणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचन
 मविघ्नपूजनंमंडपस्थापनंमातृकापूजनंवसौद्धारमायुष्यमंत्रजपंनादीश्राद्धंचकर्त्तार

१ यद्यपि सीमंतर्वाहिः शालालुक्ता तथापीदान्तिनानां नामकरणान्नात्र लिखिता ॥ पुंसवनं सीमंतेन सह कार्यं
 मित्युक्तं सीमंतेन सह करणे अनादिष्टपूर्वकार्यमिति प्रयोगश्चेत् ॥ गर्भसंस्कार एव स्यादित्यादि निर्णये गदाधरा
 दौज्ञेयः ॥ अनादिष्टपूर्वकार्यमित्युक्तं प्रयोगरत्ने गदाधरादौ ॥

प्येइतिकृत्वा ॥ अत्रपुण्याहर्वाचनंतिधाताप्रीयतामित्यूहः कर्तव्यः ॥ तत्रबहिःशालायांस्थडिलेपंचभूसंस्कारपूर्वकंमंगलनामाग्नेःस्थापनम् ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनादिआज्यासादनानंतरंतंडुलतिलमुद्गानामासादनम् ॥ अनंतरमुपकल्पनीयानि ॥ मृदुपीठं ॥ युग्मान्यौदुंबरफलान्यपक्वान्येकस्तवकनिबद्धानि ॥ त्रयोदशपरिमाणकास्त्रयोदर्भापिजूलाः ॥ त्र्येणीशूलो ॥ वीरंतरशंकुः ॥ केचिदश्वत्थशंकुः ॥ पूर्णचात्रम् ॥ अलोहितम् ॥ सूत्रेणपूर्णम् ॥ वीणागाथिनैचेति ॥ गानंगायनम् ॥ त्रिवर्णिकौवीणागायिनैराजवर्णनसंवाधिगानंकुस्तः ॥ ॥ अथवानलादिसंवाधिगानंकुस्तः ॥ ॥

१ तीनठिकार्णोद्भवेत ॥ २ वीरतरोवीरतरुशिरोरितिजयरामः ॥ ३ अश्वत्थशंकुः परंपिकेवतिहरिहरेशुकारिकाकारौ ॥ अश्वत्थशंकुरितिकारिकाकारः कर्कश्व ॥ स्वादिरः शंकुरितिगर्गः ॥ ४ चात्रह्यणजेसूतकाठण्याचीचाकी ॥ ५ लोखंडाखेरीज ॥

आज्यनिर्वपणानंतरम् ॥ चरुपात्रेमुद्रप्रक्षेपंकृत्वाधिश्रपणम् ॥ ईपत्त्रश्रितेषुतिलतंडु
 लप्रक्षेपः ॥ पर्यग्निकरणातिआधारावाज्यभागैस्तुवेणजुहुयात् ॥ मनसा ॥ ॐ प्रजा
 पतयेस्वाहा इदंप्रजा० ॥ ॐ इंद्राय० इदमिं० ॥ ॐ अग्नयेस्वाहा इदम० ॥ ॐ
 सोमायस्वा० इदंसो० ॥ ततश्चरुमभिधार्यस्तुवेणचरंजुहुयात् ॥ ॐ प्रजापतये०
 इदंप्र० ॥ ५ ॥ ततःस्थालीपाकेनोत्तरार्धात्स्विष्टकृत् ॥ ॐ अग्नयेस्विष्टकृतेस्वा० इ
 दम० ॥ ६ ॥ ततोभूराधानवाहुतयः ॥ ॐ भूःस्वाहा इदम० ॥ ७ ॥ ॐ भुवः
 स्वा० इदंवा० ॥ ८ ॥ ॐ स्वःस्वा० इदंसूर्या० ॥ ९ ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० इदम०
 वरु० ॥ १० ॥ ॐ सत्वन्नोऽअग्ने० ॥ इदमग्न० वरु० ॥ ११ ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० ॥ इ

दम० अयसे० ॥१२॥ ॐ ये ते शतं० इदं वरु० सवित्रे० ॥१३॥ ॐ उदुत्तुमम्० इदं वरु० दित्या
यादि० ॥ १४॥ मनसा ॐ प्रजाप० इदं प्र० ॥१५॥ ततः संस्रवप्राशनादिप्रणीता वि
मोकांतं होमशेषं समाप्य ॥ ततः पश्चादग्नेर्भद्रपीठे मृद्रासनं संस्थाप्य तदुपरि गर्भिणी
मुपवेशयेत् ॥ ततो युग्मेन सदालुग्रसेनौदुंबरेण त्रिभिर्वेण्याकृतिदर्भापि जूलैरुयेण्या
शलल्या वीरतरशंकुना सूत्रपूर्णचात्रेण चेत्येतैः सर्वैः पुंजीकृतैः सांभंतमूर्ध्नि ध्विनयति ॥
ललाटांतरमारभ्य केशान् द्विधा करोति भर्ता ॥ ततो विनयनं ॥ ॐ भूर्विनयामि ॥ ॐ भुव
र्विनयामि ॥ ॐ स्वर्विनयामि ॥ तत औदुंबरादिपंचकस्य वेण्यां बंधनं ॥ ॐ अयमू
र्जावतो वृक्षऽऊर्ज्जीवि फलिनी भव ॥ १ ॥ इत्यनेन मंत्रेण ॥ अर्थगाथागानं ॥ सोमऽए

१ तैलदेवदारुपीठे ॥ २ ततस्त्रैर्वर्णकैर्वीणागाथाथिनैराजवर्णेन संबंधि अथवानलादिसंबंधिगानं
कुरुत इति गदाधरः ॥ राजन्यव्यतिरिक्तवोरतरगानमिति हरिहरः ॥

वनोराजेमामनुपीःप्रजाः ॥ अविमुक्तचक्रऽआसिरंस्तिरेतुभ्यमसाविति ॥ १ ॥ ए
तयागाथयावीणागाथिनौगानंकुर्याताम् ॥ असौस्थानेसमीपावस्थितायाःमहानद्या
नामग्रहणम् ॥ गंगा अमुना सरस्वतीत्येवमादिप्रथमांतनामग्रहणंरुयेवकरोति ॥
कृतस्यकर्मणःसांगतासिद्धयर्थस्मृत्युक्तान्दशसंख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ तेन
श्रीकर्मांगदेवताःप्रीयताम् ॥ ब्राह्मणान्गंधतांबूलादिभिःसंपूज्यतेभ्यश्चदक्षिणांदत्त्वा
तदाशिषोगृहीत्वाअग्निविसृज्यमातृणांविसर्जनम् ॥ यांतुमातृगणाःसर्वपूजामादाय
पार्थिवीम् ॥ इष्टकामप्रसिद्धयर्थपुनरागमनायच ॥ ॥ इतिसंस्कारभास्करेसीमंतोन्न
यनसंस्कारप्रयोगः ॥ ॥ अथजातकर्मक्रमारंभः ॥ ॥ अथकस्माच्चिद्योगाद्गर्भाधा
नादिसंस्काराअकृताश्चेत्तर्हिगोदानपूर्वकमनादिष्टप्रायश्चित्तंकृत्वांतरितसंस्कारान्सं
पाद्यचजातकर्मकार्यमिति ॥ शीघ्रप्रसवोपायःग्रंथांतरे ॥ हिमवत्युत्तरेपार्थशव

द्वाभामयक्षिणी ॥ तस्यानूपुरशब्देनविशल्यास्यातुगभिर्णिस्वाहा ॥ इतिमंत्रैणैक
 विंशतिदूर्वाङ्कुरैरेकपलंतिलतैलंप्रदक्षिणमावर्तयन्नष्टशतमंत्रंजपित्वातत्तैलंकिञ्चित्पा
 ययेच्छेषमुदरेलेपयेदिति ॥ अथयंत्रप्रकाशयंत्रमप्युक्तम् ॥ गजाग्निवेदाउडुराट्शरा
 ङ्कारसर्पिपक्षाड्तिहिक्रमेण ॥ लिखेत्प्रसूतेःसमयेगृहेदःसुखेननार्यःप्रसवंतिशीघ्रमि
 ति ॥ अस्यार्थः ॥ गर्भिण्यानार्यादृष्टिगोचरेदेशेसमचतुरस्रंसंसाध्यतस्यसमान्नव
 कोष्ठकान्कृत्वाईशानोत्तरवायुकोष्ठेषुअष्टमतृतीयचतुर्थानिकान्क्रमेणलिखित्वापूर्व
 मध्यमपश्चिमकोष्ठेषुप्रथमपंचमनवमांकान्क्रमेणविलिख्यआग्नेयदक्षिणनैऋतको
 ष्ठेषुषष्ठसप्तमद्वितीयांकान्क्रमेणविलिखेत् ॥ इदंयंत्रंप्रसूतिसमयेपूर्वसूतिकागृहे
 लेखनीयमेतद्दर्शनेनसुखेनशीघ्रनार्यःप्रसवंति ॥ ॥ यंत्रंयथा सोऽप्यंतीमिति
 प्रसवकालेशूलवर्तीस्त्रियंभर्ताएयंतुदशमास्योगर्भोऽइतिमंत्रेणदशकमभिम्

८१६
 ३५७
 ४९२

व्यतेनोदकेनशीघ्रप्रसवार्थं त्रिवारमभिषिंचेत् ॥ ॐ एयंतु दशमास्योगभौजरायुणासु
ह ॥ यथायम्वायुरेयंतियथासमुद्रऽएयति ॥ एवायन्दशमास्योऽअह्वञ्जरायुणासु
ह ॥ १० ॥ इत्यनेन मंत्रेण ॥ अभ्युक्षणा नन्तरं वरावपतननिःसारपर्यंतं प्रसूतिसमीपे अ
वैतुष्टाश्चैव लामिति मंत्रं जपति भर्ता ॥ ॐ अवैतुष्टाश्चैव लठं शुने जराज्वपत्तवै नैव
माठं सेनपीवरीनकस्मिंश्चनायतनमवजरायुपद्यताम् ॥ १ ॥ शांतिप्राप्ततिथिनक्षत्र
योगादिसंभवे पुत्रमुखमदृक्त्वैव स्नानं कार्यं ॥ दुष्टकालेपि कुर्वीत जातकर्म यथाविधीति
खंडूभट्टपद्धतौ जैमिनिः ॥ देशकालोपघाताद्यैः कालातिक्रमणं यदि ॥ अनस्तके ज्येष्ठसि
ते तत्कार्यं चोत्तरायणे ॥ तथैवानिष्टतिथिनक्षत्रयोगविपघटीसंक्रांतिग्रहणपर्वपौषज
नने वैकृतप्रसवे च शांतयो मयूखादिशांतिग्रंथैः पुद्रष्टव्याः ॥ ग्रंथविस्तरभयान्नात्र लिखि

ताः ॥ ॥ अथजातकर्मसंस्कारनिर्णयः ॥ तद्यथा ॥ नपक्वेननचामेनश्राद्धहेम्नैव
कारयेत् ॥ पुत्रजन्मनियान्नायांशर्वर्यादत्तमक्षयमिति ॥ १ ॥ जातकर्मणिनां दीश्राद्धं
रात्रावपिकार्यम् ॥ यद्यपि किंचित्कर्मणां दीश्राद्धकृतं तथापि पुत्रजन्मनि मितं नां
दीश्राद्धं द्वितीयं तद्दिने एव भुक्त्वा पिजननकाले कार्यमिति ॥ नालच्छेदने कालप्रतीक्षा
माहहारीतः ॥ कालप्रतीक्षावालस्य नालच्छेदनकर्मणि ॥ षण्मुहूर्तात्परं कार्यं सं
कटेष्टमुहूर्तके ॥ १ ॥ तदूर्ध्वच्छेद्यमच्छेद्यं पित्रादिः सूतकी भवेत् ॥ २ ॥ ब्रह्म
सूत्रधृतं नालं तेनाविष्टयनिकृतयेत् ॥ मूलतोष्टांगुलं त्यक्तानालं छिद्यात्क्षुरादिने
ति ॥ ॥ तत्रार्थक्रमः ॥ ॥ जाते पुत्रे सचैलं भवति जनयतो मातृनां दीयमेधायाप्येत्वे
नं जपः स्याज्जननभुवममुं मंत्रयेन्मातरं च ॥ सव्यं प्रक्षाल्य वामं स्तनमुदकयुतं पात्रप्र
च्छिद्य नालं मूत्यग्निस्थाप्य हुत्वा द्वितयमनुदिनं विंशतिद्वेदशाहम् ॥ १ ॥ इति ॥ अथ

जातकर्मप्रयोगः ॥ तत्रजातेपुत्रोपिताकुलदेवतावृद्धप्रणामपूर्वकंतस्यमुखंनिरी
क्ष्यनद्यादावनुष्णवारिणातडागादौवाउदङ्मुखंस्नायात् ॥ मूलज्येष्ठाव्यातिपातादौ
उत्पन्नेमुखमदृष्ट्वस्नायात् ॥ अथासंभवेदिवाहताभिः शीताभिरद्भिः सुवर्णयुताभि
गृहेएवस्नात्वाऽहतेवाससीपरिधायधृतकुंकुमतिलकः शुभासनेउपविश्याचम्यप्रा
णानायम्यदेशकालौस्मृत्वाममास्यबालकस्यगर्भाबुपानजनितसकलदोषनिर्बहणा
गुर्मेधाभिधृद्धिवीजगर्भसमुद्भवैनोनिर्बहणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्मकरि
ष्ये ॥ तत्रनिर्विघ्नार्थं गणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृपूजनान्युष्यमंत्रजपपूर्व
कमाभ्युदयिकश्राद्धहोमवकरिष्येइतिकृत्वा ॥ अत्रपुण्याहवाचनंतिसविताप्रीयता
मित्यूहः ॥ अच्छिन्नेनालेमेधाजननान्युष्येकरोति ॥ तत्रमेधानजननंयथा ॥ अनामि
कयासुवर्णीतहितयामधुधृतोएकीकृत्यधृतंवाकेवलंकुमारंप्राशयतिपिता ॥ ॐ भूर्स्त्व

यिदधामि ॥ ॐ भुवस्त्वयिदधामि ॥ ॐ स्वस्त्वयिदधामि ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सर्वं त्व
 यिदधामीत्यनेनमंत्रेणसकृत्प्राशयति ॥ अथास्यायुष्मन्तं करोति ॥ तत्र कुमारस्य
 नाभिदेशे वादक्षिणकर्णसमीपे अग्निरायुष्मानित्यादिवक्ष्यमाणमंत्रा अपति ॥ ॐ अ
 ग्निरायुष्मान्तसवनस्पतिभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ १ ॥ ॐ सोमआ
 युष्मान्तसऽओपधीभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ २ ॐ ब्रह्माऽआयुष्मन्तं ब्रह्मा
 ह्मणैरायुष्मन्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ३ ॥ ॐ देवाऽआयुष्मन्तं स्तमृतैरायुष्मन्तं स्ते
 न त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ४ ॥ ॐ ऋषयऽआयुष्मन्तं स्तव्रतैरायुष्मन्तं स्तेन त्वायुषायु
 ष्मन्तं करोमि ॥ ५ ॥ ॐ पितरऽआयुष्मन्तं स्तेस्वधाभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं क
 रोमि ॥ ६ ॥ ॐ यज्ञऽआयुष्मान्तसदक्षिणाभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
 ७ ॥ ॐ समुद्रऽआयुष्मान्तसस्रवंतीभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ८ ॥

एतावत्पर्यंतमग्निरायुष्मानित्यारभ्यत्रिर्जपति ॥ ॐ न्यायुषश्चमर्दने कुश्यर्पस्य न्या
युषम् ॥ यद्वेवधुं न्यायुषन्तन्नोऽस्तु न्यायुषम् ॥ न्यायुषमित्येतमपि मंत्रं त्रिर्जपति ॥
सयदिकामयेत कुमारः सर्वमायुरियादितितदा कुमारं वात्सप्रेणा भिमृशति ॥ दिवस्प
रीत्यारभ्य गोमंतमुशिजो विवधुरित्यंतो वात्सप्रः ॥ ॐ दिवस्प रिरप्रथमं यज्ञेऽअग्निर्
स्मद्वितीयम्परिजातवेदाः ॥ तृतीयम्पुनर्मणाऽअजं स्रमिन्धानऽएनञ्जरते स्वाधीः ॥
॥ १ ॥ विद्वातेऽअग्नेन्नेधात्रयाणि विद्वाते धाम विभृता पुरुत्रा ॥ विद्वाते नामं परमं बहुहाय
द्विद्वातमुत्सुयतऽआयगन्ध ॥ २ ॥ समुद्रे त्वानुमणाऽअप्स्वन्तर्न चक्षाऽईधदि
वोऽअग्नेऽऊर्ध्व ॥ तृतीयं त्वारजसितस्तिथ्वाऽसंमपासु पस्थैर्महिषा अंवर्धन् ॥ ३ ॥

अक्रन्ददुग्निस्तनयं निवृद्धौः क्षामारोरे हृद्गौरुधः समञ्जः ॥ सुद्योयज्ञानो विहीमिद्धोऽअ
 ख्यदारोदसी भानुनीभात्यन्तः ॥ ४ ॥ श्रीणामुदरोधरुणोरखीणाम्मन्नीषाणाम्प्रा
 णैः सोमगोपाः ॥ वसुः सुनुः सहसोऽअप्सुराजा विभात्यग्रं उषसा मिधानः ॥ ५ ॥ वि
 श्वस्य केतुर्भुवनस्य गवर्भ आरोदसीऽअष्टणा ज्ञार्यमानः ॥ वीडुञ्चिदद्रिमभिनत्पराय
 अनायदुग्निमयजन्तुपञ्च ॥ ६ ॥ उशिक्पविकोऽअरुतिः सुमेधामत्यर्ज्वग्निरमृता
 निधायि ॥ इयति धुममरुपम्भरिं भ्रुदुच्छुक्केण शोचिषाद्यामिनेक्षम् ॥ ७ ॥ दृशानोरु
 कमऽऊर्च्या व्यद्यौ दुर्मर्मऽऋपमायुः श्रियेरुचानः ॥ अग्निरमृतोऽअभवद्वयौ भिर्यदेन
 न्द्यौरजं नयत्सुरेताः ॥ ८ ॥ यस्तैः अद्य कृणवद्भद्रशोचेषु पण्डेवघृतवन्तमग्ने ॥ प्रतन्नय

प्रतुरम्भस्योऽअच्छाभिमुन्नन्देवभक्तं ख्यविष्टः ॥ ९ ॥ आतम्भजसौ श्रवसेष्वग्रऽउ
कथऽउकथुआर्भजशुस्यमाने ॥ प्रियःसूर्येप्प्रियोऽअग्राभवात्युज्जातेनभिनेदुदुज्जनि
त्वैः ॥ १० ॥ त्वामग्नेयजमानाऽअनुद्यान्विश्वामुदधिरेवार्याणि ॥ त्वयासुहद्रविण
मिच्छमानाव्रजंगोमन्तमुशिर्जोविवर्त्रः ॥ ११ ॥ ततःकुमारस्यप्रागादिचतुर्दिक्षुचत्वा
रःउपरिभागस्याभावेमध्येवानैर्ऋत्यकोणेएकः पंचमएवंपंचब्राह्मणानवस्थाप्य ॥
इममनुप्राणेतियजमानोब्रूयात् ॥ ॥ एवंसर्वत्र ॥ व्यानेत्यादयः ॥ ततःपूर्वदिक्
स्थितोब्राह्मणःकुमारलक्ष्मीकृत्यप्राणेतिब्रूयात् ॥ एवंव्यानेतिदक्षिणतः ॥ अपानेत्य
परतः ॥ उदानेत्युत्तरतः ॥ समानेतिपंचमउपरिष्ठादवेक्षमाणोब्रूयात् ॥ अविद्यमा
नेषुब्राह्मणेपुस्वयमवप्रतिदिशंपरिक्रम्यतत्करोति ॥ स्वयंकरणपक्षेप्रेषाभावः ॥ य
मिमन्देशेकुमारोभवति तदेक्षमभिमंत्रयते ॥ देशंस्मृतिकागारम् ॥ ॥ तत्रमंत्रः ॥ ॐ

वेदतेभूमिहृदयन्दिविचन्द्रमसिश्रितम् ॥ वेदाहन्तन्मान्तद्विधात्पश्येमशरदःशतओ
 वेमशरदःशतठंशृणुयामशरदःशतम् ॥ १ ॥ अथैनंकुमारमभिमृशति ॥ ॐ अहमा
 भवपरशुर्भवहिरण्यमसृतम्भव ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतम् ॥ १ ॥
 अथास्यमातरमभिमंत्रयते ॥ ॐ इडासिमैत्रावरुणीवीरेवीरमजीजनथाः ॥ सात्व
 म्बीरवतीभवयास्मान्वीरवतीकरत् ॥ १ ॥ इतिमंत्रेण ॥ अथास्यमातुर्दक्षिणस्तनंज
 लेनप्रक्षाल्यकुमारायप्रयच्छति ॥ ॐ इमठस्तनमूर्यं ॥ १ ॥ ततोवामस्तनं प्रक्षाल्य
 प्रयच्छति ॥ ॐ यस्तेस्तनः शशुयोजोमयोभूर्योऽरत्नुधाधसुविध्यः सुदत्रं ॥ येनवि
 श्वापुण्यसिवायानिसुरस्वतीतमिहधातवेकं ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ ततःसूतिका
 याः खट्वाधस्तात्कुमारस्यशिरःप्रदेशेऽदकपूर्णकलशंनिदधाति ॥ ॐ आपोदेवेषुजा

१ इदं कुमारस्यमूर्धांति कारिकाकारः ॥ हृदितुजयरामः ॥ सर्वशरीरेतुहरिहरः ॥

ग्रथयथादेवेपुजाग्रथं ॥ एवमस्याऽर्थसूतिकायाऽसपुत्रिकायां जाग्रथ ॥ १ ॥ इत्यने
नमंत्रेण ॥ तदुदकपात्रं स्थापितमेव दशाहं तिष्ठति प्रागुत्थानात् ॥ ततो नालच्छेदनम् ॥
ततः सूतिकागृहद्वारदेशे अरतिमात्रे स्थंडिले पंचभूसंस्कारान्कृत्वा सूतिकाग्रे स्थाप
नम् ॥ संपूज्य हविः संस्कृत्य पर्युक्ष्य ॥ अतः प्रभृत्युत्थानं यावत्तावत्सायं प्रातः संधिवेल
योद्वयोः प्रत्यहं यावत्सूतिकास्नानं करोति तावद्दशाहपयंतं फलीकरणमिश्रान्सर्पपां
स्तीस्मिन्नग्नौ द्वाद्रे आहुतीं हस्तेन जुहोति ॥ फलीकरणमिश्रान्मूक्ष्मंतंडुलाग्रमिश्रान् ॥
तत्र मंत्रौ ॥ ॐ शंडामर्का उपवीरः शौण्डिके यऽउलूखलः ॥ मलिम्लुचो द्रोणासश्च वनो
नश्यतादितः स्वाहा ॥ इदं शंडामर्काय उपवीराय शौण्डिकेयाय उलूखलाय मलिम्लुचो
द्रोणासश्च वनो नश्यतादितेभ्यश्च नमः ॥ १ ॥ ॐ आलिखन्ननिमिषः किं भवदन्तऽउप
श्रुतिः ॥ हरयक्षः कुम्भीशत्रुः पात्रपाणिर्नृमणिर्हन्त्री मुखः सर्पपारुणश्च वनो नश्यतादितः

स्वाहा ॥ इदमालिखन्ननिमिपायर्किंवद्भयउपश्रुतयेहयक्षायकुंभीशत्रवेपात्रपाणयेनु
 मणयेहंत्रीमुखाय सर्पपारुणायचवनायच नमम ॥ २ ॥ इत्याहुतिद्वयम् ॥
 यदिकुमारग्रहोवालमुपद्रवेत्तदातंवालंजालिनप्रच्छाद्योत्तरारियेणवाससावाप्रच्छाद्या
 कआधायतंवालंहृदिस्पृशन्पिताजमति ॥ ॐ कुर्कुरः सुकुर्कुरः कुर्कुरोवालबन्धनः ॥
 चेच्चैच्छुनकः सृजनमस्तेऽअस्तुसीसरोलपेताप०हरतत्सत्यम् ॥ यत्तेदेवावरमददुः स
 त्वंकुमारमेववावृणीथाः ॥ चेच्चैच्छुनकःसृजनमस्तेऽअस्तुसीसरोलपेताप०हरतत्स
 त्यम् ॥ यत्तेसरमामातासीसरःपिताश्यामशबलौभ्रातरौ ॥ चेच्चैच्छुनकः सृजनमस्तेऽ
 अस्तुसीसरोलपेताप०हरतत्सत्यम् ॥ इत्यंतं पठितेनरक्षति ॥ ॐ ननामयतिनरुदतिन
 हृष्यतिनग्लायतियत्रवयंवदामोयत्रचाभिमृशामसि ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणाभिमृश
 तिकुमारं पिता ॥ ॥ कृतस्यकर्मणःसांगतासिद्धयर्थस्मृत्युक्तान्दशसंख्याकान्ब्राह्म

गान्मृतकतिभोजयिष्ये ॥ तेनश्रीकर्मा० ॥ ब्राह्मणेभ्योगंधतांबूलवस्त्रालंकारादाभ
र्ग्याविभवंसंपूज्य॥तेभ्यश्चसुवर्णादिदक्षिणांदत्वातेभ्यआशिपोगृहोत्वा ॥ ॥ मातृणां
विसर्जनम् ॥ यांतुमातृगणाः सर्वैस्वशक्त्यापूजितामया॥इष्टकामप्रसिद्धचर्थपुनराग
मनायच ॥ १ ॥ इतिविसर्जयेत् ॥ कुमार्याश्चैतज्जातकर्मामंत्रकंकार्यम्॥रात्रौसंध्या
यांग्रहणेजाताशौचांतरमध्यैपीदंकार्यम् ॥मृताशौचमध्येजातश्चेत्तदैवाशौचांतिवाका
र्यम्॥पितरिग्रामांतरगतेपितृव्यादिगोत्रजोऽप्येष्टक्रमेणदंकुर्यात् ॥ इदमायुष्यक
रणंकालातिक्रमेपिक्रियते ॥ मेधाजननंतुमुख्यकालातिक्रमान्ननिवर्ततेतस्मात्कुमा
रंजातंधृतवैवाग्रेप्रतिलेहयंतिस्तनंवानुधापयंतीतिजातमात्रस्यकुमारस्यश्रुत्यामेधा
जननोपदेशात्संस्कारकर्मत्वाच्च ॥ इतिसंस्कारभास्करेजातकर्मसंस्कारप्रयो
गः ॥ ॥ अथवालस्यदुष्टदृष्टिदोषादौरक्षाविधिः॥ ॥वासुदेवोजगन्नाथःपूतनातर्ज

नोहरिः ॥ रक्षतिल्वारितंवालंमुंचमुंचकुमारकम् ॥ कृष्णरक्षशिशुंशंखमधुकैटभममर्द
 न ॥ प्रातःसंगवमध्यान्हसायान्हेषुचसंध्ययोः ॥ महानिशिसंदारक्षकंसारिष्टनिषू
 दन ॥ यद्गोरजः पिशाचांश्चगृहान्मातृग्रहानपि ॥ बालग्रहान्विशेषेणाच्छिधिच्छिधि
 महाभयान् ॥ त्राहित्राहिहरेनित्यंलक्ष्मद्रक्षाभूषितांशिशुम् ॥ इतिभस्माभिमंत्र्यैवभूषये
 तेनभस्मना ॥ शिशोर्ललाटाद्यंगेषुरक्षांकुर्याद्यथाविधि ॥ इतिप्रयोगसारे ॥ ॥ रक्ष
 रक्षमहादेवनीलग्रीवजटाधर ॥ ग्रहस्तुसहितोरक्षमुंचमुंचकुमारकम् ॥ अमुंमंत्रंभूर्ज
 पत्रेविलिख्यतत्पत्रंदक्षिणमुजेवधनीयादितियंत्रोद्धारे ॥ ॥ बालरोदनपारिहारार्थं
 यंत्रमुक्तंमयूखे ॥ षडक्षमध्येर्हीकारस्तन्मध्योशि
 शोनामविलिख्यषट्कोणेषुॐलुलुवस्वाहेतिमंत्रपडक्ष

इदंयंत्रयथो
 क्तंलिखेत्

राणिविलिख्यतद्ब्रहिर्नेमिवहृतद्रयविलिख्यतद्ब्रह्मोमुखैरर्धचंद्रैरावेष्ट्यपंचापचा
रैःसंपूज्यबालहस्तेबध्नीयादिति।बालग्रहशांत्यादिकंबालग्रहस्तवश्चशांतिकमलाक
रशांतिमयूखयोर्द्रष्टव्यः ॥ अथषष्ठीपूजनम् ॥ ॥ तद्यथा॥विघ्नेशजन्मदानांचजीवं
त्याश्चप्रपूजनम् ॥ जातादिपंचमेषष्ठेनिशीथेबलिमाहरेत् ॥ १ ॥द्वारतृतीयभागेतुपु
तलैश्चापिकज्जलैः ॥ दक्षिणोत्तरयोर्दशैलेख्यचत्वारिपूजयेत् ॥ २ ॥ द्वारस्योर्ध्वतु
तीयभागइति ॥ ॥ अर्चयेद्दशदिक्पालान्गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ कृत्वाजागरणंरा
त्रौगीतैश्चशांतिपाठकैः ॥ ३ ॥ दशाहंसूतिकागारमागृधैश्चविशेषतः ॥ बन्धिःसधू
मःसलिलापूर्णकुम्भैःप्रदीपकैः ॥ ४ ॥ मुसलादितथाशस्त्रैर्वर्णकैश्चात्रितैनच ॥ विभू
तिरक्षांकुर्वीतसर्पपान्विकिरैस्तथेति ॥ ५ ॥ सूतिकावासानिलयाजन्मदानामदेव
ताः ॥ तासांयागनिमित्तंतुशुद्धिर्जन्मनिकीर्तितेति ॥ प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचवसर्व

दा॥ त्रिष्वेतेषु न कुर्वति भूतकं पुत्रजन्मनीति संस्कारनृसिंहे ॥ तच्च पंचमपष्टदिने वा पूर्व
रात्रौ पित्रादिर्द्विराचम्य प्राणानायम्य देशकालसंकीर्तनं तं अनयोः सूतिकाबालकयोः
आयुरारोग्याभिवृद्धयर्थं सकलारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विघ्नेशस्य जन्मदा
नां जीवंत्यपरनाम्न्याः षष्टिर्देव्याः शस्त्रगर्भा भगवत्याश्च यथा मिलितोपचारैः पूजनं क
रिष्ये ॥ ॥ एतत्प्रतिमाः पीठादौ वा क्षतपुंजेषु पूगीफलैषु विनिवेद्याः ॥ संप्रदायस्तु स्व
र्णमयी मेकांजीवंतिका प्रतिमां कृत्वा तस्याश्च अग्न्युत्तारणपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठां कुर्वति ॥ स
र्वासां पृथग्वा एकतंत्रेण पीडशोपचारैः पूजनम् ॥ तद्यथा ॥ आयाहि वरदे देवि षष्टी देवी
ति विश्रुता ॥ शक्तिभिः सह पुत्रं मे रक्ष रक्ष वरानने ॥ १ ॥ मनोज्ञातिरिति प्रतिष्ठा ॥ अथ
ध्यानम् ॥ देवी मंजनसंकाशांचंद्रार्धकृतशेखराम् ॥ सिंहाखंडांजगद्धात्रीं कौमारीं भक्त
वत्सलाम् ॥ खड्गं खेटं च विभ्राणामभयं वरदां तथा ॥ तारकाहारभूषाढ्यांचितया मिन

वांशुकाम् ॥ १ ॥ ॐ श्रीश्चतिलक्ष्मीं ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःविघ्नेशजन्मदाषष्ठीदेवा
जीवांतिकाभ्योनमः ॥ ध्यायामि ॥ एवंसर्वत्र ॥ आगच्छवरदेदेविस्थानेचात्रस्थि
राभव ॥ आराधयामिभक्त्यात्वारक्षबालंचमूतिकाम् ॥ १ ॥ ॐ हिरण्यवर्णाहरिणीसुव
विघ्नेशमावा ॥ चंद्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो मुमावह ॥ ॐ भू० विघ्नेशाय०
र्णैरजतस्रंजाम् ॥ जन्मदायैषष्ठीदेव्यै नमः ॥ जन्मदांषष्ठीदेवीमावाह ॥ ॐ शस्त्र
विघ्नेशमावा ॥ जन्मदायैषष्ठीदेव्यै नमः ॥ संध्यारागनिभं रक्तमासनं स्वर्णनि
गर्भाभगवत्यैनमः शस्त्रगर्भाभगवतीमावाह ॥ ॐ तां मुऽआवहजातवेदो लक्ष्मीम
मितम् ॥ गृहाण सुमुखी भूत्वारक्षबालंचमूतिकाम् ॥ ॐ भू० विघ्ने० ॥ आस
लपगुमिनीम् ॥ यस्यां हिरण्यम्विन्देयङ्गमश्मपुरुषानहम् ॥ ॐ भू० विघ्ने० ॥ आस
नं मम पर्ययामि ॥ गंगाजलंसमानां तं सुवर्णकलशे स्थितम् ॥ पाद्यं गृहाण मे बालं सूतिकां

चैवपालय ॥ ॐ अश्वपूणारिंश्रमध्यांहुस्तिनादप्रमोदिनीम् ॥ श्रियन्देवीमुपवहये श्री
 मीडिवीजुषताम् ॥ ॐ भू० वि० पाद्यं० ॥ अक्षतापुष्पगंधाढ्यमध्यार्थनिर्मलंजलम् ॥ गृ
 हाणपाहिमेपुत्रं सूतिकां भयहारिणि ॥ ॐ कांसोस्मितां हिरण्यप्राकारां माद्रज्ज्वलं
 न्तीं तृप्तान्तु पर्यन्तीम् ॥ पुद्गोऽस्थितां पुद्गवर्णां तामिहोपवहये श्रियम् ॥ ॐ भू० वि० अर्घ्यं
 सम० ॥ गृहाणा चमनीयं तु कपूरैरलादिवासितम् ॥ सवालां सूतिकां पाहि जगन्मातर्न
 मोस्तुते ॥ ॐ चद्राम्प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टा मुदाराम् ॥ ताम्पद्मने
 मिं शरणमहम्प्रपद्ये अलक्ष्मीर्मे नश्यतु न्त्वां वृणोमि ॥ ॐ भू० वि० आचमनं स०
 पंचामृतं गृहाणेदं पयोदधिघृतमधु ॥ शर्करा सहितं देवि पाहि बालं समातृकम् ॥ ॐ घृतेन

सीतामधुनासमंज्यताम्विश्वदेवैरनुमतामरुद्धिः ॥ अर्जस्वतीपयंसापिन्वमानास्मा
न्सीतिपयंसाभ्यावधृत्स्व ॥ ॐ भू० वि० पंचामृतस्नानं स० ॥ दुकूलादिमयं देवीना
नारत्नैः परिष्कृतं ॥ परिधत्स्वामलं वस्त्रं रक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ उपैतुमां देवसुखः कीर्तिश्च
मणिनासुह ॥ प्राडुर्भूतोसुराष्ट्रस्मिन्कीर्तिमृद्धिदुदातुमे ॥ ॐ भू० वि० वस्त्रं समर्प
यामि ॥ नानारत्नमयं दिव्यं मुक्ताहारमयं शुभम् ॥ गृहाण कालरात्रित्वं रक्षमे सुतसूति
के ॥ ॐ क्षुतिपासामलाज्येष्ठा अलक्ष्मीनां शयाम्यहम् ॥ अभूतिमसंमृद्धिचसर्वोनिर्णु
दमेग्रहात् ॥ ॐ भू० वि० अलंकारान्समर्पयामि ॥ कर्पूरागरुकस्तूरीकं कोलादिसम
न्वितम् ॥ चंदनं स्वीकुरु त्वं मे रक्ष बालं च सूतिकाम् ॥ ॐ गंधद्वारांडुराधुर्षो नित्यपुष्टां

करीपिणीम् ॥ ईश्वरसर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियं ॥ ॐ भू० वि० चंदनं समर्पयामि ॥
 सुमाल्यानि सुगंधानि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ गृहाण वरदे देवि रक्ष बालं च सूतिकां ॥ ॐ
 मनसः काममाकूतिं म्वाचः सुत्यमं शीमहि ॥ पशुनां रूपमन्यस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः
 ॥ ॐ भू० वि० पुष्पं सम० ॥ हरिद्राकुंकुमादीनि नानापारिमलानि च ॥ गृहाण काल
 रात्रित्वं रक्ष बालं च सूतिकां ॥ ॐ अहिरिव भोगैः ॥ ॐ भू० वि० परिमलद्रव्यं स
 म० ॥ वनस्पत्युद्भवं धूपं दिव्यं स्वीकुरु देवि मे ॥ प्रसीद सुमुखी भूत्वारक्ष मे सुतसूतिके ॥ ॐ
 कर्दमेन प्रजभुता मयि संप्रभम कर्दम ॥ श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥ भू०
 वि० धूपं सम० ॥ आज्यं वर्तिकृतं देवि ज्योतिषं ज्योतिषं तथा ॥ जीवतिके गृहाणे संरक्ष मे सुत
 सूतिके ॥ ॐ आपः स्रजं न्तु स्निग्धानि चिह्नां तव समे गृहे ॥ नीचदेवी ममातरं श्रयं म्वास

ग्रंमेकुले ॥ ॐ भू० वि० दीपंसम० ॥ नैवेद्यलेह्यपेयादिषड्रसैश्चसमन्वितम् ॥ भुंक्ष्व
देविगणैर्युक्तारक्षमेसुतसूतिके ॥ १ ॥ ॐ आर्द्रायुःकरिणीयुष्टासुवर्णाहिममालिनी ॥
सुर्याहिरण्मयीलक्ष्मीजातवेदोममावह ॥ भू० वि० नैवेद्यंसम० ॥ इदंफलमयादे
विस्थापितपुरतस्तव ॥ तेनमेपरितुष्टात्वंरक्षवालंचसूतिका ॥ ॐ याः फुलिनी ॥
ॐ भू० वि० फलंस० ॥ नागवल्लीदलंरम्यं पूर्णाफलसमन्वितम् ॥ भद्रेगृहाणतांबूलं
पाहिमेसुतसूतिके ॥ ॐ आर्द्राम्पुष्करिणीपुष्टांपिंगलांपद्ममालिनीम् ॥ चन्द्राहिरण्म
यीलक्ष्मीजातवेदोममावह ॥ ॐ भू० वि० तांबूलंसम० हिरण्यगर्भेतिदक्षिणां ॐ
भू० वि० दक्षिणांस० ॥ कदलीगर्भसंभूतंकूर्चप्रदीपितम् ॥ आरातिकमहंकूर्चैरक्ष

बालंचमूतिकाम् ॥ ॐ इदं हविः ॥ ॐ भू० वि० कर्पूरनीराजनंसमर्पयामि ॥ नाना
 सुगंधपुष्पाणियथाकालोद्भवानि च ॥ पुष्पांजलिगृहाणे मंरक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ श्री
 श्रुतिलक्ष्मी० ॥ ॐ भू० वि० पुष्पांजलिसम० ॥ यानिकानि० सप्तास्येति प्रदक्षि
 णां० ॥ अथ प्रार्थना ॥ पृष्टीदेवि नमस्तुभ्यं सूतिकाग्रहशालिनी ॥ पूजिता परयाभ
 तया दीर्घमायुः प्रयच्छ मे ॥ १ ॥ जननी जन्मसौख्यानां वर्धिनी धनसंपदाम् ॥ साधि
 नी सर्वभूतानां जन्मदेत्वा न तावयम् ॥ २ ॥ गौरीपुत्रो यथास्कंदः शिशुत्वे रक्षितः पुरा ॥
 तथाममाप्य मुं बालं पृष्ठिके रक्षते नमः ॥ ३ ॥ यथा दाशरथी रामश्चतुर्भूतिर्भवप्रदे ॥
 त्वया संरक्षितस्तद्ब्रालं पाहि शुभप्रदे ॥ ४ ॥ विष्णुनाभिस्थितो ब्रह्मा देत्येभ्योरक्षित
 स्त्वया ॥ तथामे बालं कंरक्षयोगनिद्रे नमोस्तुते ॥ ५ ॥ रक्षितौ पूतनादिभ्यो नंदगो

पसुतौयथा ॥ तथा मेवालंकं पाहि दुर्गे देवि नमोस्तुते ॥ ६ ॥ यथा वृत्रासुरादिद्रोरक्षि
तोदिति वालकः ॥ त्वया तथा मेवालोयं रक्षणीयो महेश्वरि ॥ ७ ॥ यथा त्वयांजनीपुत्रो
हनुमान्नक्षितः शिशुः ॥ तथा मेवालंकं रक्ष दुर्गे दुर्गातिहारिणि ॥ ८ ॥ रुद्रस्वर्गाद्यथा देविक
इयपादि सुतास्त्वया ॥ मातस्त्राहितथा बालं विष्णुमायेनमोस्तुते ॥ ९ ॥ सर्वविघ्नानपाकृ
त्य सर्वसौख्यप्रदायिनि ॥ जीवंतिके जगन्मातः पाहिनः परमेश्वरि ॥ १० ॥ अनया पूजया
विघ्नेशस्य जन्मदा जीवंत्यपरनाम्ना पृष्टी देवी शस्त्रगर्भा भगवत्यः प्रीयंताम् ॥ ततो दिक्पा
लपूजनम् ॥ ततो नाराजनम् ॥ सूतिकागृहे बालिंसोपस्करं दद्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ क्षेत्रस्या
धिपते देवि सर्वा रष्ट्रविनाशिनि ॥ बालिगृहाण मे रक्ष क्षेत्रं सूतीच बालकम् ॥ १ ॥ इमं सो
पस्करं बालिं क्षेत्राधिपत्यै देव्यै समर्पयामि ॥ तत आगत्य द्वारस्योभयतः कज्जलेन द्वे द्वे
मातरौ लिखेत् ॥ तन्नामानि ॥ धिपणा वृद्धिमाता च तथा गौरी च पूतना ॥ आयुर्दात्र्यो

भवंत्वेता अद्यवालस्यमेशिवाः ॥ पंचोपचारैः पूजयेत् ॥ सुवासिनीभोजनम् ॥ विप्रेभ्य
 श्रखाद्यतांबूलदक्षिणादिदद्यात् ॥ तेभ्य आशिषो गृहात्वा ॥ दशमेन्हविः सर्जनं कार्यम् ॥
 जननाशौचमध्ये प्रथमपष्ठदशमदिने पुदाने प्रातिग्रहे च न दोषः ॥ अन्नं तु निषिद्धम् ॥ अत्र
 पंचमपष्ठदिनयोः पुरुषाः शस्त्रहस्ताः स्त्रियश्च नृत्यगीतकारिण्यः अस्यां रात्रौ जा
 गरणं कुर्युः ॥ सूतिकागेहं सधूपाग्निदीपं शस्त्रमुशलांबुविभूतियुतं कार्यम् ॥ सर्पपांश्च सर्व
 तो विविकरेत् ॥ अन्यदपि यथाचारं कार्यम् ॥ विप्राश्च शांतिपाठं पठेयुः ॥ इति संस्कार
 भास्करपष्ठी पूजनम् ॥ अथ रात्रिर्वर्गः ॥ रात्रिर्वर्गो नाम शांतिपाठः ॥ तं च दशदि
 नं सूतिकासमीपे प्रदोषसमये जपेत् ॥ अद्य पू० तिथौ सकलारिष्टशांतिपूर्वकं सूति
 कावालकयोः आयुष्याभिवृद्धचर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शांतिपाठजपं करिष्ये इति संक
 ल्पः ॥ तत्रायं क्रमः ॥ गणानां त्वेति प्रथमं श्रीश्च ते तदन्तरम् ॥ ब्रह्मयज्ञानं प्रथम

मिदम्विष्णुस्तुत्र्यम्बकम् ॥ भूरसिभूमिप्रथममापोहिष्ठाततः परम् ॥ तेजोसिशुक्रमि
तिचवायोयेतेधृतं धृतम् ॥ २ ॥ नवग्रहाणामंत्राश्चदिवपालानांतथैवच ॥ आशुः शिशा
नमारभ्यमर्मार्ण्यंततः पठेत् ॥ ३ ॥ दिवस्परिसमारभ्यविवबुध्यायुषं जपेत् ॥ आ
नोभद्राः समारभ्यजनित्वांततः परम् ॥ ४ ॥ ऋचम्वचंसमारभ्यअतैतुशरदः शतात् ॥
रात्रिवर्गमिमं जाप्यं बालानां भयनाशनम् ॥ ५ ॥ ॥ इतिसंस्कारभारुकरैरात्रिवर्गक
मः समाप्तः ॥ अथनामकरणसंस्कारनिर्णयः ॥ एकादशाहेद्वादशाहेवाविप्रस्यना
मकर्म ॥ क्षत्रियाणां त्रयोदशेषोडशेवादिने ॥ वैश्यानां षोडशेर्विंशतितमेवादिने ॥
द्राविंशेमासतिवाशूद्राणाम् ॥ दशम्यामुत्थाप्येतिप्रसवादिनमारभ्यदशम्यारत्र्याम
तीतायामेकादशेहिसूतिकासुत्थाप्यस्नापयित्वा मातृपूजापूर्वकं नादीमुखश्राद्धं व्य
तिरिक्तं त्रीन्ब्राह्मणान्भोजयित्वापितानामकरेति ॥ तद्यथोक्तम् ॥ अत्रापितृगृहणाद

भवंतवेताअद्यवालस्यमेशिवाः ॥ पंचोपचारैः पूजयेत् ॥ सुवासिनीभोजनम् ॥ विप्रेभ्य
 अखाद्यतांबूलदक्षिणादिदद्यात् ॥ तेभ्य आशिर्पोगृहीत्वा ॥ दशमेन्हि विसर्जनं कार्यम् ॥
 जननाशौचमध्ये प्रथमपष्ठदशमदिने पुदाने प्रतिग्रहे च न दोषः ॥ अन्नं तु निषिद्धम् ॥ अत्र
 पंचमपष्ठदिनयोः पुरुषाः शस्त्रहस्ताः स्त्रियश्च नृत्यगीतकारिण्यः अस्यारान्नौजा
 गरणंकुर्युः ॥ सूतिकागेहंसधूपाग्निदीपं शस्त्रमुशलांबुविभूतियुतं कार्यम् ॥ सर्पपांश्च सर्व
 तो विविकिरेत् ॥ अन्यदपि यथाचारं कार्यम् ॥ विप्राश्च शांतिपाठं पठेयुः ॥ इति संस्कार
 भास्करे पष्ठा पूजनम् ॥ अथ रात्रि वर्गः ॥ रात्रि वर्गानामशांतिपाठः ॥ तंच दशदि
 नं सूतिकासमीपे प्रदोपसमये जपेत् ॥ अद्य पू० तिथौ सकलारिष्टशांतिपूर्वकं सूति
 कावालकयोः आयुष्याभिवृद्धचर्थं श्रीपरमेस्वरप्रीत्यर्थं शांतिपाठजपं करिष्ये इति संक
 ल्पः ॥ तत्रायंक्रमः ॥ गणानां त्वेति प्रथमं श्रीश्च ते तदनंतरम् ॥ ब्रह्मयज्ञानं प्रथम

मिदम्बिष्णुस्तुत्र्यम्बकम् ॥ भूरासभूमिप्रथममापोहिष्ठाततः परम् ॥ तेजोसिशुक्रमि
 तिचवाग्योयेतेधृतं धृतम् ॥ २ ॥ नवग्रहाणां मंत्राश्चादिकपालानां तथैव च ॥ आशुः शिशा
 नमारभ्य मर्माण्यंतंततः पठेत् ॥ ३ ॥ दिवस्परिसमारभ्य विवधुह्यायुषं जपेत् ॥ आ
 नो भद्राः समारभ्य जनित्वांतंततः परम् ॥ ४ ॥ ऋचम्वाचं समारभ्य अंतैतु शरदः शतात् ॥
 रात्रिवर्गमिमं जाप्यं बालानां भयनाशनम् ॥ ५ ॥ इति संस्कारभास्करे रात्रिवर्गक्र
 मः समाप्तः ॥ अथ नामकरणसंस्कारनिर्णयः ॥ एकादशाहेद्वादशाहे वा विप्रस्य ना
 मकर्म ॥ क्षत्रियाणां त्रयोदशेषोडशे वा दिने ॥ वैश्यानां षोडशे विंशति मेवादिने ॥
 द्वाविंशे मासंति वा शूद्राणाम् ॥ दशम्यामुत्थाप्येति प्रसवादिनमारभ्य दशम्यां रात्र्या म
 ताया मेकादशे ह्यसूतिका मुत्थाप्य स्नापयित्वा मातृपूजापूर्वकं नादीमुखश्राद्धव्य
 षे संकीर्त्तनीन् ब्राह्मणान् भोजयित्वा पितानामकरोति ॥ तद्यथोक्तम् ॥ अत्रापितृगृहणाद

॥ अत्रापिपितुर्नियमोवगम्यते ॥ अत्राप्यसन्निधौपितरिअन्यः कश्चित्कुलवृद्धःकरो
 ति ॥ तत्र ॥ कृष्णोर्नंतोऽच्युतश्चर्कवैकुण्ठोथजनार्दनः ॥ उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवस्त
 थाहरिः ॥ योगीशःपुण्डरीकाक्षोमासनानान्यनुक्रमात् ॥ अत्रयथाचारंचैत्रादिमा
 र्गशीर्षादिर्वाक्रमः ॥ तच्चत्रिपुररुपवाचिदेवतावाचिस्विष्टंवायुगमाक्षरंप्रतिष्ठाकामः ॥
 चतुरक्षरंब्रह्मवर्चसकामोनामकुर्यात् ॥ तच्चघोषवदादि ॥ घोषवंतिअक्षराणि ॥ गघडः ॥
 जज्ञज ॥ डटण ॥ दधन ॥ वभम ॥ नामादौ ॥ अंतःस्थायरलवाः नाम्नोमध्येभवं
 ति ॥ दीर्घावसानम् ॥ कृत्प्रत्ययांतम् ॥ नतद्धितांतम् ॥ कन्यकायास्तुअयुगमाक्षरम् ॥
 आकारांतम् ॥ तद्धितांतम् ॥ अत्रब्राह्मणस्यशर्मंतंनामकुर्यात् ॥ क्षत्रियस्यवर्मंतम् ॥ वै
 श्यस्यगुप्तांतम् ॥ शूद्रस्यदासांतम् ॥ नाक्षत्रनामानितुच्चचेचोलाश्विनीप्रोक्तेत्यादिज्यो
 तिर्ग्रयोक्तावकहडाचक्रानुसारेणाश्विन्यादिचतुश्चरणेषुचूडामणिश्चेदीशश्चोलेशोल

क्षमणइत्यादिकानिकुर्वति ॥ कातीयानांकृत्तिकोत्पन्नस्याग्निशर्मेतिनक्षत्रदेवतासंब
द्धनाक्षत्रं नामकुर्यात् ॥ नाक्षत्रनामैवाभिवादनीयंगुप्तंचामौजीबंधनात् मातापि
तरावेवजानीयाताम् ॥ व्यावहारिकं नामचतुर्थम् ॥ तच्चकवर्गादिषुतृतीयचतुर्थपंचमव
र्णहकारान्यतमवर्णाद्यावयवकम् । यरलवान्यतममध्यवर्णयुतमृलवर्णरहितं विसर्गा
तम् ॥ पित्रादिपुरुषत्रयान्यतमवाचकं शत्रुवाचकं भिन्नतद्धितप्रत्ययरहितंकृतप्रत्ययां
तं युग्माक्षरं पुंसामयुग्माक्षरं स्त्रीणां कार्यम् ॥ तद्यथा ॥ भक्ताइत्याबंतं देवतानाम् ॥
मासनामसु ॥ चक्रिणी ॥ वैकुण्ठी ॥ वासुदेवी ॥ एतानि त्रीणि ङीबंतानि ॥ हरिरि
त्यतन्नामकन्यापुत्रयोः समानम् ॥ शेषाण्यष्टौ ॥ जनार्दना ॥ उपेन्द्रा ॥ यज्ञपुरुषा
योगीशा ॥ पुंडरीकाक्षा ॥ कृष्णा ॥ अनंता ॥ अच्युता ॥ एतान्याबंतानि ज्ञेयानि
ति धर्मसिधौ ॥ एतन्नामकरणंकन्यायास्तु अयुजाक्षरमाकारांतं तद्धितप्रत्ययां

तंकार्यम् ॥ मासनामानितु ॥ श्रीलक्ष्मीः कमलापद्मासीतासत्याचरुक्मिणी ॥ मा
 धवीर्चदिरादेवीतुलसीजांववत्यपि ॥ एतानिमासनामानिकन्यायाःक्रमतोवदेत् ॥
 इतिखंडूभट्टपद्धतौ ॥ ॥ तच्चजन्मतएकादशेऽह्निवायथाचारंनियतदिनेनामकरणं
 कार्यम् । नियतकालेपिषष्ठिवैधृत्यव्यतीपातग्रहणसंक्रांत्यमावास्याश्राद्धदिनंचेत्ताहि
 नकार्यम् ॥ नियतकालेक्रियमाणेगुरुशुक्रास्तवाल्यवार्धक्यवक्रातिचारमलमासादिनि
 पेधोनास्ति ॥ नियतकालातिक्रमेतुज्योतिःशास्त्रोक्तशुभदिनेकार्यम् ॥ यदिकेनचित्प्र
 कारेणप्राप्तकालेजातकर्मनभवतितदाअनादिष्टप्रायाश्चित्तपूर्वकंनामकर्मकालेजात
 कर्मनामकर्मचसहैकतंत्रेणकार्यम् ॥ सकृदेवभवेच्छ्राद्धमित्याशयस्तुप्रसिद्धः ॥ ॥ अ
 थप्रयोगः ॥ तत्रायंक्रमःशिष्टाचारश्च ॥ नामारव्येमातृनांदीन्यजतिजननतोद्भादशै
 कादशेवाविप्रास्त्रीन्भोजयित्वाकृतमपिचभवेत्तद्धितनैवपुंसः ॥ तस्यादौघोषवंतोय

लवपुरतःशर्मवर्मेतिगुप्तेत्येतेविप्रादिवर्णास्त्रितयेषुअभिधानंत(१)मीवंतमस्याः ॥ १ ॥
ततःकुमारपितामंगलंस्नात्वाऽहतेवाससीपारिधायधृतमंगलतिलकःशुभासनैउपवि
श्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालकीर्तनातेअस्यशिशोःबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणा
युरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थनामकरणंकरिष्ये ॥ तत्रनिर्विघ्नार्थगणपतिपूज
नंस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनंदादीश्राद्धचकारिष्येइतिकृत्वा॥ अत्रपुण्याहवा
चनातिप्रजापतिःप्रीयतामितिवदेत् ॥ नामकरणेअधिकारार्थत्रोन्ब्राह्मणान्भोजयि
ष्ये ॥ अत्रशिष्टाचारप्राप्तंनामदेवतापूजनम् ॥ तद्यथा॥कांस्यपात्रेतंडुलान्प्रसार्यतडु
पारिसुवर्णशलाकयाकुलदेवताप्रयुक्तमादावमुकदेवताभक्तइतिनाम ॥ मासनाम ॥
नक्षत्रनाम ॥ व्यवहारनाम ॥ एवंनामचतुष्टयंलिखित्वा ॥ अस्यशिशोर्वन्हायु
लप्राप्त्यर्थनामदेवताप्रजनंकरिष्यइतिसंकल्पः ॥ मनोजूतिरितिप्रतिष्ठा ॥ श्रीश्चते

इतिमंत्रेणनामदेवताभ्योनमइतिपोडशोपचारैःसंपूज्य॥ततःदक्षिणतःमातुरुत्संगस्थ
 स्यशिशोर्दक्षिणकर्णेकथयति॥हेकुमारत्वंगणपतिभक्तोसि॥हेकुमारत्वंकुलदेव्याभ
 क्तोनाम्नामार्तडोसि॥हेकुमारत्वंमासनाम्नाकृष्णोसि॥हेकुमारत्वंनक्षत्रनाम्नाचूडाम
 णिरसि॥हेकुमारत्वंव्यवहारनाम्नारामचंद्रोसीति॥इतिकथयित्वा॥मनोज्ञूतिरिति
 मंत्रपठनातिर्विप्रैर्नामसुप्रतिष्ठितमितिवाचयित्वा॥ततोब्राह्मणानभिवादयेत्॥त
 द्यथा॥हेकुमारत्वंगणपतिभक्तोसिसर्वान्ब्राह्मणानभिवादय॥इत्युपांशुपितावदेत्
 आयुष्मान्भवसौम्यगणपतिभक्तः॥इतिद्विजाब्रूयुः॥हेकुमारत्वंमार्तडशर्माकुलदे
 व्याभक्तोसिसर्वान्ब्राह्मणान्॥आयु०मार्तडशर्मा॥हेकुमारत्वंमासनाम्नाकृष्णशर्मासि
 सर्वान्ब्रा०॥आयु०कृष्णशर्मा॥हेकुमारत्वंनक्षत्रनाम्नाचूडामणिशर्मासि स०
 ॥आयु०चूडामणिशर्मा॥हेकुमारत्वंव्यवहारनाम्नारामचंद्रशर्मासिस०॥आ

यु० रामचंद्रशर्मा ॥ ततो विप्राः वेदोसीति मंत्रेणाशिषं शिवे दद्मः ॥ ॐ वेदोसि
येन त्वेदं वेदं देवब्भ्यो वेदो भवस्तेन मह्यं वेदो भूयाः ॥ १ ॥ उपांशुलक्षणम् ॥
अभिवादननामिदमस्येत्यालोच्य चेतसा ॥ उपांशुनिर्दिशैच्चैतं नजानीयुः परे यथे
ति ॥ ॥ अथास्यायुष्यं करोति दक्षिणकर्णमभिधायाग्वागिति त्रिरथास्यना
मधेयं करोति वेदोसीति तदास्यैतद्ब्रह्म मेव नामस्यादथ दधिमधु घृतं सठं सृज्या नंतहि
तेन जातरूपेण प्राशयति ॥ अथास्यायुष्यं करोति दक्षिणकर्णे ॥ ॐ अग्निरायुष्मान्त्स
वनस्प० ॥ ॐ सोमऽआ० ओषधी० ॥ ॐ ब्रह्मऽआ० तद्ब्राह्म० ॥ ॐ देवाऽ
आयु० मृतै० ॥ ॐ ऋषयऽआ० व्रतै० ॥ ॐ पितरऽआ० स्वधा० ॥ ॐ यज्ञऽ
आ० न्तस्मदक्षिण० ॥ ॐ समुद्र आ० न्सप्तवं० ॥ ॐ त्र्यायुषश्म० ॥ १ ॥ इ

तिन्निः ॥ अथास्यदधिमधुघृतमेकीकृत्यप्राशयति ॥ ॐ भूर्स्त्वयिदधाम ॥ ॐ मु-
 वस्त्व० ॥ ॐ स्वस्त्वयि० ॥ ॐ भूर्भुवस्वःसर्व्व० ॥ अथैनमभिभृशति ॥ ॐ अहमा-
 भवपरशुर्भवाहिरण्यममृतम्भव ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतम् ॥ १ ॥ अ-
 थास्यमातरमभिमंत्रयते ॥ ॐ इडासिमै० ॥ १ ॥ अथैनंमातुःस्तनंप्रक्षाल्यप्रय-
 च्छति ॥ ॐ इमर्ठस्तनु० ॥ १ ॥ यस्तेस्तनःइतिऋभ्याम् ॥ ॐ तंवाऽएतमाहुःअ-
 तिपितावताभूरतिपितामहोवताभूः परमांवतकाष्ठांप्रापिश्रियायशसाब्रह्मवर्चसेनयऽ
 एवंविदोब्राह्मणस्यपुत्रोजायते ॥ १ ॥ ततःकर्तोदिवताभ्योब्राह्मणेभ्यश्चनत्वा ॥ इ-
 शंसंख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्वा तेभ्यआशिषोगृहीत्वा
 यांतुमातृगणाःसर्व्वइतिमातृणांविसर्जनमृकुमार्याअपिनामकरणममंत्रकंकार्यम् ॥ इ-
 तिसंस्कारभास्करेनामकरणम् ॥ ॐ आंदोलशयनेपुंसोद्वादशोदिवसःशुभः॥त्रयो

दशस्तुशय्यायां नक्षत्रविचारणा ॥ १ ॥ अत्रादिनेशु भकाले कुलदेवतां योगशायिनं
च संपूज्य स्मृतवान् त्वाचमात्रादि सुभगस्त्रीभिः अलंकृतं शिशुं गीतवाद्यघोषपुरःसरमा-
न्दोलेदक्षिणशिरसं निधापयेत् ॥ प्राप्तकाले कुयोगसरस्वोपजातकर्मवत्कार्यम् ॥ इत्यां
दोलारोहणम् ॥ एकत्रिंशद्दिने चैव पयःशंखेन पाययेत् ॥ अन्नप्राशन नक्षत्रे दिवसे वा
परेशुभे ॥ १ ॥ अत्रोक्तदिनेशु भकाले गणपतिं कुलदेवतां च संपूज्य गोक्षीरं शंखेन धात्री
मातादक्षिणशिरसं शिशुमंके निधाय आप्याय स्वतिमंत्रेण पाययेत् ॥ इति दुग्धपानम् ॥
अथ निष्क्रमण संस्कारः ॥ तच्च द्वादशे न्हि चतुर्थे मासे वा यात्रोक्तशुभदिने शुभकाले
कार्यम् ॥ तत्रायंक्रमः ॥ निष्क्रामस्तुर्यमासे भवति सुदिवसे मातृनां दीमुखं ततश्चक्षु
र्ऋक् प्रपाठैर्दशयति स विता जातपुत्रस्य नार्या ॥ कुर्यात्कन्यां विमंत्र्य ग्रहमखमथ वा केचि
दिच्छंति विप्रान् भोज्यं दानादि कृत्यं भवति विधिरयं सर्वसंस्कारमुख्यः ॥ १ ॥ शिशु

नासहमंगलंत्वाशुभासनेउपविश्य आचम्यप्राणानायम्यदेशकालकर्तनंतिम
 मास्यशिशोःआयुराभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थगृहान्निष्क्रमणं
 करिष्ये ॥ स्वास्तिवाचनादिमातृपूर्वकनां दीश्राद्धांतंकृत्वा ॥ अत्रपुण्याहवाचनां
 तेसविताप्रीयतामित्यूहः ॥ ततःपिताऽलंकृतंशिशुमातृगृहीतंसुशकुनेगृहान्निष्क्रम्य
 मूर्यादीक्षणंकारयेत् ॥ तत्रमंत्रः ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवाहितम्पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्ये
 मशुरदंशुतर्जनीमशुरदंशुतर्ज्जृण्यामशुरदंशुतम्प्रब्रवामशुरदंशुतमर्दनांस्या
 मशुरदंशुतम्भूर्यश्चशुरदंशुतात् ॥ १ ॥ देवतायतनेगच्छेत् ॥ गृहमागत्यसुवा
 सिनीभिर्निराज्यदशब्राह्मणान्भोजयिष्येइतिसंकल्पयेत् ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणां द
 त्वा ॥ तैराशिपोगृहीत्वा ॥ यांतुमातृगणाःसर्वेइतिमातृणांविसर्जनम् ॥ ॥ कुमारस्या

स्मिन्नेवदिनेरात्रौशुभवेलायांचंद्रदर्शनकार्यम् ॥ तद्यथा॥ चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशां
चवरुणस्यच ॥ निक्षेपार्थमिदंदद्वितेत्वारक्षंतुसर्वदा ॥ प्रमत्तंवाप्रसुप्तंवादिवारात्रम
थापिवा ॥ रक्षंतुसततंतेत्वां देवाःशक्रपुरोगमाः ॥ १ ॥ इतिसंस्कारभास्करेनिष्क्र
मणसंस्कारः ॥ अथभूम्युपवेशनम् ॥ पंचमेचतथामासेशिशुभूमौनिवेशयेत् ॥
तत्रसर्वग्रहाःशस्ताभौमोप्यत्रविशेषतः ॥ १ ॥ तच्चध्रुवमृदुलघुनक्षत्रादिज्योतिःशास्त्रो
क्तशुभादिनेपूर्वाणहस्वास्तिवाचनंकृत्वावारहंकूर्ममनंतंपृथ्वीचसंपूज्य ॥ ततोगोमयो
पलितभूमौरंगवल्लीमंडलंकृत्वातत्रद्रोणसमानंगोधूमराशिकृत्वा ॥ तत्रराशौमंगलग्नी
तवाद्यघोपपुरःसरमलंकृतांशिशुमुपवेशयेत् ॥ तत्रमंत्राः ॥ रक्षनंवसुधादेविसदासर्व
गतेशुभे ॥ आयुःप्रमाणंलिखितंनिक्षिपस्वहरिप्रिये॥ १ ॥ अचिरादायुषस्तस्ययेकेचि
त्परिपंथिनः ॥ जीवितारोग्यवित्तेषुनिर्दहस्वाचिरेणतान् ॥ २ ॥ धारिण्यशेषभूतानां

मातात्वमसिकामधुक् ॥ अजराचाप्रमेयाचसर्वभूतनमस्कृता ॥३॥चराचराणांभूता
नांप्रतिष्ठानाम्निधाह्यसि ॥ कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यताम् ॥४॥सुवासिनीभि
नीराज्य ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्वातराशिषोगृहात्वाधान्यराशिगुरवेदद्यात् ॥ एवंकु
मार्याअपि ॥ इतिभूम्युपवेशनम् ॥ अथान्नप्राशनम् ॥ षष्ठेमासेन्नप्राशनं ॥ तच्चज्योतिः
शास्त्रोक्तशुभदिनेकार्यं ॥ तत्रायंक्रमः ॥ अन्नप्राशोथनांदौश्रपयतिचचरुंपायसंचाथहु
त्वातत्राधाराज्यभागौद्वितयमथधृताद्वेदेवीतुवाजः ॥ प्राणाद्यासूंश्चतस्रश्चरुहुतिरथहु
नेतिस्वष्टकृद्भूमुवाद्याः सर्वास्ताविंशतिस्तुमुदितमथशिशुप्राशयेद्धंतहेम्ना ॥१॥ततः
पितासभार्यःशिशुनासहमंगलंस्नात्वाऽहतेवाससीपरिधायधृततिलकःशुभासनेचो
पविश्याचभ्यप्राणानायम्यदेशकालकीर्तनातिममास्यशिशोर्मातृगर्भांमंगलप्राशन
शुद्धचर्थमन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइंद्रियायुर्वलक्षणफलसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिब

हृणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमन्नप्राशनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तत्र निर्विघ्नार्थं गणपति
 पूजनं स्थास्ति पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नादीश्राद्धं च करिष्ये इति कृत्वा ॥ तत्र पुण्याह
 वाचनं तैत्तिरीयसंविताप्रीयतामिति वदेत् ॥ ततः स्थंडिले पंचभूसंस्कारपूर्वकं शुचिनामान
 मग्निं प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ ततो ब्रह्मोपवेशनादि ॥ आसादिते विशे
 षः ॥ [सर्वान्पङ्कसान्क्षारकटुतिक्तकषायमधुराम्लौल्लिह्य पेयचोष्य स्वाद्यं यवशाल्या
 दिनिर्मितं घृतादिपाचितमन्नं तैजसपात्रे धृतम् ॥ पुस्तकशस्त्रवस्त्रादिशिल्पं च विन्यसेत् ।
 पवित्रच्छेदनादि आज्यभागां तं कृत्वा नंतरमाज्येनाहुतिं द्रव्यम् ॥ तत्र मंत्रौ ॥ ॐ देवी वा
 चमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ॥ सानो मद्रुषमूर्जं दुहानाधेनुर्वागुरुमानु

पुसुष्टुतैतुस्वाहा ॥ १ ॥ इदंवाचेन० ॥ ॐ देवींवा० नुपसुष्टुतैतुस्वाहा ॥ ॐ बाजोनाऽ
 अद्यप्रसुवातिदानंवाजोदेवौरऽऋतुभिःकल्पयाति ॥ बाजोहिमासर्द्धवीरअजानु
 विश्वाऽआशुबाजर्जपतिर्जयेयठस्वाहा ॥ २ ॥ इदंवाचेवाजाय० ॥ ततःस्थालीपा
 केनाहुतिचतुष्टयम् ॥ ॐ प्राणेनान्नमशीयस्वा० इदंप्रा० ॥ ॐ अपानेनगंधान
 शीयस्वा० इदमपानाय० ॥ ॐ चक्षुषारूपाण्यशीयस्वा० इदंचक्षुषे० ॥ ॐ श्रोत्रे
 णयशीशीय० इदंश्रो० ॥ ततःस्थालीपाकेनस्विष्टकृत् ॥ ततोमहाव्याहृत्यादिनवा
 हुतयः ॥ ततःसंस्तवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतं होमशेषं समाप्य ॥ ततःस्थाल्या
 मासादितसर्वरसांश्चाल्यादीन्यन्नानिचआनीयएकस्मिन्पान्नेप्रत्येकमुद्धृत्यसक्कु
 देवप्राशयेद्धतेतिमंत्रेण ॥ ॐ हंत० ॥ हंतकारंमनुष्याइतिश्रुतेः ॥ ततोबालकंभूमौउ

पवेद्यतदग्रेपुस्तकशस्त्रवस्त्रादिशिल्पविन्यस्यजीविकापरीक्षांकुर्यात्॥ शिशुस्स्वेच्छ
याप्रथमंयत्स्पृशेत् तेनैवतस्यजीविकाभविष्यतीतिज्ञायेत् ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणां द
त्वातैराशिषीगृहीत्वादशब्राह्मणान्भोजयिष्येइतिसंकल्प्य मातृणामग्नेश्चविस्रज
नंकुर्यात् ॥ इतिसंस्का० भा० अन्नप्राशनम्॥ अथशौनकोक्तदत्तपुत्रप्रतिग्रहविधान
निर्णयः ॥ तत्रादौतिथ्यादिनिर्णयः ॥ ज्योतिषसारसंग्रहे ॥ हस्तादिपंचकभिप
ग्वसुपुण्यभेषुसूर्येचभौमगुरुभार्गववासरेषु ॥ रिक्ताविवर्जिततिथिष्वलिकुंभलग्नेसिंहे
वृषेभवतिदत्तपरिग्रहोयम् ॥ १ ॥ पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः ॥ तस्मा
त्पुत्रइतिप्रोक्तःपितृन्यःपातिसर्वतः॥इतिअयोध्याकांडेभरतंप्रातिरामवचनम् ॥ शौ
नकः ॥ अपुत्रोमृतपुत्रोवापुत्रार्थसमुपोष्यच ॥ वाससीकुंडलेदद्यादुष्णीषंचांगुली
यकम् ॥ १॥ अन्वाधानादियत्तंत्रकृत्वाज्योत्पवनादिकम्॥दातुःसमक्षंगत्वातुपुत्रंदे

निन्याचयेत् ॥ २ ॥ दानेसमर्थोदातास्मैयेयज्ञेनेतिपंचभिः ॥ देवस्यत्वैतिमंत्रेण
 स्नाभ्यांपरिगृह्यच ॥ ३ ॥ अंगादंगेत्यूचंजत्वाचात्रायशिशुमूर्धनि ॥ गृहमध्येत
 यचरंहुत्वाविधानतः ॥ ४ ॥ यस्त्वाहदेत्यूचान्वैवतुभ्यमग्नेऽऋचैकया ॥ सो
 दित्येताभिःप्रत्यूचंपंचभिस्तथा ॥ ५ ॥ स्विष्टकृतादिहोमंचकृत्वाशेषंसमाप
 वंधुभिःसहभुंजीतब्राह्मणांश्चविशेषतः ॥ ६ ॥ दत्तेकविशेषः ॥ पितुर्गोत्रे
 पुत्रःसंस्कृतःपृथिवीपते ॥ आचूडांतंनपुत्रःसपुत्रतांयातिचान्यतः ॥ ७ ॥ चू
 यनसंस्कारानिजगोत्रेणवैकृताः ॥ दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादासउच्यते ॥
 ॥ २ ॥ नत्वेकपुत्रिणोदह्युस्तथैवज्येष्ठपुत्रकमिति ॥ ब्राह्मणानांसपिंडिषुकर्तव्यःपुत्र
 संग्रहः ॥ सोदकोवासगोत्रोवाअन्यत्रतुनकारयेदिति ॥ ॥ कात्यायनः ॥ अत्रा
 तृवृद्धवयसोअसंपदत्तपालने ॥कुलस्योद्धरणार्थायग्राह्यांकन्यांविवाहयेदिति कन्या

दत्तकग्रहणेविशेषः ॥ ॥ स्त्रीशूद्रयोस्तुविशेषः ॥ पराशरेणशूद्रकर्तृकहोमोविप्रद्रा
रैवोक्तः ॥ तथापिब्राह्मणस्यशूद्रत्वबाधापत्तेः ॥ अतएवदातापौराणमंत्रपठेत् ॥ कु
लस्योद्धरणार्थायदेवान्निद्रिजसन्निधौ॥वंशविस्तरणार्थायप्रतिगृण्हामीमंसुतम्॥ १ ॥
कन्याविषयेउत्तरार्धभेदः ॥ अप्रजस्त्वनिवृत्त्यर्थकन्यासत्ताप्रगृह्यतामिति ॥ मूढन्य
वध्राणे ॥ अंगादंगानिसंभूतान्हृदयादीनिसर्वशः ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवश
तवत्सरान् ॥ १ ॥ इति ॥ होममंत्रः ॥ सोमोददद्र्धर्वायगंधर्वादददग्नये ॥ अनेन
अग्निनादत्तोयेनदत्तोमयाइममिति ॥ अथप्रयोगः ॥ पुण्येहनिसपत्नीकोयजमानः
शुभासनेउपविश्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालकीर्तनातिममअप्रजस्त्वप्रयुक्तपैतृक
ऋणापाकरणपुत्रामनरकत्राणद्वारावंशाभिवृद्धयर्थंसंततिविच्छेदजनितप्रत्यवायप
रिहारार्थंसनातनकुलधर्माणामुत्पत्तयेचसमस्तपितृणांशाश्वतब्रह्मलोकनिवासार्थ

स्वस्योद्धर्तुकामो हं स्वकुलाप्तावनवत्पुत्रवता समत्वासिद्धयर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शौ-
 नकोक्तं विधिना पुत्रप्रतिग्रहं करिष्ये ॥ कन्याविषये विशेषः ॥ अप्रजस्त्वनिरासार्थं मम
 समस्तपितृणां निरतिशयानंदवंशोद्धारकलोक्तफलावाप्तये श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमेत-
 त्कन्यायाः स्वकन्यारूपसत्ताकरणं करिष्ये इति संकल्पे ऊहः ॥ तत्र निर्विघ्नार्थं गणपति
 पूजनं स्वास्तिपुण्याहवाचनमाचार्यवरणं विष्णुपूजनं च करिष्ये इति कृत्वा विष्णुपू-
 जनं तु स्थंडिलात् प्राग्देशं महर्षिगौरित्यादिना कलशं संस्थाप्योपरि विष्णुपूजयेदिति ॥
 कुलदेवतागुरुं च संपूज्य नत्वा पुत्रप्रतिग्रहांगविहितमग्निप्रतिष्ठापनं हवनं च करिष्ये ॥
 एवं कन्यासत्ताकरणांगत्वेनेति ॥ तत्र स्थंडिले पंचभूसंस्कारपूर्वकं लौकिकाग्निं प्रति-
 ष्ठाप्य । ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनांतं कृत्वा ॥ तत आचार्येण स-
 ह दातुः समक्षं गच्छेत् ॥ आचार्यद्वारा याज्यां कारयेत् ॥ आचार्यो दातारं प्रत्येतस्मै

पुत्रं देहीति याच्ञां कुर्यात् ॥ दं दामीति दातावदेत् ॥ ततो दाता आचम्य प्राणानाथम्य
देशकालकीर्तनात् तव वंशाभिष्टुद्धये मम च पुत्रफलप्राप्तिकामः श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पु
त्रदानं करिष्ये ॥ कन्याविषये तु ॥ तव वंशोद्धारार्थं कन्यारूपसत्ता सिद्धयर्थं च कन्या
स्वसत्तानि वृत्तिपूर्वकं तुभ्यमेतत् कन्यानिवेदनं करिष्ये इति ऊहः ॥ तदंगविहितगणप
तिपूजनं करिष्ये इति कृत्वा ॥ ततो यथाशक्ति चंदनादिना प्रतिग्रहात्तारं संपूज्य दानमं
त्राः ॥ ॐ ज्येष्ठे नक्षत्रे क्षिणया समक्ता इंद्रस्य सख्यममृतत्वमानशम् ॥ तिभ्यो भद्रं मंगिरसो
वोऽअस्तु प्रतिगृभ्णीतमानवंसु मे धसः ॥ १ ॥ यऽउदायि निपतरो गोमयं वस्वतेनाभिन्दन्प
रिवत्सरवलम् ॥ दीर्घायुत्वमंगिरसो वोऽअस्तु प्रतिगृभ्णीतमानवंसु मे धसः ॥ २ ॥ य
ऋतेन सूर्यमारोहयन्दिदव्यप्रथयन्पृथिवीमातरं वि ॥ सुप्रजास्त्वमंगिरसो वोऽअस्तु प्र
तिगृभ्णीतमानवंसु मे धसः ॥ ३ ॥ अयन्नाभावदतिबलवोगहे देवपुत्रऋषयस्तुष्टुणा

तन ॥ सुब्रह्मण्यमंगिरसोवोअ० ॥ ४ ॥ ॐ विरूपासुऽदृष्टयुस्तऽद्विहं भिरिवपसः ॥
तेऽंगिरसःसुनवस्तेऽग्नेःपरिजज्ञिरे ॥ ५ ॥ इतिमंत्रपठनाति ॥ इमंपुत्रंतवपेतृकऋ
णापाकरणपुत्रामनरकोत्तारणार्थंवशाभिवृद्धयर्थमात्मनश्चमुक्तयेश्रीपरमेश्वरप्रीत
येतुभ्यमहंसंप्रददेनमम॥कन्याविपयेविशेषः॥ इमांकन्यांतवअप्रजस्त्वनिरासार्थत्व
यासहएकविंशतिपुरुषोद्धरणार्थमात्मनश्चमुक्तयेवंशोद्धारकल्पोक्तफलावाप्तयेश्रीप
रमेश्वरप्रीतयेआत्मसत्तानिवृत्तिपूर्वकंतुभ्यंकन्यारूपसत्तांसंप्रददेनममेति ॥ एतद्वा
नोदकंपुत्रविपयेप्रतिग्रहीतृहस्तेनिर्पिच्य ॥ कन्याविषयेप्रतिग्रहीतृसमीपेजलमध्ये
जलंक्षिपेदिति ॥प्रतिगृणहातुपुत्रंभवान्॥कन्यारूपसत्तांप्रतिगृणहातुभवान्॥ देवस्यत्वे
तिमंत्रेणहस्तद्वयेप्रतिगृणहार्मातिप्रतिगृह्यस्वांकैउपवेशयेत् ॥ ततअंगादंगादितिमं

त्रेणशिंशुमृद्ध्यभिजिघ्रेत् ॥ ॐ अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे ॥ आत्मावैपुत्र
 नामासिसर्जविशरदःशतम् ॥ १ ॥ ततोयुवासुवासादितिमेत्रणबालकायवस्त्रंपीरधायउ
 ष्णीपंवद्धाकुंडलादिभिरलंकृत्यकुंकुमादिनातिलंककृत्वाप्रावरणेनसंवेष्टयधृतच्छ-
 त्रंगीतनृत्यमंगलवाद्यपुरःसरंब्राह्मणैःस्वस्तिनंद्रेतिसुमंगलसूक्तं पठन्नरैस्तंवालंगृहे
 आनीयपुरंध्रीभिर्नीराजयेत् ॥ ततोग्रहीता हस्तौपादौचप्रक्षाल्यअग्नेःपश्चिमतःशुभा
 सनेउपविश्यस्वदक्षिणतःपत्नीपत्न्युत्संगेबालचोपवेश्य ॥ आचम्यप्राणानायम्यदेश
 कालकर्तनतिदत्तविधानांगहवनंकरिष्ये ॥ उपयमनकुशानादाययेत्यादिआज्यमा
 गांतंकृत्वा ॥ ततश्चरुमभिघार्यहोमः ॥ ॐ यस्त्वाहुदाकीरिणामन्यमानोमर्त्यमर्त्यो
 जोहंवीमि ॥ जातवेदायशौऽअस्मासुर्धोहिप्रजाभिरेग्नेऽअमृतत्वमस्यांस्वाहा ॥ १ ॥
 इदमग्नयेनमम ॥ ॐ यस्मैत्वंसुकृतंजातवेदऽउलोकमग्नेकृण्वःस्योनम् ॥ अश्विनंस

पुत्रिणींवीरवंतंगोमंतरयिन्नशतेस्वस्तिस्वाहा ॥ २ ॥ इदमग्रयेनमम ॥ कौस्तुभेतुमं
 न्नद्रयेनैकाहुतिःप्रदर्शितां ॥ ॐ तुभ्यमग्नेपर्यवहन्त्सूर्यार्वहतुनासुह ॥ पुनःपतिभ्यो
 जायांदाग्नेप्रजयांसुहस्वाहा ॥ १ ॥ इदंसूर्यासावित्र्यै० ॥ ॐ सोमोददद्गन्धर्वायंगन्ध
 र्वोददद्गन्धै ॥ रयिचपुत्राश्चांदादग्निर्मह्यमथोऽइमांस्वाहा ॥ २ ॥ इदंसूर्यासावित्र्यै
 न० ॥ ॐ इहैवस्तंमावियौष्टुविरुवमायुर्व्यश्नुतम् ॥ क्रीळंतौपुत्रैर्नष्टुभिर्मोदमानौस्वेगु
 हेस्वाहा ॥ ३ ॥ इदंसूर्यासावि० ॥ ॐ आर्नःप्रजाज्जनयतुप्रजापतिराजरसायसमन
 वत्वर्यमा ॥ अर्दुर्मंगलीःपतिलोकमाविशुशन्नोभवद्विपदेशंचतुष्पदस्वाहा ॥ ४ ॥ इ
 दंसूर्यासावित्र्यै० ॥ ॐ अघोरचक्षुरपतिघ्नाधिशिवापशुभ्यःसुमनाःसुवर्च्चाः ॥ वीरसु

हुंवर्कामास्योनाशन्नोभवद्विपदेशंचतुष्पदेस्वाहा ॥ ५ ॥ इदंसूर्यासावित्र्यै० ॥ ॐ इ
 मांत्वमिद्रमोद्धःसुपुत्रांसुभगांकृणु ॥ दशास्यांपुत्रानाधेहिपतिमेकादशंकृधिस्वाहा ॥
 ॥ ६ ॥ इदंसूर्यासावित्र्यैनमम ॥ ततोव्यस्तसमस्तव्याहतिभिरष्टाहुतीहुत्वा ॥
 उभाभ्यांस्विष्टकृत् ॥ ततोभूराद्यानवाहुतयः ॥ ततःसंस्त्रवप्राशनादिप्रणीताविमो
 कांतहोमशेषसमाप्य ॥ आचार्यायवस्त्रालंकारादिभिर्गथाविभवंपूजयित्वाधेनुंदद्या
 त् ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्त्वातैराशिपोगृहीत्वा ॥ सभोपविष्टानृगंधतांबूलादिभि
 स्तोपयेत् ॥ दशंब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ देवताग्निचविसृज्य ॥ कर्मणःसंपूर्णतांवाच

१ ब्राह्मणभोजनतिहोमपुरःसरपुत्रग्रहणंकार्यमिति कौस्तुभादिग्रंथाशयः ॥ तथापीदानंतिनशिष्टः प्रा
 गेवपुत्रप्रतिग्रहंकुर्वीति ॥

यित्वा ईश्वरार्पणं कुर्यात् ॥ बंधुसुहृद्भिः सह भुंजीत ॥ ततः स्वस्तिवाचनादिनां दीक्षां
 द्वातं कृत्वा जातकर्मादीन् संस्कारान् कुर्यात् ॥ अथ वाकृतजातकर्मादिषु चौलोपनय
 नादिकुर्यात् ॥ इति संस्कारभा० दत्तपुत्रप्रतिग्रहविधानम् ॥ ॥ अथांतरितसंस्कारे
 प्रायश्चित्तम् ॥ गर्भाधानादि चूडाकरणानि संस्कारकर्माणि नियतकालान्यभिहिता
 नि ॥ यदि देववशात् पुरुषापराधाद्वा दोषां निरयतस्य कालस्य अतिक्रमो भवति
 तदा प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ कात्यायनः ॥ आरभ्याधानमाचौलात्कालेतीति तु कर्म
 णाम् ॥ व्याहृत्याज्यं तु संस्कृत्य हुत्वा कर्म यथाक्रमम् ॥ व्यस्तैः समस्तैर्व्याहृत्या चत्वा
 रिपंचवारुणम् ॥ प्रतिसंस्कारलोपे तु हुत्वाज्येन पृथक् पृथगिति ॥ अन्यच्च ॥ एते ष्वैकै
 कलोपे तु पादकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ चूडाया अर्धकृच्छ्रं स्यादापदीत्येव मीरितम् ॥
 अनापदितु सर्वत्र द्विगुणं चरेत् ॥ लुप्तकर्मणि सर्वत्र प्रायश्चित्तं विधीयते ॥

प्रायश्चित्तेकृतेपश्चादुप्तकर्मसमाचरेत् ॥ इति ॥ अशक्तौगोदानं ॥ अथवागोनिष्कृत्य
 भूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानमिति । अथोपनयनदिनात्पूर्वेन्होवाचम्यप्राणानायम्य
 देशकालकर्तनति । अस्यकुमारस्यगर्भाधानादीनांवापुंसवनादीनांचूडाकर्णानां
 संस्काराणांकालातिपत्तिजनितप्रत्यवायपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रोक्त्यर्थमनादि
 ष्टप्रायश्चित्तहोमपूर्वकंगोदानंकरिष्ये ॥ स्थण्डिलेपंचभूसंस्कारपूर्वकंलौकिकाग्निप्रति
 ष्ठाप्य ॥ ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागतिप्रतिसंस्कारेआज्येनव्यस्तसमस्तव्याहतीश्चत
 स्रस्तत्त्वन्नोअग्नेइत्यादिपंचवारुणंहुत्वा ॥ ततोमहाव्याहृत्यादिस्विष्टकृदंतादशाहुतयः ॥
 ततःसंस्त्रवप्राशनंतंहोमशेषंसमाप्य ॥ गंचिदद्यात् ॥ अथवाकालातिपन्नसंस्कारप्रत्य
 वायपरिहारद्वारागोनिष्कृत्यभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यंदातुमहमुत्सृजे ॥ तेनश्रीकर्मो

१ चौलरूपोपनीत्यासहकरणेकुलधर्मप्राप्तत्वेकालातिपत्तिहोमंचौललोपप्रायश्चित्तंचनकार्यमितिधर्मसिधौ.

गदे० ॥ इत्यंतरितसंस्कारे प्रायश्चित्तं ॥ एवं कन्यायाश्च गर्भाधानादिचौलांताष्टसंस्कारा
 रातिक्रान्ता भवन्ति तदा अस्याः कन्यकाया इत्युहेन प्रायश्चित्तमनादिष्टहोमं च कुर्या
 त् ॥ अथ संक्षिप्तांतरितसंस्कारप्रयोगः ॥ यथा ॥ प्राङ्नामकरणाद्बालः प्रागन्नप्रा
 शनाच्छिशुः ॥ कुमारकस्तु विज्ञेयो यावन्मौजीनिबन्धनम् ॥ तदूर्ध्वब्रह्मचारी स्याद्वि
 सर्गाति तु स्नातकः ॥ कृते विवाहे विधिवद्गृहस्थाश्रमिणं वदेदिति ॥ सर्वांतरितसंस्कारे
 कुमारः परिकीर्तित इति ॥ गणशः क्रियमाणानां मातृणां पूजनं सकृत् ॥ सकृदेव भवे
 द्च्छाद्वहोममंत्राः पृथक् पृथगिति ॥ ततो यजमानः पत्नीकुमारसहित उपनयनदिना
 तपूर्वन्दिमंगलस्नात्वाऽहतेवाससीपरिधाय दृतमंगलतिलकः शुभासने उपविश्य ॥
 आचम्य प्राणानागम्य देशकालकर्तनंति अस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्भवै नो निबर्हणे
 न बीजकोत्पत्त्यतिशयमातृगर्भमंगलप्राशनशुद्धिपुरुषताज्ञानोदयते जइन्द्रियवला-

शुर्वचोभिव्यवहारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थगर्भाधानादीन्वापुंसवनादानन्नप्रा
 शनांतान्संस्कारानेकतंत्रेणाद्यतथाचोद्विजत्वासिद्ध्यावेदाध्ययनाधिकारसिद्धयर्थ
 श्वःकारिण्यमाणचौलोपनयनेब्रह्मवचस्त्वसिद्धयर्थवेदारंभचैकतंत्रेणकरिष्ये ॥ तदं
 गत्वेननिर्विघ्नार्थगणपतिपूजनंस्वस्तिवाचनादिनादीश्राद्धांतंकरिष्येइतिकृत्वाअर्थां
 तरितसंस्काराणामवश्यकर्तव्यानि ॥ॐपूपाभगइतिगर्भाधानं॥ॐहिरण्यगर्भोद्भूतः
 संभृतइत्येताभ्यांद्वाभ्यामृग्भ्यांपुंसवनम्॥ ॐ भूर्भुवःस्वरितिमहाव्याहृतिभिर्विनया
 मीतिसंमितः॥ॐभूस्त्वयिभुवस्त्वयिभूर्भुवःस्वःसर्वत्वयिदधामीतिमेधाज
 ननं॥ॐअग्निरायुष्मानित्यादित्र्यायुषकरणांतंजातकर्म ॥ श्रीकुलदेवता० अमुकदे

१ प्रायश्चित्तोक्तपश्चादतीतमपिकर्मवै । कार्यमित्येकआचार्यानेत्यन्येतुविपश्चितइतिवचनात् ॥जाता
 दिसंस्कारावृत्तिः कार्यनकार्याइतिपक्षद्वयमितिधर्मासंधौ ॥

वताभक्तमासनामनक्षत्रनामव्यवहारनामप्रतिष्ठाप्यवेदोसीत्याशिषमितिनामकर्म
 ॥ ॐ तच्चक्षुरितिनिष्क्रमणम् ॥ ॐ हन्त ॥ इतिमंत्रेणान्नप्राशनम् ॥ पुण्याहवाचनां
 तेमृत्युःसवितासवितासवितान्वैतेप्रीयंतामिति ॥ इत्यंतरितसंस्कारप्रयोगः ॥ ॥ अथ
 चूडाकरणसंस्कारः ॥ ॥ सांवत्सरिकस्यचूडाकरणम् ॥ संवत्सरोजातीयस्यसमां
 त्सरिकः ॥ सचाद्यसंवत्सरस्यांतिमेमासे ॥ तृतीयेवाप्रतिहते ॥ अथतृतीयसं
 वत्सरेअपूर्णेचूडाकरणंकुर्यात् ॥ यथामंगलंवासर्वेषाम् ॥ अथवायथाकुलाचा
 रंपंचमेद्वेवाउपनीत्यासहक्रियेततथाव्यवस्था ॥ उदगयनेशुक्लपक्षेगुरुशुक्रयो
 र्वात्यवार्द्धक्यास्तसमयाभावेअक्षयेअनधिकेचमासेज्योतिःशास्त्रोक्तप्रशस्ततिथि-
 वारलगेशुभेमुहूर्तेदिनेएवकार्यः नतुरात्रौ ॥ यदिगर्भाधानादिसंस्कारलोपस्तत्प्रा
 यश्चित्तंकालात्ययनिमित्तंप्रायश्चित्तहोमंचकृत्वाकार्यमिति ॥ प्रायश्चित्तप्रकारस्तुअं

तरितसंस्कारलोपप्रकरणेद्रष्टव्यः ॥ सुनोर्मातरिगर्भिण्यांचूडाकर्मनकारयेत् ॥ पंच
माब्दात्प्रागूर्ध्वतुगर्भिण्यामपिकारयेत् ॥ सहोपनीत्याकुयञ्चित्तदादोषोनविद्यते ॥
ज्वारितस्यचोलादिमंगलनकार्यम् ॥ मातरिरजस्वलायामपिनकार्यं ॥ विवाहव्रतञ्च
डामुमातायादिरजस्वला ॥ तस्याः शुद्धेः परंकार्यमंगलं मनुरब्रवीत् ॥ नांदीश्राद्धोत्ति
रंरजस्वलायां शांतिकृत्वाकार्यम् ॥ केचित्तुमुहूर्तातराभावेप्रारंभात्प्रागपिरजोदोषेश्री
पूजनादिविधिनाशांतिकृत्वाकार्यमित्याहुः ॥ मातुलपितृव्यादेः कर्तुः पत्न्यां रजस्व
लायामपिमंगलं नेति सिंधुः ॥ त्रिपुरुपात्मककुलेपणमासमध्ये मौंजीविवाहं रूपमंग
लोत्तरं मुंडनाख्यं चूडाकर्म दिनकार्यं ॥ संकटे तु अब्दभेदे कार्यम् ॥ चतुः पुरुषपर्यंतं कु
ले सपिंडीकरणमासिकश्राद्धांतं प्रेतकर्म समाप्तेः प्राक् चूडाकर्मोदिकमाभ्युदयिकं कर्म
नकार्यम् ॥ एकमातजयोरैकसंवत्सरे अपत्ययोर्द्वयोः समानसंस्कारौ न कार्यौ ॥ न सं

स्कारः समानः स्यान्मातृभेदे विधीयते ॥ प्रारंभोत्तरं सूतकप्राप्तौ कूष्मांडीभिर्ऋग्भिर्भुतं हुत्वा गां दत्त्वा चूडोपनयनोद्वहनादिकमाचरेत् ॥ चौलकर्मणि जातकर्मणि च भोजने सांतिपनकृच्छ्रप्रायश्चित्तम् ॥ अन्येषु संस्कारेषूपवासेन शुद्धिः ॥ चूडांताः सर्वे संस्काराः स्त्रीणाममंत्रकाः कार्याः ॥ होमस्तु समंत्रकः ॥ इदानीं शिष्टेषु स्त्रीणां चूडांतं संस्कारकरणं दृश्यते ॥ विवाहकाले चूडांतलोपप्रायश्चित्तमात्रं कुर्वति ॥ चौलोत्तरं मासत्रयपर्यंतं सपिंडः पिंडदानं तिलतर्पणं च न कार्यं ॥ महालये गयायां पित्रोः प्रत्यब्दश्राद्धे च पिंडदानादिकार्यम् ॥ इति धर्मसिंधौ ॥ इति चूडाकरणोपयोगी निर्णयः ॥ अथ क्रमः ॥ चौलं स्यात्त्र्येकवर्षाद्युदितमथ कुलान्मातरो बाह्यशालां त्रीन्विप्रान्भोज्य हुत्वामनुमितमुदकैश्चोदनं दक्षिणे प्राकृ ॥ त्र्येण्याशल्यो विनीय त्रिकुशतरुणकंधार्यक्षुरैः संकेशाच्छित्तोक्षणो गोमयेऽस्यादिति वदपरयोः केशमेवं नृपाब्दे ॥ १ ॥ अथ प्रयोगः ॥ त

त्रवहिःशालाभवति ॥ ज्योतिःशास्त्रोक्तेशुभमुहूर्तमाताकुमारमादायाप्लाव्याहतेवा
ससीपरिधाप्यांकआधायपश्चादग्रेरुपविशति ॥ तत्रसंकल्पः ॥ देशकालास्मृ०
अस्यकुमारस्यवीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणेनबलायुर्वर्चोभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वारा
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंचौलकमर्मकारिण्ये ॥ यदाउपनीत्यासहक्रियेततदासंकल्पस्तु
चूडोपनयनेकरिण्येएवमूहःकर्तव्यः ॥ तत्रनिर्विघ्नार्थगणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याह
वाचनमविघ्नपूजनंमंडपस्थापनंमातृकापूजनंवसोद्धारानांदीश्राद्धचकरिष्येइतिकृ
त्वा ॥ अत्रपुण्याहवाचनंतेप्रजापतिःप्रीयतामितिवदेत् ॥ चूडाकरणाधिकारार्थंत्री
न्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ ततोबहिःशालायांस्थंडिलेपंचभूसंस्कारान्कृत्वासभ्यना
म्नाग्नेःस्थापनं ॥ ततोब्रह्मोपवेशनादिपात्रासादने॥नात्रचरुः ॥ पात्रासादनानंतरमुप
कल्पनीयानि ॥ शीतोदकम् ॥ उष्णोदकम् ॥ नवनीतापिंडः ॥ घृतापिंडोदाधिपिंडोवा

द्वादशांगुलदीर्घात्र्येणीशलली ॥ साग्राणिद्वादशांगुलदीर्घाणिसप्तविंशतिःकुशतरु
 णानि ॥ ताम्रपरिष्कृतआयसक्षुरः ॥ आनडुहगोमयपिंडः ॥ नापितः ॥ वरश्चेति ॥
 पत्यलेवा ॥ पवित्रीकरणाद्याज्यभागानंतरंमहाव्याहृत्यादिप्राजापत्यंतानवाहु
 तयः ॥ तद्यथा ॥ ॐ प्रजापतयेस्वा० इदं प्र० ॥ ॐ इंद्रायस्वा० इदमि० ॐ अग्न
 येस्वा० इदम० ॥ ॐ सोमायस्वा० इदं सो० ॥ ॐ भूःस्वा० इदमग्न० ॥ ॐ भुवः
 स्वा० इदं वा० ॥ ॐ स्वःस्वा० इ० सूयाय ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० स्वाहा ॥ इदमग्नी
 वरुणाभ्यां न० ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० स्वा० इदमग्नीवरुणाभ्यां न० ॥ ॐ अयाश्चाग्ने०
 स्वा० ॥ इदमग्नये अयसे० ॥ ॐ येतेशतम्ब० ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विधेभ्यो
 देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न० ॥ ॐ उदुत्तमं० ॥ इदं वरुणाय आदितये० ॥ ॐ
 प्रजापतये स्वा० इदं प्रजाप० ॥ ततःस्विष्टकृत् ॥ ॐ अग्नयेस्विष्टकृते स्वा० इदम०

नरेकवारं कर्तव्यम् ॥ पश्चिमगोदाने अप्येवमेव कर्म करोति ॥ ॐ सवित्रा प्रसू ॥ १ ॥
इत्यनेन पश्चिमगोदाने उदनम् ॥ त्रेण्याशलल्या विनयनम् ॥ ॐ ओषधे त्रायस्वेति त्रि
कुशतरुणां तर्धानम् ॥ ॐ शिवो नामैतिलो हक्षुरग्रहणम् ॥ ॐ निवर्तयामीति सल्लग्नो कर
णम् ॥ छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ त्र्यायुषं जमदग्नौ रिति ॥ गोमया पिंडे प्रासनम् ॥ पुनः पश्चि
मगोदाने एवमेवापरं वारं द्वयं तूष्णीं कर्तव्यम् ॥ तत्प्रकारः ॥ उदनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकु
शतरुणां तर्धानम् ॥ सल्लग्नो करणम् ॥ छेदनम् ॥ गोमया पिंडे प्रासनं ॥ एवमुक्तेन प्रकारेण ॥
अथोत्तरगोदाने ॥ ॐ सवित्रा प्रसूता इति मंत्रेण उदनम् ॥ त्रेण्याशलल्या विनयनम् ॥
ॐ ओषधे त्रायस्वेति त्रिकुशतरुणां तर्धानम् ॥ शिवो नामैतिलो हक्षुरग्रहणम् ॥ ॐ नि
वर्तयामीति सल्लग्नो करणम् ॥ छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ येन भूरिश्चरा दिवं ज्योक् च पश्चा
द्धिः सूर्यम् ॥ तेन ते वपामि ब्रह्मणा जीवा तवे जीवनाय सुदलो कयायस्वस्तये ॥ १ ॥ इति

ननेमंत्रेण ॥ शिवोनामोतिलोहक्षुरमादाय ॥ ॐ शिवोनामासिस्वाधितिस्तोपितानम
 स्तेऽअस्तुमामाहिर्हसीः ॥ १ ॥ निवर्तयामीतिकेशकुशक्षुरसंलग्नीकरणम् ॥ ॐ निव
 र्तयाम्यायुपेन्नाद्यायप्रजननायरायस्पोषायसुप्रजस्त्वायसुवीर्याय ॥ १ ॥ छेदने
 मंत्रः ॥ ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसोमस्यराज्ञोवरुणस्यविद्वान् ॥ तेनब्रह्माणोवपते
 दमस्यायुष्यंजरदष्टिर्यथासम् ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणसंकेशानिकुशतरुणानिप्राच्छि
 द्यानडुहेगोमयापिण्डेप्रास्यत्युत्तरतः ॥ अग्रेरुत्तरतः गोमयापिण्डस्यस्थापनमितिगदा
 धरः ॥ ततस्तस्मिन्नेवदक्षिणगोदानेएवमेवापरंवारद्वयंतूर्णोक्तव्यम् ॥ एकद्रव्येक
 माधृतौसकृन्मंत्रवत्कर्मैतिकात्यायनः ॥ तत्प्रकारः ॥ उदनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुश
 तरुणांतर्धानम् ॥ सल्लग्निकरणम् ॥ छेदनम् ॥ गोमयापिण्डेप्रासनम् ॥ एवमुक्तेनप्रकरणपु

नरेकवारं कर्तव्यम् ॥ पश्चिमगोदाने अप्येवमेव कर्म करोति ॥ ॐ सवित्रा प्रसू ॥ १ ॥
इत्यनेन पश्चिमगोदाने उदनम् ॥ त्रेण्याशलल्या विनयनम् ॥ ॐ ओषधे त्रायस्वेति त्रि
कुशतरुणां तर्धानम् ॥ ॐ शिवो नाम तिलो हक्षुरग्रहणम् ॥ ॐ निवर्तयामीति संलुग्रीकर
णम् ॥ छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ त्र्यायुषं जमदग्नौ रिति ॥ गोमया पिंडे प्रासनम् ॥ पुनः पश्चि
मगोदाने एवमेवापरं वारं द्वयंतूष्णीं कर्तव्यम् ॥ तत्प्रकारः ॥ उदनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकु
शतरुणां तर्धानम् ॥ संलुग्रीकरणम् ॥ छेदनं ॥ गोमया पिंडे प्रासनं ॥ एवमुक्तेन प्रकारेण ॥
अथोत्तरगोदाने ॥ ॐ सवित्रा प्रसूता इति मंत्रेण उदनम् ॥ त्र्येण्याशलल्या विनयनम् ॥
ॐ ओषधे त्रायस्वेति त्रिकुशतरुणां तर्धानम् ॥ शिवो नाम तिलो हक्षुरग्रहणम् ॥ ॐ नि
वर्तयामीति संलुग्रीकरणम् ॥ छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ येन भूरिश्चरा दिवं ज्योक् च पश्चा
द्धिसूर्यम् ॥ तेन तेव पा मि ब्रह्मणा जीवा त वे जीवनाय मुद्गलोक्त्याय स्वस्तये ॥ १ ॥ इति

मंत्रेणच्छेदनंगोमयापिंडेप्रासनम् ॥ पुनरुत्तरगोदानेएवमेवापरमुक्तप्रकारेणवारद्वयं
तूष्णींकर्तव्यम् ॥ उंदनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणांतर्धानम् ॥ सल्लुग्रीकरणम् ॥ छेदन
मृगोमयापिंडेप्रासनम् ॥ ततस्त्रिःशुरेणशिरःप्रदक्षिणंपरिहरति ॥ ॐ यत्क्षुरेणमज्जायि
तासुपेशसावप्तावावपतिकेशाञ्छिन्धिशिरोमास्यायुःप्रमोषीः ॥ १ ॥ सकृन्मंत्रेण
द्विस्तूष्णींशिरसःसमंतात्क्षुरभ्रामणम् ॥ ततस्ताभिरद्भिःशिरःसमुंद्यनापितायक्षुरंप्रय
च्छति ॥ ॐ अक्षण्वंपरिवपइतिमंत्रेण ॥ सचनापितउदङ्मुखस्थितस्यकुमारस्यप्रा
कंसंस्थंप्राङ्मुखस्थितस्यउदकसंस्थंशिरोवपेत् ॥ यथामंगलंकेशशेषकरणमित्यस्या
यमर्थः ॥ कुलव्यवस्थयाशिखास्थापनम् ॥ केचित्पंचशिखाः ॥ केचिदेकशिखाः ॥
यस्ययथाप्रसिद्धिस्तस्यतथाशिखास्थापनम् ॥ यथा ॥ केशशेषंततःकुर्याद्द्विर्मन्गोत्रे
यथोचितम् ॥ कुर्वन्त्यन्येशिखामात्रंमंगलार्थमिहक्वचित् ॥ कांभोजानांवसिष्ठानांदक्षि

णेकारयेच्छिवाम् ॥ द्विभागेऽत्रिकश्यपानांमुंडाश्चभृगवोमताः ॥ पंचचूडाआंगिरस
 एकावाजसनेयिनामिति ॥ ततःसर्वान्केशान्गोमयपिंडवस्त्रादिनाविष्टयअनुगुप्तंकृ
 त्वागवांगोष्ठस्थापयेत् ॥ अथवापल्वलस्योदकांतोदकसमोपस्थापयेत् ॥ पल्वलं
 तडागः ॥ ततश्चूडाकरणसंस्कारकर्त्तास्वाचार्यायवरंददाति ॥ वरंगोनिष्क्रयम् ॥ स्मृ
 त्युक्तान्दशसंख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ यांतुदेवेतिमातृणांविसर्जनम् ॥ इति
 संस्कारभास्करेचूडाकरणम् ॥ स्पृष्टास्पृष्टेशातातपः ॥ बालस्याभ्युक्षणंप्रोक्तंशिशो
 राचमनंस्मृतम् ॥ रजस्वलादिसंस्पर्शस्नानमेवकुमारके ॥ १ ॥ ग्राहवल्क्यः ॥ चो
 डालादिपुसंस्पर्शसचैलंस्नानमाचरेत् ॥ तोयेनिमज्जनंविनाशुद्धिर्नास्तीतिनिश्चयः ॥
 ॥ २ ॥ इतिसंस्कार्यस्यस्पृष्टास्पृष्टविचारः ॥ अथकर्णवेधः ॥ सौवर्णीराजपु
 त्रस्यराजतीविप्रवैश्ययोः ॥ शुद्रस्यचायसीसूचीकर्त्तव्यासूर्यरंभ्रयुक् ॥ १ ॥ कर्ण

रंध्रेरवेदछायाप्रविशेदग्रजन्मनः ॥ स्त्रीणांयेथेच्छरंध्रंचकर्णभिरणधारेणैइति ॥ तच्च
 वर्षेर्तृतीयेपंचमेवाज्योतिःशास्त्रोक्तशुभमासेशुक्लपक्षेशुभदिनेशुभमुहूर्तकार्यम् ॥ कृ
 तमंगलस्नानअहतेवाससीपरिधायधृतमंगलतिलकःशुभासनेप्राङ्मुखउपविश्याच
 म्यप्राणानायम्यदेशकालकीर्तनातिअस्यकुमारस्यआयुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वा
 राश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंकर्णवेधंकरिष्ये ॥ तदंगत्वेननिर्विघ्नार्थंगणपतिपूजनंकरिष्ये
 इतिकृत्वा ॥ ततोगणेशसरस्वतीकुलदेवताब्रह्मविष्णुशिवान्नवग्रहल्लोकपालान्ब्राह्म
 णांश्चनत्वाकुमारंप्राङ्मुखंशुभासनेउपवेदय ॥ तद्धस्तेमधुरंदत्त्वा ॥ दक्षिणंकर्णमभि
 मंत्रयते ॥ ॐभद्रंकर्णेभिरितिमंत्रेण॥ ततोवामकर्णमभिमंत्रयते॥ ॐवक्षन्तीविदागंनी
 गन्तिकर्णमिप्रयुक्तंसखांयंपरिपस्वजानाः॥योपैवशुद्धैकेचितुताधिधन्वञ्ज्याऽद्वयर्क

समनेपुारयन्ति॥१॥ततःशिशोःकर्णवैधस्थलमारुत्तरसेनांकयित्वाथथाविभवसुवणा
दिस्त्रुच्यामंगलसूत्रोपेतयाकुशलसुभगस्त्रियाकर्णवैधयेत् ॥ कुमारस्यपूर्वदक्षिणक
र्ण॥कुमार्यास्तुपूर्ववामकर्णवैधयेत् ॥ यथाशक्तित्राह्मणान्भोजयेत् ॥ तेभ्यश्चदक्षिणां
दत्त्वातेभ्यश्चाशिपोगृहीत्वा ॥ सुवासिन्यैचकुंकुमतांबूलादिदस्त्वागणपतिर्विसृजेत् ॥
अथकर्णवैधनक्षत्रात्तृतीयनक्षत्रेकर्णक्षालनमुष्णोदकेनरोहणार्थंकार्यं ॥ रूढौचकर्णा
ग्रथाभरणधारणक्षमताभवतितथावर्धनीयौ॥पुंसःसूर्यरश्मिप्रवेशपर्यंतरंध्रवर्धयेत् ॥
स्त्रीणांयथेच्छम् ॥ इतिसंस्कारभास्करेकर्णवैधः ॥ ॥ जातकर्मादिचूडाकरणानि
संस्कारकर्माणिकुमार्यास्तुअमंत्रकाणिकार्याणि ॥ होमस्तुसमंत्रकः॥स्त्रीशूद्रयोस्तु
गर्भाधानादिविवाहानवनवसंस्काराः ॥ तत्रापिशूद्रस्यैकेवलपौराणविधिनाइतिहरि
हरभाष्येनिर्देशः ॥ यथा ॥ जातकर्मसमारभ्यस्त्रीणांचूडांतसर्वशः ॥ होमःसमंत्र

कः कार्यः संस्कारस्तु अमंत्रकः ॥ १ ॥ इति स्त्रीविषये ॥ शूद्रे तु प्रागुक्तम् ॥ अथ वर्धाप
 ननिर्णयः ॥ तच्च वर्षपर्यंतं प्रतिमासे जन्मतिथौ कार्यम् ॥ तदनंतरं प्रत्यब्दे जन्मतिथौ
 कार्यम् ॥ तिथिद्वैधेयत्रयजन्मक्षयोगः सातिथिग्राह्या ॥ दिनद्वये जन्मक्षयोगस्तत्त्वासत्त्व
 योरौदयिकी द्विमुहूर्ताधिकग्राह्या ॥ द्विमुहूर्तन्यूनचितपूर्वा ॥ जन्ममासे धिमाससत्त्वे
 शुद्धमासे कर्तव्यम् ॥ नत्वाधिके ॥ इदं वर्धापनं वाल्ये पित्रादिना कार्यम् ॥ पश्चात्तु स्वय
 मेवेति ॥ अथ प्रयोगः ॥ जन्मदिने कुमारपत्नी सहितो यजमानः मंगलं ज्ञात्वाऽहते
 वाससी अलंकारांश्च परीरधाथ धृतमंगलतिलकोमाता पित्रोर्गुर्वाचार्यकुलदेवताविप्रा
 श्च नमस्कृत्य गृहान्तरतः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य स्वदाक्षिणतः पत्नीं तद्दाक्षिणतः
 कुमारमुपवेश्य धृतपवित्रपाणि रचांतः प्राणानायम्य देशकालकर्तनांति अस्य कुमार
 स्य दीर्घायुः श्रीतेजोवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं मद्यजन्मदिने वर्धापनाख्यं कर्म

करिण्ये ॥ स्वयंकरणेममचर्दार्थायुस्तेजोवृद्धिद्वाराश्रीप० प्रीत्यर्थमद्यमदीयज
न्मदिनेवर्धापनाख्यं कर्म करिण्ये ॥ इतिसंकल्पः ॥ तत्रानिर्विघ्नार्थं गणपतिपूजनं
स्वस्तिपुण्याहवाचनं च करिण्ये इति कृत्वा ॥ ततः श्रीपण्यादिपीठपंक्तिरूपेणाक्षतपुं
जे पुदेवता आवाहयेत् ॥ तद्यथा ॥ ॐ गणपतये न० गणपतिमावाह० एवं सर्वत्र ॥
ॐ दुर्गायि० ॥ ॐ कुलदेवतायै० ॥ ॐ प्रजापतये० ॥ ॐ विष्णवे० ॥ ॐ महेश्व
राय० ॥ ॐ सूर्याय० ॥ ॐ सोमाय० ॥ ॐ भौमाय० ॥ ॐ बुधाय० ॥ ॐ
हस्पतये० ॥ ॐ शुक्राय० ॥ ॐ शनैश्चराय० ॥ ॐ राहवे० ॥ ॐ केतवे० ॥ ॐ
कालाय० ॥ ॐ युगाय० ॥ ॐ संवत्सराय० ॥ ॐ अयनाय० ॥ ॐ ऋतवे० ॥ ॐ मा
साय० ॥ ॐ पक्षाय० ॥ ॐ जन्मतिथये नमः ॥ ॐ जन्मक्षाय० ॥ ॐ जन्मयोगा
य० ॥ ॐ जन्मकरणाय नमः ॥ ॐ जन्मराशये० ॥ ॐ जन्मलग्नाय नमः ॥ ॐ शि

वायै०॥ॐसंभृत्यै०॥ॐप्रीत्यै०॥ॐसंतत्यै०॥ॐअनसूयायै०॥ॐक्षमायै०॥ॐ
 उपविष्टायै० ॥ ॐभद्रायै० ॥ ततःपंक्तिरूपेणाष्टदलानित्रीणिविरच्यतदुपरि
 पूर्णाफलेदेवताआवाहयेत् ॥ ॐपृष्टीदेव्यै० ॥ मार्कण्डेयाय० ॥ ॐजमदग्नये० ॥
 पुनस्तदग्रेपंक्तिरूपेणाक्षतपुंजेषु॥ अश्वत्थाम्नेनमः अश्वत्थामानमावाहयामि ॥ ए
 वंसर्वत्र ॥ ॐ वलये० ॥ ॐव्यासाय० ॥ ॐविभीषणाय० ॥ ॐकृपाचार्याय०॥
 ॐ परशुरामाय० ॥ ॐ कार्तिकेयाय० ॥ पुनःपंक्तिरूपेणाक्षतपुंजेषु ॥ ॐइष्टदे
 वतायै० ॥ स्थानदेवतायै० ॥ ॐवास्तुदेवतायै० ॥ ॐक्षेत्रपालाय० ॥ ॐ पृथि
 व्यै० ॥ ॐअद्भ्यः० ॥ ॐ तेजसे०॥ॐ वायवे०॥ ॐआकाशाय० ॥ सर्वासांसमं
 तात्प्रागादिदिक्षुवापंक्तिरूपेण ॥ ॐइंद्राय० ॥ ॐ अग्नये० ॥ ॐ यमाय० ॥ ॐ नि
 ऋतये० ॥ ॐ वरुणाय० ॥ ॐ वायवे० ॥ ॐ कुबेराय० ॥ ॐ ईशानाय० ॥ ॐ

ब्रह्मणे० ॥ ॐ अनंता० ॥ इत्यावाह्य ॥ मनोज्ञतिरितिप्रतिष्ठाप्य॥ आवोदेवैतिमंत्रेण
पोडशोपचारैः संपूज्य ॥ ॐ आवोदेवाऽसईमहेवामभ्रयत्यध्वरे ॥ आवोदेवासऽ
आशिपोयज्ञियासोहवामहे ॥ १ ॥ इतिमंत्रेण ॥ ॐ भूर्भुवः स्वःमार्कण्डेयाद्यावाहि
तदेवताभ्योनमःइत्यावाहनादिपोडशोपचारसमर्पणम् ॥ षष्ठ्यैदधिभक्तनैवेद्यम् ॥ अ
न्येभ्यःपायसादि ॥ प्रार्थना । जयदेविजगन्मातर्जगदानंदकारिणि ॥ प्रसीदमम
कल्याणिनमस्तेपष्टिदेवते ॥ १ ॥ आयुष्प्रदमहाभागसोमवंशसमुद्भव ॥ महातपो
निधिश्चेष्टमार्कण्डेयनमोस्तुते ॥ २ ॥ चिरंजीवोयथात्वंभोभविष्यामिमतथामुदे ॥ रू
पवान्वित्तवानायुःश्रियायुक्तंचमांकुरु ॥ ३ ॥ कर्तापिताचेत्ताहिंश्रियायुक्तंशिशुकुरुइ
ति ॥ मार्कण्डेयनमस्तेस्तुसप्तकल्पांतर्जीवन॥ आयुरारोग्यंमेदेहिप्रसीदभगवन्मुने॥

॥ १ ॥ कर्तापिताचिद्आयुरारोग्यंवालायदेहित्वंभगवन्मुनेइति॥ चिरंजीवोयथात्वं
 भोमुनीनांप्रवरोद्विज ॥ कुरुष्वमुनिशार्दूलतथाभांचिरंजीविनं ॥१॥कर्त्तापिताचिद् ॥
 वालंमेचिरंजीविनमिति ॥ जमदग्नेमहाभागमहातेजोमयोज्ज्वल ॥आयुरारोग्यसि
 द्धयर्थमस्माकंवरदोभव॥१॥ कर्तापिताचिद्वालायवरदोभव ॥ त्रैलोक्येयानिभूतानि
 स्थावराणिचराणिच ॥ ब्रह्मविष्णुशिवैःसाधरक्षांकुर्वंतुतानिमे ॥ १ ॥ प्रीयंतांदेव
 ताःसर्वाःपूजांगृह्णंतुतामम ॥ प्रयच्छंत्वायुरारोग्यंयशःसौख्यंचसर्वदा ॥ २ ॥ मं
 त्रन्यूनंक्रियान्यूनंद्रव्यन्यूनंमहामुने ॥ यदचिंतंमयादेवपरिपूर्णतदस्तुमे ॥ ३॥अ
 नयापूजयामाकंडेयाद्यावाहितदेवताःप्रीयंतां ॥ ततःपायसेनसर्वेभ्योभूतेभ्योनमइ
 तिवाल्लिदद्यात् ॥ क्वचित्स्थंडिलंपंचभूसंस्कारपूर्वकलौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्य ॥ ब्रह्मोप
 वेशनाद्याज्यभागांतंकृत्वा ॥ ततोघृताक्तिलैर्नाममंत्रेणपष्ठेदिवीमार्कंडेयजमदग्नी

नांप्रीत्यर्थमष्टाष्टसंख्ययाअन्वाहितदेवतानामैककयाहुत्यामहाव्याष्टाष्टावश-
तिसंख्ययाचजुहुयात् ॥ शेषेणास्विष्टकृत् ॥ ततोभूराधानवाहुतयआज्येन ॥ ततः
संस्त्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतंहोमशेषंसमाप्य ॥ दानानिदद्यात् ॥ तत्रादौसुव
र्णयुक्ततिलपात्रदानम् ॥ तिलाःकाश्यपसंभूतास्तिलाःपापहराःस्मृताः ॥ तिलकांचन
दानेनदीर्घायुष्यंददातुमे ॥ १ ॥ इदंतिलपात्रंसदक्षिणाकंदीर्घायुष्यप्राप्तिकामनया
मार्कण्डेयाद्यावाहितदेवताप्रीत्यर्थममुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ घृतपा
त्रदानम् ॥ आज्यतैजसमुद्दिष्टमाज्यंयज्ञेप्रतिष्ठितम् ॥ आज्यपात्रप्रदानेनदीर्घायुष्यं
कुरुष्वमे ॥ १ ॥ इदमाज्यपात्रंसदक्षिणाकंदीर्घायुःश्रीप्राप्तिकामनयाश्रीमार्कण्डेया
द्यावाहितदेवताप्रीत्यर्थममुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ गोदानमपिदद्यात् ॥
ततस्तिलशर्करायुतंपयःपिबेत् ॥ तत्रमंत्रः ॥ सतिलंशर्करामिश्रमंजल्यर्धमितंपयः ॥

मार्कण्डेयाद्रलंलब्ध्वापि वाम्यायुर्विवृद्धये ॥ २ ॥ इति मंत्रेण पिबेत् ॥ ब्राह्मणेभ्यो गं
धादिभिः संपूज्यतेभ्यश्च दक्षिणां दत्त्वा तैराशिषो गृहीत्वा आवाहित देवता अग्निं चाविस्मृ-
ज्य ॥ यथा शक्तिब्राह्मणान् भोजयित्वा ॥ यस्य स्मृत्येत्येति नत्वा ॥ सुहृद्रंधुभिः सह स्व
यं भुंजीतेति ॥ ग्रंथांतरे तु मातुरेव सुवासिन्याश्च हरिद्राकुंकुमपुष्पतांबूलादिभिः संपू-
ज्यताभ्यां च नीराज्य अनंतरं अक्षतपुंजे पुकुमुदां पृष्टीं देवीं जन्मक्षदेवतां कुलदेवतां च संपू-
ज्य ब्राह्मणान् संपूज्यतेभ्यश्चापूपपूरकापायसयुक्तानि कुमुदां दिदेवताप्रीतये पुत्रायु
विवर्धनार्थं यथा शक्तिवायनानि दद्यात् ॥ तेभ्यश्च दक्षिणां दत्त्वा तैराशिषो गृहीत्वा ॥ सुवा-
सिन्यै शिशवे च भोजनं दत्त्वा देवतां विस्मृज्य यस्य स्मृत्येत्येति न मेत् ॥ इति वधार्थपनप्रयोगः ॥
अथाक्षरलेखनारंभनिर्णयः ॥ मार्कण्डेयः ॥ पंचमे सप्तमे वाब्दे पूर्वस्यान्मौजिबंधना
त् ॥ तत्र चैवाक्षरारंभः कर्तव्यस्तु शुभे दिने इति ॥ पंचमे सप्तमे वा वर्षे अक्षरलेखनारंभ

उत्तरायणेकार्यः ॥ अत्रकुंभस्थःसूर्योवर्ज्यः ॥ शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चात्यत्रिकं
विना॥द्वितीयातृतीयापंचमीदशम्येकादशीद्वादशीत्रयोदश्यःश्रेष्ठाः॥अश्विनीमृगा
र्द्रापुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वात्यनुराधाश्रवणधनिष्ठाशततारकारवत्योभौमशनिभि
न्नवाराश्चशुभाः ॥ तत्रायंक्रमः ॥ संपूजयेद्गणाधीशंतथैवचसरस्वतीम् ॥ कुलदेवोतत
श्चैवपूजयेच्चद्वहस्पतिम् ॥ नारायणंमहालक्ष्मीगंधधूपादिभिस्तथा॥स्वविद्यासूत्रका
रांश्चस्वविद्यांचविशेषतः ॥ एतेपामेवदेवानांनमंत्रेणपूजनम् ॥ कृत्वाहोमं
स्वशाखोक्तमाधारंतंसमाचरेत् ॥ पूर्वोक्तदेवतानांचनाम्नातुहुयाद्घृतम् ॥ प्राङ्मु
खोगुरासीनःपश्चिमाभिमुखंशिशुम् ॥ कुर्यादक्षरसंस्कारलेखनंवाचनादिकम् ॥
राजत्यांपाटिकायांविप्रसार्यंकुंकुमादिकम् ॥ सुवर्णलेखनीयेनलिखेत्तत्राक्षराणिवै॥
नमोगणेशायतथासरस्वत्यैनमस्तथा ॥ नमःकुलदेवतायैश्रीगुरुभ्योनमस्त

था ॥ लक्ष्मीनारायणाभ्यांचलिखित्वापंचनामभिः ॥ ॐ नमःसिद्धामित्या
दिलेखयित्वाअनुक्रमात् ॥ एवंलिखित्वाआचार्यः शिशुहस्तेनपूजयेत् ॥
तथैवतेनसंलेख्यपुनास्त्रिर्वाचयेत्ततः ॥ आचार्यपूजयेत्पश्चाद्ब्रह्मालंकारभूषणैः ॥ त्रि
भिःप्रदक्षिणाकार्यादेवताश्चाथैवैगुरुं ॥ ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्यागंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥
तोषयेद्दक्षिणादिभिराशिपंपरिगृह्यच ॥ नीराजनंततःकुर्यात्सुवासिन्याःकरणच ॥
उष्णीपंगुरवेदद्याद्देवताग्निविसर्जयेदिति ॥ अथप्रयोगः ॥तत्रपंचमेवर्षेज्योतिःशास्त्रो
क्तउदगयनेगुरुशुक्रास्तरहितेशुभमासेशुक्रपक्षेशुभादिने सुमुहूर्तेयजमानः शिशुना
सहमंगलंज्वालाऽहतेवाससीपरिधायालंकृत्य धृतमंगलतिलकःशुभासनेउपविष्ट्या
चम्यप्राणानायम्यदेशकालकर्तनान्ते अस्यशिशोःलेखनवाचनादिविपुलविद्याज्ञान
प्राप्तयेविद्यारंभंकरिष्ये॥तत्रनिर्विघ्नार्थगणपतिपूजनंकरिष्येइतिकृत्वा ॥ ततस्तंडुला

पृदलेगणेशं सरस्वतीकुलदेवतां गुरुलक्ष्मीं नारायणं चावाह्य अक्षतपुंजेषु पांक्तिरूपेण ना
रदं पाणिनिपतंजलिं सांख्यं कात्यायनं पारस्करं यास्कं कर्पिजलं गोभिलं जैमिनिं विश्व
कर्माणमाचार्यं व्यासं चावाह्य ॥ सविद्यासूत्रं व्याकरणं भाष्यादिकं च संस्थाप्य ॥ ना
ममंत्रेण पोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ सर्वविद्येतत्त्वमाधारः स्मृतिज्ञानप्रदायके ॥
प्रसन्नावरदाभूत्वा देहि विद्यां स्मृतं त्रयश इति ॥ अनया पूजया आवाहितदेवताः प्रीयतां ॥
ततः स्थंडिले पंचभूसंस्कारपूर्वकं लौकिकं अग्निप्रतिष्ठाप्य संपूज्य ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मा
सनाद्याज्यभागान्तंकृत्वा ॥ आज्येनावाहितदेवतानामष्टाष्टसंख्याहुतीं हुत्वा ॥ ततो
महाव्याहृत्यादिस्विष्टकृदंतादशाहुतयः ॥ ततः संस्रवप्राशनं ॥ पवित्राभ्यां मार्जनं ॥
अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ प्रणीताविमोकः ॥ आपः शिवा इति मं
त्रेण विमोकजलेन मूर्धानमभिर्पिचयेत् ॥ एवं होमशेषं समाप्य ॥ ततो बालक आवाहितदे

वताअध्यापनगुरुंचनमस्कृत्य ॥ अध्यापनगुरोःसमीपेप्रत्यङ्मुखमुपविश्यरजता
दिपाटिकायांकुंकुमादिकंप्रसार्यतदुपरिसुवर्णशलाकया॥श्रीगणेशायनमः॥ श्रीसर
स्वत्यैनमः ॥ श्रीकुलेदेवतार्थैनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यांन
मः ॥ ॐ नमःसिद्धम् ॥ इत्यादिलेख्य ॥ पूजनमंत्रः॥ॐ पावुकानुंसरस्वतीवार्जैभि
र्वाजिनीवती ॥ युज्ञम्वष्टुधियार्बसुः ॥ १ ॥ ॐ लिखितसरस्वत्यैनमः ॥ इतिमंत्रेण
षोडशोपचारैःसंपूजयेत् ॥ गुरुःकुमारहस्तात्त्रिवारंलेखनवाचनादिकंकारयेत् ॥ अ
नंतरंकुमारःदेवताक्षरंगुरुंच त्रिःप्रदक्षिणीकृत्यगुरुंसंपूज्यतस्मैचोष्णीपंसमर्प्य नम
स्कृत्य। आचार्यगंगादिभिःसंपूज्यतस्मैअन्यब्राह्मणेभ्यश्चदक्षिणांदत्वातैराशिषोगृ
हीत्वा ॥ सुवासिन्याकुमारंनाराज्य । देवतार्ग्विसृज्य । अन्येभ्यस्तांबूलादिकंप्र

दापयेत् ॥ इति सं० भा० विद्यारंभविधिः ॥ ॥ अथोपनयनमुच्यते ॥ ॥ तत्रका
लः ॥ सूत्रम् ॥ अष्टवर्षब्राह्मणमुपनयेत् ॥ गर्भाष्टमेवावर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् ॥ एकाद
शवर्षराजन्यमुपनयेत् ॥ द्वादशवर्षवैश्यमुपनयेत् ॥ अत्रापिकालावधिश्च ॥ आ
षोडशाद्गर्भाद्ब्राह्मणस्यानतीतः कालो भवत्याद्वाविंशद्राजान्यस्याचतुर्विंशद्वैश्यस्य
ति ॥ यथामंगलवासर्वेषामुपनयनं कार्यम् ॥ यथामंगलशब्देन स्मृत्यन्तरोक्तं पंचवर्षा
दिकालाभिधानम् ॥ कैश्चित्तु ॥ उपनयनशब्देनोपनयनमेवाभिधीयते तदुक्तं ॥ उ
पनयनविषयं प्रयोजकव्यापारस्योपनायनशब्दवाच्यत्वाल्लक्षणायां मानाभावादि-
ति हेमाद्रिः ॥ अन्येतु आचार्यसमीपनयनार्थं गङ्गायत्र्युपदेशप्रदानं ॥ गायत्र्या ब्राह्म
णमसृजदिति श्रुतौ गायत्र्या ब्राह्मणमुपनयतीति कात्यायनस्मृतौ चोपनयनस्य गाय
त्र्युपदेशांगत्वदर्शनात् ॥ एवं चोपनयनपदं योगरूढं समिहशोदिपदस्यैवांगवाचिनोऽप्यु

पनयनपदस्य तत्संबन्धेन प्रधानसंज्ञात्वोपपत्तोरित्याहुः ॥ परेतुंपंकजपदस्यैव एकत्र
 यौगिकस्य रूढस्य च योगरूढपदवाच्यत्वात् ॥ अत्रतूपनयने योगस्य गायत्र्युपदेशे च
 रूढेऽथ सद्भावेनैकत्र विद्यमानत्वाभावाच्च योगरूढत्वमुपनयनपदस्य तेन समीपनयन
 स्यैव प्रधानत्वादित्याहुर्गृह्यमिति संस्काररत्नमालायां ॥ वसंते ब्राह्मणं ग्रीष्मे राजन्यं श
 रदिवैश्यमिति ॥ माघादिपंचमासेषु मेखलाबंधनं शिशोः ॥ ज्येष्ठमासे विशेषेण सर्व
 ज्येष्ठस्य वर्जयेत् ॥ ज्येष्ठमासेन ज्येष्ठस्य जन्ममासेन सर्वशः ॥ इति स्मृत्यन्तरे ॥ बृ
 त्तशते ॥ न जन्मधिष्ये न च जन्ममासेन जन्मकालीयादिने विदध्यात् ॥ ज्येष्ठेन मासि
 प्रथमस्य सूनोस्तथा सुताया अपि मंगलानि ॥ १ ॥ संग्रहे ॥ मिथुने संस्थिते भानौ ज्ये
 ष्ठमासो न दोषकृत् ॥ राजमार्तडे ॥ जातं दिनं दूषयते वसिष्ठो ह्यष्टौ च गार्गो नियतं दशा
 त्रिः ॥ जातस्य पक्षं किल भागुरिश्च शेषाः प्रशस्ताः खलु जन्ममासे ॥ जन्ममासतिथौ

भेचविपरीतदलेसति ॥ कार्यमंगलमित्याहुर्गर्गभागवशौनकाः ॥ संग्रहे ॥ जन्म
मासेनिपिद्वेपिदिनानिदशवर्जयेत् ॥ आरभ्यजन्मदिवसाच्छुभाः स्युस्तिथयोपराः ॥
जन्ममासेचजन्मर्क्षेनजन्मदिवसेपिच ॥ आद्यगर्भसुतस्याथदुहितुर्वाकरग्रहः इति ॥
करग्रहोविवाहः ॥ इतिरत्नमालायाम् ॥ तच्चोदगयनेज्योतिःशास्त्रोक्तशुभमासेशुक्लप
क्षेगुरुशुक्रास्तवात्यवार्धच्यार्धदिदोपरहितेप्रदोषानध्यायादितिथिरहितेदुष्टवासरक्ष
दुर्योगादिदोपरहितेशुभेदिनेसुलग्नेसुमुहूर्तकार्ये ॥ अथतिथ्यादि ॥ ज्योतिर्निबन्धनृसि
हः ॥ तृतीयापंचमीपष्ठीद्वितीयावापिसप्तमी ॥ पक्षयोरुभयोश्चैवविशेषेणसुपूजिताः ॥
धर्मकामौसितेपक्षेकृष्णेचप्रथमातथा ॥ कृष्णेत्रयोदशीकेचिदिच्छंतिमुनयस्तथा ॥
द्वादश्यैकादशीचैवमध्यमेचप्रचक्षतइति ॥ धर्मोदशमी ॥ कामस्त्रयोदशी ॥ सिते
शुक्लेपक्षधर्मकामौग्राह्यौ ॥ कृष्णेचैत्यत्रचकारः सितेपक्षेइत्यस्यानुकर्षणार्थः ॥ तेन

शुक्लप्रतिपदोपिग्रहणं ॥ केचिदाचार्याः कृष्णपक्षांतवर्तिनीमप्युपनयनेस्वीकुर्वन्ति ॥
 मध्यमेचेत्यत्रपक्षद्वयइतिज्ञेयम् ॥ टोडरानन्देवासिष्ठः ॥ नैमित्तिकमनध्यायंकृष्णे
 चप्रतिपद्दिनं ॥ मेखलाबंधनेशस्तंचौलेवदव्रतेषुचेति ॥ अयंचप्रतिपद्दिनविधिर्नैमि
 त्तिकानध्यायविधिश्चातीतकालस्यार्तस्यबटोरुपनयनविषयः ॥ प्रशस्ताप्रतिपत्कृष्णे
 कदाचिच्छुभगेविधौ ॥ चंद्रेवल्युतेलग्नवर्षाणामतिलंघनमितिव्यासोक्तेः ॥ एवम् ॥ चंद्रे
 बल्युतेलग्नाच्छुभभावेऽशुभेक्षिते ॥ चतुर्दशीप्रशंसंतिकुमारेवयसाधिकइति ॥ चतुर्दशी
 विधिरपि ॥ स्वाध्यायवियुजोधस्त्राः कृष्णप्रतिपदादयः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तैतुमेखला
 बंधनेमताइतिकालादर्शादिधृतवृद्धगार्ग्यवचनात्सर्वेर्षानैमित्तिकानध्यायानांकृष्ण
 प्रतिपदादिनित्यानध्यायानांचप्रायश्चित्तोपनयनपरतैवनापूर्वोपनयनपरता ॥ वियु
 जोविपमाः ॥ घस्त्रादिनानि ॥ स्वाध्यायवियुजोदिवसास्तृतीयापंचमीसप्तमीनवम्येका

दशीत्रयोदश्यंताः प्रायश्चित्तोपनयने उपयुज्यत इत्यर्थः ॥ अमावास्या तत्रापि निषिद्ध
व ॥ अमावास्या तु सर्वत्र निदिता शुभकर्मणातिवचनात् ॥ अपराह ॥ नष्टे चंद्रेऽष्टमे शुक्रे
निरंशे भास्करे तथा ॥ कर्तव्यं नोपनयनं नान्ध्याये गलग्रह इति ॥ निरंशस्वरूपं ज्योति
निबंधे ॥ राशेः प्रथमभागस्थो निरंशः सूर्य उच्यत इति ॥ अत्रिः ॥ पराजितेति नीचस्थे
नीचे शुक्रे गुरो तथा ॥ व्रतिनं यदि कुर्वीत स भवेद्देवजित इति राजमार्तडः ॥ नष्टे शुक्रे तथा
जीवे निरंशे चैव भास्करे ॥ उपनीतस्य शिष्यस्य जडत्वं मृत्युरेव चेति ॥ युगादिदिना
नध्यायानामपि प्रतिप्रसवमाह ॥ भरद्वाजः ॥ याचैत्रवे शाखसिता तृतीया माघस्य
सप्तम्यथ फाल्गुनस्य ॥ कृष्णे द्वितीयोपनये प्रशस्ता प्रोक्ता भरद्वाज मुनींद्रमुख्यैरिति ॥
अत्र चैत्रसिततृतीया माघशुक्लसप्तम्योर्मन्वाद्योः प्रतिप्रसवः ॥ मन्वादिपुतयोः स्मृत्य
र्थं सारपाठात् ॥ वैशाखतृतीया युगादेरपि ॥ मुहूर्ततत्वे ॥ त्रयोदश्यादि चतुष्कसप्त

म्यादित्रयंचतुर्थींचअष्टौगलग्रहास्त्याज्यागर्गस्यमतेतथापठति ॥ अत्राप्यपवादः ॥ षष्ठासप्तमीत्रयोदशीनांविनियोगोपन्यासेनदर्शितः ॥ अयंगलग्रहापवादोमूकाष्टुपनयनविषयइतिकंचित् ॥ स्मृत्यंतरे ॥ अनध्यायस्यपूर्वेहुरनध्यायात्पररेऽहनि ॥ व्रतारंभेविसर्गचविद्यारंभचवर्जयेदिति ॥ एतदपवादोद्वितीयासप्तमीत्रयोदशीनांविनियोगोपन्यासेनदर्शितः ॥ स्मृतिसारे ॥ सोपपदासूपनीतःपुनःसंस्कारमहतीति ॥ अयंचानिषेधोयजुर्वेदिनांनभवति ॥ वेदव्रतोपनयनेस्वाध्यायाध्ययनेतथा ॥ नदोपोयजुषांसोपपदास्वध्यापनेपिचेतिस्मृतिदर्पणेस्मृत्यंतरोक्तेरितिकंचित् ॥ महानिबंधेष्वदर्शनादिदंनिर्मूलंतेनतेषामपिनिषेधोस्त्येवेत्यन्ये ॥ ताश्चोक्तस्तत्रैव ॥ ज्येष्ठशुक्लद्वितीयातुआश्विनेदशमीसिता ॥ चतुर्थीद्वादशीमाघेएताःसोपपदाःस्मृताइति ॥ चतुर्थीद्वादशीमाघइत्यत्रसितेत्यनुषज्यते ॥ वासरानाहनारदः ॥ गरुडाक्रवधानांननमः

श्रेष्ठतमाःस्मृताः ॥ अधमःसोमवारस्तुसूर्यवारस्तुमध्यमः ॥ वारौमंदारयोर्वज्यौकृ
ष्णवज्यौनिशापतेः ॥ अस्तंगतस्यसौम्यस्यवारोवज्यौद्विजन्मनामिति ॥ मंदःश
निः ॥ आरोभीमः ॥ निशापतिश्चंद्रः ॥ सौम्योबुधः ॥ तथा ॥ सर्वपांजीविशुक्रज्ञवा
राः प्रोक्ताव्रतेशुभाः ॥ चंद्रार्कौमध्यमौज्ञेयौसोमबाहुजयोः कुजः ॥ शाखाधिपति
वारश्चशाखाधिपवलंतथा ॥ शाखाधिपतिलग्नचटुर्लभंत्रितयंत्रतेइति ॥ गुरुशुक्रौभौम
बुधावृग्वेदाद्यधिपाः स्मृताः ॥ सर्वपांत्राह्मणादीनाम् ॥ जीवोबृहस्पतिः ॥ ज्ञोबुधः ॥
बाहुजः क्षत्रियः ॥ बलंगोचराष्टवर्गादि ॥ शाखाधिपवलासंभवेदोषमप्याह म
दनरत्नेष्टद्विगार्ग्यः ॥ शाखाधिपेवल्लिनिर्केन्द्रगतेचमौजीबंधस्तदीयदिवसेषुशु
भायहस्तः ॥ अस्मिन्वलेनरहितेतुपुनर्द्विजानांस्यार्द्रासंकरइतिप्रवदंतितज्ज्ञाइति॥
तथा ॥ वर्णाधिपवलमप्यपेक्षते ॥ सदानुकूलेचैकस्मिन्वर्णेशेवलशालिनि ॥ ब्राह्मणा

देः प्रकुर्वीतकुमारं व्रतचारिणमिति पराशरोक्तेः ॥ पतीसितेज्यौ विप्राणां नृपाणां कुज
 भास्करो ॥ वैश्यानां शशभृत्सौम्याविति वर्णाधिपाः स्मृता इति तेन व्यवस्था प्रदर्श
 नाच्च ॥ मदनरत्ने राजमार्तडः ॥ पितुः सूर्यबलं श्रेष्ठं शाखावर्णेशयोर्वदोः ॥ सर्वेषां गुरु
 चंद्रक्षेत्रं श्रेष्ठं व्रतादिषु ॥ मौजीबंधे विवाहे च प्रतिष्ठायां विशेषत इति ॥ सर्वेषां मित्यने
 नयेपां नशाखाधिपो गुरुस्तेषामपि बहूनां तत्पितृणां च गुरुबलमावश्यकम् ॥ उभयोर
 लाभे वदोरावश्यकमिति ध्वन्यते ॥ संकटे चंद्रताराद्यभावेऽप्यधिकारायदानमुक्तं
 ज्योतिर्निबंधे ॥ चंद्रे च शंखलवणं च वारे दिने विरुद्धे त्वथ तंडुलांश्च ॥ धान्यं च दद्यात्क
 रणे तथा भेयो गे विरुद्धे कनकं च देयमिति ॥ दिनेति थौ ॥ नित्यकाले बटोर्गुरुबलाला
 भेशां त्यातत्कालः ॥ अनित्यकाले नैव मित्याहनारदः ॥ बालस्य बलहीनोऽपि शांत्या
 जीवो बलप्रदः ॥ यथोक्तवत्सरे कार्यमनुक्तनोपनायनमिति ॥ केषुचिद्बुद्धस्थानेषु स्थि

तेतु गुरैशांत्यापिनोपनयनाधिकारइत्याहवसिष्ठः ॥ बंधौतृतीयैरिपुराशिसंस्थइ
च्छंतिपूजांजनिगेव्ययस्थे ॥ पुरातनाअष्टमगेपिसूरैशांत्यापिनैवोपनयाधिकारइ
ति ॥ बंधुश्चतुर्थः ॥ रिपुराशिः षष्ठः ॥ जनिर्जन्मराशिः ॥ व्ययोद्वादशराशिः ॥ अ
तिसंकटेएतेष्वपिराशिपुपूजाहोमादेर्द्विगुणत्वादिद्वंद्विकल्पनयोपनयनंकार्यमेव न
तत्कृतसंवत्सरातिक्रमःकार्यः ॥ तस्माद्ग्रहेभ्यःकालत्वाद्वलीसंवत्सरोमतइतिवचना
त् ॥ राशिविशेषस्थस्यगुरोरष्टमाधिस্থानस्थितस्यापिनाधिकारप्रतिबंधकत्वमि
त्याहभरद्वाजः ॥ धनुर्मीनकुलीरस्थौजीवोजन्मांत्यमृत्युगः ॥ अतिसौख्यंवदोःकुर्याद्भि
सिष्टवचनयथेति ॥ कुलीरः कर्कः सचगुरोरुच्चस्थानम् ॥ यथाहुर्देवज्ञाः ॥ अजवृषभमृगां
गनाकुलीराज्ञपवणिजौचिदिवाकरादितुंगाइति ॥ अजोमेपः ॥ वृषभः प्रसिद्धोराशिः ॥
मृगोमकरः ॥ अंगनाकन्या ॥ कुलीरः कर्कः ॥ झषोमीनः ॥ वणिक्कृतुला ॥

दिवाकरादीनांसप्तानांग्रहाणांक्रमेणमेषादीनिसप्तोच्चस्थानानीत्यर्थः ॥ राजमार्त
 डः ॥ व्रतेजन्मत्रिकारिस्थोजीवोपीष्टोर्चनात्सकृत् ॥ शुभोतिकालेतुर्याष्टव्ययस्थो
 द्विगुणार्चनादिति ॥ द्विपंचसप्तनवैकादशस्थोगुरुः शुभफलप्रदः ॥ जन्मतृतीयषष्ठ
 दशमस्थानेषुपूजाहोमात्मकशांत्याशुभः ॥ चतुर्थाष्टमद्वादशस्थानेषुदुष्टफलः ॥ क
 र्कधनुर्मीनराशिषुचतुर्थादिस्थानेषुनदोषः ॥ अतिसंकटेचतुर्थद्वादशस्थोद्विगुणपूजा
 होमादिनाशुभः ॥ अष्टमस्तुत्रिगुणपूजाहोमादिनाशुभः ॥ केचिदनिष्टेवामवेधेशु
 भइत्याहुस्तत्रैतिराजमार्तडः ॥ अष्टमवर्षेपिमुख्यकालेगुरुबलाभावेपिमीनगतरवि
 ग्रुतचैत्रेवाशांत्याव्रतबंधः कार्यो नतुमुख्यकालातिक्रमः ॥ नित्यकालस्यबलीयस्त्वा
 दितिधर्मसिधौ ॥ नक्षत्राण्याहनारदः ॥ श्रेष्ठान्यर्कत्रयांत्येज्यचंद्रादित्युत्तराणि
 च ॥ विष्णुत्रयांश्चमित्राब्जयोनिभान्युपनायनेइति ॥ अर्कत्रयंहस्तचित्रास्वातयः ॥

अंत्यरेवती ॥ इज्यः तिष्यः ॥ चंद्रो मृगशिरः ॥ आदितिः पुनर्वसुः ॥ उत्तराशब्देन उ
त्तरात्रयम् ॥ विष्णुत्रयं श्रवणधनिष्ठाशतभिषजः ॥ अश्विनौ अश्विनी ॥ मित्रो नुरा
धा ॥ अब्जयोनिभरोहिणी नक्षत्रम् ॥ बृहस्पतिः ॥ त्रिषूत्तरेषुरोहिण्यां हस्ते मैत्रे च वा
सेवे ॥ त्वाष्ट्रसौम्यपुनर्वस्वोरुतमं ह्युपनायनमिति ॥ वेदविशेषेण नक्षत्रविशेषावधि
ज्योतिर्निबंधे ॥ मूले हस्तत्रयसार्पणेशैवेपूर्वात्रये तथा ॥ ऋग्वेदाध्यायिनां शस्तं मेखला
बंधनंबुधैः ॥ पुष्ये पुनर्वसौ पौष्णे हस्ते मैत्रे शशांकमे ॥ ध्रुवेषु च प्रशस्तं स्याद्यजुषां मौ
जिवंधनम् ॥ पुष्यवासवहस्तादिवाशिवविष्णुत्तरात्रयम् ॥ प्रशस्तं मेखलाबंधवटूनां साम
वेदिनां ॥ मृगमैत्राश्विनी हस्तरेवत्यादितिवासवं ॥ अथर्ववेदिनां शस्तो भगणायं त्रता
र्षणे इति ॥ सार्पमाइलेषा ॥ शैवमाद्रा ॥ पौष्णरेवती ॥ मैत्रमनुराधा ॥ शशांकमे
मृगशिरः ॥ ध्रुवाणि उत्तरात्रयरोहिणी च ॥ वासवं ज्येष्ठा ॥ अश्विनौ अश्विनी ॥ शिव

आर्द्रा ॥ विष्णुः श्रवणम् ॥ अदितिः पुनर्वसुः ॥ एषामसंभवे सारसमुच्चये ॥ मघाग्नेय
विशाखेन्द्रयाम्यंहित्वाचवारुणम् ॥ त्रैशस्तानि सर्वपांचिद्वेदोक्तं न लभ्यत इति ॥ अग्नि
यंकृत्तिका ॥ ऐंद्रज्येष्ठा ॥ याम्यं भरणी ॥ वारुणं शततारका ॥ तत्रापि पुन्रक्षत्राण्य
तिप्रशस्तानि ॥ विशेषेण पुन्रनामधेय इति गृह्योक्तं ॥ तानितु प्रागेवोक्तानि ॥ यस्तु ॥
ताराचंद्रानुकूले पुग्रहाब्दे पुशुभेऽपि ॥ पुनर्वसौ चोपनीतः पुनः संस्कारमऽहतीति राज
मातृडवचने पुनर्वसुनिपेधः सज्योतिर्विदप्रसिद्धो वसिष्ठादिसंहितास्वदर्शनात् ॥ हेमा
द्र्यादिमहानिबन्धेषु पुनर्वसुविधेरवप्रतीतिः दाक्षिणात्यसकलशिष्टानां पुनर्वसावुपनय
नानुष्ठानाचरणस्योपलभाच्च निमूलः ॥ समूलत्वेऽपि न यजुर्वेदथर्ववेदविषयः अनंतरो
दाहृतज्योतिर्निबन्धवचने यजुर्वेदथर्ववेदिनां तस्य विहितत्वात् ॥ योगेऽप्यवस्थामाह
श्रीपतिः ॥ सर्वैधृतिस्तु व्यतिपातनामा सर्वोऽप्यनिष्टः परिधस्य चार्धम् ॥ तिस्रस्तु योगे प्रथ

मेसवज्रेव्याधातसंज्ञेनवपंचशूले ॥ गंडेतिगंडेचषडेवनाढ्यःशुभेषुकार्येषुविवर्जनी
याइति ॥ प्रथमोयोगोविष्कंभः ॥ उक्तानन्यविषयेत्वाहबृहस्पतिः ॥ शिष्टाष्टाद
शयोगेषुप्रशस्तमुपनायनमिति ॥ करणव्यवस्थापितेनैवोक्ता ॥ बवादीनांतुपङ्क्त्या
दुपनायेसुपूजितम् ॥ शकुन्यादीनिविष्टिचवर्जयेच्चविशेषतइति ॥ दिनभागव्यवस्था
माहमनुः ॥ सर्वदेशेषुपूर्वाह्नेमुख्यंस्यादुपनायनम् ॥ मध्याह्नेमध्यमंप्रोक्तमपराह्णे
चगर्हितमिति ॥ उत्तरार्द्धेपिसर्वदेशेष्विवत्यनुपज्यते ॥ एवंव्यवस्थितेपिशुभकालेनि
मित्तविशेषेणानिपेधमाहगर्गः ॥ ग्रहेरवींद्रारवनिप्रक्रम्येकेतौमहोल्कापतनादिदो
षे ॥ व्रतेदशाहानिवदतितज्ज्ञास्त्रयोदशाहानिवदतिकेचिदिति ॥ वर्ज्यानीतिशेषः ॥
संकटेतुचंडेश्वरः ॥ दाहेदिशांचवधराप्रकंपेवज्रप्रपातेचविदारणेच ॥ केतौतथोल्कां
शुकणप्रतापेऽन्यहंनकुयांभ्रतमंगलानीति ॥ धर्मप्रकाशेगर्गः ॥ चंद्रसूर्योपरागेषुऽन्य

हंप्रागशुभं भवेत् ॥ सप्ताहमशुभं पश्चात्स्मृतं ग्रहणसूतकमिति ॥ एतच्चाधर्मासविषयं ॥
 सर्वग्रासेषु सप्ताहमधर्मासो दिनत्रयम् ॥ त्रिद्वयेकांगुलतो ग्रासे दिनमेकं विवर्जयेदित्यं
 गिरसा विशेषस्योक्तिः ॥ विस्तरतो दुष्टकालांस्तु विवाहप्रकरणे वक्ष्यामः ॥ एतेषु सूक्तेषु
 सूत्रोक्तो मुख्यकालः । स्मृत्युक्तस्तु संकटे मुख्यो विधिः ॥ स्वशास्त्रोक्त इतरः स्यात्तु सं
 कट इति वचनात् ॥ लल्लुः ॥ व्रतेन्हि पूर्वसंध्यायां वारिदोयदि गर्जति ॥ तद्दिने स्या
 दनध्यायो व्रतं तत्र विवर्जयेदिति ॥ व्रतेन्हि उपनयनदिवसे ॥ वारिदो म्रेधः ॥ तद्दिने
 व्रतदिने उपनयनदिन इति यावत् ॥ व्रतमुपनयनम् ॥ अत्र अनध्याये ॥ अनेन वचने
 न सर्वस्यैवोपनयनक्रिया कलापस्य निषेधे प्राप्ते ॥ नां दीश्राद्धोत्तरं वेदार्भरहितस्य सर्व
 स्योपनयनस्य कर्तव्यतोक्ता ज्योतिर्निबन्धे ॥ नां दीश्राद्धे कृते चेत्स्याद नध्यायस्त्वका
 लिः ॥ मौजीबन्धं तदा कुर्व्याद्वेदार्भं नकारयेदिति ॥ मृगादिविशाखांतव्यतिरेकेषु

ग्रहृष्टिगर्जनादिकंतदकालिकंतन्निमित्तोनध्यायोऽकालिकः ॥ सचनांदीश्राद्धोत्तरेच
तदामौजीबंधमुपनयनंकुर्यात् ॥ तत्रत्यवेदारंभमात्रंतुनैवकारयेदित्यर्थः ॥ नांदीश्रा
द्धकृतइतिवचनान्नांदीश्राद्धात्प्राग्वारिदगर्जनमौजीबंधोपिनभवति ॥ वेदारभंनकार
येदितिनिषेधस्तुयेषांसूत्रेवेदारभस्तिदिनएवविहितस्तत्परः ॥ सत्याषाढसूत्रानुसारि
भिरकालिकानध्यायेपिमौजीबंधएतस्माद्वचनात्कतंव्यएव ॥ वेदारंभस्त्वविहितत्वा
देवनभवति ॥ ननुगायत्र्यारंभेणैवसर्ववेदारंभोभवतिप्रयोगांतरलुक्तत्वात्गायत्र्युपदे
शात्मकारंभएवसर्ववेदारंभंनकारयेदित्यनेननिषेधइतिचेन्न ॥ तस्याथर्ववेदव्यतिरि
क्तसर्ववेदांतराध्यापनार्थकपुनरुपनयननिवृत्तिवोधनार्थत्वात् ॥ नचात्रकिंमानमिति
वाच्यं ॥ सर्वेभ्योवेदेभ्यःस्वसावित्र्यनूच्यतइतिहिब्राह्मणमितिधर्मसूत्रस्यअगृह्यमाण
विशेषत्वोदिकमेवोपनयनंसर्वार्थमितिन्यायः ॥ अस्मिन्नर्थेशाध्यायनब्राह्मणमेवपठित

॥ अथर्ववेदस्यतुष्ट्यगुपनयनं वचनात्कर्तव्यं ॥ तथा च तत्रैव श्रुतं नान्यत्र संस्कृतो भृग्वं
 गिरसो धीर्यतीति ॥ अन्यत्र अन्ये वेदार्थे ॥ भृग्वंगिरसो र्थवेद इत्युज्ज्वला कृद्वाख्याना
 स्य च मानत्वात् ॥ उपनयनारंभोत्तरं सूतके प्राप्ते विशेषः संग्रहे ॥ कूष्मांडीभिर्घृतं हु
 त्वा गांच दद्यात्पयस्विनीं ॥ चूडोपनयनोद्गाहप्रतिष्ठादिकमाचरेदिति संस्काररत्नमाला
 यां ॥ तच्चोदगयनेज्योतिःशास्त्रोक्तशुभमासे शुक्लपक्षे गुरुशुक्रास्तवाल्यवाद्ध्वक्यादिदो
 षरहिते प्रदोषानध्यायादिति थिरहिते दुष्टवासरक्षदुर्योगादिदोषरहिते शुभे दिने सुलग्ने
 सुमुहूर्ते कार्यम् ॥ माधवीये कालनिर्णये लग्नकालश्च ॥ प्राक्पालेऽद्विजातीनां व्रतबंधः प्रश
 स्यते ॥ व्रतोद्गाहे द्विजातीनामपराणहं विवर्जयेत् ॥ तत्कालः पितृकर्मणो मंगलेत्यशु
 भप्रदः ॥ रात्रौ निशीथात् परत आसुरः काल उच्यते ॥ तत्रैव पाणिग्रहणं सुलग्नेऽप्यशुभ
 प्रदमिति ॥ पाराशरस्मृतौ ॥ अनन्यगतिकत्वे तु गौणपक्षं समाचरेत् ॥ अन्यथा

स्वीकृतोदोपस्त्वनिष्टफलभागभवोदिति ॥ ॥ तत्राधिकारिच ॥ गार्ग्यः ॥ पितैवोप
नयेत्पुत्रंतदभावोपितुःपिता ॥ तदभावोपितुर्भ्रातातदभावोपितुःसोदरइति ॥ व्रतबंधकु
मारस्यविनापितुरनुज्ञया ॥ यःकरोतिद्विजोमोहान्नरकंप्रतिपद्यतेइति ॥ पितरिप्रोषि
तेप्रतेसंन्यस्तेपतितेथवा ॥ विनाज्ञयाप्युपनयेदन्यत्राधिकारिणःइति ॥ अथाचार्या
दिश्च ॥ ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ सगुरुयःकृपांकृत्वावेदमस्मैप्रयच्छति ॥ उपनीयदद
द्वेदमाचार्यःसउदाहृतः ॥ ॥ मनुः ॥ एकदेशंतुवेदस्यवेदांगान्यथवापुनः ॥ योध्या
पयतिवृत्त्यर्थमुपाध्यायःसउच्यते ॥ ॥ पारस्करः ॥ निषेकादीनिकर्माणियःक
रोतियथाविधि ॥ संभावयतिचान्नेनसविप्रोगुरुरुच्यते ॥ अग्न्याधेयंपाकयज्ञमग्निष्टो
मादिकान्मखान् ॥ यःकरोतिवृतोन्येनसद्विजोऽतिगुच्यतेइति ॥ ॥ उपाध्याया
दशाचार्यआचार्याणांशतंपिता ॥ सहस्रंतुपितुर्मातागौरवेणातिरिच्यतेइति ॥ अधि

कारसिद्धयेप्रायश्चित्तमाहवृद्धविष्णुः ॥ कृच्छ्रत्रयंचोपनेतात्रीन्कृच्छ्रांश्चबटुश्चरेत् ॥
 आचार्योदशसाहस्रांगायत्रीचजपेत्तथा ॥ बटुप्रायश्चित्तकारणम् ॥ प्रागुपनयनात्का
 मैराचारःकामवादिभिः ॥ लघुनादीन्यभक्ष्याणिऋतौस्त्रीस्पर्शनादिभिः ॥ ॥ मंड
 पश्च ॥ संग्रहे ॥ दशद्वादशहस्तोल्पोमध्यमोऽकमनून्मितः ॥ षोडशाष्टादशकरउ
 त्तमःपरिकीर्तितः ॥ युग्महस्तोविनिर्मायाविषमकरोनैवच ॥ चतुरस्रसमःकार्यःषो
 डशस्तंभसंयुतः ॥ चूडाषोडशभिर्युक्तःद्वात्रिंशद्भिःप्रचूडकः ॥ सप्तर्षिमते ॥ मङ्गले
 पुचसर्वेषुमंडपोगृहवामतः ॥ कार्यःषोडशहस्तोवाद्भ्यनहस्तोदशावधीति ॥ सार्धच
 त्वारिपंचैर्वासप्तहस्तसमुच्छ्रितः ॥ नारिकेलदलैर्वाह्यैर्दुकूलैर्वादिभिरंतरे ॥ छादये
 न्मंडपंसर्वचतुर्द्भारिविवर्जितमिति ॥ ॥ वेदीच ॥ वटोर्वेदीप्रकर्तव्याचतुरस्राचतुःक
 रा ॥ करोन्नतावटोर्हस्तैःपृष्ठेसोपानसंयुता ॥ १ ॥ प्रयोगदीपेत्तु ॥ आचार्यस्यपदै

पिण्डश्चतुर्भिरथवासमैः ॥ विस्तृताचतुरस्राचवटोर्वेदीकरोन्नता ॥ प्राकृपश्चिमायां
पदपट्टयुक्तमुदीचियाम्यानिपदानिपंच ॥ एवंविधाज्यौतिषरत्ननिर्मितावटोःशता
युमुनयावदंति ॥ आचार्यपदसंख्याकैर्वादिकांकारयेद्बुधः ॥ बटोर्निर्गमदक्षिण्यांवि
वाहेविपरीतकेति ॥ विवाहेश्रीधरीवेदीविंशत्यस्रसमन्विता ॥ चतुर्विंशत्यस्रयुतात्र
तेवेदीप्रकीर्तिता ॥ १ ॥ विवाहोपनयेवेदीएतेषुवज्रउच्यते ॥ तदग्रेकलशाकारामि
तियज्ञविदामतम् ॥ १ ॥ गृहान्निर्गमवामांगेवसोद्गाराश्चवेदिका ॥ कार्याविवाहेविद्व
द्भिर्मौजीनांगृहदक्षिणेइति ॥ १ ॥ गृह्यकारिकायाम् ॥ वेदिकुर्यात्स्वगेहस्यवामेमंड
पमंडिताम् ॥ हस्तोच्छ्रितांचतुर्हस्तांकन्यायाश्चत्रतेबटोः ॥ रत्नावल्याम् ॥ पश्चिमाभिमु
खंद्वारंयद्वाचेदुत्तरामुखं ॥ वेदिकातुतदाकार्यागृहान्निर्गमदक्षिणे ॥ निर्गमशब्देनगृहद्वा
रमुच्यते ॥ दक्षिणाभिमुखंद्वारंपूर्वाभिमुखमेववा ॥ वामभागेतदाकार्यात्रतेवेदीयथात

यम् ॥ एवंचनैर्ऋत्यांवेदीनभवतीतितात्पर्यार्थः ॥ विवाहोपनयेयज्ञेवेदंक्रियात्प्रयत्न
 तः ॥ वेदींविनायदाहोमःकर्मभ्रष्टोभिजायतेइति अश्वत्थामकारिकायाम् ॥ ऊखरेदु
 भगानारीशल्येचैवमृतप्रजा ॥ कोणवेधेह्यनापत्यंद्रारवेधेधनक्षयइति ॥ अथघटी
 यंत्रप्रकारमाह ॥ कालसाधनेयंत्रनिर्णयोयथा ॥ कालसाधनयंत्राणिबहूनिष्टथि
 वीतले ॥ तन्मध्येमंगलेमुख्यंघटीयंत्रप्रकीर्तितमितिसंस्कारकौमुद्याम् ॥ततःकुमार
 पितासुस्नातोधृताहृततिलकोहस्तप्रमाणोर्ध्वदीर्घताम्रपात्रंजलेनापूर्यधान्यराशौसं
 स्थाप्यतदग्रेगणपतिवरुणौसंपूज्यस्थापितजलपूर्णपात्रेअधोभागकुंभाधार्कृतिताम्र
 मयींदिशपलैस्तुलितांपडंगुलोच्छ्रितांद्रादशांगुलविस्तृतांघटीमहोरात्रषष्ठितमपूर्णप्र
 माणांकालसाधनार्थमार्तडमंडलाधौदयंवीक्ष्याक्षिपेत् ॥ तामेवास्तसमयेअवशेषार्ध
 विंवनिरीक्ष्यक्षिपेत् ॥ घटीगंधादिभिःसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ मुख्यात्वमसियंत्राणांब्र

ह्मणानिर्मिताघटी ॥ भवभावायबटवेकालसाधनकारणमिति ॥ प्रक्षिप्य घटीअ
ष्टदिशांमध्येयद्दिग्गतातत्प्रागादितःक्रमेणफलानि ॥ यथा ॥ प्रार्थितासाघटीतो
येयांदिशंप्रतिगच्छति ॥ पूर्वादिदिक्फलंचैवस्थितामध्येशुभप्रदा ॥ सुखंदुःखंतथा
मृत्युरोगीप्रियसुबुद्धिमान् ॥ वेदविद्यारतःश्रीमान्फलंपूर्वादिदिक्क्रमात् ॥ यदा
अनिष्टदिग्गताघटीपूर्णावातदाउपनयनानंतरंसुदिनेतिथिवारनक्षत्रलग्नादिवपतीनां
पूजनंतिथ्यादिदेवतानामुक्तमंत्रेणायुतजपंतद्दशांशतिलज्यैर्होमदानादिकंचकुर्वा
दितिघटीसूत्रे ॥ अथसंभाराः ॥ तत्रपरिधानवस्त्राणांसूत्रव्याख्या ॥ वासार्ठसि
शाणक्षौमाविकानिब्राह्मणक्षत्रियविशां त्रयाणांब्रह्मचारिणांक्रमेण ॥ शणत्वङ्
ग्रंशाणम् ॥ क्षौमंक्षुमाअतसीतद्विकारमयंपट्टकूलम् ॥ आविकमवेमपस्यरोमानिमि
तंनेपालकंचलम् ॥ सर्वेषांकार्पासंवा ॥ शुक्लमहतंवासोब्राह्मणस्य ॥ मांजिष्टंक्षत्रिय

स्य ॥ पीतवैद्यस्येति ॥ संस्काररत्नमालायाम् ॥ उत्तरीयंधर्मसूत्रे ॥ हारिणमैणयं
 वाकृष्णं ब्राह्मणस्य कृष्णं चेदनुपस्तीर्णासनशायीस्याद्रौरवराजन्यस्य वस्तांजिनैव
 इयस्याविकंसार्ववाणिकमिति ॥ हारिणं मृगस्तस्य विकारं हारिणं चर्म ॥ एणीमृगीतस्या
 विकार एणेयं तच्च कृष्णम् ॥ कृष्णं चेद्विभृतं न केवलं हारिणं तदा तस्मिन्नास्तीर्णेनासिते
 न च शयीतरुर्विदुमान्मृगः तस्य विकारो रौरवम् ॥ वस्तश्छागस्तस्याजिनम् ॥ अविहू
 र्णायुर्मपस्तस्य विकार आ विकंत तत्सर्वेषां वर्णानाम् ॥ तस्य हारिणादिभिर्विकल्पः ॥ कं
 वलोप्याविक एव सर्वेषामित्यर्थ इति व्याख्यातमुज्ज्वलाकृता ॥ प्रावरणपर्याप्तोत्तरीया
 जिनासंभवेशाकलः ॥ अखंडवात्रिखंडवाष्टाचत्वारिंशदंगुलम् ॥ चतुरंगुलविस्तीर्णं
 धारयेदजिनं सदेति ॥ खंडत्रयमानं स्मृत्यंतरे ॥ त्र्यंगुलं तु बहिर्लोमग्रद्रास्याच्चतुरंगु
 लम् ॥ अजिनंधारयेद्विप्रश्चतुर्विंशाष्टपांडशैरिति ॥ चतुर्विंशांगुल एकः ॥ अष्टांगुलो

द्वितीयः ॥ पौडशांगुलस्तृतीयः ॥ एवंत्रिभिःखडैरष्टाचत्वारिंशदंगुलपरिमंडलम
जिनंधार्यमित्यर्थः ॥ अत्रपरिपेचनार्थं किंचिदधिकंग्राह्यम् ॥ अन्यथा अष्टाचत्वारिं
शदंगुलमजिनंधार्यमित्यनेन विरोधापात्तिः ॥ अत्रांगुलानि संस्कार्यस्य ग्राह्याणि ॥ स्मृ
त्यर्थं सारं ॥ अहतं वस्त्रयुगमं च श्वेतरक्तमथापि वा ॥ काष्णरौरववास्तानि विप्रादिरजिना
नितु इति ॥ यथा ॥ अजिनं त्र्यंगुलं वापि चतुरंगुलं विस्तृतम् ॥ बहिःसरोमसंगृह्यधारये
दुपवीतवत् ॥ यथावर्णस्य वसनंतत्तत्सूत्रेण धारयेदिति ॥ गदाधरेण कापासमयमं
वरमीपद्मांतनवं श्वेतं नान्यधारितं प्रावारार्थं कल्पितम् ॥ मेखला ॥ मौंजी मेखलां त्रिवृ
त्तां ब्राह्मणस्य धनुर्ज्योर्ध्वं त्रिराजन्यस्याविमूत्रं वैश्यस्य इति ॥ मौंजीमुंजतृणनिर्मितां त्रि
वृत्तां त्रिगुणाम् ॥ धनुर्पोरज्जुर्ज्या ॥ आविसूत्रं अविलोममयारिज्जुः ॥ धर्मसूत्रेऽपि ॥ त्रि
वृन्मौंजी मेखला ब्राह्मणस्य शक्तिविषये शक्तासत्यां दक्षिणावृतानां ज्या राजन्यस्य मौं

जीवाऽयोमिश्राविसूत्रवैश्यस्यसैरीतामलीवेत्येकइति ॥ त्रिवृत्त्रिगुणा मुंजानांवि
 कारोमौजी एवंभूताब्राह्मणस्यमेखलाभवति ॥ साचशक्तिविषयेशक्तौसत्यांदक्षि
 णावृत्तानांकर्तव्या ॥ तद्धितार्थगुणभूतानामपिमुंजानामेताद्विशेषणम् ॥ ज्याधनुषोर
 ज्जुः ॥ अथवामौजीसाचायोमिश्राक्चित्कालायसेनबद्धा ॥ अविरेवाविराव्याःसू
 त्रमाविसूत्रमविलोममयोरिज्जुःसैरीसीरवाहयोक्त्ररज्जुः ॥तामलोवृक्षस्तस्यत्वचाग्र
 थितातामलीएवंभूतासावैश्यस्यमेखलेत्येकेआचार्यामन्यंतइतिव्याख्यातमुज्ज्वला
 कुता॥विशेषमाहमनुः ॥ त्रिवृन्मौजीसमादलक्षणाकार्याविप्रस्यमेखला॥क्षत्रियस्यतु
 मौर्वीज्यावैश्यस्यशणतांतवीतिसमानाक्चित्सूक्ष्मानक्चित्स्थूला किंताहिंसर्वतएव
 समा॥श्लक्ष्णांतुतनुत्वगुणयुक्तापरिधृष्टाच॥ज्याकदाचिच्चर्ममयीभवतिकदाचित्तृण
 मयीतत्रचर्ममयीव्यावृत्त्यर्थमौर्वीज्याविशेषणं॥ तयाधनुषोवतारितयाश्रोणिबंधःक

तव्यइति मेधातिथिः ॥ ज्यायां त्रिवृत्त्वादिगुणेन स्वरूपनाशप्रसंगात् ॥ शणतांतव्या
स्त्वस्त्येवेति ज्ञेयम् ॥ अनुकल्पमाहमनुः ॥ मुंजाभावे तु कर्तव्या कुशाश्मंतकवल्व
जैः ॥ त्रिवृताग्रिथैर्नैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वेति ॥ अत्रादिशब्दलोपो द्रष्टव्यः ॥ तेने
त्थं वाक्यं भवति ॥ मुंजाद्यभाव इति ॥ ग्रंथयश्च प्रवरसंख्यया ॥ एकप्रवरस्यैको ग्रांथिः ॥
त्रिप्रवरस्य त्रयः ॥ पञ्चप्रवरस्य पञ्चेति वृद्धाः ॥ इति संस्काररत्नमालायाम् ॥ कात्या
यनस्तु चतुर्हस्तादीर्घा मेखलाकार्या ॥ मौंजीरशना ब्राह्मणस्य ॥ धनुज्यारं राजन्यस्य ॥
मौर्वीविश्यस्य ॥ मुंज्यः शरः तत्त्वङ्ग्यौ ॥ धनुज्यो धनुर्गुणः ॥ मुंजाद्यभावे कुशाश्मं
तकवल्वजानां क्रमेण ब्राह्मणादीनाम् ॥ अश्मंतकवल्वजस्तत्त्वङ्मयी वाश्मंतकाख्य
वल्वजाख्यतृणमयीति भर्तृयज्ञव्याख्याने ॥ तां त्रिवलीकृतांबटोः कटिप्रदेशे प्रदक्षि
णवत्त्रिवेष्ट्य अनंतरं ग्रंथयस्त्रयः पञ्चवायथा प्रवरनियमेन कार्याः ॥ यज्ञोपवीतम् ॥

कार्पीसोनिर्मलः प्रोक्तः शुचिक्षेत्रसमुद्भवः ॥ तच्चात्रेसूत्रनिष्कासं संहतां गुलिमूलके ॥
 आविष्टचपणवत्यातत्रिगुणीकृत्ययत्नतः ॥ अधिप्रदक्षिणावृत्तं समं स्यान्नवसूत्रकम् ।
 तत्रिज्जप्रदक्षिणीकृत्य ब्रह्मग्रंथिः प्रदीयते ॥ पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विदते कटिम् ॥ स्त
 नादूर्ध्वमधो नाभ्यां तन्न धार्य कदाचन ॥ तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातिलंबनं चोच्छ्रितम् ॥ वि
 च्छिन्नं वाप्यधौतं वा भुक्तानि मितमुत्सृजेत् ॥ ब्रह्मचारिण एकं स्यात्स्नातस्यैद्रवहूनि
 वा ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वस्त्राभावे चतुर्थकमिति ॥ ॥ यज्ञोपवीतानि बहूनि चागुष्का
 मानिरत्नमालायां देवलः ॥ त्रीणि चत्वारि पंचाष्टौ गृहिणः स्युर्दशापि वेति ॥ ॥ दंडः ॥
 पालाशो ब्राह्मस्य दंडो वैल्वो राजन्यस्य औदुंबरौ वैश्यस्य ॥ सच अंगुष्ठमात्रस्थूलतरः
 अवक्रः साग्रः सत्वक्पादादिललाटांतिमकेशसंमितदीर्घो ब्राह्मणस्य ॥ विल्ववृक्षोद्भवो
 ललाटमूलसंमितो राजन्यस्य ॥ औदुंबरवृक्षोद्भवो दंडो ब्राह्मणसंमितो वैश्यस्येति ॥

उपनयनेमात्रासहभोजनमनुज्ञातंसंग्रहकारेण ॥ मात्रासहोपनयनेविवाहेभार्यया
सह ॥ अन्यत्रसहभुक्तिश्चेत्पातित्यंप्राप्नुयान्नरइति ॥ कृच्छ्रत्रयात्मकप्रायश्चित्ता
चरणोत्तरंकामचारकामवादकामभक्षणनिषेधप्रवृत्तोरिवनस्त्रियासहभुंजतीतिनिषेध
स्यापिप्रवृत्तत्वात्तस्यबाधोनेनक्रियते ॥ नचमात्रासहोपनयनइतिवचनादुपनयनम
ध्येग्रावन्तिभोजनानितेषुसर्वेष्वपिमातृसहितत्वमस्त्वितिवाच्यम् ॥ आचारसंवादेन
सूत्रोक्ताशनपर्यायिकभोजनएवैतस्यप्रवृत्तेरुचितेत्वनप्रधानोत्तरकालिकेसूत्रकृताकं
ठरवेणानुक्तेभोजनेमात्रासहेत्यस्याप्रवृत्तेः ॥ यत्तु ॥ मात्रासहैवभुंजीतऊर्ध्वमाता
रजस्वला ॥ व्रतबंधःप्रशस्तःस्यादित्याहभगवान्नयमइतिवचनतःभोजनात्प्राङ्मात
रिरजस्वलायांव्रतबंधो नभवतीतिकेचित् ॥ अन्येतुएतस्यवचनस्यैवमहानिबंधेष्वद
शनेननिर्मूलत्वात्कर्तव्यमेवेत्याहुः ॥ तदत्राचारानुरोधेनग्राह्यम् ॥ मातृभोजनानं

कारसिद्धयर्थं श्रीपरमेश्वरं प्रीत्यर्थं च लपनयनं श्रोवा अद्य करिष्ये ॥ यदा चैलिनसहल
पनयनं क्रियते तदा संकल्पे चौलोपनयनाख्ये कर्मणि अहं करिष्ये इत्यहः । तत्र निर्विघ्ना
र्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनमविघ्नपूजनं मंडपस्थापनं मातृकापूजनं वसो
ध्वारा आयुष्यमंत्रजपनादींश्चाहं च अद्य करिष्ये ॥ नां दीश्राद्धांतं कृत्वा ॥ अत्र पुण्याहवाच
नांति इन्द्रः प्रीयतामित्यहः कर्तव्यः ॥ यदा तद्दिने ग्रहयज्ञं करोति तदा ॥ अस्य कुमा
रस्य ग्रहानुकूलता सिद्धयर्थं ग्रहयज्ञं करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नार्थं गणपतिपूजनं स्व
स्तिपुण्याहवाचनमविघ्नपूजनं मंडपस्थापनं मातृकापूजनं वसोध्वारा आयुष्यमंत्रज
पनादींश्चाहं ब्रह्माचार्य ऋत्विग्वरणं दिग्गक्षणं पंचगव्यकरणं भूमिपूजनमग्निस्थापनं न
वग्रहस्थापनं रुद्रकलशस्थापनं चाद्य करिष्ये ॥ नां दीश्राद्धानंतरं यजमानेन वंशपात्रं
स्वयंगृहीत्वा अविघ्नगणपति कलशं भार्यया ग्राहयित्वा घंटादिवाद्यघोषेण सहितः सत्रा

ह्यणःस्वतिनऽद्रेत्यादिमंत्रान्वक्ष्यमाणार्थेना आप्याश्च पठन्सन्गृहमध्ये गत्वा प्रति
ष्ठापनदेशमुपलेपयित्वा तदुपरितंदुलान्नप्रक्षिप्यते पुतद्रंशपात्रम् ॥ नयं प्रजाम्मैपाहि श
र्कस्य पुशून्मैपाह्यर्थय्यपितुम्मैपाहि ॥ इति मंत्रेण प्रतिष्ठाप्य तत्रैवोत्तरतः कलशं भार्य
यानि धाप्य पंचोपचारैः संपूजयेत् ॥ अथवा देवस्याग्रे स्थापनीयम् ॥ तत्र मंत्रः ॥
ॐ अथैनाऽ आप्या नवतीभ्यामभिमुशतीदुमेवैतद्रुतः सिक्तमाप्यायते सौमिभ्यां प्रा
णौ वैसुमः प्राणन्तद्रुतसिद्धातितस्माद्रुतः सिक्तं प्राणमभिसम्भवति पूयेद्धयदुते प्राणा
त्सुम्भवेदुपौहैवात्र सुददोहाः प्राणौ वैसुमः प्राणः सुददोहाः ॥ १ ॥ ग्रहयज्ञं करो
ति चेत्तदा आचार्यवरणादिहोमशेषं समाप्य ॥ कृतस्य कर्मणः सांगता सिद्धयर्थ

नानानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्योगंगधादिनापूजयिष्ये ॥ तेभ्यश्चभूयसीं दक्षिणांदत्वा
 तैराशिपोगृह्णीयात् ॥ तत उपनयनदिनेकुमारपिताबहिःशालायांदेशकालकर्तनति
 उपनयनांगविहितमस्यकुमारस्यवपनंकरिष्ये ॥ कारयित्वा ॥ पुनः अस्यकुमारस्य उ
 पनयने अधिकारार्थत्रोन्वाह्मणान्भोजयिष्ये ॥ अनुच्छिष्टपाकेन ब्राह्मणत्रयभोजनम्
 तत्पंक्तौमुंडितशिराः सुस्नातः कुमारोभुंजीत ॥ भोजनानंतरं कुमारं स्नापयित्वा ॥ पुनः
 कुमारपिताबहिःशालायां विद्युपरिशुभासने उपविश्य अस्यकुमारस्योपनयनांगम्
 तमग्निप्रतिष्ठापनं करिष्ये ॥ विद्युपरिस्थंडिले पंचभूसंस्कारपूर्वकं समुद्रवनामाग्निं प्रति
 ष्ठाप्य ॥ ततो विटुं पयुस्तशिरसमलंकृतं वेद्यग्रे आचार्यसमीपमानयति ॥ वेद्याः सोपाने अ
 वस्थाप्य ॥ ततः सहृत्तयः स्ववर्णदृढपुरुषाः मध्यंतः पटंधारयेयुः ॥ दैवज्ञाः सुमंगलपद्यानि
 पठेयुः ॥ सुलग्ने सुसुहृते मनोजूतिरिति मंत्रमेवैव प्रतिष्ठा इति मंत्रमाचारात् द्विजाः पठेयुः

ॐ प्रतिष्ठेति पठित्वासुमुहूर्ते सुप्रतिष्ठितमस्ति त्वतिब्रूयुः ॥ अंतःपटमुदङ्निःसार्यं कुमार
माचार्यपादौ प्रणाम्य तद्दक्षिणतः पश्चाद्ग्रेरवस्थाप्य ॥ ततो ब्राह्मणाः प्रतिष्ठा मंत्रान् प
ठित्वा माणवकशिरसि अक्षतान्समर्पयेयुः ॥ तत्र मंत्रः ॥ ॐ मनोज्ञ तिज्जुषता माज्यं स्य बृ
हस्पतिर्यज्ञमि मन्तं नो त्वारिष्टं यज्ञं च स मिमन्दधातु ॥ विश्वे देवास इह मादयन्ता मौं इ प्र
तिष्ठ ॥ १ ब्राह्मणं ॥ मनोज्ञ तिज्जुषता माज्यस्येति मुनसा वा इदं सर्वमाप्तन्तं मनसैव त
त्सर्वमाप्नोति बृहस्पतिर्यज्ञमि मन्तं नो त्वारिष्टं यज्ञं च स मिमन्दधाति यद्विबुधं तत्सुन्द
धाति विश्वे देवास इह मादयन्ता मिति सर्ववै विश्वे देवासु वर्णवतत्सुन्दधाति स यदिका
मयेतन्नूयात्प्रतिष्ठेति ॥ १ ॥ एष वै प्रभूनामयज्ञो यत्र ते न यज्ञेन युजन्ते सर्वमेव प्रभूतम्भव

ति ॥ २ ॥ एष्वैधिभूनामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवाविभूतंभवति ॥ ३ ॥
 एष्वैव्यष्टिर्नामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवव्यष्टम्भवति ॥ ४ ॥ एष्वैविधृति
 तिर्नामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवाविधृतम्भवति ॥ ५ ॥ एष्वैव्याद्युत्तिर्नामय
 ज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवाव्याद्युत्तम्भवति ॥ ६ ॥ एषवाऽर्जस्वान्नामयज्ञोयत्रै
 तेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवव्यावृत्तम्भवति ॥ ७ ॥ एष्वैपयस्वान्नामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयज
 न्तेसुर्वमेवपयस्वद्भवति ॥ ८ ॥ एष्वैब्रह्मवर्चसीनामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तऽआब्राह्म
 णोब्रह्मवर्चसीजायते ॥ ९ ॥ एषवाऽतिव्याधीनामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तऽ
 आराजन्योतिव्याधीजायते ॥ १० ॥ एष्वैदीर्घोनामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तऽआदी

धीरण्युआयते ॥ ११ ॥ एषवैच्छासिनोमयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवकुसुमभव
ति ॥ १२ ॥ एषवैप्रतिष्ठानामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवप्रतिष्ठितमभवति ॥
॥ १३ ॥ ॐ प्रतिष्ठामुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ ब्रह्मवचसमीभव ॥ आब्रह्मान्नित्याशिषंदधुः ॥
ततःप्रेपद्मम् ॥ ब्रह्मचर्यमागामीतिब्रूहीत्याचार्योवदति ॥ ब्रह्मचर्यमागामीतिकुमा
रोब्रूयात् ॥ ब्रह्मचारीप्राङ्मुखस्तिष्ठन्ब्रह्मचर्यमागामीतिब्रूयादितिगदाधरादयः ॥ उ
दङ्मुखइतिरेणुदीक्षिताः ॥ ब्रह्मचार्यसानीतिब्रूहीत्याचार्योवदति ॥ ब्रह्मचारीअ
सानीतिबहुब्रूयात् ॥ अथाचार्योमाणवकस्यकटिसूत्रंबद्धाकौपीनपरिधापयति ॥
ॐ येनेन्द्रायबृहस्पतिर्वासःपर्यदधादमृतं ॥ तेनत्वापरिदधाम्यायुषेर्दीर्घायुत्वायबला
यवर्चसे ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ आचमनम् ॥ ततआचार्योमाणवकस्यकटिप्रदेशे

मेखलांप्रदक्षिणं त्रिर्बेष्टयित्वा यथोक्तलक्षणां यथा प्रवरग्रंथियुता विधाति ॥ ॐ इयन्दुरु
 क्तम्परिवाधमानावर्णम्पवित्रम्पुनतीमऽआगात् ॥ प्राणापानाभ्याम्बलमाददानास्व
 सादेवीसुभगामेखलेयम् ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ आचमनं ॥ अत्रावसरयज्ञोपवीतदाना
 नि ॥ बटुः पूर्वोच्चारितद्विजत्वसिद्धिवेदाध्ययनाधिकारार्थं श्रौतस्मार्तकर्मोधिकारसि
 द्धयर्थं यज्ञोपवीतधारणाधिकारार्थं श्रीसवितृसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं नानानामगोत्रेभ्यो
 ब्राह्मणेभ्यः यथाशक्त्या यज्ञोपवीतदानानि कारिष्ये इति संकल्पः ॥ इदं यज्ञोपवीतं सफलं
 दक्षिणासहितममुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ इत्याचारः ॥ अथाचार्यो यज्ञो
 पवीतमभिमंत्रयेत् ॥ तत्प्रकारः ॥ आपो हि ष्ठेति तिसृभिर्ऋग्भिर्पुनर्वीतं प्रक्षाल्य ॥ ब्रह्म
 यज्ञानं ॥ इदं विष्णुं ॥ नमस्ते रुद्रं ॥ इति तिसृभिर्ऋग्भिर्पुनर्वीतं अंगुष्ठं भ्रामयेत् ॥
 पनस्तथैव न वतंतु पुदेवताः विन्यसेत् ॥ तद्यथा ॥ ओंकारं प्रथमतस्तौ न्यसामि ॥ अनेन प्रका

रेणाग्रेऽष्टसु ॥ ॐकारश्चाऽग्निर्नागाश्चसोमइंद्रःप्रजापतिः ॥ वायुःसूर्योविश्वेदेवाइ
त्येतेनवतंतवः ॥ १ ॥ ॐ उपयामगृहीतोसिसावित्रोसिचनोधाश्चनोधाऽअसिचनो
मयिंधेहि ॥ जिन्वयज्ञजिन्वयज्ञपतिम्भगायदुवायत्वासवित्रे ॥ १ ॥ इतिसूर्या
यप्रदर्शयेत् ॥ ततउपवीतंकरसंपुटेनिधायदशगायत्र्याभिमंत्रयेत् ॥ ॐ तत्संवि
तु० ॥ १ ॥ ततोमाणवकोमंत्रपठन्द्क्षिणहस्तेनोर्ध्वकृतेनदक्षिणकरमध्येयज्ञोपवी
तंप्राक्षिप्यवामेनवामस्कंधेधारयेत् ॥ ॐ यज्ञोपवीतम्परमम्पवित्रम्प्रजापतयेत्सह
जम्पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्र्यम्प्रतिमुञ्चशुभ्रंयज्ञोपवीतम्बलमस्तुतेजः ॥ १ ॥ यज्ञो
पवीतमसियज्ञस्यत्वायज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥ २ ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ आचम्य ॥
ततः कार्पासमहतवासःप्रावारमुपवीतवत्प्रयच्छति ॥ ॐ युवासुवासाः पारि० ॥ १ ॥

अथाजिनंप्रयच्छति ॥ ॐ मित्रस्यचक्षुर्धरुणम्बलीयस्तेजोयशस्विस्थविरुठंसमिद्ध
 म् ॥ अनाहनस्यम्बसनाशरीणुपरीदम्बाज्यजिनन्दधेहम् ॥ १ ॥ इतिमाणवकस्य
 मंत्रपाठः ॥ आचार्योमाणवकायदंडंप्रयच्छति ॥ तंप्रतिगृह्णाति ॥ ॐ योमेदंडः
 परापतद्ब्रह्मायसोधिभूम्याम् ॥ तमहम्पुनराददाम्यायुपेब्रह्मणेब्रह्मवर्चसाय ॥ १ ॥
 इतिमाणवकस्यमंत्रपाठः ॥ दीक्षावदेकेदार्धसत्रमुपैतीतिवचनात् ॥ अथाचार्यःस्वां
 जलिजलेनापूरितेनमाणवकांजलिंपूरयत्यापोहिष्ठेतिसुभिर्ऋग्भिः ॥ आचार्यप
 ठितेनमाणवकःसूर्यायार्धदद्यात्त्रिः ॐ आपोहिष्ठा० ॥ १ ॥ ॐ योर्वंशिव० ॥ २ ॥
 ॐ तस्माऽअरंग० ॥ २ ॥ श्रीसूर्यायनमः ॥ इदमर्धदत्तंनमम ॥ इत्याचार्यस्यमंत्रपा
 ठः ॥ ततआचार्योमाणवकंसूर्यमुदीक्षस्वेतिप्रेषयेत् ॥ माणवकःसूर्यमुदीक्षते ॥ ॐ

तच्चक्षुर्दुर्वहितं ॥ १ ॥ इतिमाणवकस्यमंत्रपाठः ॥ अथमाणवकस्यदक्षिणस्कंधो
 परिहस्तं नीत्वा तस्य हृदयमालभते आचार्यः ॥ ॐ मम व्रते ते हृदयन्दधामिममचित्तम
 नुचित्तन्ते अस्तु ॥ मम वाचमेकमना जुषस्व बृहस्पतिद्वानियुनक्तुमह्यम् ॥ १ ॥ इत्या
 चार्यस्य मंत्रपाठः ॥ ततो माणवकस्य दक्षिणहस्तमाचार्यो गृहीत्वा ॥ कोनामासि ॥
 इत्याह ॥ एवं पृष्टः कुमारः प्रत्याह ॥ अमुकशर्मा अहं भोः ॥ एवं त्रिः आचार्यः प्रतिपृच्छ
 ति माणवकम् ॥ कस्य ब्रह्मचार्यस्योति आचार्यः ॥ भवत इत्युच्यमाने माणवकेन ॥ माण
 वकं प्रति आचार्यो ब्रूयात् ॥ इंद्रस्य ब्रह्मचार्यस्य गिराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तवासौ अमु
 कशर्मन् ॥ अथैनं भूतेभ्यः परिददात्याचार्यः ॥ ॐ प्रजापतयेत्वा परिददामि देवाय
 त्वासवित्रे परिददाम्यद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः परिददामि द्वावापृथिवीभ्यान्त्वापरिददामि

१ असावित्यस्य स्थाने कुमारस्य नाम गृह्णीयादिति गदाधरः ।

विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यःपरिददामिसर्वेभ्यस्त्वाभूतेभ्यःपरिददाम्यरिष्ट्यै ॥ १ ॥ इत्या
 चार्यपठितमंत्रेणवटुरक्षणम् ॥ प्रदक्षिणमग्निपयुक्ष्योपविशत्याचार्यस्योत्तरतोमाणव
 कः ॥ ततःब्रह्मोपवेशनादिपयुक्षणांतंचरुवर्ज्यम् ॥ पर्युक्षणानंतरमाधारावाज्यभागौ
 महाव्याहृतयः सर्वप्रायश्चित्तंप्राजापत्यांतस्विष्टकृच्चैताश्चतुर्दशाहुतयः ॥ ॐ प्रजा
 पतयेस्वा० इदंप्रजापतयेनमम ॥ १ ॥ ॐ इंद्रायस्वा० इदमिद्रा० ॥ २ ॥ ॐ अग्नये
 स्वा० इदमग्न० ॥ ३ ॥ ॐ सोमायस्वा० इदंसोमा० ॥ ४ ॥ ॐ भूःस्वाहाइदमभू० ॥
 ॥ ५ ॥ ॐ भुवःस्वा० इदंवायवेन० ॥ ६ ॥ ॐ स्वःस्वाहाइदंसूर्याय० ॥ ७ ॥ ॐ
 त्वन्नोअग्ने० स्मत्स्वा० इदमग्नीवरुणाभ्या० ॥ ८ ॥ ॐ सत्वन्नोअग्ने० एधिस्वा० इ
 दमग्नीवरुणाभ्या० ॥ ९ ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० जठस्वाहा ॥ इदमग्नयेअयसे० ॥ १० ॥

१ पश्चादग्नेराचार्यस्योत्तरतउपविशतीतिजयरामवासुदेवहरिहरगदाधरादयः ॥ दीक्षितइतिगर्गः ॥

ॐ येतेशतं० स्वर्काःस्वा० इदंवरुणायसवित्रेविंणवोविश्वेभ्योदेवेभ्योमरुद्भ्यःस्वर्के
 भ्यश्च० ॥ ११ ॥ ॐ उडुत्तुमम्० स्यामस्वा० इदंवरुणायदित्यायादितये० ॥ १२ ॥
 ॐ प्रजापतयेस्वाहा० इदंप्रजाप० ॥ १३ ॥ ॐ अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहाइदमग्नयेस्वि
 ष्टकृतेन० ॥ १४ ॥ ततःसंखवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यांमार्जनम् ॥ अग्नौपवित्रप्र
 तिपत्तिः ॥ पूर्णपात्रवरयोरन्यतरस्यब्रह्मणंदानम् ॥ तच्चताम्रादिपात्रे ॥ प्रणीता
 विमोकः ॥ ॐ आपःशिवाइतिमंत्रेणप्रणीताविमोकोदकेनमूर्ध्वभिर्षिंचेत् ॥ अथै
 नंब्रह्मचारिणमाचार्यःसर्तंशास्ति ॥ ब्रह्मचार्यसीत्याचार्यौवदति ॥ भवामीतिब्रह्मचा
 रीवदति ॥ आपोशान ॥ इत्याचार्यः ॥ अशनानि ॥ इतिब्रह्मचारी ॥ कर्मकुरु ॥
 इत्याचार्यः ॥ करवाणि ॥ इतिब्रह्मचारी । मादिवासुपुत्थाः ॥ इत्याचार्यः ॥ नस्व

१ सप्तमंत्राणालक्षणादिब्रह्मचर्यब्राह्मणे ।

पिमि॥इतिब्रह्मचारी॥वाचंयच्छइत्याचार्यः॥यच्छामिइतिब्रह्मचारी॥अध्ययनंसंपा
 दय ॥इत्याचार्यः ॥ संपादयामि ॥ इतिब्रह्मचारी ॥ समिधमाधेहि ॥ इत्याचार्यः ॥
 आदधामि ॥ इतिब्रह्मचारी ॥ आपोशानइत्याचार्यः ॥ अशनानीतिब्रह्मचारी ॥ ॥
 अथास्मैब्रह्मचारिणेसावित्रीमन्वाहआचार्यः ॥ तत्रादौआचारात्कांस्यपात्रेतंडुला
 न्प्रसार्यतदुपरिसुवर्णशलाकयाॐ कारव्याहतिपूर्वकंगायत्रील्लिखित्वा ॥ अद्यपू०
 तिथौममब्रह्मवचंससिद्धचर्थवेदाध्ययनाधिकारसिद्धचर्थगायत्र्युपदेशंगविहितंगा
 यत्रीसावित्रीसरस्वतीपूजनपूर्वकमाचार्यपूजनंकरिष्ये॥मनोजूतिरितिप्रतिष्ठाप्य ॥
 श्रीश्चतेइतिपोडशोपचारैःपूजनंकृत्वा॥ततआचार्यपूजनंकुर्यात् ॥कथंभूतायब्रह्मचा
 रिणेइत्यपेक्षायांदक्षिणतस्तिष्ठतऽआसीनायउत्तरतोऽग्नेःव्यवस्थितायप्रत्यङ्मुखोप
 विष्टायपादोपसंग्रहणपूर्वकमुपसन्नायाचार्यसमीक्षमाणायस्वयमपिसमीक्षितायब्रू

यादाचार्यः ॥ कथम् ॥ ओंकारव्याहतिपूर्वकंप्रथमंपच्छः ॥ द्वितीयमर्धर्च्चशः ॥ तृती
 यंसर्वशः पठेत् ॥ तत्रमंत्रः ॥ हरिः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गो देवस्य धीम
 हि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १ ॥ एवं त्रिरुक्तो भयोरपि प्रणवपूर्वकं स्वस्ति करणम् ।
 संवत्सरे षणमास्ये चतुर्विंशत्ये हे द्वादशाहे वैत्ये पां कालानामन्यतमे काले क्षत्रियवैश्य
 योः ॥ सद्यस्त्वेव गायत्री ब्राह्मणाया नुब्रूयात् ॥ त्रिष्टुभं सावित्री क्षत्रियस्य ॥ जगती
 सावित्री वैश्यस्य ब्रूयात् ॥ इत्युपदेशः ॥ अत्रावसरे ब्रह्मचारिणा समिदाधानम् ॥ कु
 शोपग्रहो भूत्वा तिस्रः समिध आदाय दंडसहित एव पश्चादग्नेरुपविश्य ॥ तत्र प्रथमं ताव
 दक्षिणहस्ते नाग्नेः संधुक्षणम् ॥ संधुक्षणमिधनप्रक्षेपः ॥ वक्ष्यमाणमंत्रैः पंचभिः ॥ ॐ

१ शुष्कगोमयखंडैरिधनप्रक्षेप इति गदाधरः ॥

अग्नेसुश्रवःसुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवःसुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवंमा ॐ
 सुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानांयज्ञस्यनिधिपाऽअसि ॥ ४ ॥ ॐ
 एवमंहमनुष्याणांविदस्यनिधिपोभूयासम् ॥ ५ ॥ इत्येतैःपंचभिर्मन्त्रैःप्रतिमंत्रमिध
 नप्रक्षेपः ॥ उमाभ्यांसंधुक्षणप्रासिद्धिरस्ति ॥ ततःप्रदक्षिणमग्निजलेनपर्युक्ष्योत्तिष्ठ
 न्समिधआदधाति ॥ ॐ अग्नयेसमिधमाहार्पम्बुहतेजातवेदसे ॥ यथात्वमग्नेसमिधा
 समिध्यसऽएवमहमायुषामेधयावच्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनसमिन्धेजीवपुत्रो
 समाचार्योमिधाव्यहमसान्यनिराकरिण्युशस्वीतेजस्वाब्रह्मवर्चस्यन्नादोभूयासठं
 स्वाहा ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणप्रथमाम् ॥ ततोऽनेनैवमंत्रेणद्वितीयांसमिधमादधाति ॥
 एपातइतिवासमिदाधानमंत्रः ॥ मंत्रसमुच्चयोवा ॥ ततउपविश्यपूर्ववत्परिसमू
 हनम् ॥ ५० समूहनम् ॥ अग्नेसुश्रवइत्यादिपंचाभिर्मन्त्रैःप्रतिमंत्रमिधनप्रक्षेपः ॥ तत

स्तूर्णीपाणीप्रतप्यवक्ष्यमाणैःसप्तभिर्मन्त्रैःप्रतिमन्त्रेणमुखविमार्जनम् ॥ ॐ तनूपाऽ
अग्नेसितन्वम्मेपाहि ॥ १ ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेऽस्यायुर्मेदेहि ॥ २ ॥ ॐ वच्चोदाऽअ
ग्नेसिवचोमेदेहि ॥ ३ ॥ ॐ अग्नेयन्मेतन्वाऽननन्तन्मऽआर्पण ॥ ४ ॥ ॐ मेधांमे
देवःसविताऽआदधातु ॥ ५ ॥ ॐ मेधांमेदेवीसरस्वतीआदधातु ॥ ६ ॥ ॐ मेधाम
श्विनोदेवावाधत्तापुष्करस्त्रजौ ॥ ७ ॥ इत्येतेमुखमार्जनमन्त्राः ॥ अत्राशिष्टाचारप्रा
प्ताःकेचनपदार्थालिख्यन्ते ॥ ॐ अङ्गानिचमऽआप्यायन्ताम्॥इतिमन्त्रेणशिरःप्रभृति
पादांतसर्वांगालंभनम्॥ ततोदक्षिणहस्ताग्रेण॥ॐवाक्चमऽआप्यायताम्॥इतिमुखा
लंभनम् ॥ ॐ प्राणश्चमऽआप्यायताम् ॥ इतिनासिकयोरालंभनं॥ॐ चक्षुश्चमऽआ
१ वाक्यभेदात्प्रतिवाक्यंपाणयोःप्रतपनंमुखमार्जनंचेतिगदाधरः॥ललाटादिचुबुकान्तरूपशेदितिहरिहरः ॥

प्यायताम् ॥ इतिचक्षुपीयुगपत् ॥ ॐ श्रोत्रंचमऽआप्यायताम् ॥ इतिदक्षिणश्रोत्रम् ॥
 अनेनैवमंत्रेणवामम् ॥ ॐ येशावलचमंऽआप्यायताम् ॥ इतिबाव्होरुपस्पर्शनम् ॥ तत
 ह्यायुपकरणम् ॥ भस्मनाललाटेग्रीवायां दक्षिणेऽर्धे सहदिच ॥ ॐ न्यायुषञ्जमदग्ने ॥
 इतिललाटे ॥ ॐ कश्यपस्य न्यायुपम् ॥ इतिग्रीवायाम् ॥ ॐ यद्वेवेषु न्यायुपम् ॥
 इतिदक्षिणेऽर्धे ॥ ॐ तन्नो अस्तु न्यायुपमिति हृदि ॥ ततः गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरा
 दीनामभिवादनम् ॥ ततो ब्रह्मचारी दक्षिणश्रोत्रे समौ करौ कृत्वा भिवादयेत् ॥ अमुकस
 गोत्र अमुकप्रवरान्वित अमुकशर्मा अहं भवैश्वानर अभिवादयामि इति त्रिः ॥ ३ ॥
 अमुकसगोत्रं ॥ भोः सूर्य अभिवादयामि ॥ ३ ॥ अमुकसगोत्रं ॥ भो आचार्य अ

१ अभिवादाने पाणिग्रहणं नास्ति पादस्पर्शनं कार्यमिति हरिहरः ॥ २ सायाह्ने वरुणम् ॥

भिवादयामि ॥ ३ ॥ अमुकसगोत्रं ॥ भोअध्यापकगुरोत्वामभिवादयामि ॥ ३ ॥
ततआचार्यादिःप्रत्यभिवादयेत् ॥ अभिवादयस्वआयुष्मान्भवसौम्य अमुकशर्म
न् ॥ इतिप्रत्यभिवादनम् ॥ यथाहयाज्ञवल्क्यः॥ दक्षिणंपदमालभ्यपाणिनादक्षिणे
नच ॥ सव्येनसव्यंरूप्रष्टव्यमभिवादनकर्मणि ॥ व्यवस्थपाणिनाकार्यमग्निमूर्त्यगुरुं
तथा ॥ उपसंग्रहणंयथाइतिपाठभेदः ॥ उभाभ्यामपिहस्ताभ्यांकारयेच्छेत्रसंहशौ
इति ॥ अन्यथादोषोस्ति यथा ॥ जन्मप्रभृतियत्किञ्चिक्वित्साधर्ममाचरत् ॥ स
र्वतन्निष्फलयातिएकहस्ताभिवादनादिति ॥ भोःशब्दंकर्तयेदंतस्व
स्यनाम्नोभिवादाने ॥ आयुष्मान्भवसौम्येतिवाच्यःप्रत्यभिवादानेइति ॥ प्रत्यभिवा
दनाकरणे ॥ योनैवेत्यभिवादस्यविप्रःप्रत्यभिवादनम् ॥ नाभिवाद्यःसविदुषायथाशू
द्रस्तथैवसः ॥ इत्यभिवादनम् ॥ ॥ संध्यावंदनाधिकारस्तु ॥ यावद्ब्रह्मोपदेशोनताव

तसंध्यादिकंचन ॥ ततोमध्यान्हसंध्यादिसर्वकर्मसमाचरेदिति ॥ ॥अत्रभिक्षाच
र्यचरणम् ॥ ब्रह्मचारीपात्रगृहीत्वा ॥ भवतिभिक्षादेहि ॥ इत्येवमुक्त्वाब्राह्मणोभिक्षां
ग्राचते ॥ भिक्षाग्रहणोत्तरं ब्रह्मचारी ॥ ॐ स्वस्तीत्याशीर्वचनंदद्यात् ॥ भिक्षांभव
तिदेहीतिक्षत्रियः ॥ भिक्षांदेहिभवतीतिवैश्यः ॥ यत्रप्रत्याख्यानंनकुर्वतितत्रभिक्षा
र्थगच्छेत् ॥ तिस्रोवाभिक्षाग्राह्याःपट्द्वादशाऽपरिमितावा ॥ आत्मनआचार्यस्यच
आहारपरिमितावधिवा ॥ मातुःसकाशात्प्रथमंभिक्षांयाचेतेत्येकेआचार्यामन्यते ॥
अयंप्रथमोधर्मइतिकर्कः ॥ एवंयथोक्तांभिक्षांभिक्षयित्वाआचार्यायभैक्षानिवेदयेत् ॥
भुंक्ष्वेत्याचार्यानुज्ञातोभिक्षांस्वीकुर्यादितिभिक्षाचर्यचरणम् ॥ वाग्यतोहःशेषंतिष्ठे

१ अत्रमध्याह्नसंध्याकार्येत्युक्तंगदाधरे प्रयोगपरिजातेच ॥ नेतिकृष्णभट्टीकारः ॥ ब्रह्मयज्ञस्तुद्धिती
यदिनमारभ्यगायत्र्यकार्येइतिधर्मसिंधुः ॥

दित्येकेअहिर्ःसन्नरण्यात्समिध आहत्यपूर्ववदाधायवाचंविमृजते ॥ वाग्यतोमा
नी ॥ अहःशेषंतिष्ठेदिति ॥ वाग्यमनेनियमःकेचिन्मते ॥ नेतिगदाधरः ॥ भिक्षा
निवेदनोत्तरंयावदस्तमयंगुरुसेवनाध्ययनेतिष्ठेदित्येकेआचार्यमन्यन्ते ॥ अहिंस
न्नितिअच्छिदन्स्वयंभग्नाः समिध आहत्यपूर्ववदाधायइति ॥ पूर्ववत्संध्योपासनपूर्व
कंतस्मिन्नेवाग्नौपरिसमूहनादित्र्यायुषकरणंतंसमिदाधानमभिवादनंचकुर्व्यादित्य
र्थः ॥ वाचंविमृजतइति वाग्विसर्गः ॥ यावद्भतंतावदग्निरक्षणंत्रिरात्रंवा ॥ अत
आरभ्यआब्रह्मचर्यपरिसमाप्तेब्रह्मचारिणोयमानियमाःकथ्यन्ते ॥ अधःशायीस्या
त् ॥ अक्षारलवणाशीस्यात्॥दंडधारणंकर्तव्यम् ॥ अरण्यात्स्वयंप्रशीर्णाःसमिधआ
हत्य ॥ सायंप्रातःसंध्योपासनपूर्वकपरिसमूहनादित्र्यायुषकरणंतंयथोक्तकर्मकत
व्यम् ॥ गुरुशुश्रूपाकर्तव्या ॥ सायंप्रातर्भोजनार्थेभोजनसन्निधानेवारद्वयंभिक्षाचर

णं कर्तव्यम् ॥ मधुमांसाशनं कर्तव्यम् ॥ मज्जनं कर्तव्यम् ॥ उद्धृतो देकेन स्नायादित्य
 र्थः ॥ कुशासनोपरि मसुरिकाष्टुपधानं कृत्वानोपविशेत् ॥ स्त्रीणां मध्ये अवस्थानं न
 कर्तव्यम् ॥ अनृतं न वक्तव्यम् ॥ अदत्तं न गृह्णीयात् ॥ स्मृत्यन्तरोक्ताश्च यमनियमा अ
 नुष्ठेयाः ॥ यथा ॥ परिधृतवस्त्रं क्षालनं विनान दधीत ॥ भग्नं सुप्तं ह्यग्निं विकृतं वस्त्रं न
 दधीत ॥ अस्तसमये भास्करावलोकनं न कुर्यात् ॥ शुष्कवदनं परिवादादिवर्जयेत् ॥
 पर्युपितमन्नं भिस्सटांश्च न भक्षयेत् ॥ कांस्याय सवंगमृदपात्रे भोजनं तेन पानं च न कुर्या
 त् ॥ तांबूलभक्षणं न कुर्यात् ॥ अभ्यंगमक्ष्णोरंजनमुपानच्छत्रादर्शच वर्जयेत् ॥ इति ॥
 यस्यैव मध्यवयसे श्रुत्वारो वेदामया पठितव्याः सोऽष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि वेदब्रह्मचर्यं च
 रेदिति ॥ स्मृत्युक्तान्पंचाशत्संख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये इति ॥ ॥ अथाशीर्वादः
 ॥ हरिः ॐ ब्रह्मचर्यमगा मित्याह ॥ ब्रह्मणऽणुवैतदात्मानं निवेदयति ब्रह्मचर्यसानी

त्याहब्रह्मणऽएवैतदात्मानम्परिददात्युत्थेनमाहकोनामासीतिप्रजापतिर्वेकः प्राजाः
त्युमेवैनन्तुत्कृत्वोपनयते ॥१॥ अथास्यहस्तंगृह्णाति॥ इद्रस्यब्रह्मचार्यस्यग्निराचार्य
स्तुवाहमाचार्यस्तुवासावित्येतैवैश्रेष्ठबुलिष्ठेदेवतेऽएताभ्यामेवैनर्तश्रेष्ठाभ्याम्बुलिष्ठा
भ्यान्देवताभ्याम्परिददातितथाहास्यब्रह्मचारिनकांचनार्तिमाच्छतिनसयऽएवैवेद
॥ २ ॥ अथैनम्भूतेभ्यःपरिददाति ॥ प्रजापतयेत्वापरिददामिदेवायत्वासवित्रेपारद
दामीत्येतैवैश्रेष्ठबुषिष्ठेदेवतेऽएताभ्यामेवैनर्तश्रेष्ठाभ्याम्बुषिष्ठाभ्यान्देवताभ्याम्परि
ददातितथाहास्यब्रह्मचारिनकाञ्चनार्तिमाच्छतिनसयऽएवैवेद॥३॥ अद्रचस्त्वोषधी
भ्यःपरिददामीति। तदेनमद्रचश्चौषधीभ्यश्चपरिददातिद्यावापृथिवीभ्यान्त्वापरिददा

मीतितुदेनमाभ्यान्ध्यावापृथिवीभ्याम्परिददातिययोरिदठ्सर्वमधिबिश्चभ्यस्त्वाभू
तेभ्यःपरिददाम्युरिष्ट्याऽइतितुदेनठ्सर्वेभ्योभूतेभ्यःपरिददात्युरिष्टचैतथाहास्यब्र
ह्मचारीनकाञ्चनातिमाच्छतिनसुयऽएवंवेद॥४॥ब्रह्मचार्यसीत्याहब्रह्मणऽएवैनन्तत्प
रिददात्यपोशानेत्यमृतंवाऽआपोमृतमशानेत्येवैनन्तदाहकर्मकुर्वितिवीर्यैवकर्मवी
र्यङ्कुर्वित्येवैनन्तदाहसमिधमाधेहातिसुमित्स्वत्मानन्तेजसाब्रह्मवचसेनेत्येवैनन्तदा
हमासुपुण्याऽइतिमामृथाऽइत्येवैनन्तदाहोपोशानेत्यमृतंवाऽआपोमृतमशानेत्येव
नन्तदाहतेनसुभयतोऽमृतेनपरिगृह्णातितथाहास्यब्रह्मचारिनकुञ्चनातिमाच्छति
नसुयऽएवंवेद ॥ ५ ॥ अथारम्भेसावित्रीमन्वाह ॥ ताठुहस्मैताम्पुरासंवत्सरेन्वाहुः

संवत्सरसम्मितावैगर्भाः प्रजायन्ते जातुऽएवास्मिन्स्तद्ब्रुचन्दध्मऽइति ॥ ६ ॥ अथपट्ट-
भुमासेषु ॥ षड्वाऽऽकृतवः संवत्सरस्य संवत्सरसम्मितावैगर्भाः प्रजायन्ते जातुऽएवा-
स्मिन्स्तद्ब्रुचन्दध्मऽइति ॥ ७ ॥ अथचतुर्विंशत्येह ॥ चतुर्विंशतिवैसंवत्सरस्य
र्धमासाः संवत्सरसम्मितावैगर्भाः प्रजायन्ते जातुऽएवास्मिन्स्तद्ब्रुचन्दध्मऽइति ॥ ८ ॥
अथद्वादशाहे ॥ द्वादशवैमासाः संवत्सरस्य संवत्सरसम्मितावैगर्भाः प्रजायन्ते जातु-
एवास्मिन्स्तद्ब्रुचन्दध्मऽइति ॥ ९ ॥ अथषडहे ॥ षड्वाऽऽकृतवः संवत्सरस्य संवत्सरस-
म्मितावैगर्भाः प्रजायन्ते जातुऽएवास्मिन्स्तद्ब्रुचन्दध्मऽइति ॥ १० ॥ अथत्र्यहे ॥ त्र-
योन्वाऽऽकृतवः संवत्सरस्य संवत्सरसम्मितावैगर्भाः प्रजायन्ते जातुऽएवास्मिन्स्तद्ब्रुच-

न्दध्मऽइति ॥ ११ ॥ तदुपिश्लोकङ्गायन्ति ॥ आचार्यो गभीरं भवति हस्तमाधाय दक्षि
 णम् ॥ तृतीयस्यार्धसंजायते सा विन्यासः सह ब्राह्मणऽइति सद्यो हवा व ब्राह्मणायां नुब्रूया
 दग्ने यो वै ब्राह्मणः सद्यो वाऽअग्निं ज्ञायते तस्मात्सद्य एव ब्राह्मणायां नुब्रूयात् ॥ १२ ॥
 तार्द्धं हेता मेके ॥ सा वित्री मनुषु भूमन्वा हार्वाग्वाऽअनुष्टुप् तदस्मिन्वा चन्दध्मऽइति न तु
 थाकुर्याद्यो ह नन्तु त्रब्रूयादन्वाऽअयमस्य वाचमदितमूको भविष्यतीती श्वरो ह तथैव
 स्यात्तस्मादेताङ्गायत्री मेव सा वित्री मनुब्रूयात् ॥ १३ ॥ अथैहैकदक्षिणतः ॥ तिष्ठते
 वासीनायवान्वाहुर्न तथा कुर्याद्यो ह नन्तु त्रब्रूयाद्ब्रुल्वन्वाऽअयमिमुमर्जी जनतनुल्वो भ
 विष्यतीती श्वरो ह तथैव स्यात्तस्मात्पुरस्तादेव प्रतीच समीक्षमाणायानुब्रूयात् ॥ १४ ॥

तावैयच्छेन्नवाह ॥ त्रयोवैप्राणाः प्राणऽलदानुव्यानस्तानेवास्मिस्तदधात्यथाद्वैम्ब्रे
 शोद्वाऽइमौ प्राणौ प्राणोदानविवप्राणोदानवेवास्मिस्तदधात्यथकृत्स्नामेकोवाऽअ
 यम्प्राणः कृत्स्नऽएवप्राणमेवास्मिस्तत्कृत्स्नन्दधाति ॥ १५ ॥ तदाहुः ॥ नब्राह्मणम्ब्रह्म
 चर्यमुपनीयमिथुनञ्चरेद्ब्रह्मचर्यमुपैतिनेदिमम्ब्राह्मणंविपिक्ता
 द्रुतसोजनयानीति ॥ १६ ॥ तुडुवाऽआहुः ॥ काममेवचरेद्दुव्योवाऽइमाः प्रजद्वैव्यश्चै
 वमनुष्यश्चतावाऽइमामनुष्यः प्रजाः प्रजननात्प्रजायन्तेच्छन्दार्ठसिर्वैदुव्यः प्रजास्ता
 निमुखतो जनयतेततऽएतञ्जनयतेतस्मादुकाममेवचरेत् ॥ १७ ॥ तदाहुः ॥ नब्रह्मचारीस
 न्मध्वश्चीयादोषधीनांवाऽएषपरमोरसोयन्मधुनदन्नाद्यस्यान्तद्ब्रूच्छानातित्यथहस्माह

श्वेतकेतुरारुणेयो ब्रह्मचारी सन्मध्वश्चैस्त्रयौ वाऽएतद्विधायौ शिष्टं यन्मधुसतुरसौ यस्ये
 दृक्शशिष्टमिति युथा ह वाऽऋचं वायुजुर्वसामवाभिर्व्याहरेत्तादृक्तेद्व्यऽएवं विद्वान्ब्रह्मचा
 री सन्मध्वश्चातितस्मादुक्तं मेव वा श्रीयताम् ॥ १८ ॥ इत्येकादशकाण्डे तृतीयप्रपा
 ठके पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ॐ ब्रह्मैवमुत्येव प्रजाः ॥ प्रायच्छत्तस्मै ब्रह्मचारिण मे वनप्राय
 च्छत्सो ब्रवीदुस्तु मह्यमध्ये तस्मिन् भागद्वितिया मे वरात्रिं सुमिधन्ना हुराताऽइति तु
 स्माद्वार्तरात्रिम् ब्रह्मचारी समिधन्ना हुरत्यायुषऽएवतामिव दायवसतितस्माद्ब्रह्मचारी स
 मिधमाहरेन्नैदायुषो वदायवसानीति ॥ १ ॥ दीर्घसत्रं वाऽएषऽउपैति ॥ यो
 ब्रह्मचर्यमुपैतिसया सुपयन्त्समिधमादधातिसो प्रायणीयायां कृत्स्ना स्यन्त्सो दयनीया

थयाऽअन्तरेणसुत्र्याऽएवास्यताब्राह्मणोब्रह्मचर्यमुपयन् ॥ २ ॥ चतुर्धाभूतानिप्रवि
 शति ॥ अग्निम्पदामृत्युम्पदाचार्यम्पदात्मन्येवास्यचतुर्थःपादःपुरिशिष्यते ॥ ३ ॥
 सयुद्धयेसामिधमाहुरति ॥ युऽएवास्यग्नौपादस्तमेवतेनपरिक्रीणातितर्हसंस्कृत्या
 त्मन्धत्तैसुऽएनमाविशति ॥ ४ ॥ अथयुदात्मान ॥ न्दरिद्राकुत्येवान्हीर्भूत्वाभिक्ष
 तेयुऽएवास्यमृत्यौपादस्तमेवतेनपरिक्रीणातितर्हसंस्कृत्यात्मन्धत्तैसुऽएनमाविश
 ति ॥ ५ ॥ अथयुदाचार्यवचसुङ्करोति ॥ युदाचार्यायकर्मकरोतियऽएवास्यान्चार्यै
 पादस्तमेवतेनपरिक्रीणातितर्हसंस्कृत्यात्मन्धत्तैसुऽएनमाविशति ॥ ६ ॥ नह्वैस्त्वा
 त्वा ॥ भिक्षेतापह्वैस्त्वात्वाभिक्षाअयत्यपज्ञातीनामशनायामपपितुणार्हसुऽएवैविद्वा

न्यस्याऽएताभूयिष्ठर्लक्ष्येतताम्भिभक्षेतेत्याहुस्तुल्लोक्युमितिसयद्यन्याम्भिभक्षितु
 व्यान्नाविन्देदुपिस्वामेवाचार्यजायाम्भिभक्षेताथोस्वाम्मातरन्नैर्नर्त्तसप्तम्याभिभक्षिताती
 यात्तमेवाम्बिद्वर्त्तसमेवञ्चुरन्तर्त्तसुववेदाऽआविशन्ति यथाहवाऽअग्निः समिद्धोरोचतऽ
 एवर्त्तहैवसुस्नात्वारोचतेयुऽएवविद्वान्ब्रह्मचर्यञ्चरति ॥ ७ ॥ अष्टावष्टौकुत्वौ ॥
 ब्रह्मवर्चसुकामस्याभिषुणुयादित्याहुरष्टाक्षरावैगायत्रीब्रह्मगायत्रीब्रह्मवर्चसीहैवभ
 वति ॥ ८ ॥ सयुःकामयेत ॥ ब्रह्मवर्चसीस्यादितिवसन्तेसऽआदधीतब्रह्मवै
 वसन्तोब्रह्मवर्चसीहैवभवति ॥ ९ ॥ शतमानम्भवति ॥ शतायुवपुरुषःशते
 न्द्रियऽआयुरेवेन्द्रियैर्वीर्यमात्मन्धत्ते ॥ १० ॥ कां० ११ , प्र० २

ब्रा० ६ ब्रह्मवर्चसीभव ॥ आचार्यादीनाङ्गधादिभिः संपूज्यतेभ्यश्चदक्षिणां द
त्वातैराशिषोगृहीत्वा ॥ स्थापितमात्रादिदेवकोत्थापनमंडपोद्भासनंचकार्यम् ॥ तद्वि
धिश्चाग्नेवक्ष्यते ॥ इतिसंस्कारभास्करे उपनयनप्रयोगः समाप्तः ॥ अथोपनयना
दूर्ध्वब्रह्मचारिणः सायंप्रातरग्निनित्योपासनविधिः ॥ सायंसंध्योपासनं कृत्वा धृतदंडा
दिगृहीतैर्धनाज्यसमिस्तथापिताग्निसमीपे स्वासने उपविश्या चम्य प्राणानायम्य देश
कालकीर्तनं तिममसतेजो ब्रह्मवर्चससिद्धयर्थमाग्निनारायणप्रीतये च सायमाग्निपरिसमू
हनं समिदाधानादिकंच करिष्ये ॥ अग्निमुखं कृत्वा चत्वारिंशृंगेति ध्यात्वा गंधादिना
भ्यर्च्य ॥ ततोऽग्ने सुश्रव इत्यादिपंचभिर्मंत्रैः प्रतिमंत्रं धृतप्लुतैर्धनप्रक्षेपः ॥ जलेनाग्नि
पर्युक्ष्य ॥ उत्थाय आज्यप्लुतसमिधमेकांगृहीत्वाऽग्नये समिधमाहर्षमित्यारभ्य भूया
सृष्टस्वाहेत्यतमंत्रं पठित्वा तामग्नौ जुहुयात् ॥ अनेनैव मंत्रेणाद्वितीयां तथा तृतीयां समि

धमादध्यात् ॥ पुनरग्रे सुश्रवइत्यादिपंचभिर्मंत्रैरिंधनंप्राक्षिप्य ॥ तूष्णींपाणीप्रतप्य
तनूपाअग्नेइत्यादिमंत्रैःप्रतिमंत्रंमुखविमार्जनम्॥पुनःअंगानिचमइत्यादियशोबलमि
त्यंतमंत्रैःप्रतिमंत्रंप्रत्यंगालंभनंकार्यम् ॥ ततह्यायुषमितिप्रतिमंत्रेणभस्मललाटेग्री
वायांदक्षिणेठंसेहृदिचसंधार्यम्॥ ततो गोत्रनामपूर्वकंवैश्वानरादीनामभिवादनं ॥ अ
नेनसायमग्निपरिचरणेनअग्निनारायणःप्रीयताम्॥एवंप्रातःस्नानसंध्योपासनोत्तरमा
चमनादिदेशकालकर्तनोत्तरंप्रातरग्निपरिसमूहनंसमिदाधानादिकंचकरिष्येइत्यूह
नइंधनप्रक्षेपादिअभिवादनांतं सर्वकर्मकुर्यादिति ॥ उपनयनाग्नौनष्टेपुनरुत्पादनवि
धिःरेणुकारिकायाम् ॥ व्रताग्निनाशेव्रतिनात्रीन्कुच्छंश्चव्रतंचरेत् ॥ प्राग्वदग्निप्र
तिष्ठाप्यकटिसूत्रादिकंपुनः॥ स्पृशन्मंत्रान्पठेद्भ्रावाज्येनाहुतिपूर्ववत् ॥ नगायत्र्यु
पदेशंचकृत्वाग्निपरिशुश्रुषामिति ॥ ॥ अथयमलजातपुत्रयोरुपनयनेनिर्णयः ॥ ॥

संस्कारक्रमार्थे ज्येष्ठकनिष्ठभाव उच्यते ॥ मनुः ॥ जन्म ज्येष्ठे न चाव्हानं सुब्रह्मण्या
स्वपि स्मृतम् ॥ यत्तयोश्चैव गर्भेषु जन्मतो ज्येष्ठतारमृता इति ॥ देवलः ॥ यस्य जात
स्य यमयोः पश्यंति प्रथमं सुखम् ॥ संतानः पितरश्चैव तस्मिन् ज्येष्ठ्यै प्रतिष्ठितम् ॥ भाग
वते तु ॥ द्वौ तदा भवतोगर्भौ सूतिर्वै शविपर्ययादित्युक्तेः पश्चादुत्पन्नस्य ज्येष्ठ्यै मुक्तम् ॥
वैद्यकेऽप्यात्रैयसंहितायाम् ॥ यदा विशो द्विधा भूतं बीजं पुष्पपरिक्षरत ॥ तदा भवेद्विधाग
र्भः सूतिर्वै शविपर्ययादिति ॥ तथापि बहुसंमतं मनुवचनं युक्तम् ॥ निर्णयसिधौ ॥ एक
स्मिन् न्यासरे प्राप्ते कुर्याद्यमलजातयोः ॥ क्षौरं चैव विवाहं च मौजिबंधनमेव चेति ॥ यम
लयोर्युगपदेव संस्कारकरणे एकमेव नादीश्राद्धं कार्यमिति धर्मसिधौ नादीश्राद्धप्रकर
णाति उक्तम् ॥ यमलयोरैककाले एकमंडपे वा समान संस्कारो न दोषायेति धर्मसिधौ विवा
हनिपेधापवादप्रकरणे उक्तम् ॥ रेणुकारिकायाम् ॥ एकस्मिन् वत्सरे चैव वासरे मंडपे त

था ॥ कर्तव्यमंगलं स्वस्त्रोऽर्चात्रोयमलजातयोः ॥ एकंचाभ्युदयं कार्यं पृथग्वेद्यौव्रतेषु
 च ॥ पृथक्कुर्वीतसंभारान्पृथगाचार्यमेवच ॥ यमलेकन्यकोद्वाहेपृथग्वरौचवेदिके ॥
 पृथग्यौतुकदानंच ऐरिण्यादितथैवचेति ॥ संग्रहे ॥ जातैककालेयमलौसुतौव्रतेत
 थैवकन्येअपिऊढकाले ॥ आचार्ययुग्मंखलुवेदियुग्मंकुर्वीतनां दीमुखमेकमेवेति ॥
 अथयमलपुत्रयोः उपनयनेसर्वसंभारान्प्राग्वद्विगुणंसंपाद्य ॥ वेदिकेचद्वेविरच्य
 आचार्यौद्वाइति ॥ ॥ अथयमलपुत्रयोः उपनयनप्रयोगेविशेषः ॥ कर्तापत्न्यासं
 हमंगलंस्नात्वाऽहतवाससीपरिधायधृतमंगलतिलकोमंडपमध्येशुभासनेनप्राङ्मुख
 उपविश्यस्वदक्षिणतः पत्नीतद्दक्षिणतःयमलजातकुमारौउपवेश्यपवित्रपाणिराचां
 तःप्राणानायम्यदेशकालकर्तनतीतानयोःयमलजातकुमारयोःद्विजलसिद्धचैवेदा
 द्ययनाधिकारार्थंचउक्तप्रकरणज्येष्ठस्यस्वयंकनिष्ठस्यान्यद्वाराउपनयनाख्यसं

स्कारौ अद्यवाश्वः करिष्ये ॥ ममोपनेतृत्वाधिकारसिद्धयर्थं कृच्छ्रत्रयात्मकप्रायाश्चत
पूर्वकं द्वादशसहस्रमथवा द्वादशाधिकसहस्रं गायत्रीजपं स्वयंवा ब्राह्मणद्वारा अहमाच
रिष्ये ॥ कुमारेणापिकामचारकामवादकामभक्षणादिदोषपरिहारार्थं कृच्छ्रत्रयात्म
कप्रायश्चित्तपूर्वकं ब्राह्मणद्वारा द्वादशसहस्रं वा द्वादशाधिकसहस्रं गायत्रीजपमहमा
चरिष्ये ॥ पुनः पिता ॥ अनयोः कुमारयोर्ग्रहानुकूलतासिद्धयर्थं ग्रहयज्ञं करिष्ये ॥ त
त्र निर्विघ्नार्थं गणपतिपूजनं स्वास्तिपुण्याहवाचनमविघ्नपूजनं मंडपस्थापनं मातृकापू
जनं वसोर्द्धारा आयुष्यमंत्रजपनां दीश्राद्धं ग्रहयज्ञांगमाचार्यादिवरणं दिग्भक्षणं पंचग
व्यकरणं भूमिपूजनं पंचभूसंस्कारानग्निप्रातिष्ठापनं ग्रहस्थापनं रुद्रकलशस्थापनं चाद्य
करिष्ये ॥ कालान्तरे ग्रहयज्ञकरणे संकल्पे यथा कालं ग्रहयज्ञं करिष्ये इत्यहः कर्तव्यः ॥
सर्वथा ग्रहयज्ञाकरणे ग्रहयज्ञसंकल्पमेव न कुर्यात् ॥ तत्पक्षेनां दीश्राद्धांतं संकल्पं कु

यात् ॥ नां दीश्राद्धोत्तरं पूर्वोक्तप्रकारेण गृहमध्ये मातृकाः स्थापयेत् ॥ ग्रहयज्ञकरणे
 ग्रहयज्ञांतं कुर्यात् ॥ यदा चोलेन सहोपनयनं क्रियेत तदा संकल्पे चोले उपनयनारूपे क
 र्मणी अहं करिष्ये इत्यहः ॥ अथ पिता स्वभ्रात्रादिभ्यः यमलजातकनिष्ठकुमारस्य चू
 डोपनयनादिवा उपनयनादिसंस्कारस्याधिकारं दद्यात् ॥ तद्यथा ॥ आदौ गणपतिं
 संपूज्य ॥ अथाधिकारदानम् ॥ आत्रेममास्य यमलजातकनिष्ठकुमारस्य चूडोपनय
 नादिवा उपनयनादिसमावर्तनांतं संस्कारकर्माधिकारार्थं त्वामहं वृणे ॥ आतरंगंध
 वस्त्रादिना पूजयेत् ॥ तथा च संग्रहे ॥ आतरस्य कुमारस्य चूडादिस्नातकावाधि ॥ सं
 स्कारकर्मकरणाधिकारं ते ददाम्यहम् ॥ १ ॥ इत्युक्त्वा कुमारं आतुरुत्संगे दद्यात् ॥ त
 द्यथा ॥ ग्रहीता वक्ष्यमाणमंत्रेण गृहीयात् ॥ चूडादिस्नातकांतानि कर्माणि तु तवा
 ज्ञया ॥ आतरस्य कुमारस्य कारिष्ये हं स्वपुत्रवत् ॥ इति मंत्रेण कुमारं गृहीत्वा कंकमा

॥
दिभिरलंकृत्यप्रयोगवत्सस्कारान्कुयात् ॥ अथयमलजातकन्यकोद्वाहप्रकारः ॥
तत्रसंभाराः ॥ वेद्यौद्धे ॥ यौतुकद्वयम् ॥ सोपस्करम् ॥ ऐरण्याख्यवंशपात्रद्वयम् ॥
अंतःपटवस्त्रेद्धे ॥ मधुपकर्षादिसर्वसामग्रीद्रयसंपाद्येति ॥ यमलजातकन्ययोर्दिना
तरेणोद्वाहकरणेपितुरेवाधिकारः ॥ तत्रसंकल्पेममास्याः कन्यकायाः इत्यूहः का
र्यः ॥ यमलजातकन्ययोरुद्वाहस्यैकदिनेकरणपक्षेनादीश्राद्धांतं पितैव कुर्यात् ॥ वि
वाहदिनकृत्यंतुआत्रादिनाकार्यम् ॥ अत्रप्रधानसंकल्पेममानयोः कुमार्योरित्यूहः क
र्तव्यः ॥ दातृप्रतिगृहीत्रोरधिकारदानेप्रतिग्रहेचविशेषः ॥ अस्याः कुमार्याः इत्यूहः
कर्तव्यः ॥ उभागणेशं संपूज्य ॥ आतर्ममास्याः यमलजातकन्यायाः विवाहसंस्कारक
र्माधिकारार्थं त्वामहंवृणे ॥ आतरंगंधवस्त्रादिना पूजयेत् ॥ संग्रहे अधिकारदानमन्त्रः ॥
आतर्ममास्याः कन्याया विवाहोत्साहकर्मसु ॥ अधिकारंप्रदास्यामि कुरु कर्मयथो

दितम् ॥ इति मंत्रेण कन्यां भ्रातुरुत्संगे दद्यात् ॥ ग्रहीता वक्ष्यमाण मंत्रेण गृह्णीयात् ॥
 विवाहादीनि कर्माणि सांगानि तु तवाज्ञया ॥ भ्रातरस्याः कन्यकायाः करिष्ये ह्यथोदितं
 म् ॥ इति मंत्रेण कन्यां गृहीत्वा कुंकुमादिभिरलंकृत्य विवाहप्रयोगोक्तवत्संस्कारं कुर्यात्
 विवाहोपनयनयोर्देवकोत्थापनं पितैव कुर्यादिति यमलजातविवाहोपनयनसंस्कारप्र
 करणम् ॥ अथ विकलांगान् उपनयनप्रकारः ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ षट्पादध्वधिरस्तब्धजड
 गद्गदपंगुषु ॥ कुञ्जवामनरोगार्तिशुष्कांगविकलांगिषु ॥ ध्वस्तपुंस्त्वेषु चैतेषु संस्का
 राः स्युर्यथोचितम् ॥ मत्तोन्मत्तौ न संस्कार्यौ पतितश्च तथैव च ॥ तदपत्यं तु संस्कार्य
 मपरेत्वा हुरन्यथेति ॥ पतितलक्षणं तु ॥ आपोडशाद्वर्षाद्वा ह्यणस्यानतीतः कालो भ
 वति द्वाविंशद्वर्षाद्राजन्यस्य चतुर्विंशद्वर्षाद्भ्रूयस्य ॥ एतद्द्वर्षेऽनतिक्रान्त एवोपनयन
 कालो भवति ॥ अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीकामवन्ति ॥ तेनैतान्नोपनयेद्युर्नाध्यापयेद्युः

नयाजयेयुर्नचैभिर्व्यवहरेयुस्तदपत्यसंस्कारयेयुः ॥ ब्राह्मण्यांब्राह्मणादुत्पन्नो ब्राह्मणः
एवेति श्रुतेः ॥ अन्येतुसंस्कार्यमित्याहुः ॥ होममाचार्यः करोति ॥ उपनयनमाचार्य
समीपानयनम् ॥ अग्निसमीपेवा ॥ सावित्रीवाचनंवा ॥ अन्यदंगं यथासंभवं कार्य
मिति ॥ त्रयाणां पक्षानामन्यतमेन प्रधानसिद्धिरित्याशयः ॥ मूकबधिरादेः सा
वित्रीवाचनासंभवे स्पृष्ट्वा आचार्येण जपः कार्यः ॥ वाचकश्चेत्तर्हि मंत्रोलिखित्वाचा
र्येण दर्शयितव्यः ॥ तेन मनसा चिंतितव्यः ॥ यथा ॥ संस्कारमंत्रहोमादीनां करो
त्याचार्य एव तु ॥ उपनेयाश्च विधिवदाचार्यस्य समीपतः ॥ आनीयाग्निसमीपेतुसावि
त्रीं स्पृश्यवाचयेदिति पारस्करवचनम् ॥ अन्यत्समानम् ॥ उपनेयस्य वासः परिधानादि
पुये संस्कारमंत्रास्तानाचार्यः पठेदित्यर्थः ॥ तेषां त्रिरात्रोर्ध्वनदीर्घव्रतम् ॥ इति संस्का
रभास्करे विकलांगाद्युपनयनप्रकारः ॥ अथ पुनरुपनयनकारणं तद्विधिश्च ॥ तत्र पु

नरुपनयनकारणमाह॥ तच्चप्रत्यवायनिमित्तकंप्रायश्चित्तभूतंपुनरुपनयनमाद्यं॥तच्च
जातकर्मादिसंहितंतद्रहितंप्रायश्चित्तांतरसहितंकेवलंचेत्यनेकविधं॥कृतस्योपनयन
स्योक्तकालाद्यंगवैगुण्येनैवफल्यपत्ताविपरम्॥तत्रप्रथमंयथा॥अमत्याऔषधान्तरा
नाश्रयरोगनाशार्थपैष्ट्याःसुरायाःपानेत्रिमासकृच्छ्राचरणंपुनरुपनयनंच॥ मत्या
पैष्ट्यन्यसुरायाऔषधाथपानेकृच्छ्रातिकृच्छ्रौपुनरुपनयनंचपैष्टीपानेद्वादशाब्दम्॥
अज्ञानाद्भारुणीगौडिमाध्वीसुरापीताचेत्तप्तकृच्छ्रंपुनरुपनयनं॥अज्ञानाद्रितोविण्मूत्रा
णामशनेसुरासंमृष्टान्नजलादिभक्षणेचत्तप्तकृच्छ्रंपुनःसंस्कारश्च॥ ज्ञात्वाविण्मूत्रा
द्यशनेचांद्रायणपुनःसंस्कारौ॥ लशुनपलांडुगृजनविडूराहग्राभकुक्कुटनरगोमां
सभक्षणेद्विजातीनांतत्प्रायश्चित्तातेपुनरुपनयनम्॥माधवमतेरत्तलशुनकृष्णवृता
कभक्षणेनपुनरुपनयनम्॥अविखरोष्ट्रहस्तिनीवडवामानुषीक्षीरपानेतत्तप्तकृच्छ्रंपुनःसं

स्कारश्च ॥ रासभोष्टाधारोहणेकृच्छपुनःसंस्कारश्च ॥ इदंहेमाद्रिमतमिति ॥ सिं
धौकचित् ॥ मिताक्षरास्मृत्यर्थसारादिमतेरासभोष्टारोहपवासत्रयादिमात्रंनतुपु
नःसंस्कारः ॥ कौस्तुभाशयोप्येवम् ॥ वृषभारोहणेअमत्याकृच्छमत्याकृच्छत्रया
दि ॥ केचिद्वपारोहिपुनःसंस्कारंकुर्वतितत्रमूलंमृग्यम् ॥ एवमजबस्तमहिपारोहेपि ॥
मांसभक्षकमलभक्षकपशोर्विद्वभक्षणेपुनरुपनयनमात्रम् ॥ केचिन्मानुषमलभक्षणेपि
पुनःसंस्कारमात्रमाहुः ॥ प्रेतशय्याप्रतिग्राहीपुनःसंस्कारमर्हति ॥ जीवतोमृत
वातौश्रुत्वापुत्रादिनांऽत्यकर्मकरणेतंधृतकुंभेनिमज्ज्योद्धृत्यस्नापयित्वाजातकमा
श्रुपनयनांतसंस्कारान्कृत्वात्रिरात्रव्रतांतैर्पूर्वभार्ययातस्यांमृतायामन्यभार्ययावावि
वाहःकार्यः ॥ आहिताग्निश्चेत्पुनराधानायुष्मदित्यादि ॥ तीर्थयात्रांविनाकलिंगांगव
गांध्रांसिंधुसौवीरप्रत्यंतवासिदशगमनेपुनःसंस्कारः ॥ चांडालान्नभक्षणेचांद्रायणंबु

द्विपूर्वकभक्षणंकृच्छ्राब्दमुभयत्रपुनःसंस्कारश्चाजिनमेखलादंडोभैक्ष्यचर्याव्रतानि
 च॥निवर्ततोद्विजातीनांपुनःसंस्कारमर्हति ॥ वपनमेखलेतिस्मृत्यंतरपाठः॥एवंगणि
 कान्नभक्षणेपिब्रह्मचारिणोमधुमांसाशनेपुनरुपनयनंप्राजापत्यंत्रिरात्रोपवासोवा ॥
 मत्याभक्षणेपराकः ॥ अभ्यासेद्विगुणंपुनःसंस्कारश्चापितृमातृगुरुभ्योभिन्नस्यप्रेत
 स्यात्यकर्मकरणेब्रह्मचारिणःपुनरुपनयनम् ॥ हस्तमाथितदधिभक्षणेबहिर्वेदिपुरोडा
 शाशनेअभ्यासेकृच्छ्रःपुनःसंस्कारश्च ॥ यःसंन्यासंगृहीत्वाततोनिवृत्त्यगार्हस्थ्यंनि
 कीर्पतिसपण्मासंकृच्छ्रान्कृत्वाजातकर्मादिसंस्कारैःसंस्कृतःशुद्धोगार्हस्थ्यंकुर्यात् ॥
 एवमनशनंमरणार्थंसंकल्प्यनिवृत्तोपिकुर्यात् ॥ कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतोयाविलं
 घनात् ॥ गंडकीबाहुतरणात्पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ॥ अथानध्यायादेश्चद्वितीयम् ॥
 प्रदोपेनिश्चयनध्यायेमंदेकृष्णगलग्रहे ॥ अपराह्णेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति ॥

अत्रप्रदोषःप्रदोषदिनम् ॥ कृष्णःकृष्णपक्षएकादश्यादिरंत्यत्रिकरूपोपरह्णश्चदिन
तृतीयभागरूपइत्युक्तम् ॥ अनध्यायाअपिनित्याएवपौर्णमाप्रतिपदादयःपुनरुपन
यननिमित्तम् ॥ नतुनैमित्तिकाः ॥ अकालवृष्ट्यादिनिमित्तकत्रिरात्रादयः ॥ न
मित्तिकेषुप्रातर्गजितनिमित्तानध्यायएवपुनःसंस्कारनिमित्तम् ॥ अत्रविस्तरःकौ
स्तुभे ॥ अंसाभिमर्शकवटोःसमीपमानयनंप्रधानकर्मतस्यविस्मरणेपुनरुपन
यनम् ॥ एवंगायत्र्युपदेशविस्मरणेपि ॥ अत्रापितेषानंदार्धव्रतम् ॥ ब्रह्मपुराणेनार
दः ॥ सावित्रीग्रहणादूर्ध्वतद्दिनेवाचतुर्थके ॥ पंचमेष्टेद्वादशेवावत्सरेव्रतमुत्सृजे
त् ॥ मनुः ॥ पक्षमासेचवर्षेचमाजीमोक्षःप्रशस्यते ॥ तृतीयादिवसे कार्यपंचमेच
विशेषतइति ॥ पुनरुपनयनकारणनिर्णयः ॥ ॥ अथयजुर्वेदिनांप्रायश्चित्तैःसह
पुनरुपनयनप्रयोगः ॥ प्रायश्चित्तार्थेव्रतबंधविशेषः ॥ तत्रानिमित्तानंतरमेवकरणे

उदगयनपुण्यनक्षत्राद्युक्तकालोनापेक्ष्यते ॥ अन्यथातुयथोक्तकालापेक्षा ॥ तत्र कर्तापितातदभावेपितृव्यादिः सर्पिण्डः ॥ तदभावेन्यः कश्चित् ॥ यत्रपुनरुपनयनं प्रायश्चित्तत्वेनोक्तं तत्र पृषदुपदिष्टविधिना तदेव कार्यम् ॥ यत्र तु प्रायश्चित्तांतरसाहितं तत्रोक्तविधिना प्रायश्चित्तं संस्कार्येण कारयित्वाऽऽचार्येण तस्योपनयनं कार्यम् ॥ यत्र जातकर्मोदिसंस्कारसाहितमुपनयनं विहितं तत्र जातादिचौलांतसंस्कारान्कृत्वा कार्यं ॥ तत्रादौ ब्रह्मचारिणः पितृजेषु अभ्यामन्योच्छिष्टभोजनेस्त्रियासहभोजनेवाश्राद्धसूतकान्नगणिकान्नाशनेवाअमुकदोषपरिहारार्थं पृषदुपदिष्टं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति कृत्वा ॥ आचार्यस्तु अमुकदोषपरिहारार्थं पुनरुपनयनं संस्कारसिद्धिद्वारा श्रीपरं द्वादशसहस्रगायत्रीजपमंहवाब्राह्मणद्वारा करिष्ये ॥ ब्रह्मचारिस्थंडिले ग्निप्रतिष्ठाप्य अग्निमुखं कृत्वा आज्यं संस्कृत्या धाराज्यभागान्तं कृत्वा आज्यप्लुतपलाशसमिधं

गृहीत्वा ॐ पुनस्त्वादि० कामाः स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ पुनर्मन्त्रं पुनरायुर्मन्त्रं आगन्पुनः
प्राणः पुनरात्माम् आगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं मन्त्रं आगन् ॥ वैश्वानरोऽदब्धस्तनु
पाऽअग्निर्द्विः पातुदुरिताद्वत्स्थ्यात्स्वाहा ॥ २ ॥ ततश्च रुहोमः ॥ ॐ सुप्ततै अग्ने० धृते
नस्वाहा ॥ १ ॥ यत्तैपवित्रं मन्त्रिष्यन्नेवितर्तमन्तरा ॥ ब्रह्मतेन पुनातु मास्वाहा ॥ २ ॥
पर्वमानः सोऽअद्य नः पवित्रेण विचर्षणिः ॥ यः पोता स पुनातु मास्वाहा ॥ ३ ॥ उभा
भ्यां देवसवितः पवित्रेण सुवेन च ॥ माम्पुनीहि बिभ्रतुः स्वाहा ॥ ४ ॥ ततः स्विष्टकृ
दादि नवाहुतीर्हित्वा होमशेषं समाप्य ॥ गां दत्वा अथ वागोनिष्क्रयं दद्यात् ॥ ततः कृत
मंगलस्नानो धृततिलकः कर्ता शुभासन उपविश्य ॥ दक्षिणतः संस्कार्य चोपवेद्य ॥

आचम्यप्राणानायम्यदेशकालकीर्तनंति अस्य संस्कार्यस्य पुनः संस्कारसिद्धिद्वारा
 श्रीपरमेश्वर० जातकर्माद्युपनयनानां संस्कारान् करिष्ये ॥ अथवा केवलमुपनयन
 संस्कारं करिष्ये इति संकल्पः ॥ तदंगविहितं निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणेशपूजनादिमंड
 पप्रतिष्ठानादींश्चाद्धातं कृत्वा ॥ अधिकारार्थं ब्राह्मणान् भोजयित्वा कुमारवपनादिकं
 कृत्वा प्रयोगानुसारेण उपनयनं कृत्वा जातकर्म प्रभृत्युपनयनानां संस्कारान् कृत्वा ॥ इ
 त्याद्यः पक्षः ॥ अथापरमापीरधानात्कृत्वा पालाशीसमिधमादाय ब्रातय प्रायश्चित्तं हु
 त्वा व्याहृतीर्जुहोति ॥ इति द्वितीयः पक्षः ॥ अथापरो ब्राह्मणवचनात्सावित्र्याशतकु
 लोभिर्मंत्रितं घृतं प्राश्य कृतप्रायश्चित्तो भवतीत्यादिकमवददिति तृतीयः पक्षः ॥
 तत्रोक्तपक्षाणां शक्ताशक्तभेदेन व्यवस्था ॥ इदं कौस्तुभे द्रष्टव्यम् ॥ एवं शाखांतरेष्व
 पिवपनमेखलाजिनदंडभैक्ष्यचर्याव्रतादिकं वैकल्पिकव्यवस्थयानुष्ठाय स्वस्वशाखा

कोपनयनकार्यम् ॥ ॥ इतिसंस्कारभारकरेसंक्षिप्तपुनरुपनयनप्रयोगः ॥ ॥ अथ
ह्यचारिव्रतलोपेप्रायश्चित्तम् ॥ बौधायनः ॥ अत्रशौचाचमनसंध्यावन्दनदर्भिक्षा
ग्निकार्यराहित्यशूद्रादिस्पृशकौपीनकटिसूत्रयज्ञोपवीतमेखलादंडाजिनत्यागदिवा
स्वापच्छत्रधारणपादुकाद्यारोहणमालाधारणोद्धर्तनानुलेपनांजनजलक्रीडाद्युतनृ
त्यगीतवाद्याभिरतिपाखंडादिभाषणपर्युषितभोजनादिव्रतलोपसकलदोषपरिहारा
र्थकृच्छ्रत्रयंचरेन्महाव्याहृत्यादिअनादिष्टहोमंचकुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ आचम्यप्रा
णानायम्यदेशकालकीर्तनंतिपूर्वोक्तशौचाचमनादिव्रतनियमानांमध्येकश्चिद्भ्रतलो
पस्तज्जनितदोषपरिहारार्थकृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तंवातप्रत्याम्नायगोनिष्कयर्जतद्रव्य
द्रव्यदानंमहाव्याहृत्यादिअनादिष्टहोमंचकरिष्ये ॥ तत्रादौगोनिष्कयर्जतद्रव्य
दत्त्वा ॥ व्रतलोपजनितदोषपरिहारार्थकृच्छ्रत्रयात्मकप्रत्याम्नायेनइदंयथाशक्तिगो

न चैतद्रव्यममुकशमिणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहंसं प्रददेइति ॥ ततः स्थंडिले प्रचभूसंस्कार
 रपूर्वकं विटनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य ॥ ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागं ते व्यस्तसमस्तव्या
 हृतीश्च तस्रः पंचवारुणेत्यादि नवाहुतीश्चाज्येन जुहुयात् ॥ तद्यथा ॥ ॐ भूः स्वाहा
 इदमग्नये नमः ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे नमः ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय ॥ ॐ भूः स्वाहा
 नमः ॥ ॐ सत्त्वन्नो अग्ने ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने ॥ ॐ त्वत्स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां
 दमग्नये अग्नये नमः ॥ ॐ एधि स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणा ॥ ॐ अयाश्चाग्ने ॥ जठस्वा ॥ इ
 देवभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च नमः ॥ ॐ लुदुत्तमम्ब ॥ ॐ स्याम स्वाहा ॥ इदं वरुणाया
 दित्यायादितये च नमः ॥ एता अनादिष्टनवाहुतयः ॥ अनंतरं महाव्याहृत्यादि
 स्विष्टकृदंतादशाहुतीराज्येन हुत्वा ॥ संस्रव प्राशनादि प्रणिता विमोकांतं होमशेषं समा

मेखलामजिनदड ॥ तथाचमनुः ॥ मेखलामजिनदड
॥ ॥ त्रुटितानामेखलादीनांपुनर्ग्रहणंकार्यम् ॥ तत्रवेदितव्रतलोपेप्रायश्चि
मुपवीतंक्रमं डलुम् ॥ अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृहीत्वान्यानिमंत्रवदितव्रतलोपेप्रायश्चि
त्तम् ॥ ॥ अथवेदारंभनिर्णयः ॥ तत्रवेदब्रह्मचर्यचरेदित्यनेनवेदाध्ययनांगतयाब्रह्म
चर्याचरणमुक्तम् ॥ वेदाध्ययनारंभकालस्येतिकर्तव्यताचनोक्ता ॥ केवलंसमावर्तन
कर्मसूत्रकारेणारब्धम् ॥ वेददठंसमाप्यस्नायात् ॥ अत्रवेदस्यारंभविनासमाप्तिःकर्तुंन
शक्यते ॥ अतउपनयनानंतरमेववेदारंभस्यसमयः इत्यवगम्यते ॥ इतिकर्तव्यता ॥
पुनःएतदेवव्रतादेशनविसर्गेष्विति ॥ उपाकर्महोमातिदेशाद्व्रतादेशनवेदारंभःप्राप्नो
ति ॥ अतश्च ॥ उपनीयगुरुःशिष्यमहाव्याहृतिपूर्वकम् ॥ वेदमध्यापयेदेनंशौचाच्चा
रांश्चशिक्षयेदिति ॥ अत्रापिनांदीश्राद्धंविनानारभ्यते ॥ अतः कारणाज्ज्योतिःशा
स्त्रोक्तेश्चभेदिनेकार्यम् ॥ सचस्वशाखापूर्वकोवेदारंभः ॥ वसिष्ठः ॥ पारंपर्यागतोयेषां

वेदः सपरिवृंहणम् ॥ यच्छाखाकर्मकुर्वीत तच्छाखाध्ययनं तथा ॥ १ ॥ अधीत्य शा-
 खामात्मियामन्यशाखां ततः परम् ॥ स्वशाखायः परित्यज्य शाखारंढः स उच्यते ॥
 ॥ २ ॥ पराशरः ॥ वेदस्याध्ययनं सर्वधर्मशास्त्रस्यैव हि ॥ अजानतौ र्थतद्वचर्थतु
 पाणां कंडं न यथा ॥ १ ॥ मनुः ॥ योनधीत्यद्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् ॥ सर्जीवन्ने
 व शूद्रत्वं मातुगच्छति सान्वयः ॥ १ ॥ इति ॥ अत्र प्रतिवेदस्यारंभणं पृथक् पृथक् ॥
 तत्पक्षे प्रतिवेदस्याहुतिद्वयं ब्रह्मणे इत्यादि नवाहुत्यनंतरं महाव्याहृत्यादिस्विष्टकृदं
 तादशाहुतीर्हुत्वा होमशेषं समाप्य वेदारंभं कृत्वा अभ्यसेत् ॥ ततः परं द्वितीयस्य नां दी-
 श्राद्धाधारंभः ॥ एवं सर्वत्र ॥ तदशक्तौ एकतंत्रेण नां दीश्राद्धमेकमेवेति प्रतिवेदस्याहु-
 तिद्वयं ब्रह्मणे छंदोभ्यश्च हुत्वा अंतैः प्रजापत्यादि सप्ताहुतीर्हुत्वा अनंतरं महाव्याहृत्या
 दिदशाहुतयः ॥ तत्रायंक्रमः ॥ वेदाख्ये मातृनां दीमुखमथ जुहुयाद्ब्रह्मैव क्रैस्तैरिक्षवायुं

ऋग्वेदेप्राक्पृथिव्याग्रयइतिचाद
ब्रह्मादिदुत्तानवयजुषिभवेन्मुख्यतोभूर्भुवाद्याः ॥ ऋग्वेदेप्राक्पृथिव्याग्रयइतिचाद
॥ १ ॥ अथ
वेसूयमेवंचसामाथर्वदिभ्यश्चचंद्रमसइतिनिखिलातत्वसंख्याहुतीनाम् ॥ १ ॥ अथ
प्रयोगः ॥ तत्रआचार्यउपनयनोत्तरमनध्यायरहितेज्योतिःशास्त्रोक्तशुभदिनेब्रह्मचा
रिणमाहूयशुभासनेस्वस्योत्तरतउपवेश्य ॥ व्रतादेशोवेदारंभस्तत्रप्राणानायम्यदेश
कालकर्तनतिअस्यब्रह्मचारिणः अद्यकरिष्यमाणानांविदव्रतचतुष्टयारंभणकर्मणां
स्वशाखापूर्वकवेदारंभमहंकरिष्येतत्रानिर्विघ्नार्थगणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनंतिअपाप
मातृकापूजनंवसोद्धारानांदाश्राद्धंचकरिष्येइतिकृत्वा ॥ तत्रपुण्याहवाचनंतिअपाप
कःप्रीयतामित्यूहः ॥ ततःस्थंडिलंपंचभूसंस्कारपूर्वकंसमुद्भवनामानमग्निप्रतिष्ठा
प्य ॥ ततोब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागांतंचरुवर्जकृत्वा ॥ आज्यभागानंतरंयजुर्वेदाहु
तीर्जहोति ॥ ॐ अंतरिक्षायस्वाहाइदमंतरिक्षायनमम ॥ ॐ वायवे ० इदंवायवेन ॥

ॐ ब्रह्मणेस्वा० इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छंदोभ्यःस्वा० इदं छंदोभ्यो० ॥ अथ ऋग्वेदाहुती
 जुहोति ॥ ॐ पृथिव्यैस्वा० इदं पृथिव्यै० ॥ ॐ अग्नयेस्वा० इदमग्नये० ॥ ॐ ब्र
 ह्मणेस्वा० इदंब्र० ॥ ॐ छंदोभ्यःस्वा० इदं छंदोभ्यो० ॥ अथ सामवेदाहुती जुहोति ॥
 ॐ दिवेस्वा० इदं दिवे० ॥ ॐ सूर्यायस्वा० इदं सूर्या० ॥ ॐ ब्रह्मणेस्वा० इदंब्र
 ह्म० ॥ ॐ छंदोभ्यःस्वा० इदं छंदोभ्यो० ॥ ॥ अथाथर्ववेदाहुती जुहोति ॥ ॐ दि
 ग्भ्यःस्वा० इदं दिग्भ्यो न० ॥ ॐ चंद्रमसेस्वा० इदं चंद्र० ॥ ॐ ब्रह्मणेस्वा० इदंब्र० ॥
 ॐ छंदोभ्यःस्वा० इदं छंदो० ॥ ॐ प्रजापतये० इदंप्र० ॥ ॐ देवेभ्यःस्वा० इदं देवे० ॥
 ॐ ऋषिभ्यःस्वा० इदमृ० ॥ ॐ श्रद्धायैस्वा० इदं श्रद्धायै० ॥ ॐ मेधायै० इदं मेधायै० ॥
 ॐ सदसस्पतयेस्वा० इदं सदसस्पतये० ॥ ॐ अनुमतयेस्वा० इदमनुमतये० ॥ ततो
 महान्याहृत्यादिस्विष्टकृदंतादशाहुतयः ॥ ततः संस्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतं हो

मशेषं समाप्य ॥ ततो वेदाध्ययनमारभेत् ॥ तच्च कारिकायां ॥ वेदारंभेवसाने च पादौ
ग्राह्यौ गुरोः सदा ॥ व्यवस्थपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ॥ १ ॥ सव्येन सव्यः सप्रष्ट
व्योदक्षिणेन तु दक्षिणः ॥ ब्राह्मणः प्रणवंकुर्यादादावन्ते च सर्वदा ॥ २ ॥ प्रत्यङ्मुखा योपवि
ष्टायोपसमीक्षते गुरुः ॥ वेदारंभमनुव्रूयाद्यथाशास्त्रमतं द्रितः ॥ ३ ॥ हस्तौ तु संयुतौ धा
र्यौ जानुनोरुपरि स्थितौ ॥ गुरोरनुमतिकुर्यात्पठनान्यमतिर्भवेत् ॥ ४ ॥ हस्तहीनं तु
योधीते स्वरवर्णविवर्जितम् ॥ ऋग्यजुः सामभिर्दग्धो वियेनिमधिगच्छति ॥ ५ ॥ प्र
णवंप्राक्प्रयुंजीत व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥ सावित्रीं चानुपूर्वेण ततो विदान्समारभेत् ॥ १ ॥
प्रणवमादावन्ते च कुर्यात् ॥ ततः शिष्टाचारान् ब्रह्मचारिणा वेदसरस्वतीपूजनं कार्यम् ॥
अद्यापू० तिथौ ब्रह्मवर्चससिद्धयर्थं वेदसरस्वतीपूजनं च कारिष्ये ॥ वेदसरस्वतीं स्थाप्य
ॐ नमोऽस्तुते ॥ श्रीश्रुते इति ऋग्भ्यां षोडशोपचारैः संपूज्य ॥ ततः प्रत्यङ्मुखा योपवि

प्रायपादोपसंग्रहणपूर्वकमाचार्यमुखमीक्षमाणाय अनसूयकायस्वहस्तौ जानुभ्यामु
 परिकृतवते ब्रह्मचारिणे वेदं प्रयच्छति ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुः ॥ १ ॥ ॐ इषेत्सो
 ज्जैत्वाद्याय वस्थे देवोर्वः सविता प्राप्स्यतु श्रेष्ठतमाय कर्मणऽ आप्याय ध्वमध्न्याऽ इ
 न्द्राय भुगम्प्रजावतीर नमीवाऽ अयुक्षमामावस्तेनऽ ईशतु माघशर्ठः सोऽधुवाऽ अस्मिन् गो
 पंतौ स्यात बुह्यर्ज्यमानस्य पशून्पाहि ॥ १ ॥ इति यजुर्वेदः ॥ ॐ अग्निमीळपुरोहि
 तं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ॥ होतारं रत्नधातमं ॥ १ ॥ इति ऋग्वेदः ॥ ॐ अग्नऽ आयाहि वीत
 ये गृणानो हव्यदातये ॥ निहोतासोऽसि सर्वाहि ॥ १ ॥ इति सामवेदः ॥ ॐ शन्नो
 देवीरुभिर्धुऽ आपो भवंतु पीतये ॥ शंख्योरुभिर्लवन्तु नः ॥ १ ॥ इत्यथर्ववेदः ॥ ॐ स्व

स्तीत्युक्ता ॥ इतिस्वशाखाविधिवत्स्वशाखावेदं परशाखाविधिवत्परशाखावेदं च पठे
त् ॥ ब्राह्मणभोजनम् ॥ यांतुमातृगणेति मातृणां विसर्जनम् ॥ इति संस्कारभारस्करेवे
दव्रतचतुष्टयं ॥ अथैकशांतकर्मोच्यते ॥ जन्मतः सप्तदशवर्षेनोच्चैर्द्रतविसर्गोत्पूर्वं
कालापकपर्षणंकृत्वा उदगयेन शुक्लपक्षे चौलोक्तं तिथ्यादौ गोदानं कुर्यात् ॥ तत आचार्यो
बहिःशालायां पत्न्या सह शुभासने उपविश्य ॥ तद्वक्षिणतो ब्रह्मचारिणमुपवेदय ॥ आ
चम्य प्राणानायम्य देशकालकर्तनंति अस्य ब्रह्मचारिणः केशांतकर्मोहं करिष्ये ॥ त
दंगविहितंगणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनमविघ्नपूजनं मंडपस्थापनं मातृकापूज
नं वसोद्धारा आयुष्यमंत्रजपनां दीश्राद्धं च करिष्ये इति कृत्वा ॥ अत्र पुण्याहवाचनंति

१ ब्रह्मचारिणः रेतोत्सर्गादिप्रायश्चित्तप्रयोगरत्नादिभ्यो गंतव्यम् । २ केशांतकालनिर्णययोगदाधरादि
॥ मंत्रैः ॥ मंडपप्रतिष्ठाकर्तव्या ॥ तथा पीदानीं तनानामकरणात्नात्र लिखिता ।

प्रजापतिः प्रीयतामित्यूहः कर्तव्यः ॥ बहिःशालायां स्थंडिले पंचभूसंस्कारपूर्वकं सूर्य
 नामाग्निप्रतिष्ठाप्य ॥ ततो ब्रह्मोपवेशनादि पात्रासादनं च रुवर्जम् ॥ पात्रासादनानंतर
 मुपकल्पनीयानि ॥ शीतोदकं ॥ उष्णोदकं ॥ नवनीतापिंडः ॥ घृतापिंडोवा ॥ त्र्ये
 णीशलली ॥ सप्तविंशतिकुशतरुणानि ॥ ताम्रपरिष्कृत आयसक्षुरः ॥ आनडुहगो
 मयपिंडः ॥ नापितोवरश्च ॥ अन्नगौरिवरः ॥ एतान्युपकल्प्य ॥ पवित्रच्छेदना
 दिपर्युक्षणांति आधारावाज्यभागौ च हुत्वा ॥ ततो महाव्याहृत्यादिस्विष्टकृदंतदशाहु
 तयः ॥ तद्यथा ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा० इदं प्रजा० ॥ ॐ इंद्राय स्वाहा० इदं मिद्रा० ॥ ॐ
 अग्नये स्वा० इदम० ॥ ॐ सोमाय स्वा० इदं सोमा० ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्न० ॥ ॐ
 भुवः स्वा० इदं वा० ॥ ॐ स्वः स्वा० इदं सूर्याय० ॥ ॐ त्वन्नो अग्ने० इदमग्नीवरु० ॥

ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० इदमग्नीव० ॥ ॐ अयाश्वाग्ने० इदमग्नेय० ॥ ॐ येतेशत० इदं
वरुणा० सवि० ॥ ॐ उर्दुत्तमं० इदंवरुणायादि० ॥ ॐ प्रजापत० इदंप्रजा० ॥ ॐ अ
ग्नेस्विष्टकृते० इदं० ॥ ततः संस्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतं होमशेषं समाप्य ॥
ततो मातुरं केन ह्यचारिणमुपवेदय ॥ एकस्मिन्पात्रे शीतास्वप्सूणा अपआसिचति ॥
उदकासेकमंत्रविशेषः ॥ ॐ उष्णेन० केशश्मश्रुवपेति ॥ अथात्र नवनीतपिंडं प्रास्य
ति ॥ तत उदकमादाय दक्षिणगोदानमुंदति ॥ ॐ सवित्रा प्रसूता इति मंत्रेण ॥ ततः
त्र्येण्याशलल्या विनयति ॥ त्रीणि कुशतरुणान्यंतर्दधाति ॥ ॐ ओषधे त्रायस्व इ
ति मंत्रेण ॥ ताम्रपरिष्कृताय सक्षुरग्रहणम् ॥ ॐ शिवो नार्मासि० इति मंत्रेण ॥ ततः
केशकुशक्षुरसंलग्नीकरणम् ॥ ॐ निर्वर्तयाम्या० इति मंत्रेण ॥ छेदनमंत्रस्तु ॥ ॐ ये

नावपत्सवि० इति मंत्रेण प्रच्छिद्यानहुहेगोमयपिंडि प्रास्यत्युत्तरतोऽधियमाणे ॥ एवमे
 वापरंवारद्वयं दक्षिणगोदानेन तूष्णीं कर्म कर्तव्यम् ॥ ततः पश्चिमगोदानेन उदनादिसंलग्नक
 रणांतमेकवारं पूर्ववत्समं त्रकं कुर्यात् ॥ छेदनमंत्रस्तु ॥ ॐ त्र्यायुषश्चमदं ॥ इति
 मंत्रेण प्रच्छिद्या ० ॥ पश्चिमगोदानेन एवं पुनर्वारद्वयं तूष्णीं कर्म कर्तव्यम् ॥ ततः उत्तर
 गोदानेन उदनादिसंलग्नकरणांतमेकवारं पूर्ववत्समं त्रकं कुर्यात् ॥ छेदनमंत्रस्तु ॥ ॐ
 येनभूरिश्च ॥ इति मंत्रेण प्रच्छिद्यान ० ॥ पुनरुत्तरगोदानेन एवं पुनर्वारद्वयं तूष्णीं कर्म
 कर्तव्यम् ॥ ततः शिरःसमंतान्मुखांतं क्षुरं त्रिवारं आमयित्वा ॥ मंत्रे विशेषः ॥ ॐ
 यत्क्षुरेणमज्ज ० शिरोमास्यायुः प्रमोपीमुखम् ॥ १ ॥ इति मंत्रेण ॥ ततः शिरःसमुद्धना
 पितायक्षुरं प्रयच्छति ॥ ॐ अक्षण्वं पारिवपेत्य न नमंत्रेण ॥ नापितः शिखारक्षित्वा
 केशश्मश्रुवपनं कुर्यात् ॥ ब्रह्मचारिणः स्नानम् ॥ केशांते आचार्यार्यायां ददाति ॥ स

५
वैष्णुसंस्कारकर्मस्वाधानादिविवाहातिष्ठुपितैवकर्ता ॥ तदभावंअन्यः ॥ यथाशू
क्तिब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ यांतुमातृइतिमातृणांविमर्जनम् ॥ संवत्सरंब्रह्मचर्य
मवपनंचइतिकेशांतकर्मनंतरंब्रह्मचारिब्रह्मचर्यव्रतंचरेत् ॥ अवपनंचकेशांतोत्त
रंसंस्कृतःसंवत्सरवपनंचर्जयेत् ॥ द्वादशरात्रंपड्रात्रंत्रिरात्रमंततःइतिविकल्पः ॥ समावर्त
इतिसंस्कारभास्करकेशांतप्रयोगः ॥ अथसमावर्तनकर्मोच्यते ॥ समावर्त
नमुदगयनेकार्यं तथापिकर्मवशान्मार्गशीर्षेविवाहप्रसक्तौदक्षिणायनेपिकार्यम् ॥ इ
तिधर्मसिंधौ ॥ समावर्तनकालः ॥ सावित्रीग्रहणादूर्ध्वतद्विनेवाचतुर्थेके ॥ तृती
येद्वादशेषैर्वैषवत्सरेव्रतमुत्सृजेत् ॥ पूर्वार्धोक्तकालौ अन्यथागौणेतिकारिकाकारः ॥
वेदमधीत्यगुरुणानुज्ञातःस्नायात् ॥ ब्रह्मचर्यवाष्टाचत्वारिंशद्र्षाणिसमाप्यस्ना
यात् ॥ द्वादशवर्षिकंवाव्रतंसमाप्यगुर्वनुज्ञातःस्नायात् ॥ उभयंवासमाप्यस्ना

यात् ॥ वेदशब्देनविधिविधेयस्तर्कइत्येतन्नयमुच्यते ॥ विधिविधायकब्राह्मणवा
क्यम् ॥ विधेयोमंत्रः ॥ तर्कोर्थवादः ॥ शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तछंदोज्योतिषमि
त्येभिः पङ्क्तैः सहितं वेदमधीत्यावगम्यचस्नानमिच्छेत्येके आचार्याः ॥ न कल्पमा
त्रेग्रंथमात्रेअधीतेऽनवबुद्धेस्नानमिच्छंति ॥ अनुष्ठानायोग्यत्वात् ॥ ग्रंथमात्रा
ध्ययनेनपि कृतेयाज्ञिकोयज्ञविद्याकुशलः कामंस्नायात् ॥ तच्चज्योतिःशास्त्रोक्तश्रुमदि
नेत्रह्मचारीकृतनित्याक्रियोऽर्थोदिनागुरुसंपूज्यतेनानुज्ञातः समावर्तनाख्यकमकुर्या
त् ॥ वागीशादितिसौम्यपौष्णदिनकृन्मित्रोत्तरारोहिणीगोविंदेषुशशांकभानुगुरु
विच्छुक्कार्कवारादिषु ॥ रिक्तापर्वतथाष्टमींप्रतिपदं पंचकीटंहरिंहित्वाशुद्धियुतेष्टमे
न्हिविमलेकुर्यात्समावर्तनमिति श्रीधरः ॥ तत्रायंक्रमः ॥ स्नानेच्छोर्मातृनांदीसप्तत्रिहु
तिसमित्त्वाष्टकुंभमभिपेकोमौजौमुक्त्वारवीक्षादधितिलवपनंदंतथावावनेजौ ॥ लेपो

वासंसि सूत्रं राजमथ शिरसो विष्टनं कर्णभूषां कृत्वानेत्रां जनानां दिरापि च पदत्राणयोऽन्यथा
साः ॥ तत आचार्य उक्तदिने कृतनित्यक्रियः सभार्यः ब्रह्मचारिणा सह शुभासनं उपवि
श्या च मय प्राणानागम्य देशकालं कर्तनानि अस्य ब्रह्मचारिणः गृहस्थाश्रमांतरप्राप्ति
द्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं समावर्तनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदंगविहितं गणपतिपूजनं
स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसो धारा आयुष्यमंत्रजपं नां दीश्राद्धं च करिष्ये इ
तिकृत्वा ॥ अत्र पुण्याहवाचनं तिसु श्रवः प्रीयतामिति वदेत् ॥ ततः भो आचार्य अहं स्ना
स्ये इत्यनुज्ञाप्रार्थना ब्रह्मचारिणः ॥ स्नाहोति प्रत्यनुज्ञागुरोः ॥ ततो ब्रह्मोपवे
गुरोः ॥ ततः परिश्रिते पंचभूषंस्कारपूर्वकं सूर्यनामानमग्निप्रतिष्ठाप्य ॥ संधुक्षणानि ॥ द
शनादिपात्रासादनं च रुवर्जम् ॥ पात्रासादनं तस्मिन् पक्वकल्पनीयानि ॥ धौतवस्त्रम् ॥ द
पर्युक्षणार्थमुदकम् ॥ समिधः ॥ हरिताः कुशाः ॥ अष्टौ वारि कुंभाः ॥ धौतवस्त्रम् ॥ द

धितिलावां ॥ नापितः ॥ स्नानार्थमुदकम् ॥ औदुंबरं कनिष्ठिकाग्रवत्स्थूलं द्वादशांगुलं
दीर्घं सरलं सत्त्वं च दंतधावनकाष्ठं ब्राह्मणस्य ॥ दशांगुलं दीर्घं राजन्यस्य ॥ अष्टांगुलं दीर्घं वै
श्यस्य ॥ उद्धर्तनद्रव्यम् ॥ स्नानार्थमुष्णोदकं ॥ चंदनं ॥ अहतेवाससी ॥ यज्ञोपवीतं ॥
पुष्पाणि ॥ उष्णीषं ॥ कर्णालंकारौ ॥ अंजनं ॥ आदर्शः ॥ छत्रम् ॥ उपानहौ ॥ वै
णवदंडः ॥ पूर्णपात्रं ॥ वरोवा ॥ एतान्युपकल्प्य ॥ पवित्रच्छेदनादिपर्युक्षणं ति आवा
राज्यभागौ च जुहुयात् ॥ ॐ प्रजापतये स्वा० इदं प्र० ॥ ॐ इंद्राय स्वा० इदमि० ॥ ॐ
अग्नये स्वा० इदम० ॥ ॐ सोमाय० इदं सो० ॥ इत्याज्यभागानंतरं स्वशाखावेदारं भ
णाहुतिहोमः ॥ अनंतरं ब्रह्मणे छंदोभ्य इत्याहुतिद्वयमपि जुहोति ॥ यदि वेदचतुष्टय
मधीत्यस्नानं करोति तदा प्रतिवेदं वेदाहुतिद्वयं हुत्वा ब्रह्मणे छंदोभ्य इत्याहुतिद्वयं पुनर्जु
होति ॥ ततः प्रजापतये इत्यारभ्यानुमत्यंताः सप्ताहुतीर्जुहोति ॥ एवं वेदद्वयत्रयाध्य

गनेपियोज्यम् ॥ ततोमहाव्याहृत्यादिस्विष्टकृदंतादशाहुतयः ॥ तद्यथा ॥ ॐ अंत
रिक्षायस्वा० इदमंत० ॥ ॐ वायवेस्वा० इदंवा० ॥ ॐ ब्रह्मणेस्वा० इदंब्र० ॥ ॐ छं
दोभ्यः स्वा० इदंछं० ॥ इतियजुः ॥ ॐ पृथिव्यैस्वा० इदंपृ० ॥ ॐ अग्नयेस्वा० इदमग्न
ये० ॥ ॐ ब्रह्मणेस्वा० इदंब्र० ॥ ॐ छंदोभ्यः स्वा० इदंछं० ॥ इति ऋक् ॥ ॐ दिवे
स्वा० इदंदि० ॥ ॐ सूर्यायस्वा० इदंसू० ॥ ॐ ब्रह्मणेस्वा० इदंब्र० ॥ ॐ छंदोभ्यः स्वा०
इदंछं० ॥ इतिसाम ॥ ॐ दिग्भ्यः स्वा० इदंदि० ॥ ॐ चंद्रमसे० इदंचं० ॥ ॐ ब्रह्म
णे० इदंब्र० ॥ ॐ छंदोभ्यः स्वा० इदंछं० ॥ इत्यथर्वः ॥ ॐ प्रजापतये० इदंप्र० ॥ ॐ देवे
भ्यः स्वा० ॥ ॐ ऋषिभ्यः स्वा० ॥ ॐ श्रद्धायै० ॥ ॐ मेधायै० ॥ ॐ सदसस्पतये०
॥ ॐ अनुमतये० ॥ ॐ भूः स्वा० इदम० ॥ ॐ भुवः स्वा० इदवा० ॥ ॐ स्वः स्वाहा०

इदं सु० ॥ ॐ त्वन्नो अग्ने० इदमग्नाव० ॥ ॐ सत्वन्नो अग्ने० इदमग्नीव० ॥ ॐ अया
 श्वाग्ने० इदम० अ० ॥ ॐ ये ते शतं० इदं व० स० वि० ॥ ॐ उडुत्तुमम्० ॥ इ० व० दित्या० ॥
 ॐ प्रजाप० इदं प्र० ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृ० इदम० स्वि० ॥ ततः संस्रव प्राशनादि प्रणी
 ता विमोक्तं होमशेषं समाप्य ॥ ततः परिसमूहनादि न्यायुपकरणं तं समिदाधानं ब्र
 ह्मचारी करोति ॥ आचार्यस्योत्तरत उपविश्य ॥ दक्षिणहस्ते नाग्नेः संधुक्षणप्रक्षेपः व
 क्ष्यमाणमंत्रैः पंचभिः ॥ ॐ अग्ने सु० ॥ ॐ यथा त्वमग्ने० ॥ ॐ एवं मा ॥ ॐ यथा त्व
 म० ॥ ॐ एवमहं म० ॥ इत्येतैः पंचभिर्मंत्रैः प्रतिमंत्रा मिधनप्रक्षेपः ॥ प्रदाक्षिणमग्निपशु
 क्ष्योत्तिष्ठन्तसमिध आदधाति ॥ ॐ अग्नये स० ॥ १ ॥ इति मंत्रेण प्रथमसमिधमादधा
 ति ॥ अनैनैव मंत्रेण द्वितीयां तथा तृतीयां ॥ उपविश्य पुनः ॥ अग्ने सुश्रवेत्या रभ्यपं

चैधनप्रक्षेपः ॥ ॥ तूष्णीपाणोप्रतप्यवक्ष्यमाणैः सप्तभिर्मन्त्रैः प्रतिमंत्रमुखविमार्जनं ॥
ॐ तनूपा० तन्वंमे० ॥ ॐ आयुर्दा० स्यायु० ॥ ॐ वर्चोदा० वर्चो० ॥ ॐ अग्रेय
न्मे० ॥ ॐ मेधांमेदेवः ॥ ॐ मेधांमेदेवी० ॥ ॐ मेधामीश्व० ॥ इत्येतैर्मुखमार्जनम् ॥
अत्रशिष्टाचारः ॥ ॐ अंगानिचम० इतिमंत्रेणप्रतप्तपाणिभ्यांशिरःप्रभृतिपादपर्यं
तानिसर्वाण्यंगान्यालभते ॥ ततोदक्षिणहस्ताग्रेण ॥ ॐ वाक्चमआ० इतिमुखालंभनं ॥
ॐ प्राणश्च० इतिनासारंघ्रेयुग० ॥ ॐ चक्षुश्च० चक्षुर्पायु० ॥ ॐ श्रोत्रं च० इ० श्रोत्रेच०
इ० श्रोत्रेयु० ॥ ॐ यशोवलंच ॥ इतिबाह्वोरुपस्पर्शनम् ॥ ततस्त्वयायुषाणिकरोति ॥
अनामिकयाभस्मगृहीत्वाभस्मनाललाटेग्रीवायां दक्षिणेऽंसेहृदिच ॥ त्र्यायुपमिति
प्रतिमंत्रम् ॥ ॐ त्र्यायुपंजुमदेग्रे० ॥ १ ॥ इतिमंत्रस्यप्रतिपादेन ॥ ततो गोत्रनाम
पूर्वकं वैश्वानरादीनामभिवादनम् ॥ तत आचार्यः परिश्रितस्योत्तरतो धानामुदकुम्भानां

दक्षिणोत्तराणां स्थापनम् ॥ उदकुंभानां पुरस्तात् प्रागग्रकुशास्तरणम् ॥ तेषु स्नानकर्ता
 तिष्ठेदुदङ्मुखः ॥ ॐ येप्स्वंतरग्रयः प्राविष्टा गोह्यऽउपगोह्यो मयूखो मनोहास्स्वलुविरु
 जस्तनुदुपुरिन्द्रियहातान्विजहामि योरोचनस्तमिह गृह्णामि ॥ इत्यनेन मंत्रेण कस्मादुद
 कुंभादुदकं गृह्णात्वा तेनोदकेनाभिषिच्येति स्नानकर्ता तस्मानम् ॥ ॐ तेन मामभिषिचामि
 श्रियै यशसे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय ॥ १ ॥ इति मंत्रेणाभिषिचति ॥ पुनः येप्स्वंतरग्रय इति
 मंत्रेणैवा द्वितीयोदकुंभादुदकमादाय ॥ ॐ येन श्रियमकृणुतां येनावमृशतां १ सुरान् ॥
 येनाक्षावभ्यर्पिचतां यद्वा तदश्विनायशः ॥ १ ॥ इति मंत्रेणाभिषिचति ॥ पुनः येप्स्वं
 तरग्रय इत्यनेन तृतीयोदकुंभादुदकमादाय ॥ ॐ आपो हिष्ठा ॥ १ ॥ इति मंत्रेणा
 भिषिचति ॥ पुनः येप्स्वंतरग्रय इत्यनेन चतुर्थोदकुंभादुदकमादाय ॥ यो वः शिव ॥
 ॥ १ ॥ इति मंत्रेणाभिषिचति ॥ पुनः येप्स्वंतरग्रय ॥ १ ॥ इति मंत्रेण पञ्चमोदकुं

भाडुदकमादाय॥ॐ तस्माऽअरंग०॥१॥ इति मंत्रेणाभि० ॥ पुनः येऽपस्वंतरग्रयइत्यनेन
 मंत्रेण षष्ठसप्तमाष्टमोदकुंभेभ्यः प्रत्येकमुदकमादाय तूष्णीं वारत्रयमाभिषिचति स्ना
 नकर्ता त्मानम् ॥ ततः लडुत्तममिति मंत्रेण मेखलां शिरोमार्गेण निःसार्य भूमौ निधाय ॥
 तथैवाजिनं चोत्तार्य ॥ दंडत्यागं कृत्वा तमुदगग्रं भूमौ निधाय ॥ अन्यद्वासस्तू
 ष्णीं परिधायादित्यमुपतिष्ठते ब्रह्मचारी॥ ॐ उद्यन् भ्राज भृष्णुरिंद्रो मरुद्भिरस्तात्प्रात
 र्यावभिरस्तादशसनिरसि दशसनिमाकुर्वा विदन्मागमयोद्यन् भ्राज भृष्णुरिंद्रो मरुद्भ
 रस्ताहिवायावभिरस्ताच्छतसनिरसि शतसनिमाकुर्वा विदन्मागमयोद्यन् भ्राज भृष्णु
 रिंद्रो मरुद्भिरस्तात्सायं यावभिरस्तात्सहस्रसनिरसि सहस्रसनिमाकुर्वा विदन्मागमय
 ॥ १ ॥ इत्यादित्योपस्थानमंत्रः ॥ ततोदधिप्राशनं तिलप्राशनं वा तूष्णीम् ॥ जटालो
 मनखानां निःकृतनम् ॥ स्नानम् ॥ औदुंबरकाष्ठेन दंतधावनम् ॥ ॐ अन्नाद्याय व्यूहध्वज

सोमोराजायमागमत् ॥ समेमुखंप्रमाक्षितयशसाचभगेनच ॥ १ ॥ इतिमंत्रेणदंता
 न्धावयेत् ॥ ततःसुगंधिद्रव्येणोद्धर्तनम् ॥ उष्णोदकेनस्नानम् ॥ अंगप्रोच्छनम् ॥ तत
 श्रंदनाद्यनुलेपनंमध्यमानामिकाभ्यांगृहीत्वामुखनासिकयोरालंभनम् ॥ ॐ प्राणा
 पानौमेतर्पयचक्षुर्मैतर्पयश्रोत्रंमैतर्पय ॥ १ ॥ इतिमंत्रेणालंभनम् ॥ ततःपाण्योर
 वनेजनंकृत्वातदुदकमादायापसव्यंकृत्वादक्षिणाभिमुखोभूत्वातदुदकंदक्षिणस्यांदि
 शिनिर्पिचेत् ॥ ॐ पितरःशुन्धन्ताम् ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ ततोयज्ञोपवीतीभूत्वा ॥
 उदकोपरस्पर्शनम् ॥ ततश्चंदनादिनात्मानमनुलिप्यजपेत् ॥ ॐ सुचक्षाअहमक्षीभ्या

१ चंदनेनमुखनासिकेचानुलिपयतीतिगदाधरः सर्वशरीरोद्धर्तनकार्यमितिहरिहरः ॥ २ अत्रपा
 णिभ्यांचंदनंग्राह्यपाण्योरखनेजनंनिर्पिचेदितिवक्ष्यमाणत्वाद्विधाधरेण ॥

म्भूयासर्त्तुवर्चामुखेन ॥ सुश्रुत्कर्णाभ्यांभूयासम् ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणानुलिप्य ॥
 सकृद्धौताहतवासःपरिधानम् ॥ ॐ परिधास्यैयशोधास्यैर्दीर्घायुत्वायजरदष्टिरस्मि
 ॥ शतंचर्जीवामिशरदःपुरूर्चारायस्योषमभिसंव्ययिष्ये ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणवा
 सःपरिधाय ॥ अथयज्ञोपवीतधारणम् ॥ ॐ यज्ञोपवीतम्पर० ॥ १ ॥ आचम्य ॥
 अथोत्तरीयधारणम् ॥ ॐ यशसामाद्यावापृथिवीयशसेन्द्राबृहस्पती ॥ यशोभग
 श्चमाविदद्यशोमाप्रतिपद्यताम् ॥ इतिमंत्रेणात्मानमाच्छादयति ॥ एकंचेद्वासोभव
 तितदातस्यैवपरिधानीयवाससउत्तरार्धमुत्तरीयंकुर्यात् ॥ ॐ याऽआहरज्जमदग्निः
 श्रद्वायैकामायेन्द्रियाय ॥ ताऽअहम्प्रतिगृह्णामियशसाचभगेनच ॥ १ ॥ इतिमंत्रे

१ धारयेद्दण्वीं यष्टिं सोदकं च कमंडलुम् ॥ यज्ञोपवीतद्वंदं च शुभेरुक्मेचकुंडलेइतिमनुः ॥ हरिहरोपि
 एकं चेत्पूर्वस्योत्तरवर्गेणप्रच्छादयतीतिगदाधरादयः ॥

णपुष्पमालाग्रहणम् ॥ ततस्तांपुष्पमालांशिरसिवध्नीयात् ॥ ॐ यद्यशोप्सरसामिन्द्र
 श्चकारविपुलंपृथु ॥ तेनसङ्ग्रथिताःसुमनसऽआवध्नामियशोमयि ॥ १ ॥ इत्यनेनपु
 ष्पमालाबंधनम् ॥ उष्णीपेणशिरोवेष्टयते ॥ ॐ युवासुवासाःपरिवीतऽआगात्सऽउश्रे
 यान्भवतिजायमानः ॥ तन्धीरासःकवयऽउन्नयन्तिस्वाध्योमनसादेवयन्तः ॥ इ
 त्यनेनमंत्रेणोष्णीपम् ॥ ॐ अलङ्कुरणमासिभूयोलङ्कुरणम्भूयात् ॥ इत्यनेनमंत्रेणक
 र्णवेष्टकौप्रतिमुंचते ॥ प्रथमंदक्षिणकर्णेततोऽनैनवमंत्रेणवामकर्णे ॥ ॐ वृत्रस्यो
 सिक्नुनीकंश्चक्षुर्दाअसिचक्षुर्मेदेहि ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणाक्षिणीकज्जलंअंक्ते ॥ प्र
 थमंदक्षिणंततोऽनैनवमंत्रेणवामम् ॥ सौवीरांजनमितिहरिहरः ॥ अत्रचसव्यंनेत्रमं
 क्ताततोदक्षिणांजनमंत्रावृत्त्यासव्यंवाअग्रेमानुपेतिमंत्रालिंगादयंगदाधराशयः ॥

प्रथमं दक्षिणं ततो वाममिति हरिहराशयः ॥ मंत्रेणोपानहौ प्रतिमुच्यते पादयोर्युगपत् ॥
 ॐ विश्वाम्योमानाष्ट्राभ्यस्परिपाहि सर्वतः ॥ १ ॥ इति मंत्रेण वैष्णवं दंडमादत्ते ॥
 मेखलोन्मोचनादि दंडदानांतस्नानकर्ता कर्मकरोति नाचार्यः ॥ दंतप्रक्षालनादीनि
 नित्यमपि मंत्रवद्भवन्ति ॥ वासरश्छत्रोपानहं च नवानामुपादाने मंत्रो भवति ॥ न तु
 नित्यधारणे ॥ तत आचार्यः स्नातस्थानियमान् वदेत् ॥ शूद्रादिस्पर्शनं न कर्तव्यम् ॥
 इच्छया शूद्रोऽपि अस्नातको नियमेष्वधिक्रियते ॥ नृत्यगीतवादित्राणि न प्रतिगच्छे
 त् ॥ इच्छया परैः क्रियमाणं सद्गीतं श्रोतुं गच्छेत् ॥ रागसहितं सद्गीतम् ॥ स्वयंच न कु
 र्यात् ॥ क्षेमं सति रात्रौ ग्रामांतरं न गच्छेत् ॥ अक्षमे तु कामं गच्छेत् ॥ क्षेमं सति न धा
 वेत् ॥ इति नशीघ्रं गच्छेत् ॥ उदपानावेक्षण इति कूपमध्ये अवलोकनं न कर्तव्यम् ॥ वृक्षा
 रोहणं न कर्तव्यम् ॥ फलप्रपतनमिति फलत्रोटनं न कर्तव्यम् ॥ संधि सर्पण इति संध्यासम

येगमनंवाअपमार्गेगमनंनकर्तव्यम् ॥ विधृतइतिनग्रस्नानंनकर्तव्यम् ॥ विषमलंघन
 मितिपर्वतगतादिलंघनंनकर्तव्यम् ॥ शुक्लवदनामितिलज्जाकरंदुःखकरममंगलभाषणं
 कर्तव्यम् ॥ संध्यादित्यभ्रक्षणमितिसंध्यासमयेउपरक्तसूर्यविवावलोकनंनकर्तव्यम् ।
 भ्रक्षणांनिइतिसवर्णविनासिद्धभिक्षाचर्यानकर्तव्या ॥ अप्स्वात्मानंनावेक्षेतइतिजल
 मध्येस्वमुखंनपश्येत् ॥ अजातलोम्नामितिअनुत्पन्नलोम्नास्त्रीम् ॥ पुंसीमितिपुरुषा
 कृतिस्त्रीम् ॥ पटंचइतिनपुंसकंप्रासिद्धम् ॥ एतान्नोपहसेत् इतिअभिगमनंनकारये
 त् ॥ गर्भिणीविजन्याइतिव्रूयात् ॥ सकुलमितिनकुलंव्रूयात् ॥ भगलमिति कपालम्
 ॥ माणिधनुरितींद्रधनुर्व्रूयात् ॥ गांधयंतोपरस्मैनाचक्षीतइतिपरस्यगांवत्संपाययं
 तीतांपरस्मैस्वामिनेवानकथयेत् ॥ उर्वरायामनंतर्हितायांभूमौइतिसस्यवत्यांवाकु
 शादियज्ञियतृणवत्यांभूमौमूत्रपुरीपोत्सर्गंनकुर्वात् ॥ उत्सर्पेतिष्ठन्नइतितथैवधाव

मानः सन्नृत्तिष्ठन्तस्मन्मूत्रपुरीषोत्सर्गनकुर्यात् ॥ स्वयंप्रशीणेनकाष्ठेनगुदप्रमुखात्
तिआत्मनः प्रयत्नं विनापतितेनयश्चियरहिताकंटककाष्ठेनगुदंप्रोच्छेत् ॥ यथातृणाद्य
तर्हितभूमौ शिरः प्रावारैरविष्टयश्चोपवीतं निवीतं कृत्वा अलंबितं कर्णे कृत्वा दिवोदङ्मु
खोरान्नौ क्षिणाभिमुख उपविश्य मौनीभूत्वा मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् ॥ यज्ञोपवीतस्य
निवीतत्वं विनैव कर्णे धारणमनाचारः ॥ मूत्रोत्सर्गं शुद्धमिदं लिङ्गं सकृद्विवारं वामकरे द्वि
वारमुभयोः करयोर्दत्त्वा तावद्भारं जले नक्षालयेत् ॥ पुरीषे तु शुद्धमृदमेकां लिङ्गे गुदे तिस्रः
वामकरे दश उभयोः करयोः सप्तपंचत्रिंशोऽपि पादयोर्दत्त्वा तावतैव जले नक्षालयेत् ॥ मूत्रे
चत्वारिंशोऽपि पुरीषे द्वादश गण्डूषोद्विंशतिरिति ॥ विकृतं वा सो नाच्छादयतीति नी
ल्यादिरंजितवस्त्रं न परिदधीत् ॥ दृढव्रत इति स्थिरं समाख्यं व्रतो भवेत् ॥ वधत्रः स्या
त्सर्वतः आत्मानं गोपायेत् सर्वेषां मित्रा मित्रेति वधात् ॥ धाता त्रायकः स्वेषां परेषां च मित्र

मिवसखेवज्ञायेत् ॥ स्नातकस्यसतोऽहोरात्रत्रयं व्रतचर्योच्यते ॥ अमांसांशोभवति
 अमृन्मयेनपात्रेणउदकादिकंपिबति ॥ ऋतुमतीस्त्रीशूद्रभाषणंनकरोति ॥ शवंप्रसि
 द्धम् ॥ कृष्णशकुनिरितिकाकः ॥ शुनामितिश्वाकुक्कुरः ॥ एतेषांदर्शनंचनकुर्यात् ॥
 शवोमृतकस्तस्मिन्जातेसतिक्रीत्वालब्ध्वाज्ञातिभिर्यदद्यतेतच्छावान्ननाद्यात्तनगृ
 ङ्गीयान्नभक्षयेदित्यर्थः ॥ शूद्रस्यअवरवर्णस्यनापितादेरपिअन्नंतच्छूद्रान्ननाद्यात्
 नगृण्णीयादित्यर्थः ॥ सूतकेप्रसवाशौचंसतिज्ञातीनामन्नंतत्सूतकान्ननाद्यान्नभक्षये
 दित्यर्थः ॥ मूत्रपुरीषेष्टीवनंचातपेनकुर्यादिति ॥ मूत्रपुरीषेप्रसिद्धे ॥ घ्रावनंमुखाह्लादि
 आतपेचनकुर्यात् ॥ सूर्याच्चात्मानंतातर्हधीतेतिच्छत्रादिनामूत्रोत्सर्गंनकुर्यात् ॥ तस्मै
 नोदकार्थान्कुर्वीतइति ॥ तस्मैनोदकेनशौचाचमनादिकाःक्रियाःकार्याः ॥ अवज्योत्य

दीपादिनारात्रौभोजनंनकर्तव्यम् ॥ सत्यवदनमेववाकर्तव्यम् ॥ यथा ॥ रागं द्वेषमहंका
रं त्यक्त्वा च त्वारि अभ्यसेत् ॥ क्षमादया शांतिसत्यं सर्वज्ञानीसमोक्षभागिति ॥ नाध
स्तना अमांसादयो यमनियमाः कर्तव्याः ॥ यदि प्रवर्ग्यवान्महावीरः सोमयागार्थं स्वी
कृतदीक्षः दीक्षितो भवति तदा मूत्रपुरीषेष्ठावनादि अवज्योत्य रात्रौ भोजनं तानि न कु
र्यादिति यमनियमा अनुष्ठेयाः ॥ यथा शक्तिब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ आचार्यादिपू
जनं तेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तैराशिपो गृहीत्वा मातृणां विमर्जनं कृत्वा कर्मेश्वरार्पणं कुर्या
त् ॥ ॥ इति संस्कारभारस्करसमावर्तनप्रयोगः ॥ अथातुरदशायां समावर्तनविधिः ॥
आतुरदशायां यथोक्तसमावर्तनाभावे संक्षेपतस्तत्कार्यम् ॥ तत्र प्रयोगसंकल्पं कृत्वा ब्र
ह्मचारिर्लिङ्गानि मेखलादीनि त्यक्त्वा तीर्थे स्नात्वा वासः परिधानाचमनतिलकधारणा
निकृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा तूष्णीं समिधमा दध्यात् ॥ अन्यदपि

अविरोधितूष्णीं कर्तव्यमितिसमावर्तनानुकल्पइतिधर्मसिंधुः ॥ इति संस्कारभा
स्करेसमावर्तनेआतुरदशार्थासमावर्तनविधिःसमाप्तः ॥

अथक्रमप्राप्तोविवाहः ॥ तत्रअनाश्रमिनिर्णयःप्रायश्चित्तंच ॥ यथा ॥ अनाश्रमी
नतिष्ठेतिदिनमेकमपिद्विजः ॥ आश्रमेणविनातिष्ठन्प्रायश्चित्तंभवेद्विजइतिदक्षस्मृ
तेः ॥ एतत्प्रायश्चित्तनिष्कृतिर्मिताक्षरायाम् ॥ अनाश्रमिप्रायश्चित्तंतथा ॥ अनाश्र
मीसंवत्सरंप्राजापत्यकृच्छ्रंचरित्वाश्रममुपेयात् ॥ द्वितीयेऽतिकृच्छंतृतीयेकृच्छ्राति
कृच्छ्रमत ऊर्ध्वचांद्रायणमितिहारीतोक्तेः ॥ धेनोरभावेनिष्कःस्यात्तदधैपादमेववा ॥
गुंजाअशीतिःकर्पस्तुकर्पाश्चत्वारिनिष्ककः ॥ सुवर्णरजतंवापिदद्याच्छक्त्यनुसारत

इति ॥ अशीतिगुणात्मकः कर्षः चत्वारः कर्षाएकोनिष्कश्चेति ॥ ॥ प्राजापत्यकृ
च्छ्रद्वादशदिनसाध्यंतद्यथा ॥ प्रथमे त्रिदिने प्रातः एकमुक्तं षड्विंशतिग्रासपरिमितं हवि
ष्यान्नं भोक्तव्यम् ॥ द्वितीये त्रिदिने नक्तं द्वाविंशतिग्रासपरिमितं भोक्तव्यम् ॥ तृतीये त्रि
दिने अयाचितं चतुर्विंशतिग्रासपरिमितं मध्याह्ने भोक्तव्यम् ॥ अत्र सर्वत्र हविष्यान्नं भो
क्तव्यम् ॥ अयाचितं याश्चारहितम् ॥ चतुर्थे त्रिदिने अनशनमिति प्राजापत्यकृच्छ्रम् ॥ ए
तत्प्रत्याम्नाये गौरेका ॥ ॥ अतिकृच्छ्रं यथा ॥ प्रथमे त्रिदिने एकमुक्तं पाणिपूरितं हवि
ष्यान्नं भोक्तव्यम् ॥ द्वितीये त्रिदिने अयाचितं पाणिपूरितं भोक्तव्यम् ॥ तृतीये त्रिदिने उप
वास इति नवादिनसाध्यमतिकृच्छ्रम् ॥ एतत्प्रत्याम्नाये गोद्वयम् ॥ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रं
यथा ॥ एकग्रासपर्याप्तस्य प्राणधारणपर्याप्तस्य वादुग्धस्य एकविंशतिदिनेषु भक्षणे कृ
च्छ्रातिकृच्छ्रम् ॥ एतत्प्रत्याम्नाये गोचतुष्टयं त्रयं वा ॥ ॥ चांद्रायणं यथा हविष्या

नस्यमयूरांडप्रमाणमेकग्रासमेवंशुक्लुप्रतिपदमारभ्यपौर्णिमांतमेकैकवार्धितग्रासंकृ
 ष्णप्रतिपदमारभ्यअमांतमेकैकग्रासंन्यूनंचेतियवमध्यचांद्रायणव्रतम् ॥ पक्षेति
 थिवृद्धचापोऽशग्रासाः ॥ क्षयेचतुर्दशग्रासाश्चेति ॥ ग्रासान्नगायत्र्याभिमंत्रयेदि
 तिमहार्णवे ॥ एतत्प्रत्याम्नायेष्टौपंचचतस्रोवागावइति ॥ प्रथमाब्देप्राजापत्यंकृच्छ्रं
 व्रतेसंकल्पः ॥ देशकालकीर्तनंतिअमुकशर्मणःममब्रह्मचर्यव्रतविसर्गदिनमारभ्य
 एकाब्दपर्यंतंवातद्यूनदिनपर्यंतमनाश्रमस्थितिजन्यदोषपरिहारार्थंप्राजापत्यकृ
 च्छ्रव्रतप्रत्याम्नायैकगोनिष्कयीभूतंयथाशाक्तिरजतमुद्राद्रव्यदानमहमाचरिष्ये ॥ इ
 तिसंकल्पंतिब्राह्मणंसंपूज्यपूर्वकलिपतद्रव्यंगृहीत्वा ॥ इमांप्राजापत्यंकृच्छ्रप्रत्या
 म्नायैकगोनिष्कयीभूतरजतद्रव्यमुद्राममुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ द्वि
 तीयाब्देअतिकृच्छ्रव्रतेसंकल्पः ॥ देश० ममब्रह्मचर्यव्रतमारभ्यअब्दद्वयपर्यंतम

नाश्रमास्थितिजन्यदोषपरिहारार्थमतिकृच्छ्रव्रतप्रत्याम्नायगोद्वयनिष्क्रीयभूतं यथा
शक्तिरजतमुद्राद्रव्यदानमहमाचरिष्ये ॥ इतिसंकल्पतिब्राह्मणंसंपूज्यपूर्वकल्प
तंद्रव्यंगृहीत्वा ॥ इदमतिकृच्छ्रप्रत्याम्नायगोद्वयनिष्क्रीयभूतरजतमुद्राद्रव्यममुं
तुभ्यमहंसंप्रददे ॥ तृतीयाब्देकृच्छ्रव्रतेसंकल्पः ॥ देशं ममब्रह्मचर्यव्रतमा
रभ्यअब्दत्रयपर्यंतमनाश्रमस्थितिजन्यदोषपरिहारार्थकृच्छ्रातिकृच्छ्रव्रतप्रत्या
म्नायगोचतुष्टयनिष्क्रीयभूतं यथाशक्तिरजतमुद्राद्रव्यदानमहमाचरिष्ये ॥ इतिसं
कल्पतिब्राह्मणंसंपूज्य ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रप्रत्याम्नायगोचतुष्टयनिष्क्रीयभूतरजतद्र
व्यमुद्राममुं तुभ्यमहंसंप्रददे ॥ तृतीयाब्दोर्ध्वकर्षिमाश्रिद्रूपंचांद्रायणव्रतेसंकल्पः ॥
देशं ममब्रह्मचर्यव्रतमारभ्यअद्यदिनपर्यंतमनाश्रमस्थितिजन्यदोषं चांद्राय
णव्रतंतत्प्रत्याम्नायपंचगोनिष्क्रीयभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यमुद्रादानेनाहं ॥ इति

गौनिष्कयीभूतैरजतद्रव्यमुद्राममु०तुभ्यमहंसंप्रददेइतिअनाश्रमित्वप्रायाश्चित्तम् ॥
 विवाहोपयोगिकन्यादिप्रकारोनिर्णयश्च ॥ गुरवेतुवरंदत्वास्नायीततदनुज्ञया ॥ वेद
 व्रतानिवापारं नीत्वा ह्युभयमेववा ॥ अविष्कृतब्रह्मचर्यौलक्षण्यौस्त्रियमुद्रहेत् ॥ अनन्य
 पूर्विकांकांतामसपिंडायवीयसीम् ॥ अरोगिणीभ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजामिति
 याज्ञवल्क्योक्तैः ॥ त्रिविधोपिवेदव्रतोभयस्नातकोऽविलंबेनलक्षणादिविशिष्टास्त्रियं
 परीक्षितामुद्रहेत् ॥ अनन्यपूर्विकामितिअन्येषांवाग्दानादिनानिपूर्वदत्ताम् ॥ असपिं
 डांसापिष्ठ्यसंबंधरहिताम् ॥ यवीयसीन्यूनवयस्काम् ॥ असमानार्षगोत्रजांस्वसमान
 गोत्रप्रवररहितामिति ॥ अत्रापिकुलमग्रेपरीक्षेतेतिगृह्यादिवचनादादौसदान्चारादि
 गुणवद्धीनक्रियत्वादिदोषरहितंकुलंपरीक्ष्यतज्जोद्वाह्या ॥ तदनुलक्षणान्यपिपरोक्ष

नीयानि ॥ लक्षणानि च शुभाशुभसूचकानि ॥ तनुलोमेकेशदर्शनादानि प्रत्यक्षानि ॥ तनु
म्यानि चाह्यानि ॥ तथा च मनुः ॥ अव्यंगांगीसौम्यनाम्नीहंसवारणगामिनीम् ॥ तनु
लोमेकेशदर्शनां मृद्वंगीमृद्वहेत्स्त्रियमिति ॥ कात्यायनः ॥ अव्यंगांगदोषरहितां सु
रूपां वयपूर्विकाम् ॥ सर्वणसुकुलोत्पन्नां शुभलक्षणसंयुताम् ॥ प्रतिगृह्णीत तां कन्यां कुल
संतानवर्धिनीमिति ॥ तथा च ज्योतिर्निबंधे ॥ मृद्वंगी गूढगुल्फा समकुचनयना वृत्तना
भोरुवक्रा कृष्णभ्रूनेत्रे केशास्थिरतरसुनखादीर्घनेत्रा विलोमाः ॥ मृद्व्राणी स्वल्पभाला
लघुललितगमापाणिपादोष्ठरक्तासा कन्यांद्राहिता चेत्सुतधनविपुलान्नायुराशिरग्यदा
स्यादिति ॥ अथ कन्यादोषाः ॥ निर्गुणा शुक्लसंभाषी क्रोधयुक्ता सरो गिणी ॥ विषयो
गावंध्ययोगा कुलविध्वंसयोगका ॥ दरिद्रजारयोगा च हीनचिरणसंयुता ॥ एतद्दोषदशै
र्गुक्ता तां कन्यां न प्रतिग्रहेदिति ॥ अथ वरगुणाः ॥ तत्र बुद्धिमेतैकं न्याप्रियच्छेदिति बहू

चगृह्यो॥ तथा च ज्योतिर्निबन्धे ॥ विद्यावंतं सुरूपमुभयकुलशुचिं ज्ञातशीलं दृढांगं निर्व्याधिं शांति युक्तं द्विजसुरप्रणतौ किंचिदाढ्यं प्रयुक्तं ॥ सम्यक्पटुं चिच्छप्रचुरतराधियं मूत्रधारं सुर्लिङ्गमेतद्रूपं वरिष्ठवरमिह वरयेत्कन्यकायाः सुवेशम् ॥ १ ॥ यमः ॥ कुलं च शीलं च वयश्च रूपं विद्यां च विवेकं च समनाथतां च ॥ एतान्युणान्सप्तपरीक्ष्य देया कन्याबुधैः शेषमचितनीयम् ॥ १ ॥ अथ वरदोषाः ॥ मूर्खो धोवाधिरः कुब्जः स्तब्धः पंगुर्नपुंसकः ॥ कुष्ठो रोगी ह्यपस्मारदिशदोषाः प्रकीर्तिताः ॥ अन्यच्च ॥ आचारहीनो मूर्खश्च कुरूपश्चौरजारकः ॥ पाखंडी च तथोन्मत्तो गूहकः कुलदूषकः ॥ द्यूतकर्मरतश्चैव दशदोषाः प्रकीर्तिताः ॥ एवदोषप्रयुक्ता ये ते पुत्रकन्यानदीयते ॥ अन्यच्च ॥ पटुमूर्का धवाधिरकाणकुब्जाश्च वामनः ॥ अश्रोत्रोपगवश्चैव ते पुत्रकन्यानदीयते ॥ अन्यच्च ॥ श्वित्री कुष्ठो ह्यपस्मारो कुनखी श्यावदंतकः ॥ व्रणयुक्तो व्याधियुक्तस्ते पुत्रकन्यानदीयते इति ॥

पतितः प्रागुक्तः ॥ असपिंडामितिसापिंडचं वर्जनीयम् ॥ अथसापिंडच्यनिर्णयः ॥ व
ध्वावरस्यवातातः कूटस्थोद्वासप्तमः ॥ पंचमीचत्तयोर्मातातत्सापिंड्यनिवर्तते इ
ति ॥ कूटस्थइतिमूलपुरुषमारभ्यात्रगणना ॥ कूटस्थोमूलपुरुषोयतः संतानभेदतः ॥
संस्कारकौस्तुभे ॥ दशभिः पुरुषैः ख्याताच्छेत्रियाणां महाकुलात् ॥ सप्तमीचत्तथा
दूर्ध्वतदभावेतुसप्तमाम् ॥ पंचमी तदभावेतुपितृपक्षेष्वायंविधिरिति ॥ चतुर्थीवातृती
पष्टीपंचमीचत्तथैवच ॥ एवमुद्वाहयेत्कन्यांनदोषः शाकटायनः ॥ चतुर्थी
यांवापक्षयोरुभयोरपि ॥ विवाहयेन्मनुः प्राहपाराशर्योगिरायमः ॥ इतिसापिंड्य
मुद्गहेत्कन्यांचतुर्थः पंचमोवरः ॥ पराशरमतेपष्टीपंचमोनतुपंचमीम् ॥ इतिपुत्रौपूर्व
दीपिकायाम् ॥ पंचमवरपंचमीकन्योद्वाहयेत्कन्याविश्वरूपनिबंधे ॥ द्वौपुत्रौपूर्व
जात्स्यातांतयोरपिचसंततिः ॥ पंचमः पंचमीकन्यांनतत्रवरयेद्विजः ॥ १ ॥ द्वेक

न्येपूर्वजात्स्यातांसंततिः स्यात्तयोरपि ॥ पंचमः पंचमीकन्यांवरस्तत्र समुद्रहेतु ॥
 ॥ २ ॥ कन्यापुत्रौतुसंभूतौपूर्वजात्संततिस्तयोः ॥ यदिस्याद्द्वरेयत्तत्रपंचमः पंचमी
 मपीति ॥ ३ ॥ असपिंडान्वयामातुरसपिंडान्वयापितुः ॥ साप्रशस्ताद्विजातीनांदा
 रकर्मणिमैथुने ॥ यत्तुदोपानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्भवेत् ॥ नित्यंसंव्यवहार्यः स्याद्वे
 दोक्तैस्तत्प्रतीर्यतेइति ॥ तच्चयथाशाखोक्तप्रकारेणयथादेशाचारकुलाचारानुसारेण
 कुलदीर्घसंकोचितविचारतीव्यवस्थाज्ञेया ॥ विस्तरस्तुग्रंथांतरेज्ञेयः ॥ मातुलक
 न्यानिषेधस्तु ॥ यथा ॥ मातुलस्यसुतांविप्रोदक्षिणेतांसमुद्भवेत् ॥ वर्जनीयाप्रयत्ने
 नसर्वैर्वाजसनैयिभिरिति ॥ तत्रगोत्रप्रवरविचारेणोद्भवेत् ॥ गोत्रप्रवरैक्येमहद्वोषः ॥
 अथदत्तकसापिण्ड्यनिर्णयः ॥ तद्विवरणंयथा ॥ गौतमः ॥ अर्ध्वसप्तमात्पितृबंधु
 भ्योर्वीजिनश्च ॥ मातृबंधुभ्यः पंचमादिति ॥ उक्तंच ॥ वसुदेवांगजाताचकौतेयस्य

विरुद्धयतइतिवार्तिकव्याख्यावसरेन्यायसुधाकृतादत्तकविषयमेतदित्यंगीकृत्यकु
त्याजनककुलेसाप्तपूरुषंसापिंड्यमिति व्याख्यातं ताद्विषयत्वेनैव सापिंड्यमीमांसाया
म् ॥ अतःकुलद्वयेपि साप्तपूरुषंसापिंड्यं प्रतीयते ॥ पैठीनसस्तुः ॥ त्रीन्मातृतः पंच
पितृतः सप्तपूरुषानतीत्योद्ब्रह्मेदित्याह ॥ व्याख्यातमेतदपराकदत्तकादिपुत्रानपितृ
पक्षतो निवृत्तापिंडगोत्रार्षेयान्प्रत्येतदुच्यते पंचपितृतइति ॥ अतश्च प्रतिग्रहीतृकुले
साप्तपूरुषंसापिंड्यं प्रतीयते प्रतिग्रहीतृमातृपितृककुलयोस्त्रिपूरुषसापिंड्यमिति प्रा
ञ्चः ॥ अथात्रव्यवस्थोक्तासापिंड्यदीपिकायाम् ॥ दत्तक्रीतादीनां जनकगोत्रेणोपन
यनेकृते जनककुले साप्तपूरुषंसापिंड्यम् ॥ प्रतिगृहीतृमातृपितृकुले निर्वाप्य पिंडलक्ष
णं त्रिपूरुषंसापिंड्यम् ॥ प्रतिग्रहीतृगोत्रे उपनयनमात्रकृते पंचपूरुषम् ॥ जातकर्माद्युप
नयनार्तिकृते साप्तपूरुषमिति पैठीनसि वचः साफल्याय व्याख्येयम् ॥ नैकेवलं दत्तकस्य

परिणयनार्थमेवैपसापिण्ड्योपन्यासः ॥ किंतु तत्संततेस्तत्पित्रादि कुलोत्पन्नैः सह संबंध
 संभवं निर्णयार्थमपि ॥ अन्यथा पार्थ सुभद्रयोरदत्तकयोः संबंधासंभवशंकाया अर्जुन
 सुभद्रयोरदत्तकयोः संबंधासंभवशंकाया आचार्यकृतृकोपन्यासस्य तदुपपत्त्यै सुधा
 यांगौतमीयोपन्यासस्यालम्बकतापत्तेः यादृशदत्तकस्य तथा सापिण्ड्यमुक्तं तत्संतताव
 पितृवैवतद्गोध्यम् ॥ अतएव यन्मदनपारिजातोक्तं ॥ दत्तपुत्र्याः सुतस्य मातुः प्रतिगृहीतु
 मातुः कुले त्रिपूरुषं सापिण्ड्यं ॥ दत्तकपुत्रसुतस्य स्वजनककुले पंचपूरुषमिति तदपि पूर्वो
 क्तरीत्या दत्तकविशेषसंततिविषयत्वेन व्याख्येयम् ॥ मुख्यवयवानुवृत्त्यभावेऽपि द्वि
 तीयसापिण्ड्यप्रकारमाह सुमंतुः ॥ पितृपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलास्तद्भ्रगि
 न्यो मातुः स्वसारस्तद्गृहीतरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि भागिन्यानि अन्यथा संकरकारि
 णः स्युरिति मदनपारिजाते माधवीये च तद्भगिन्यइति पाठिते अन्यग्रंथेषु तु पठ्यंते ॥ अत्र

यावद्वचनंचानिकमितिन्यायेनपरिणीतेष्वेवातिदेशिकंसापिंढ्यंनतुपंचमसप्तमादि
पर्यंतमितिभट्टचरणप्रभृतयोबहवइति॥ यवीयसींस्वापेक्षयावयसावपुषाचन्यूनाम्॥
अरोगिणीमचिकित्स्यराजयक्ष्मादिरोगरहिताम् ॥ भ्रातृमतीमितिपुत्रिकाकरणशं
कानिवृत्त्यर्थम्॥यत्रतुपुत्रिकाकरणाभावनिश्चयस्तत्रतामभ्रातृकामप्युद्धहेत् ॥ इति
दत्तकसापिंढ्यानिर्णयः ॥ अथगोत्रप्रवरनिर्णयः ॥ विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजो
थगौतमः ॥ वसिष्ठोत्रिः कश्यपश्चइत्येतसप्तऋषयः ॥ सप्तानामृषीणामगस्त्याष्ट
मानायदपत्यंतद्गोत्रमित्याचक्षतइति ॥ असमानार्पणोत्रजामिति ॥ ऋषेरिदमार्पणो
त्रप्रवर्तकस्यमुनेर्व्यावर्तकःप्रवरइत्यर्थः॥गोत्रवंशपरंपरयाप्रसिद्धम् ॥स्वसमानेआर्प
णोत्रेयस्यतस्माज्जातायानभवतितांयास्कमाधूलमौकानाभिन्नगोत्राणामपिभागवै
तहव्यसावेतसेतिप्रवरैक्यमस्तित्रविवाहोमाभूदितिअसमानार्पणामित्युक्तम् ॥आं

गिरसांवरीपयौवनाश्चेतिमांधात्रांवरीषयौवनाश्चेति ॥ आंगिरसमांधातृप्रवरभेदे
 पियौवनाश्चगोत्रैक्यम् ॥ तादृशविवाहवारणायासमानगोत्रजामित्युक्तम् ॥ तथाचगो
 त्रप्रवरौपृथक्पर्युदासेनिमित्तभूतौ ॥ प्रवरैक्येविशेषमाहवौधायनः ॥ पंचानांत्रिषु
 सामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः ॥ भृग्वंगिरोगणेष्वेवंशेषेष्वेकोपिवारयोदिति विवाहमि
 ति शेषः ॥ भृगूणांनविवाहोस्तिचतुर्णामादितोमिथः ॥ इयेतादयस्त्रयस्तेषांविवाहोमि
 थद्विष्यते ॥ षण्णवैगौतमादीनांविवाहोनेष्यतेमिथः ॥ दीर्घतमाओतथ्यश्चकक्षी
 वांश्चैकंगोत्रजाः ॥ भरद्वाजाग्निवैश्याश्चशृंगाःशैशिरयःकताः ॥ एतेसमानगोत्राःस्यु
 र्गर्गानेकेवदंतिवै ॥ पृषदश्चामुद्रलविष्णुवृद्धाएकोगस्त्योहारीतःसंस्कृतयाकपिः ॥
 यास्कश्चैषामिथदृष्टोविवाहः सर्वैरन्यैर्जामदग्न्यादिभिश्च ॥ यावत्समानगोत्राःस्यु
 र्विंशामित्रोनुवर्तते ॥ तावद्भ्रसिष्ठश्चात्रिश्चकश्यपश्चपृथक्पृथक् ॥ द्व्यार्षेयाणांत्र्या

पेयः सन्निपातोऽविवाहः सन्निपातोऽविवाहः ॥ एकएवऋषयाव
त्प्रवरेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वमृतभृग्वंगिरोगणादित्यसमानप्रवरैर्विवाहः ॥ १ ॥
भरद्वाजाश्चकपयोगारौक्षायणाइति ॥ चत्वारोपि भरद्वाजानोद्ग्रहेयुः परस्परम् ॥ १ ॥
औत्थयप्रवरोयेपांगैतमानां भवेदिह ॥ तैः सर्वरपिनैवेष्टा भरद्वाजस्य संगतिः ॥ १ ॥
इतिसंक्षिप्तगोत्रप्रवरनिर्णयः ॥ अथ दत्तकस्य गोत्रादिनिर्णयः ॥ तत्रयश्च प्रतिग्रही
त्राजातकमादिभिश्चूडादिभिर्वासंस्कृतस्तदेकगोत्रः ॥ एवमभिप्रेत्यैव गोत्रारिक्थेज
नग्रितुर्न भजेदंतिमः सुतइति शास्त्रमापि प्रवृत्तम् ॥ एतदन्यस्तु प्रतिगृहीत्रोपनयनमा
त्रसंस्कृतस्तदुत्तरतः प्रतिगृहीतो वा देवरातवां द्विगोत्र एवेति व्यवस्था प्रागवादि ॥ तथा
प्येपां व्यवस्था अभिवादनश्राद्धादिगतगोत्रनिर्देशार्था ॥ विवाहे तु दत्तकमात्रेण वा
जिप्रतिग्रहीत्रोः पित्रोर्गोत्रप्रवरवर्जनं कार्यम् ॥ प्रवरमंजयादिनिबंधेषु तन्निषेधोक्तेः ॥ इ

तिदत्तकस्य गोत्रप्रवरनिर्णयः ॥ अथ प्रत्युद्ग्राहादिनिषेधो नारदेन ॥ प्रत्युद्ग्राहो नैव कार्यो
 नैकस्मै दुहितृद्वयम् ॥ न चैकजन्ययोः पुंसोरेकजन्येतुकन्यके ॥ नैवं कदाचिदुद्ग्राहो नै
 कदामुंडनद्वयमिति ॥ यत्कुटुंबोत्पन्ना कन्यकास्वकुलानीयते तत्कुटुंबे एव स्वकुटुं
 बोत्पन्नकन्यकाप्रदानं प्रत्युद्ग्राह इत्युच्यते ॥ प्रायस्तत्र विरुद्धसंबंधसद्भावात् ॥ तथा च
 गृह्यपरिशिष्टे ॥ कन्यां यवीयसीमसिं पडामसगोत्रामि विरुद्धसंबंधामुपयच्छेदिति ॥
 विरुद्धो लौकिकसंबंधो यस्य सा तथा ॥ भार्यास्वमुदुहितापितृव्यपत्नीस्वसाभ्रातृदु
 हितृकन्यादेवरकन्याचेत्यादयः ॥ प्रकृते तु भ्रातृदुहितृकन्यादेवरकन्याचकन्यैव
 व्यवाह्रियत इति कृतवानस्त्रीपरिणयनम् ॥ लोकविरुद्धसंबंध एव मादौ विरुद्धसंबंधे सत्ये
 व प्रत्युद्ग्राहनिषेधो नान्यत्रतिवेदितव्यम् ॥ आसां प्रत्युद्ग्राहो न कार्य एव ॥ तथैकस्मै
 वराय दुहितृद्वयं न दद्यात् ॥ ज्येष्ठायां जीवत्यां सत्यां कनिष्ठान दद्यात् ॥ मृतौ त

स्यैववरस्यकनिष्ठादद्यात् ॥ अन्यथाविरुद्धसंबंधाभावात् ॥ इदमपि प्राग्विरुद्धसंबं
 धेऽसतिवेदितव्यम् ॥ एवंविधउद्वाहः कदाचिन्नकार्यः ॥ तथैकस्मिन्नेवकालेमुंडनद्वयं
 नकार्यम् ॥ तथाच ॥ एकजन्येतुकन्येद्वेपुत्रयोर्नैकजन्ययोः ॥ नपुत्रीद्वयमेकस्मैप्रद
 द्यात्तुकदाचनेति ॥ इतिप्रत्युद्वाहनिर्णयः ॥ अथसोदरकन्यापुत्रयोर्विवाहयोःसमान
 संस्कारत्वेप्येकवर्षेकर्तव्यत्वमनुज्ञातंज्योतिःशास्त्रे ॥ सोदर्ययोः कन्यकयोःसुतयोरे
 कवत्सरे ॥ विवाहोनस्मृतइति ॥ अत्रैकवर्षनिषेधनभिन्नवर्षेकर्तव्यताविधीयते ॥
 निषेधस्त्वेकवर्षेपिषण्मासादवर्गिव ॥ तथाचसारसमुच्चये ॥ एकोदरभ्रातृविवाहवृ
 त्यंस्वस्त्रोर्नपाणिग्रहणंविधेयम् ॥ पण्मासमध्येमुनयःसमूचुर्नमुंडनंमुंडनतोपिकुर्या
 त् ॥ अतएकवर्षनिषेधाद्भिन्नवर्षेतुपण्मासादवर्गपिनैवदोषः ॥ यदितुज्येष्ठमासेय
 म्यविवाहादौकृतेकार्तिकेमार्गशीर्षेतत्सोदरस्यविवाहादौक्रियमाणेपण्मासाभाभ्यन्तरे

पिचतुर्मासातिक्रमणान्नदोषः ॥ यदुक्तंवाक्यसारे ॥ एकःकर्ताशुभंकुर्यान्निपुण्योःपु
त्रयोरपि ॥ पण्मासेवाचतुर्मासवर्षभेदेतुशोभनमिति ॥ पण्मासमध्येचतुर्मासमध्ये
वापुत्र्योः पुत्रयोरपिशुभंविवाहादिकमेकः कर्तानिकुर्यात् ॥ वर्षभेदेतुषण्मासासातिक्रमा
भावेपिशुभंस्यादिति ॥ तदुपलक्षणेनात्रप्रवेशनिर्गमादिदोषोनास्तीतिगम्यते ॥ त
थाचज्योतिःसारे ॥ नैकस्मिन्वत्सरेकुर्यात्प्रवेशान्निर्गमं क्वचित् ॥ अतिक्रान्तिवत्सरेस्या
त्तथामासचतुष्टयेइतिद्वितीयादिविवाहेपुनरुपनयनादौचसमानसंस्कारत्वाविचारः ॥
जातकर्मसंस्कारत्वाद्द्विश्चाद्दौस्वयमेवकर्तव्यत्वाच्च ॥ तथाचवचनम् ॥ जातकर्म
दिसंस्कारेपिताकुर्वतितनादिकम् ॥ समावृत्तौस्वयंकुर्यादाद्येपाणिग्रहेपितेति ॥ पुनरु
पनयनेआश्वलायनः ॥ अथोपेतपूर्वस्यकृताकृतंकेशवपनंमेधाजननंचानिरुक्तंपरि
दानंकालश्चेति ॥ अत्रपरिदानादीनामभावात्स्वयमेवकर्तृत्वंसिद्धम् ॥ देशव्यवस्था

यामपिनदोषः पठ्यते ॥ ज्योतिःशास्त्रे ॥ एकोदर्योः करतलग्रहणंयदिस्यादेकोदर
 स्थवरयोः कुलनाशनं च ॥ एकाब्दिकेहि विधवाभवतीह कन्या नद्यंतरेपिशुभदंष्ट्रशु
 लरोधेइति ॥ एकाब्दमध्ये एकोदर्योः कन्ययोः करतलग्रहणंयदिस्यात् ॥ एकोदरस्य
 वरयोर्वा करतलग्रहणं स्यात्तदा कुलनाशनं कन्या विधवा च भवति ॥ नदीव्यवधानेष्ट
 थुशैलव्यवधानेपिशुभदंभवति ॥ नद्यंतरेण शैलांतरं चलक्ष्यते ॥ तथाच स्मृ
 तिः ॥ व्यवधानं महानद्यागिरिर्वाव्यवधायकः ॥ वाचोयत्र विभिद्यंतैतद्देशां
 तरमुच्यते ॥ अतः पृथुपदं नद्यापि संबंधनीयं तेन नदी महती गृह्यते ॥ चतुर्विंश
 तियोजनायामहानद्योगोदावर्यादयो द्वादशपुराणादौ प्रसिद्धाः ॥ पृथुशैलः सह्य
 विंध्यादिः ॥ अयंच स कलभिन्नाब्दादौ विधिः प्रवेशनिर्गमनिर्णये वैदितव्यः ॥
 समानन्यायतत्त्वात् ॥ अथैकमातृप्रभूतयोर्निर्णयः संहितासारावल्याम् ॥ एकमातृ

प्रसूतानामेकस्मिन्वत्सरेयदि ॥ विवाहं नैव कुर्वीत वदंति मुनयो यथा ॥ १ ॥ ॥
 स्मृत्यन्तरे ॥ ॥ विवाहस्त्वेकजन्यानामेकस्मिन्नुदयेकुले ॥ नाशंकरोत्येकवर्षे
 स्यादेकविधवायतः ॥ २ ॥ उदयोलग्रम् ॥ एकजन्यानामेकस्मिन्लुप्तो विवाहः कुल
 विनाशं करोति ॥ एकवर्षेत्वेकविधवा स्यादित्यन्वयः ॥ विवाहो व्रतबंधादीनामुपल
 क्षणम् ॥ तथा च ज्योतिःशास्त्रे ॥ एकमातृजयोरैकवत्सरे पुरुषस्त्रियोः ॥ न समाना क्रि
 यां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते ॥ पुरुषौ च स्त्रियौ च पुरुषस्त्रियौ ॥ पृथक्क विवक्षायां बहून्वा
 संभवान्न बहून्वम् ॥ एकमातृजयोर्द्वयोः स्त्रियोरैकवर्षसमाना क्रियान् कुर्यादित्यर्थः ॥
 समाना क्रिया तुल्यसंस्कारः ॥ अत्र वर्षं तु मनुजमानेन ॥ मनुजवर्षेण संवत्सरव्यवहा
 रात् ॥ तद्वर्षं च त्रादिफालुना मातंग्रहगणिते प्रसिद्धम् ॥ यत्तु गर्गवचनम् ॥ आतृयुगे स्व
 सृयुगे आतृस्वसृयुगे तथा ॥ न जातु मंगलं कुर्यादेकस्मिन्मंडपेऽहनीति ॥ एकस्मिन्मंड

पेऽहनीतिनिषेधादेकवर्षेपिभिन्नेऽहनिकर्तव्यतार्थसिद्धा ॥ अपिच ॥ पुत्रीपरिणयाद्
 ध्वयावदिनचतुष्टयम् ॥ पुत्र्यंतरस्यकुर्वीतनोद्वाहमिति सूरयः ॥ दिनचतुष्टयमध्येपु
 त्र्यंतरस्यविवाहनिषेधादिनचतुष्टयोत्तरमेकवर्षेपिपुत्र्यंतरस्यविवाहोविधीयतइत्यु
 क्तत्वादिनचतुष्टयग्रहणेमंडपोद्वासनांतानिविवाहसमाप्तिकर्माणि लक्ष्यन्ते ॥ प्रायश्च
 तुर्थदिनेतेषांविधानात् ॥ अतएववराहः ॥ उद्वाह्यपुत्रीनपिताविदध्यात्पुत्र्यंतरस्यो
 द्रहर्ननजातु ॥ दिनानिचत्वारिहिमंगलस्यसमापनंतावदतोविदध्यात्इति ॥ अत
 श्चैकमंडपेशोभनद्रयस्यनिषेधोस्तीतिसिद्धम् ॥ तथाचयमलजातेनिर्णयसिंधौ ॥ ए
 कस्मिन्वासरेप्राप्तैकुर्याद्यमलजातयोः ॥ क्षौरं चैवविवाहंचमौजीबंधनमेवच ॥ अ
 न्नविशेषः भट्टकारिकायाम् ॥ एकस्मिन्वत्सरंचैववासरेमंडपेतथा ॥ कर्तव्यमंगलंस्व
 स्त्रोभ्रात्रोर्यमलजातयोरिति ॥ ननुस्त्रीणामुपनयनस्थानेविवाहइत्युक्तत्वात् ॥ सो

दरकन्यापुत्रयोर्विवाहोपनयनयोःसमानसंस्कारत्वमितिचेदुच्यते ॥ अष्टमेवर्षे
 ब्राह्मणमुपनयेदित्याश्वलायनवचनेनकुमारमित्यनुवर्तते ॥ कुमारीनिवृत्त्यर्थमिदं
 मितिधृत्तिकृताव्याख्यातम् ॥ हरदत्तेनापिब्राह्मणग्रहणंचात्रस्त्रीशूद्रादिनिवृत्तयइति ॥
 अतोऽध्ययननाधिकारारत्स्त्रीणामुपनयननिषेधएव ॥ यथाहभारद्वाजः ॥ उपनयनारख्यं
 यत्कर्मविद्यार्थसमुद्धारितमिति ॥ अतएवाहोपनयेद्गुरुः शिष्यं ॥ जाताधिकाराज्जन
 नादष्टमेव्देभवोदिदम् ॥ कुमाराधिकृतेश्चापिनस्त्रीणामिदमुच्यतइत्यतःस्त्रीणामुपनय
 ननिषेधएव ॥ एवंचेत्ताहिस्त्रीणां द्विजन्मत्वंनस्यात् ॥ तस्मात्स्त्रीणां द्विजन्मत्वसिद्धचर्थ
 मेवोपनयनस्थानेविवाहइत्युक्तमेतदेवस्पष्टीकृतंमनुना ॥ वैवाहिकोविधिःस्त्रीणामौप
 नायनिकः स्मृतः ॥ पतिसेवागुरौवासोऽगृहस्थाग्निपारिक्रियेति ॥ अतः स्त्रीणांविवाह
 विधिरेवोपनयनमितिकृत्वाकन्यापुत्रयोर्विवाहोपनयनयोःसमानसंस्कारत्वमितिउ

च्यते ॥ पुरुषाणामुपनयनादूर्ध्वस्त्रीणां विवाहादूर्ध्वयथावर्णपूर्णमाशौचमित्युक्तत्वा
तस्त्रीणां विवाह एव चेत्स्त्रीणां विवाह एवोपनयनं स्यात्तदा पुरुषाणां स्त्रीणां चोपनयनादूर्ध्व
पूर्णमाशौचमित्यवक्ष्यत् ॥ अपिच ॥ स्त्रीणां विवाहकाले चेद्गुरुशुद्धिर्न विद्यते ॥
द्विजानां चोपनयने गुरुं तत्रैव पूजयेत् ॥ इत्यादौ स्त्रीनरयोः पृथगुपादानात् ॥ स्त्रीवि
वाहस्तु विवाह एव ॥ एतत्सु मनुवचने विवाह एवोपनयनं तत्स्त्रीणां द्विजन्मत्वोपादानप
रम् ॥ अन्यथा श्वलायनादिवचनैर्विरुध्यते ॥ अतः कन्यापुत्रयो रूद्राहोपनयनयोर्न स
मानसंस्कारत्वमिति सिद्धम् ॥ अतः सोदरकन्यापुत्रयोर्विवाहोपनयन एकवर्षेऽपि कर्त
व्य एव ॥ तत्रापि पुत्रोपनयनकर्म समाप्य पुत्र्युद्राहं कुर्यात् ॥ नमुंडनं मुंडनतोऽपि कु
र्यादिति निषेधात् ॥ परिवेत्तृत्वं तु पुत्रकृतं पुत्रस्य कन्याकृतं कन्याया एव ॥ तथा विध
गर्गादिवचनदर्शनात् ॥ अतः कन्यापुत्रयोः परस्परकृतो न परिवेत्तृत्वपरिवेत्तित्ववि

चारः ॥ अथप्रवेशनिर्गमनिर्णयः ॥ तत्रज्योतिःशास्त्रे ॥ स्त्रीविवाहःकुलेनिर्गमः क
 थ्यतेपुंविवाहःप्रवेशोमुनोद्रेःस्मृतः॥निर्गमादादितोनप्रवेशः शुभस्त्वैकसंवत्सरांताव
 धिःकीर्तितः ॥ कुलेसापिंडये ॥ उभयत्रकुलस्यान्नामित्यादिषुविज्ञानाचार्यविद्येद्रा
 रण्यादिमुनिभिस्तथाव्याख्यातत्वात् ॥ सापिंडयंसप्तपूरुषंप्रासिद्धम्॥वासिष्टे॥नपुंवि
 वाहोर्ध्वमृतुत्रयेपिविवाहकार्यंदुहितुःप्रकुर्यात् ॥ नमंडनाच्चापिहिमुंडनंतुगोत्रैकता
 यांग्रदिनाब्दभेदेइति ॥ गोत्रैकतायामिति सापिंडयेद्रष्टव्यम् ॥ सापिंडानामेववि
 वाहसंबंधनिपेधइति॥तथाचस्मृतिः॥नित्यश्राद्धमधीतंचस्नानंचशिश्नैर्जलैः ॥ सपि
 ङोर्नैवकुर्वीतपिंडान्नोद्वासनावधीति ॥ तथाचगार्ग्यः ॥ नांदीश्राद्धेकृतेपश्चाद्यावन्मातृ
 विसर्जनम्॥दर्शश्राद्धंक्षयश्राद्धंस्नानंशीतोदकेनच॥अपसव्यंस्वधाकारंनित्यश्राद्धंत
 र्थैवच॥ब्रह्मयज्ञंचाध्ययनंनदीसीमोश्चलंयनं॥उपवासव्रतंचैवश्राद्धभोजनमेवच॥अप

सव्यं स्वधाकारं नित्यं श्राद्धं तथैव च ॥ नैव कुर्युः संपिंडाश्च मंडपोद्भासनावधीति ॥
 विवाहव्रतचूडासुवर्पमद्धतदर्धकम् ॥ पिंडान्संपिंडानोदद्युः प्रेतपिंडं विनानरेति ॥
 ॥ स्मृत्यन्तरे ॥ पुत्रोद्वाहान्नैव पुत्रीविवाहोऽपि ऋतुत्रये ॥ अब्दांतरान्मुंडनं च नैक
 दामुंडनद्वयम् ॥ पूर्वार्द्धं स्पष्टम् ॥ विवाहानंतरं मब्दांतरादब्दमध्ये मुंडनं च न कार्यम् ॥
 तथा ॥ एकदा एकस्मिन्नेव काले मुंडनद्वयं न कार्यम् ॥ एतदपि सार्पिंडे चैद्रष्टव्यम् ॥ भि
 न्नवर्षादिपुननदोषइति प्रागुक्तमेव ॥ तथा च ज्योतिःसागरे ॥ संवत्सरे विदेशे तु मंड
 नादपि मुंडनम् ॥ नरोद्वाहात्स्त्रीविवाहं प्राहुर्गर्गमुखा अपि ॥ तथा च ॥ संवत्सरे कि
 यन्न्यूनं नरोद्वाहे कृते सति ॥ राजांतरं यदि भवेच्छस्तः पाणिग्रहः स्त्रिय इति ॥ राजांतरं
 वत्सरांतरम् ॥ ज्योतिःशास्त्रेऽपि ॥ पण्मासमध्ये यदि भूभृदंतरं भवेद्विवाहः पुरुषे विवा
 हिते ॥ स्त्रीणामपीच्छंति पराशराद्याः कुले विवाहव्रतपूर्वकंचेति ॥ भूभृदंतरं राजा

तरम् ॥ तच्चोत्तरवर्षेएवभवति ॥ अतोभूभृदंतरवर्षांतरमित्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥
 यश्चैत्रशुद्धप्रतिपद्यैकोवारःसराजामुनिभिःप्रतिष्ठितइति ॥ वर्षतुमात्रुषमानेने
 तिप्रागुक्तम् ॥ कुलेसापिण्ड्येशेपंस्पष्टं ॥ यत्तुमेधातिथिवचनम् ॥ पुरुषत्रयपर्यंतंप्रति
 कुलंचगोत्रिणाम् ॥ प्रवेशनिर्गमैतद्वत्तथामंडनमुडनामिति ॥ एताद्विघ्नजातीयेषुसापि
 ङ्यैवेदितव्यम् ॥ यतस्तेषांसापिण्ड्यंत्रिपुरुषमेव ॥ तथाहशंखः ॥ यद्येकजाताबहवः
 पृथक्क्षेत्राःपृथग्जनाः ॥ एकपिण्डाःपृथक्छाःपिण्डेष्वावर्ततेत्रिष्विति ॥ अथ
 शोभनसन्निपातनिर्णयः ॥ तत्रसायणीये ॥ एकस्मिञ्छोभनेवृत्तेद्विशुभनैवकार
 येत् ॥ यदिकुर्यात्प्रमादेनतत्रनस्याच्छुभंश्रुवामिति ॥ वृत्तेप्रवृत्तेसमासइतियावत् ॥
 ततःसंवत्सरेचूडाकर्मविधीयते ॥ द्वितीयेवातृतीयेऽपिकर्तव्यं श्रुतिचोदनादित्या
 दिप्रयोगदर्शनात्॥इदमेकमंडपविषयम् ॥ एकमंडपेशोभनद्वयस्यप्राङ्निषिद्धत्वात्॥

एकगृहेऽपि सहशोभनस्य निषेधः ॥ मंदिरवामभागवेदीविधानाद्वेद्यास्तु मंडपमध्ये वा
धानाच्च एकगृहे एकमंडपः स्यादिति ॥ अतएव स्पष्टमुक्तं प्रयोगसारे ॥ एकलग्नौ द्विलग्नौ वा
द्वेगृहेऽग्रस्य शोभने ॥ तयोरेकं प्रनष्टं स्याद्द्वैतेन्यादिति श्रुतिरिति ॥ यस्य गृहे एकलग्नौ
द्वेगृहेऽग्रस्य शोभने ॥ शोभनं विवाहोपनयनादि ॥ एवमेकमंड
पेऽर्च्यार्च्ययोर्वा द्विशोभने भवेत्तद्व्यत्ययः ॥ यत्त्वाचार्यवचनम् ॥ एकमातु
पे एकगृहे वा एककर्तारि वा शोभने द्वयस्य निषेध इति ॥ यत्त्वाचार्यवचनम् ॥ एकमातु
प्रसूते द्वेकन्ये वा पुत्रकौतयोः ॥ सहोद्वाहनं कुर्वीत तैथव व्रतबंधनमिति ॥ अत्र सोदर्ययो
रेककाल उद्वाहादि निषेधात् भिन्नमातृकयोः सहोद्वाहादिकरणमागतं तद्विन्नकर्तृत्वे
न भिन्नगृहे सति वैदितव्यम् ॥ अन्यथा पूर्ववचनविरोधः ॥ एवं द्वयोर्निषेध आदि निषेधः
सिद्ध एव ॥ कर्तृत्वमेवात्र विवक्षितम् ॥ वृद्धिश्चाद्धाधिकारिपित्रादेरेव न तु विवाहहोमक
र्तुवरस्य ॥ उद्वाहपुत्रो न पिता विदध्यात्पुत्र्यंतरस्योद्वाहनं न जातु ॥ इत्यादि वचनलिङ्ग

दर्शनात् ॥ अन्यथाकन्याविवाहेकर्तृत्वासंभवाच्च ॥ ॥ अथमंडनमुंडनविचारः ॥
 संहितासारायल्याम् ॥ नमंडनान्मुंडनमूर्ध्वमिष्टनपुत्रयोर्मुंडनमेकवर्षे ॥ नपुंविवाहो
 ध्वमृतुत्रयेऽपि विवाहकार्यदुहितुश्चकुर्यादिति ॥ एतत्सापिंडतायांज्ञातव्यम् ॥ कुले
 ऋतुत्रयादवर्षान्कुर्यान्मुंडनत्रयम् ॥ प्रवेशान्निर्गमपश्चान्मंडनान्नतुमुंडनमितिग
 दितत्वात् ॥ मंडनंविवाहः ॥ मुंडनंचौलोपनयनादि ॥ तथाचसारसमुच्चये ॥ पा
 णिपीडनविधेरनंतरंचौलकोपनयनेविवर्जयेदिति ॥ चौलोपनयनाभ्यांगोदानसमाव
 र्त्तनयोरपिग्रहणमतिदेशत्वात् ॥ तथाचश्रीपतिः ॥ व्रतबंधवद्विधेयंनियतव्रतविसर्ग
 श्च ॥ केशांतकर्मविहितंचौलसमंपोडशेवर्षेदति ॥ एतदेवस्पष्टीकृतं ज्योतिर्निबंधे ॥
 व्रतंसमावर्त्तनकंसचौलकेशांतमेतानिवदंतितज्ज्ञाः ॥ क्षौरंपुरस्कृत्यभवंतियस्माच्चत्वा
 रितस्मादिहमुंडनानीति ॥ केचिच्चौलकर्मवमुंडनमिति वदंतितद्बहुवाक्यविरोधा

त्रादरणीयं शिष्टसमाचाराच्च भिन्नवर्षादिषु न दोष इति प्रागुक्तमेव ॥ तदेवोदाहृतं संहि
तासारावल्याम् ॥ फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्राद्वा होपनायने ॥ भेदादब्दस्य कुर्वीत न तु
त्रय उल्लंघनमिति ॥ एतद्ब्रह्मवाक्यतायां न संशयनिवृत्तिः ॥ किंतु षोडश वर्षे कैशां तो द्वा
दशद्वादश वर्षाण्येकैकस्य वेदस्य ब्रह्मचर्यमिति वेदप्रामाण्येन कुले त्रिपुरुषसापिंडचे
विवाहः किं न भवति इत्यादि शंकया मुंडनशब्दार्थनिश्चये कात्यायनः ॥ मुंडनं चौलमि
त्युक्तं ततो द्वाहौ तु मुंडनम् ॥ चौलं मुंडनमित्युक्तं वर्जयेद्भरणात्परम् ॥ मौंजी चोभयतः
कार्या यतो मौंजी न मुंडनम् ॥ मौंजी प्राधान्यमित्युक्तं मौंज्यगं मुंडनं स्मृतं ॥ मौंज्यां मुंड
नमंगं न प्रधानमिति ॥ वर्णात्परं कन्यावरणोत्तरमिति संस्काररत्नमालायां ॥ मंडने कृ
ते पुनरुपनयनादिश्च नायं निषेधः ॥ तत्र कैशमुंडनस्य कृताकृतत्वात् पुनरुपनयनादिः प्रा
गश्चित्तात्मकत्वेन विहितस्य कालातिक्रमे प्रायश्चित्तावृत्तिभयादनुक्तकालत्वाच्च ॥ इ

तिमंडनमुंडननिर्णयः ॥ ॥ अथगुरुलघुमंगलनिर्णयः ॥ ॥ सारसमुच्चये ॥ चूडा
 केशांतसीमंतविवाहोपनयनंबुधाः ॥ गुरुमंगलमित्याहुस्तद्भुज्यलघुमंगलम् ॥ तच्चगु
 रुमंगलाल्लघुमंगलं निपिध्यते ॥ ज्योतिःशास्त्रे ॥ ज्येष्ठंकृत्वातुषण्मासंनकुर्याल्लघुमंग
 लम् ॥ कुर्वतिमुनयः केचिदन्यस्मिन्नापि वत्सर इति ॥ तथाच ॥ मातृयज्ञक्रियापूर्वं
 ज्येष्ठंकृत्वातुमंगलं ॥ ऋतुत्रयंपुनर्यावन्नकुर्याल्लघुमंगलं ॥ मातृयज्ञोमातृपूजातस्याः
 क्रियावृद्धिश्चाद्धादिः ॥ तथाचचतुर्विंशतिमते ॥ तिस्रः पूज्याः पितुः पक्षेतिस्त्रोमाता
 महेतथा ॥ इत्येतामातरः प्रोक्ताः पितुर्मातुः स्वसाष्टमी ॥ ब्राह्म्याद्यास्तुततः सप्तदुर्गा
 क्षेत्रगणाधिपान् ॥ वृद्ध्यादौ पूजयित्वातुपश्चान्नांदीमुखान्पितृन् ॥ मातृपूर्वान्पितृ
 न्पूज्यततोमातामहानपि ॥ मातामहीततः पूज्यायुग्माभोज्याद्विजातयः ॥ एत
 द्विधिपूर्वकंगुरुमंगलंकृत्वापण्मासाभ्यंतरेलघुमंगलंनकार्यामित्युक्तंभवति ॥ मातृपू

जादीनां चूडाकर्मोदिषु प्राधान्येन विहितत्वाच्चूडाकर्मोदिकं गुरुमंगलमित्युच्यते ॥ त
थाचगृह्यकारिकायाम् ॥ पुंसवेनेचसीमंतचौलोपनयनोष्विह ॥ विवाहे चानलाध्येयप्र
भृतिश्रौतकर्मसु ॥ इदं श्राद्धं प्रकुर्वीत वीजवृद्धिनिमित्तकम् ॥ अन्येषोऽष्टशसंस्कारे श्रा
वण्यादिष्वपीष्यत इति ॥ अत्र पुंसवनग्रहणात्सीमंतसाहचर्याच्च पुंसवनमपि गुरुमंग
लं भवति ॥ चौलातिदेशात्केशांतमपि ॥ अयं गुरुमंगलानंतरं लघुमंगलस्य निषेधः
कालातिपन्नस्यैव ॥ नयथाकालप्राप्तस्य ॥ सिंहस्थगुरौ गुरुशुक्रास्ताधिमासादिषु
चास्यविधानात् ॥ जातकर्मोदेराशौचांतरप्राप्तावापि विधानाच्च ॥ तथाच ज्योतिः
शास्त्रे उक्तम् ॥ सीमंतजातकादीनि प्राशनांतानि चक्रमात् ॥ कर्तव्यानि न दोषोऽस्ति पं
चाननगतगुरौ ॥ वृद्धमनुः ॥ अग्न्याधेयं प्रतिष्ठांचयज्ञदानव्रतानि च ॥ वेदव्रतवृषो
त्सर्गचूडाकरणमेखलाः ॥ मांगल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् ॥ बाल्ये वा यदि

वावृद्धेशुक्रेचास्तमुपागते ॥ मलमासइवैतानि वर्जयेद्देवदर्शनमिति ॥ अत्रचूडाकर
 णादीनां वर्जनाच्छेषाणां न दोष इति ज्ञापितम् ॥ तथा च बृहस्पतिः ॥ यस्याः क्रियायाः
 संप्राप्तः कालो मासैर्द्विनैरपि ॥ न तत्र मौढ्यदोषोऽस्ति अस्तो वा गुस्तु क्रयोरिति ॥ आव
 र्यकत्वमाहाश्चलायनः ॥ ततो मृते वापतिते संन्यस्ते वा विदेशगे ॥ तद्गोत्रजेन श्रेष्ठेन का
 र्याः पुंसवनादय इति ॥ अतः कालप्राप्तस्य जातकर्मादिरावश्यककर्तव्यत्वादयं दोषो
 न ॥ अयंच निषेधः प्राय एककर्तृकस्येति गम्यते ॥ गुरुलघुमंगलयोर्भिन्नकर्तृकत्वे तु न
 दोषः ॥ वाक्यद्वयेऽपि ज्येष्ठकृत्वेति उक्त्वा ॥ प्राप्त्यप्रदर्शनादेककर्तुः प्रतीयमानत्वाद्दि
 शे पादर्शनाच्चाभिन्नवर्षादिष्वपि न दोष इति प्रागुक्तमेव समावर्तनसंज्ञकमिति ॥ एत
 द्विगवलेनान्यदपि सुधीभिर्निर्णेतव्यम् ॥ इति गुरुलघुमंगलनिर्णयः ॥ अथ परि
 त्नादि निर्णयः ॥ तल्लक्षणमाह मनुः ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते ॥ परि

वेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजइति ॥ स्मृत्यंतरे ॥ ज्येष्ठायांयद्यनूढायांकन्यानोद्रा
ह्येतदनुजा ॥ स्यादग्रेदिधिषुज्ञेयापूर्वान्यादिधिषुःस्मृता ॥ परिवेत्त्रादिस्वरूपकथनपूर्वः
कंतत्प्रायश्चित्तमाहहारीतः ॥ ज्येष्ठेऽनिविष्टेकनीयान्निविशमानःपरिवेत्ताभवतिपूर्वः
परिवित्तिःपरिवेदिनीकन्यापरिदायीदातापरियष्टायाजकःतेसर्वेपतिताःसंवत्सरंप्रा
जापत्येनकृच्छ्रेणपावयेयुरिति ॥ एतत्कामतःपित्राद्यनुज्ञातोद्राहविषयम् ॥ अकामतः
पित्रादिदत्तोद्राहेतुमानवतंत्रेमासिकम् ॥ अज्ञानतःपित्राद्यदत्तोद्राहेयाज्ञवल्कीयंत्रत
चतुष्टयम् ॥ उपपातकशुद्धिःस्यादेवंचांद्रायणेनवा ॥ पयसावापिमासेनपराकेणाथ
वापुनरिति ॥ एवमितिगोवधप्रायाश्चित्तातिदेशः ॥ अज्ञानतःपित्रादिदत्तोद्राहेतुय
मः ॥ कृच्छ्रद्वयंपरिवेत्ताकन्यायाःकृच्छ्रएवतु ॥ अतिकृच्छ्रंचरेदाता यष्टाचांद्राय
णंचरेदिति ॥ प्रायश्चित्ततिविशेषमाहवासिष्ठः ॥ परिवेदनःकृच्छ्रातिकृच्छ्रैचरित्वा

तस्मैदत्त्वापुनर्निविशेत्ताचैवोपयच्छेदिति ॥ परिवेदनइतिपरिवेत्तुरेवसंज्ञा ॥ तस्मै
ज्येष्ठाग्रब्रह्मचर्यंतर्भक्ष्यमिवनिवेद्यपुनरुद्ग्रहेत्कामित्युक्तेतामेवेतिव्याचष्टेविज्ञानेश्व
रः ॥ तथाग्रदिधिषुपत्यादेरपिविशेषवसिष्ठः ॥ अग्रेदिधिषुपतिःकृच्छातिकृच्छौद्राद
शरात्रिंचरित्वानिविशेत्ततांचैवोपयच्छेतेति ॥ दिधिषुपतिःकृच्छातिकृच्छौचरित्वा
तस्मैपुनर्निविशेदितिचरित्वाज्येष्ठाग्रामन्येनोढायांपश्चात्तामेवोद्ग्रहेत् ॥ तस्मैकनी
यस्याःपूर्ववज्ज्येष्ठादत्त्वाअन्यामुद्ग्रहेतेतिव्याख्यातंपारिजातादौएवंनिर्णयति ॥ प
रिवेदनदोषस्यापवादमाहयमः ॥ पितृव्यपुत्रान्सापत्नान्परपुत्रांस्तथैवच ॥ दाराग्निहो
त्रधर्मपुनदोषःपरिवेदिनइति ॥ परपुत्रादत्तकादयइतिपारिजातः ॥ सौदर्यान्निष
येपित्वाहकात्यायनः ॥ देशांतरस्थान्कुर्वांश्चतथाकुष्ठव्रणानपि ॥ वेद्यातिसक्तप
तितशूद्रतुल्यातिरेगिणः ॥ जडमूकांधवधिरकुब्जवामनखेलकान् ॥ अतिवृद्धानभा

र्यांश्चकृपिसक्तानपास्यच ॥ धनंवृद्धिप्रसक्तांश्चकामतःकारिणस्तथा ॥ कुहका
 न्मत्तचौरांश्चपरिवेत्तानदुप्यति ॥ खेलकोभग्नपादद्वयः ॥ अमार्यानैष्ठिकब्रह्मचा
 रिणः ॥ कामतःकारिणोविवाहादिच्छाया निवृत्ता इतिव्याख्यातंपारिजाते ॥
 देशांतरगतज्येष्ठस्यप्रतीक्षावधिमाहवासिष्ठः ॥ अष्टौद्वादशवर्षाणिज्येष्ठभ्रातरमसंनि
 विष्टमप्रतीक्षमाणः प्रायश्चित्तीभवतीति ॥ द्वादशेतुमुख्यः पक्षः ॥ द्वादशैवतुवर्षाणि
 श्रेयान्धर्माथयोगतः ॥ न्याय्यः प्रतीक्ष्यतंभ्राताश्रूयमाणः पुनः पुनरिति ॥ अत्राप्यप
 वादः काष्ण्णीजिनिः ॥ उन्मत्तः किल्बिषीकुष्ठपतितः क्लीवएववा ॥ राजयक्षमामया
 वीचनन्याय्यस्यात्प्रतीक्षितुमिति ॥ कन्याविषयेप्युक्तदोषापवादंगर्गः ॥ एकमा
 तृप्रसूतानांकन्यानांपरिवेदने ॥ दोषः स्यात्सर्ववर्णेषुनदोषोभिन्नमातृष्विति ॥
 बृद्धमनुः ॥ विवाहेनाधिकारेणज्येष्ठकन्यास्थितायदि ॥ तदनुज्ञांविनाचापिकनि

ष्टामुद्रहेतुदेति ॥ अन्यत्सर्वपीरवेदनोक्तमनुसंधेयमिति पारिजातः ॥ इति परिवे
 त्नादिनिर्णयः ॥ ॥ अथ विवाहे आशौचप्राप्तौ तदपोह्यसद्यः शौचं चंद्रिकाकार आह ॥
 ॥ तत्र याज्ञवल्क्यः ॥ दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविह्वले ॥ आपद्यपि च कष्टायां
 सद्यः शौचं विधीयते ॥ दातुर्वरस्य कन्यायाः सद्यः शौचं विधीयते इति षट्त्रिंशन्मते ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरामृतसूतके ॥ परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः ॥ व्रत
 यज्ञविवाहेषु श्राद्धिहोमार्चने जपे ॥ प्रारंभे सूतकं न स्यादनारंभे तु सूतकम् ॥ प्रारंभश्च
 तेनैवोक्तः ॥ प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः ॥ नां दीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाक
 परि क्रियेति ॥ वरणं तु मधुपकर्तव्ये ज्ञेयम् ॥ तथा च ब्राह्मे ॥ गृहीतमधुपर्कस्य यजमा
 नाच्च ऋत्विज इत्युक्तेः ॥ एतच्च वरणमस्त्येव ॥ अवरणवत्स्वाधानेष्टिपशुबंधादिषु
 तु स्वीयाद्यपदार्थे प्रवर्तनमेवारंभः ॥ तथा च दर्शपूर्णमासयोरवृतस्य होतुः सामिधेनी

५ वरं प्रातः तुहाम ॥ वरं प्रातः तुहाम ॥ वरं प्रातः तुहाम ॥
कन्यायाः वरपितरं प्रतिदानमेव विवाहः ॥ कन्यायाः वरपितरं प्रतिदानमेव विवाहः ॥ कन्यायाः वरपितरं प्रतिदानमेव विवाहः ॥
कृतनिमंत्रणे श्राद्धे तु श्राद्धभोक्तुरिति व्यव
प्राणिग्रहणादि ॥ प्रारब्धपापके श्राद्धकर्तुः ॥ कृतनिमंत्रणे श्राद्धे तु श्राद्धभोक्तुरिति व्यव
स्येति कालविवेचनकारादयः ॥ शंकरभट्टकृतधर्मप्रकाशे तु तत्तस्मृतिषु पाकनिष्पत्ति
कृतसंकल्पितनिमंत्राणां त्रयाणामपि आशौचाभावनिमित्तत्वोक्तनिमित्तत्रयसमुच्च
य एव श्राद्धेनाशौचं तथैव शिष्टसमाचारादित्युक्तम् ॥ मुहूर्तांतरालाभिसामग्र्यांकृतार्या
सूतकिनोप्यधिकारोपायमाह पारिजाते विष्णुः ॥ अनारब्धविशुद्धयर्थं कूष्मांडैर्जुहु
याद्दधृतम् ॥ गांदद्यात्पंचगव्याशीततः शुद्ध्यति सूतकीति ॥ ततः शुद्ध्यतीति पुनरुक्ति
र्विवाहाद्युपयोगिपाकपरिवेपणादावपिशुद्धिज्ञापनार्थः ॥ गांपयस्विनीदद्यात् ॥
संकटे समनुप्राप्ते सूतके समुपस्थिते ॥ कूष्मांडीभिर्धृतं हुत्वा गांच दद्यात्पयस्विनीम् ॥
चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत् ॥ यदैव सूतकप्राप्तिस्तदैवाभ्युदयक्रियेति सं

ग्रहोक्तिः ॥ स्मृतिकौस्तुभेचोलप्रसंगेतुआरंभोत्तरं सूतके प्राप्ते विशेषः ॥ संग्रहे इत्यु-
 क्त्वा कूप्मांडीभिर्घृतं हुत्वेति संग्रहवाक्यमुपन्यस्तम् । एवं शुद्धिपूर्वकं विवाहाद्यनुष्ठाने
 तदंगत्वेन संकल्पितान्नभोजनेन दोष इति बृहस्पतिनोक्तम् । विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरामृ-
 तसूतके ॥ पूर्वसंकल्पितान्ननदोषः परिकीर्तित इति ॥ मृतसूतकमध्ये विवाहाद्यनु-
 स्थाने उत्तशुद्धिपूर्वकमारब्ध इत्यर्थः ॥ नादीश्राद्धोत्तरं सूतकादौ विवाहारंभोत्तरमपि
 संकल्पितान्नैव विशेष इति पट्टत्रिंशन्मते ॥ पूर्वार्धतु पूर्ववत् ॥ परैरन्नं प्रदातव्यं भो-
 क्तव्यं च द्विजोत्तमैरिति ॥ विवाहादिमध्ये सूतकादिप्राप्तावित्यर्थः ॥ पूर्वसंकल्पिता
 न्नभोजनसमये सूतकादौ तु विशेषस्तत्रैव ॥ भुंजाने पुनरुविप्रपुत्वंतरामृतसूतके ॥ अन्य
 गेहोदकाचांताः सर्वे ते शुचयः स्मृता इति ॥ भोक्तृभिर्भुक्तशेषस्त्याज्यः ॥ पक्वशेषः
 सूतकिभिर्भोक्तव्य इत्याशयः ॥ ॥ अथ विवाहे वधूवरजननीरजोदोषनिर्णयः ॥

वधूवरान्यतरयोर्ज्जननीचेद्रजस्वला ॥ तस्याः शुद्धेः परं कार्यमांगल्यं मनुरब्रवीत् ॥
॥ १ ॥ माधवीये ॥ प्रारंभात्प्राग्विवाहस्य मातायादिरजस्वला ॥ निवृत्तिस्तस्य कर्त
व्यासहत्वश्रुतिचोदनात् ॥ १ ॥ प्रारंभात्प्रागिति नां दीश्राद्धात्प्रागिति ज्ञेयम् ॥
नां दीमुखं विवाहादावित्यादिना तस्यैव प्रारंभः ॥ बृद्धमनुः ॥ विवाहव्रतचूडासुमा
तायदिरजस्वला ॥ तदानमंगलं कार्यं शुद्धौ कार्यं शुभेष्मभिः ॥ मेधातिथिः ॥ चौले
चव्रतबंधे च विवाहे यज्ञकर्मणि ॥ भार्या रजस्वला यस्य प्रायस्तस्य न शोभनम् ॥ गर्गः ॥
यस्योद्गाहादिमांगल्ये मातायादिरजस्वला ॥ तदानतत्प्रकर्तव्यमायुः क्षयकरं यतः ॥
बृहस्पतिः ॥ वैधव्यं च विवाहे स्याज्जडत्वं व्रतबंधने ॥ चूडायान्च शिशोर्मृत्युर्विघ्नो या
त्राप्रवेशयोः ॥ रजोदर्शनस्य नां दीश्राद्धोत्तरमुत्पत्तौ ततः पूर्वमुत्पत्तावापि मुहूर्तांतरा
लाभे श्रीपूजनादिकां शांतिं कृत्वा तदैव चौलादिकार्यम् ॥ यथाकारिका निबंधे ॥ सूति

कोदकययोः शुद्धयैगां दद्याद्दोमपूर्वकम् ॥ प्राप्ते कर्मणि शुद्धास्यादितरास्मिन्नुद्बुध्यति ॥
 अलाभे सुमुहूर्तस्य रजोदोषे ह्युपस्थिते ॥ श्रियं संपूज्य तत्कुया हूत्रहत्या भक्षिकरीम् ॥
 हर्मीमापमितां पद्मां श्रीसूक्तविधिना चरेत् ॥ प्रत्यृचं पायसं हुत्वाऽभिपिच्य शुभमाचरे
 त् ॥ इल्लोकभेदेन प्रतिपदोक्तारं भस्य मुहूर्तांतरालाभस्य श्रवणान्नपरस्परसापेक्षत्वम् ॥
 रजोदर्शनादि संभावनायां नादीश्राद्धस्यापकृष्यानुष्ठानेऽप्यवधिरुक्तः प्रयोगरत्ने ॥ एक
 विंशत्यहर्ग्रजे विवाहे दशवासराः ॥ त्रिपट्चौलोपनयने नादीश्राद्धं विधीयते ॥ अथ क
 न्यारजोदर्शने निर्णयः ॥ विवाहात्पूर्वकं न्यारजोदर्शने जाते विवाहयोग्यता सिद्ध्यर्थ
 मुपायमाहोश्चलायनः ॥ पिताऋतून्स्वपुत्र्यास्तु गणयेदादितः सुधीः ॥ दानावाधिगृहे
 यत्नात्पालयेच्च रजोवर्ती ॥ दद्यात्तद्वत्संख्यागां शक्तः कन्यापितायदि ॥ दातव्यैकापि
 यत्नेन दानेन तस्याथवा विधिः ॥ दद्याद्ब्राह्मणेष्वन्नमतिनिःस्वः सदक्षिणं ॥ तदतीतवु

संख्येपुवरायप्रतिपादयेत् ॥ उपोष्यत्रिदिनंकन्यारारौपीत्वागर्वापयः ॥ अदृष्टरजस
दद्यात्कन्यायैरत्नभूषणं ॥ तामुद्रहन्वरश्चापिकूष्मांडिर्जुहुयाद्दधृतमितिविष्णुः ॥ यद्वे
तिचक्रस्त्रुक्तं कूष्मांडं परि कीर्तितम् ॥ नवावृत्त्याहुर्नैदाज्यं होमः कूष्मांडिकीर्तितः ॥ त
स्याः कन्यायादाने कर्तव्ये यथाविधिसुवर्णशृंगादिगोदानाविधिनेत्यर्थः । वरायेति उ
क्तप्रकाराणामन्यतमेन दातुः कन्यादाने योग्यता भवतीत्यर्थः । उपोष्येति श्लोकेन दृष्ट
रजस्कन्याया उपवासत्रयं तिगव्यपयः पानपूर्वकमदृष्टरजसेकुमार्यैरत्नभूषणदा
नेन विवाहयोग्यता उच्यते ॥ तामुद्रहन्निति वरस्य कूष्मांडहोमेन तदुद्राहयोग्यतेति बो
द्धव्यम् ॥ अथ विवाहहोमकाले कन्याऋतुमती चेत्तत्र यज्ञपार्श्वे ॥ विवाहविहिते तत्र हो
मकाल उपस्थिते ॥ कन्यामृतुमती दृष्ट्वा कथं कुर्वंतीत्याज्ञिकाः ॥ स्नापयित्वा तु तां क
न्यामर्चयित्वा यथाविधि ॥ युञ्जानाज्याहुतिं हुत्वा ततः कर्मणि योजयेत् ॥ अन्यच्च ॥

युञ्जानः प्रथमं मंत्रैरष्टाविंशतिसंख्यया ॥ आज्याहुतिं च जुहुयाद्वां च दद्यात्पथि स्वर्नाम् ॥
 यद्वा ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ विवाहहोमे प्रक्रातियदिकन्यारजस्वला ॥ त्रिरात्रंदंपती
 स्यातां पृथक्छय्यासनाशिनौ ॥ चतुर्थे हनि संस्नातौ तस्मिन्नग्नौ यथाविधि ॥ विवा
 हहोमं कुर्वीत इत्यादि स्मृतिसंग्रह इति ॥ अथ प्रतिकूलनिर्णयः ॥ कृष्णभट्टीये
 ॥ वधूवरार्थे घटिते सुनिश्चिते वरस्य गेहेऽप्यथ कन्यकायाः ॥ म्रियेत कश्चिन्मनुजोऽथ
 नारी तदानुकुर्युः खलु मंडनंते ॥ मनुः ॥ वाग्दानानंतरं यत्र उभयस्य कुलेषु च ॥ अथ
 ब्देन बालमरणे प्रतिकूलं न विद्यते ॥ स्मृतिरत्नावल्याम् ॥ ऊनद्विवापिके प्रेतैर्न तस्य प्र
 तिकूलता ॥ शांतिः स्याच्छुभदानूणां कूष्माण्डगणहोमतः ॥ वाङ्मनिश्चये कृते पश्चा
 त्पितरौ निधनंगतौ ॥ तयोस्तत्प्रतिकूलं स्यान्नान्येषां तु कदाचनेति वृद्धवासिष्ठः ॥ वर
 वध्वोऽपि तामातापितृव्यश्च सहोदरः ॥ एतेषां प्रतिकूलं स्यान्महाविघ्नप्रदं भवेत् ॥ पि

तापितामहश्चैवमाताचैवपितामही ॥ पितृव्यस्त्रीसुतोभ्राताभगिनीवाविवाहिता ॥
 एभिरेवविपन्नैश्चप्रतिकूलंबुधैःस्मृतम् ॥ अन्यैरपिविपन्नैस्तुकेचिद्वृत्तुर्नतद्भवेदिति ॥
 मांडव्यः ॥ वाग्दानानंतरंमातापिताभ्राताविपद्यते ॥ विवाहोनैवकर्तव्यः स्ववंशहि
 तमिच्छतेति ॥ अथसंकटेप्रवृत्तिप्रकारमाहमेधातिथिः ॥ वाग्दानानंतरंय
 त्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः ॥ ततःसंवत्सरादूर्ध्वंविवाहः शुभदोभवेत् ॥ पुरुषत्रयप
 र्यंतंप्रतिकूलंस्वगोत्रिणाम् ॥ प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथामंडनमुडने ॥ प्रेतकर्माण्यनिर्व
 त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् ॥ आचतुर्थततः पुंसिपंचमेशुभदंभवेदिति ॥ स्मृतिरत्नाव
 ल्याम् ॥ पितुरब्दमिहाशौचंतदूर्ध्वमातुरेवचः ॥ मासत्रयंतुभार्यायास्तदूर्ध्वंभ्रातृपुत्रयोः
 ॥ अन्येषांपातुसर्पिडानामाशौचंमासंसमितम् ॥ तदंतेशांतिकंकृत्वाततोलंमविधीयत
 इति ॥ ज्योतिःप्रकाशे ॥ प्रतिकूलेपिकर्तव्योविवाहोमासमंतरा ॥ शांतिविधायगांद

युंजानः प्रथमं मंत्रैरष्टाविंशतिसंख्यया ॥ आज्याहुतिं च जुहुयाद्वांच दद्यात्पयस्विनीम् ॥
 यद्वा ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ विवाहहोमे प्रकृतियदिकन्यारजस्वला ॥ त्रिरात्रंदंपती
 स्यातां पृथक्छय्यासनाशिनौ ॥ चतुर्थे हनि संस्नातौ तस्मिन्नग्नौ यथाविधि ॥ विवा
 हहोमं कुर्वीत इत्यादि स्मृतिसंग्रह इति ॥ अथ प्रतिकूलनिर्णयः ॥ कृष्णभट्टीये
 ॥ वधूत्तरार्थे घटिते सुनिश्चिते वरस्य गेहेऽप्यथ कन्यकायाः ॥ म्रियेत कश्चिन्मनुजोऽथ
 नारी तदानकुर्युः खलु मंडनंते ॥ मनुः ॥ वाग्दानानंतरं यत्र उभयस्य कुलेषु च ॥ त्र्य
 ब्देन बालमरणे प्रतिकूलं न विद्यते ॥ स्मृतिरत्नावल्याम् ॥ ऊनद्विवापिके प्रेतनतस्य प्र
 तिकूलता ॥ शांतिः स्याच्छुभदानृणां कूष्माण्डगणहोमतः ॥ वाङ्निश्चये कृते पश्चा
 त्पितरौ निधनंगतौ ॥ तयोस्तत्प्रतिकूलं स्यान्नान्येषां तु कदाचनेति वृद्धवासिष्ठः ॥ वर
 वध्वोः पितामाता पितृव्यश्च सहोदरः ॥ एतेषां प्रतिकूलं स्यान्महाविघ्नप्रदं भवेत् ॥ पि

तापितामहश्चैवमातान्चैवपितामही ॥ पितृव्यस्त्रीसुतोभ्राताभगिनीवाविवाहिता ॥
एभिरेवविपन्नैश्चप्रतिकूलंबुधैःस्मृतम् ॥ अन्यैरपिविपन्नैस्तुकेचिदूचुनतद्भवेदिति ॥
मांडव्यः ॥ वाग्दानानंतरमातापिताभ्राताविपद्यते ॥ विवाहो नैवकर्तव्यः स्ववंशहि
तामिच्छतेति ॥ अथसंकटेप्रवृत्तिप्रकारमाहमेधातिथिः ॥ वाग्दानानंतरं य
त्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः ॥ ततःसंवत्सरादूर्ध्वविवाहः शुभदोभवेत् ॥ पुरुषत्रयप
र्यंतंप्रतिकूलंस्वगोत्रिणाम् ॥ प्रवेशान्निर्गमस्तद्भक्त्यामंडनमुंडने ॥ प्रेतकर्माण्यनिर्व
त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् ॥ आचतुर्थततः पुंसिपंचमेशुभदंभवेदिति ॥ स्मृतिरत्नाव
ल्याम् ॥ पितुरब्दमिहाशौचंतदूर्ध्वमातुरेवचः ॥ मासत्रयंतुभार्यायास्तदूर्ध्वभ्रातृपुत्रयोः
॥ अन्येषांतुसर्पिडानामाशौचंमासंसमितम् ॥ तदंतेशांतिकंकृत्वाततोलग्नविधीयत
इति ॥ ज्योतिःप्रकाशे ॥ प्रतिकूलेषि कर्तव्योविवाहोमासमंतरा ॥ शांतिविधायगांद

मं विगदानादिचरेत्पुनरिति ॥ स्मृत्यन्तरे ॥ प्रतिकूलेपिकर्तव्यं केप्याहुर्बहुसंल्लवे ॥
 प्रतिकूलेसर्पिडस्य मासमेकं विवर्जयेत् ॥ विवाहस्तु ततः पश्चात्तयोरेव विधीयत इति ॥
 ज्योतिःसागरे ॥ दुर्भिक्षे राष्ट्रभङ्गे चापित्रोर्वाप्राणसंशये ॥ प्रौढायामपि कन्यायांना
 नुकूलं प्रतीक्षत इति ॥ अन्यत्रापि ॥ दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशस्थितस्य च ॥ उदा
 सीनस्थितस्यापि प्रतिकूलं न विद्यते ॥ संकटे समनुप्राप्ते याज्ञवल्क्येन योगिना ॥ शां
 तिरुक्तागणेशस्य कृत्वा तां शुभमाचरेत् ॥ अकृत्वा शांतिकं यस्तु निषिद्धे सति दारुणे ॥
 प्रकरोति शुभं कर्म विघ्नस्तस्य पदे पदे ॥ वृद्धवसिष्ठः ॥ प्रतिकूले तु संप्राप्ते विवाहं नै
 व कारयेत् ॥ अतदोपविना शायकुर्याच्छांतिमिमांशुभाम् ॥ श्रियं जात इति श्रियम् ॥
 इदं विष्णुरिति विष्णुम् ॥ गौरीमिमायेति गौरीम् ॥ त्र्यम्बकमिति त्र्यम्बकम् ॥ परं मु
 त्योरिति यमम् ॥ पूजयित्वा तिलाज्यं च हुने ददृष्टोत्तरं शतम् ॥ ॐ भूः स्वाहा मृत्युने

इयतांस्तु पायै सुखं वर्धत स्वाहा ॥ ततो होमं समाप्य गोदक्षिणा भव
ति चंद्रिकायाम् ॥ कृते वाङ्मिश्रये पश्चान्मृत्युर्भवति गोत्रिणः ॥ तदानमंगलं कार्यं नाश
वैधव्यदंष्ट्रुवम् ॥ वाग्दानानंतरं यत्र कुलयोः कस्यचिन्मृतिः ॥ तत्रोद्वाहनैव कार्यः
स्ववंशक्षयदोषकृदिति ॥ अत्र यद्यपि मित्रयेत कस्यचिदिति मृत्युर्भवति कस्यचि
दिति चाविशेषोक्तम् ॥ तथापि पिता महादोनामपि मरणस्य प्रतिक्कूलदोषनिमित्त
त्वेन क्वचिदकर्तृनाद विवाहितान्या इति विवाहितायामरणस्य तथात्वानुक्तेर्म
धातिथिवाक्ये स्वगोत्रिणामिति चंद्रिकावाक्ये मर्त्यस्य गोत्रिण इति च कर्तृना द्रध्वाव
रस्य वासगोत्रस्य पिंडेषु त्रिपुररुपांतर्गते मर्त्ये मृते प्रतिक्कूलदोष इति मंतव्यम् ॥ स्त्रीचवरस्य
द्वितीयादि विवाहसमये पूर्वोद्वाहसुतास्तस्यां पूर्वोत्पन्नः एतत्पौत्रोपलक्षणम् ॥ एवं पितृ
व्यग्रहणं तत्पुत्रस्य एवं वरमारभ्य जनकत्रिपुररुपां कुटस्थमारभ्य संतानभेदे चात्रिपुररुपी

॥ वधूवरयोःसमानगृहेतन्मरणेकंचित्कालंप्रतीक्ष्यैवविवाहइति ॥ त
 यादिशब्दैर्वोध्यते ॥ तयोस्तत्प्रतिकूलस्यादितिकालप्रतीक्षाशान्तिभ्यामस
 दोपःद्वयोर्युगपन्मरणजइत्यर्थः ॥ अतएवोक्तनान्येषांतुकदाचनेति॥अन्ये
 डानांतयोरप्येकैकमरणजस्तुसमाधेयइतिआशयः ॥ वृद्धवसिष्ठवाक्येचतु
 ामरणस्यमहाविघ्नकरत्वकथनेतत्रप्रतीक्षासहिताकेवलंवाविनायकशांतिरितिक
 थनार्थम्॥ अतएवतद्विधिवान्यशेषेणशांत्यकरणेपदेपदेइतिविघ्नस्यमहत्त्वंप्रदर्शितं
 ॥ एभिरेवविपन्नैरितिकालप्रतीक्षासहितायाः श्रीपूजनादिशांतेर्निमित्तमेतन्मरणमे
 वेत्याशयः ॥ अतएवमांडव्यवाक्येनैवकर्तव्योनिमित्तानिमित्तानंतरमिति व्याख्ये
 यम् ॥ इतिप्रतिकूलनिर्णयः ॥ अथचूडोपनयनोद्वाहानांप्रांभोत्तरमुहूर्तांतरालाभेज
 ननाशौचपातेसंकटवशात्प्राप्तकर्मकरणेतच्छुद्धचर्थप्रायश्चित्तीभूतमातडानुसारी

कूष्मांडीहोमप्रयोगः ॥ ॥ कृतस्नानादिर्यजमानः पत्न्या संस्कार्यैण च सह पीठादा-
 बुपविद्याचम्य अस्यामुकसंस्कार्यस्य जननाशौचमध्ये संकटवशेन अमुकसंस्कार-
 कर्तुकूष्मांडमंत्रैराज्यहोमं पयस्विनीगोदानं तन्निष्क्रयं वापंचगव्यप्राशनं च करिष्ये
 इति ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतार्थं गणपतिपूजनं स्वास्तिवाचनमापिकुर्वति ॥ कूष्मांडहोमं कर्तुं
 मस्मिन् स्थंडिले पंचभूसंस्कारपूर्वकं विटं नामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य संपूज्य ॥ तत्र देवताभि-
 ध्यानम् ॥ तत्र प्रजापतिमिंद्रमग्निं सोमम् ॥ प्रधानमग्निं वायुं सूयं कूष्मांडमंत्रैः ॥ अग्निं वा-
 गुं सूयं मग्नीवरुणौ अग्नीवरुणौ मग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान् देवान् मरुतः स्वर्कान् व-
 रुणमादित्यमदिति प्रजापतिमग्निं स्वष्टकृतमेता अंगप्रधानांथा देवताः आज्येनास्मि-
 न्कर्मण्यहं गृह्ये ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि आज्यभागां तं कृत्वा ॥ नात्र चरुः ॥ कू-

गदुर्वहडनंदेवासश्चकुमावयम् ॥ अग्निर्मातस्मादेनसो
 ॥ १ ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ॐ यदिदिवायदिनक्तमेनां
 युर्मातस्मादेनसोविश्वान्सुश्रुत्वहंसठस्याहा ॥ २ ॥ इदंवा
 नुद्यद्विस्वप्नुएनींसिचकुमावयम् ॥ सूर्योमातस्मादेनसोविश्वो
 ऽहा ॥ ३ ॥ इदंसूर्यायनमम ॥ ततोभूराद्याःस्विष्टकृदंतादशाहुत
 ः संस्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतहोमशेषं समाप्य ॥ ततः पयस्विनीगो
 नम् ॥ प्रतिग्रहीतृब्राह्मणपूजनम् ॥ गांवस्त्रालंकारादिभिः संपूज्य ॥ दानमंत्रः ॥ ग
 वामंगेपुतिष्ठतीति ॥ इमांगांपयस्विनीयथाशक्त्यलंकृतांजननाशौचदोषनिरसना
 र्थंकूष्मांडीप्रायाश्चित्तहोमसांगतासिद्धयर्थंप्राप्तकर्मकरणे अधिकारार्थंच अमुकशर्म

णेव्राह्मणाग्रतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ दानसांगता० इमां दक्षिणां० अथवागोनिष्क्रयभूत
 निष्कार्धपादवासुवर्णमूल्यरजतद्रव्यंसदक्षिणाकंतुभ्यमहं० ततो विधिवत्पंचगव्यंकृ
 त्वा॥ यत्त्वगस्थिगतं पापं देहतिष्ठति मामके ॥ प्राशनात्पंचगव्यस्य दहत्यग्निरिवंधनमि
 ति पठितं मंत्रपूर्वकम् ॥ ॐ इत्यनेन प्राशयेत् ॥ यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ ब्रा
 ह्मणान्संपूज्य तैराशिषी गृहीत्वा अग्निं विसृज्य ॥ अनेन कृतेन कर्मणा श्रीपरमेश्वरः प्री
 यताम् ॥ इति संस्कारभारस्करे कूष्मांडीहोमप्रयोगः ॥ अथ विवाहहोमकाले कन्या ऋ
 तुमती चैत्तत्र होमप्रयोगः ॥ कन्या सुस्नाता शुभासने उपविश्य ॥ ऋतुदोषविनाशार्थं
 प्रासकर्मणि योग्यता सिद्धयर्थं युंजान हवनं पयस्विनीगोदानं पयःप्राशनं च करिष्ये ॥ नि
 विघ्नता सिद्धयर्थं गणेशं संपूज्य ॥ युंजान होमं कर्तुं महमस्मिन् स्थंडिले पंचभूसंस्कारपूर्वं
 ऋचिन्नामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य संपूज्य ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासनाद्याज्यभांगं तिनत्र चरुः ॥

ष्मांडहोममंत्राः ॥ ॐ यद्देवादिवहेडनंदेवासश्चकुमाव्रियम् ॥ अग्निर्मातस्मादेनसो
 विश्वान्मुञ्चत्वर्हसस्वाहा ॥ १ ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ॐ यदिदिवायदिनक्तमेनां
 सिचकुमाव्रियम् ॥ वायुर्मातस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वर्हसर्हसस्वाहा ॥ २ ॥ इदंवा
 गवे० ॐ यदिजाग्रद्यदिस्वप्नऽएनां सिचकुमाव्रियम् ॥ सूर्यो मातस्मादेनसो विश्वा
 न्मुञ्चत्वर्हसस्वाहा ॥ ३ ॥ इदं सूर्यायनमम ॥ ततोभूराद्याः स्विष्टकृदंतादशह्रुत
 यः ॥ ततः संस्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतहोमशेषं समाप्य ॥ ततः पयस्विनीगो
 दानम् ॥ प्रतिग्रहीतु ब्राह्मणपूजनम् ॥ गांवस्त्रालंकारादिभिः संपूज्य ॥ दानमंत्रः ॥ ग
 वामंगेपुतिष्ठतीति ॥ इमां गांपयस्विनीं यथाशक्त्यलंकृतां जननाशौचदोषानिरसना
 र्थं कूष्मांडी प्रायाश्चित्तहोमसांगता सिद्धयर्थं प्राप्तकर्मकरणे अधिकारार्थं च अमुकशर्म

नेत्राह्मणाग्रतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ दानसांगता ० इमांदक्षिणां ० अथवागोनिष्कयाभूत
निष्कार्थपादंवासुवर्णमूल्यरजतद्रव्यंसदक्षिणाकंतुभ्यमहं ० ततोविधिवत्पंचगव्यं कृ
त्वा ॥ यत्स्वगस्त्रिगतं पापं देहेतिष्ठतिमामके ॥ प्राशनात्पंचगव्यस्य दहत्यग्निरिवेधनमि
ति पठितमंत्रपूर्वकम् ॥ ॐ इत्यनेन प्राशयेत् ॥ यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ ब्रा
ह्मणान्संपूज्य तैराशिपोगृहीत्वा अग्निविमुज्य ॥ अनेन कृतेन कर्मणा श्रीपरमेश्वरः प्री
यताम् ॥ इति संस्कारभारस्करकूष्मांडीहोमप्रयोगः ॥ अथ विवाहहोमकाले कन्या ऋ
तुमतीचेत्तत्र होमप्रयोगः ॥ कन्यासुस्नाता शुभासने उपविश्य ॥ ऋतुदोषविनाशार्थं
प्राप्तकर्मणि योग्यतासिद्धयर्थं युंजान हवनं पयस्विनीगोदानं पयःप्राशनं च करिष्ये ॥ नि
र्विघ्नतासिद्धयर्थं गणेशं संपूज्य ॥ युंजान होमं कर्तुमहमस्मिन्स्थांडिले पंचभूसंस्कारपूर्व
कं विटनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य संपूज्य ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासनाद्याज्यभांगं तेनात्र चरुः ॥

गुंजानः प्रथमं ॥ गुंजतेमर्नऽइतिऋगभ्यांचतुर्दशाष्टत्याहुतीराज्येनहुत्वा ॥
 तीचमंत्रो ॥ ॐ गुञ्जानः प्रथमं मनस्त्वत्वार्यसवित्ताधिर्यः ॥ अग्निज्योतिर्निचार्यं पृ
 थिव्याऽअध्याभरत्स्याहा ॥ इदं सवित्रे नमः ॥ १ ॥ युञ्जतेमर्नऽउतयुञ्जतेधियोवि
 प्राधिप्रस्यबृहतोविपश्चितः ॥ विहोत्रादधेययुनाविदेकुऽइन्महीदेवस्यसवितुःपरिष्टु
 तिःस्वार्हा ॥ १ ॥ इदं सवित्रे नमः ॥ ततोभूराद्याःस्विष्टकृदंतादशाहुतयः ॥ संस्र
 वंप्राशनादिप्रणीताविमोकांतहोमशेषं समाप्य ॥ ततः पयस्विनीं गां दद्यात् ॥ गांवस्त्रा
 लंकारादिभिः संपूज्य ॥ प्रतिग्रहीतुं ब्राह्मणं संपूज्य ॥ दानमंत्रः ॥ गवामंगेषु तिष्ठति
 भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ इमां गां पयस्विनीं
 यथाशक्त्यलंकृतां मृतुदोपानिरासार्थं गुञ्जानप्रायश्चित्तहोमसिद्धयर्थं प्राप्तकर्मकरणे अ

धिकारार्थंच ब्राह्मणाय तुभ्यमहंसंप्रददे ॥ दानसांगतासिद्धयर्थमिमां दक्षिणांतुभ्यमहं
संप्रददे ॥ अथवागोनिष्कयाभूतं निष्कं निष्कार्धवासुवर्णमूल्यरजतद्रव्यंसदक्षिणा
कंतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ ततः पयःप्राशनम् ॥ कामधेनुसमुद्भूतं घृतबीजं शशिप्रभम् ॥ त
स्य प्राशनमात्रेण रजोदोषो विनश्यतु ॥ इदं रजोदोषनिवृत्त्यंतं त्रिदिनं पयःप्राश्यम् ॥
अग्निं विसृजेत् ॥ इति युञ्जानहोमविधिः ॥ ॥ अथ वधूवरमातुरजःप्राप्तौ नां दीश्राद्धो
त्तरं मुहूर्तांतरालाभे संकटे प्राप्तासु कर्माधिकारार्थं श्रीशान्तिकरणे प्रयोगः ॥ आचम्य दे
शकालां संकीर्त्य अस्य संस्कार्यस्य विवाहादिमंगलमध्ये अस्मत्पन्यारज उत्पन्नदोष
निरासार्थं सकलारिष्टशान्त्यर्थं संस्कार्यस्य बह्वायुष्यप्राप्त्यर्थं श्रीशान्तिकरिष्ये ॥ त
दंगत्वेन गणपतिपूजनं स्वास्ति वाचनं कृत्वा आचार्यवृत्वा स्थंडिलं पंचभूसंस्कारपूर्वकं
वरदनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य संपूज्य ॥ तत्पुरतः भद्रपीठं तुलाष्टदलं विरच्य तदुपरि कल

शंसंस्थाप्योपरिपूर्णपात्रनिधायवस्त्रयुग्मेनसंवेष्टयतदुपरिअभ्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठापू
 र्णकंस्वर्णमयीश्रीमूर्तिप्रतिष्ठाप्य ॥ श्रीसूक्तेनषोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ म
 हालक्ष्मिनमस्तुभ्यंसहस्रकरमांडिते ॥ आयुःश्रीमंगलंदेहिरजोदोषंनिवारयेति ॥ द
 क्षिणतोत्रह्मासनाद्याज्यभागांतंकृत्वापंचदशार्चाश्रीसूक्तेनप्रत्यूचंतिलाज्यपायसहो
 मंकृत्वा ॥ भूरादिस्विष्टकृदंतादशाहुतीहुत्वाज्येन ॥ ततःसंस्त्रवंप्राशनादिप्रणीतवि
 मोकांतहोमशेषं समाप्य ॥ गवामंगेष्वितिगांवातन्निष्क्रयद्रव्यंदत्वा ॥ ऐंद्रवारुण
 पावमानीयमंत्रैरंगसूक्तैरभिषेकमंत्रैश्चसंस्कार्येणसहाभिषिच्य ॥ प्रतिमामाचार्या
 यदत्वादक्षिणांदत्वाविप्राशिषोगृहीत्वाब्राह्मणभोजनसंकल्पंकृत्वाप्रतिमांशिविसृ-
 ज्य ॥ यस्यस्मृत्येतिनत्वाकमसंपूर्णतांवाचयेदितिसंस्कारभास्करेश्रीशांतिप्रयो
 गः ॥ अथविघ्नपरिहारायविनायकशांतिरुच्यते ॥ ॥ तत्रकालः ॥ विष्णुधर्मे ॥

हस्तपुण्याश्चयुक्कसौम्यैवैष्णवेचोत्तरात्रये ॥ नक्षत्रेचमुहूर्तेचमैत्रेवान्नह्नदैवते ॥ शु
क्लपक्षेचतुर्थ्याचिवासरेधिषणस्यच ॥ विघ्नस्यपरिहारार्थंशांतिकुर्याद्विनायकीमिति
॥ अथविनायकशांतिसंभाराः ॥ सिद्धार्थाः ॥ गोघृतम् ॥ सर्वोषध्यः ॥ प्रियंगुः ॥
नागकेशरम् ॥ चंदनम् ॥ अगरु ॥ कर्पूरः ॥ कस्तूरी ॥ सप्तमृदः ॥ अश्वस्थानात् ॥
गजस्थानात् ॥ बल्मीकात् ॥ सरित्संगमात् ॥ अशोष्यह्मदात् ॥ राजद्वारात् ॥
गोगोष्ठात् ॥ ७ ॥ गोरोचनम् ॥ चंदनम् ॥ कुंकुमम् ॥ अगुरुप्रभृतयोगंधाः ॥ गुग्गु
लः ॥ अत्रणाश्चत्वारःकुंभाः ॥ आनडुहंरोहितचर्म ॥ भद्रासनम् ॥ श्रीपार्ष्णिपीठम् ॥
चूतादिपंचपल्लवाः ॥ चतस्रःस्रजः अहतवस्त्राणि ॥ श्वेतवस्त्रम् ॥ सार्षपतैलम् ॥
औदुंबरवृक्षोद्भवःस्रुवः ॥ गूर्पम् ॥ सकृत्फलीकृतास्तंडुलाः ॥ तिलपिष्टम् ॥ तिलपिष्ट
मिश्रितौदनः ॥ गूद्रवर्णे ॥ पक्वापक्वमांसम् ॥ पक्वापक्वाश्चमत्स्याः ॥ द्विजवर्णेमा

पपिष्टमयंमत्स्यमांसंच ॥ चित्रविचित्राणिपुष्पाणि ॥ सुगंधिद्रव्याणि ॥ शूद्रव
 र्णे ॥ त्रिविधासुरा ॥ गौडी ॥ पैष्टी ॥ माध्वीच ॥ द्विजवर्णे ॥ पयोगुडलवणमि
 श्रगौडी ॥ पयोलवणमापपिष्टमिश्रपैष्टी ॥ पयोमधुलवणमिश्रमाध्वी ॥ मूलकः ॥
 कंदाकारोभक्ष्यइत्यर्थः ॥ पूरिकाः ॥ अपूपाः ॥ ३ ॥ स्नेहपक्वगोधूमविकारइत्य
 र्थः ॥ उंडेरकस्रजः ॥ ३ ॥ मापपिष्टदामयापोतास्रजइत्यर्थः ॥ दध्यौदनम् ॥ पा
 यसम् ॥ गुडमिश्रशाल्यादिपिष्टम् ॥ मोदकाः ॥ दूर्वाः ॥ यजमानपत्न्योरहतवस्त्रा
 णि ॥ विनायकांविकयोः सौवर्ण्यौद्विप्रातिमे ॥ इतिविनायकशांतौसंभाराः ॥ अ
 थप्रयोगः ॥ उक्तकालेपवित्रपाणिरधिकारोप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य ॥ अ
 द्यै० ममअमुकस्यकर्तव्यउपनयनेविवाहेनिश्चयोत्तरंकस्यचिदमुकसंपिंडगोत्र
 जपुरुपस्यसंजातमृतिजनितप्रतिकूलसकलदोषपरिहारद्वारावधूवरयोः आयुरभि

वृद्धिपूर्वकसंतत्यविच्छेदसकलभूतिसिद्धयर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां वि
 नायकशांतिकरिण्ये ॥ वा अस्य कुमारस्य उपनयनकर्मणो निर्विघ्नफलसिद्धयर्थं वि
 नायकशांतिकरिण्ये ॥ इति संकल्पः ॥ तदंगत्वेन गणेशपूजनं दिनां दीश्राद्धांतं कृत्वाऽऽ
 नार्यवरणं कुर्यात् ॥ आचार्यस्तु यथास्वर्गेशक्रादीनां बृहस्पतिः ॥ तथा ॥ एवं चतुरः
 चार्यवरणं कुर्यात् ॥ आचार्यस्तु यथास्वर्गेशक्रादीनां बृहस्पतिः ॥ तथा च त्वा
 पराशरमतेष्टौ वा ऋत्विजो वृणुयात् अष्टौ चैतेषु च त्वारोस्वस्ति वाचकाः ॥ तथा च त्वा
 रः स्वस्ति वाचका इति मदनरत्ने ॥ अस्य यागस्य ॥ १ ॥ तेषां वस्त्रादिभिः पूजनम् ॥
 ततः साचार्यो यजमानो वामहस्ते गौरसर्पपान्गृहीत्वारक्षो हणमित्यादि मंत्रैः सर्पपान्वि
 कीर्य ॥ गायत्र्यादिभिर्मंत्रैः पंचगव्यं कृत्वा ॥ आपो हि ष्ठीति त्रिभिर्मंत्रैः कर्मभूमिं प्रो
 क्ष्य ॥ भूरसीति मंत्रेण भूमिं पूजयेत् ॥ तत आचार्यः पंचवर्णैः शुक्लैर्वापिष्टैर्मध्यैस्व

स्तिकंकृत्वातदुपरिआनडुहंचर्मप्राग्ग्रीवमुत्तरलोमतदभाविप्रागग्रकुशानास्तोयतत्र
 श्रीपर्णिकाष्ठजंपीठमुत्तरच्छदंसंस्थाप्यतच्छृतवस्त्रेणाच्छाद्यतच्चतुर्दिक्षुचत्वारिस्व
 स्तिकानिकृत्वातेषुप्रागादितएकवर्णाश्चतुरःकुंभान्महाद्यौरित्यादिमंत्रैःपूर्णपात्रांतं
 चतुर्ब्राह्मणैः पृथक्पृथक् मंत्रावृत्त्यासंस्थापयेत् ॥ तत्रविशेषः ॥ कलशेषुद्वदोदकं
 नदीसंगमोदकेनापूर्यपंचमृदःक्षिपेत् ॥ पंचमृदयथा ॥ अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्भ्र
 ल्मीकात्संगमाद्भ्रदादिति ॥ उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना ॥ मृत्तिकेहरमेपा
 पंयन्मयादुष्कृतंकृतमितिमंत्रेणाक्षिपेत् ॥ गंधनिक्षेपेचंदनागरुकेशरकस्तूरीकर्पूरगो
 रोचनगुगुलुंनिक्षिपेदिति ॥ चंदनमालाविभूषितान्कृत्वा ॥ कलशस्यमुखेविष्णु
 रित्यादिदेवदानवइत्यंतपठेत् ॥ ततश्चतुर्दिक्षुचत्वारऋत्विजः त्वन्नोऽअग्नेतिमंत्रे

णवरुणमावाह्यषोडशोपंचरैःसंपूज्य ॥ आनौभद्राः ० ॥ १ ॥ शन्नोवार्तः ० ॥
॥ २ ॥ इत्यादिस्वशांखोक्तशांतिकमंत्रान्पठेयुः ॥ ततआचार्योभद्रासनस्यपूर्वतो
होमार्थस्थंडिलंकृत्वा ॥ तंदीशान्याहस्तमात्रवेदिकायांपीठेवस्त्रादीवामहाद्यौरित्या
दिपूर्णपात्रांतंकलशंसंस्थाप्य॥ ततःस्वर्णमयविनायकांबिकामूर्त्योरश्रुत्तारणपूर्वक
प्राणप्रतिष्ठांकृत्वा॥कलशोपरिसंस्थाप्य॥आवाहयेत् ॥ तत्रमंत्रः ॥ ॐ तत्पुरुषायवि
द्महेवक्रतुं डायधीमहि ॥ तन्नोदंतिःप्रचोदयात् ॥ इतिविनायकम् ॥ सुभगायैविद्महे
काममालिन्यैधीमहि॥तन्नोगौ०इत्यंबि०हेमप्र०गौरीमावा०अपराकैर्भविष्येत्वन्या
अपिउक्ताःतत्परितोयथावकाशंप्रतिमास्वक्षतपुंजेषुवाव्योमकेशम् ॥ पार्वती॥भीम
१ गणानान्त्वाअम्बिकेतिमंत्राबुक्तौशांतिमयूखे ॥ २ एतादेवताः अपराकैर्भविष्यत्पुराणानुसारेण ॥

जम् ॥ वासुदेवम् ॥ अर्कमंडलम् ॥ सोममंडलम् ॥ भौमं ॥ बुधम् ॥ बृहस्पतिम् ॥ शुक्रम् ॥
 शनैश्चरं ॥ राहुं ॥ केतुम् ॥ वाहुलेयं ॥ विष्णुम् ॥ एतान् ॥ इंद्रादिलोकपालांश्चावा
 हनादिनैवेद्यातिरुपचारैः संपूज्य ॥ भद्रासनस्य पूर्वतः कृते स्थंडिले ग्निस्थापनं कुर्यात् ॥
 ॥ तद्यथा ॥ अद्य पू० अस्मिन्सग्रहमखाविनायकशांत्याख्ये कर्मणि अस्मिन्स्थंडि
 ले पंचभूसंस्कारपूर्वकमग्निस्थापनं करिष्ये ॥ पंचभूसंस्कारान्कृत्वा वरदनामानम
 ग्निस्थापयेत् ॥ विनायकादुत्तरतोग्रहवेद्यां ग्राहावाहनं कुर्यात् ॥ अद्य पू० प्रारिप्सित
 कर्मणः सांगता सिद्धयर्थमादित्यादिग्रहाणां स्थापनं पूजनं च करिष्ये ॥ तत्र ग्रहपीठम
 द्ये आदित्याद्यनंतपर्यंतरजो दर्शनशांतिवद्ग्रहाणां स्थापनं पूजनं च कार्यम् ॥ तदै
 शान्यां दध्यक्षतादिभूषितं कलशं विधिना स्थाप्य तत्र वरुणं पूजयेत् ॥ देवदानव० भ
 वसर्वदा ॥ ततो ग्निः समीपमागत्यान्वाधानं कुर्यात् ॥ अद्य० अस्मिन्सग्रहमख

विनायकशांत्याख्येकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये ॥ पूर्वैणगमनमित्या
 दिपदार्थानहंकरिष्ये ॥ अथदेवताभिध्यानम् ॥ तत्रप्रजापतिमिंद्रमाग्निं सोममा
 ज्येनएकैकयाहुत्यायक्ष्ये ॥ अत्रप्रधानम् ॥ आदित्यादिनवग्रहान् अर्कादिस
 मिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकंप्रतिद्रव्येणचंतुश्चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिर्गर्ह्ये ॥
 विनायकादिपंचदेवताः क्षेत्रपालंवास्तोष्पतिमिंद्रादिलोकपालांश्चतैरेवद्रव्यैः प्रत्ये
 कंप्रतिद्रव्येणद्वाभ्यांद्वाभ्यामाहुतिभ्यांयक्ष्ये ॥ पुनरत्रप्रधानम् ॥ मितम् ॥ समि
 तम् ॥ शालम् ॥ कटंकटम् ॥ कूष्मांडम् ॥ राजपुत्रम् ॥ प्रत्येकमैककयाचर्वाहुत्या॥
 व्योमैकेशादीन्प्रत्येकमैकैकयाचर्वाहुत्यायक्ष्ये ॥ शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि ॥

१ अष्टाष्टसंख्याकाभिराहुतिभिः तथाचअधिदेवताप्रत्यधिदेवतानांतैरेवद्रव्यैःप्रत्येकंप्रतिद्रव्येण ॥

दक्षिणतोयैर्ब्रह्मासनादिपरिस्तरणांतंपात्रासादनम् ॥ पवित्रच्छेदनादर्भास्त्रियः ॥ प
वित्रेद्वे ॥ प्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली ॥ चरुस्थाली ॥ ग्रहहोमार्थगृहसिद्धचरु
स्थाली ॥ संमार्गकुशाः पंच ॥ उपयमनकुशाः सप्त ॥ समिधास्तिस्त्रः ॥ सुवः ॥ आज्यम् ॥
तंडुलाः ॥ पूर्णपात्रम् ॥ पवित्रच्छेदनादिपात्रप्रोक्षणांतंकृत्वा ॥ आज्यस्थाल्यामा
ज्यनिर्वापः ॥ सपवित्रकेचरुपात्रेतंडुलावापः प्रणीतोदकमासिच्य ॥ दक्षिणतआ
ज्याधिश्रयणम् ॥ चरोरधिश्रयणमाज्यस्योत्तरइत्यादिचरुद्रासनांतंकुर्यात् ॥ त
तोगव्याज्यलालीकृतेनगौरसर्पपकल्केनोद्धतितसर्वांगसर्वाषधीभिः सर्वगंधैश्चालित
शिरसंयजमानमाचार्यो मंगलवेदधोर्षैर्भद्रासने उपवेशयेत् ॥ ततोयजमानः पूर्ववृ

१ कृतोद्धर्तनादिकस्ययजमानस्य भद्रासने उपवेशनं कार्यमिति विज्ञाने इवरमहार्णवबृहत्पाराशराः ॥ उ
पवेशनोत्तरमुद्धर्तनादिकं कार्यमिति मदनरत्नः ॥

तेश्चतुर्भिर्ऋत्विग्भिः स्वास्तिवाचनं कुर्यात् ॥ भो ब्राह्मणाः मम गृहे अद्य करिष्यमाणस
ग्रहमखविनायकशांत्याख्यस्य कर्मणः बहुपुण्याहं भवं तो ब्रुवंतु ॥ अस्तु पुण्याहमि
ति द्विजावदेयुः ॥ एवं कल्याणादि० ॥ ततो जीवत्पतिपुत्राभिः सुवासिनो भिनो राज
नं कार्यम् ॥ ताम्यश्च यजमानो वस्त्रकंचुक्क्यादिदद्यादित्याचारः ॥ तत आचार्यो यजमा
नदक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठन् पूर्वदेशस्थकलशमादाय ॥ सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः
पावनं कृतम् ॥ तेन त्वामभिषिंचामि पावमान्यः पुनंतुते ॥ इति मंत्रेण यजमानमभि
षिंचेत् ॥ कुंभमध्ये किंचिज्जलमवशेषणीयम् ॥ दक्षिणं कुंभमादाय ॥ भगंते वरुणो
राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ॥ भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ इति दक्षिणं कुंभे
नयजमानमभिषिंचेत् ॥ ततः पाश्चिमं कुंभमादाय ॥ यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमंते यच्च मू
र्धनि ॥ ललाटे कर्णयो रक्ष्णो रापस्त दधंतु सर्वदा ॥ इति पाश्चिमं कुंभे नयजमानमभि

पिंचेत् ॥ ततउत्तरकलशमादाय ॥ सहस्राक्षंशतधारमृषिभिःपावनंकृतम् ॥ तेनत्वा
 मभिर्पिचामिपावमान्यःपुनंतुते ॥ भगतेवरुणोराजाभगंसूयोबृहस्पतिः ॥ भगमिंद्र
 श्वायुश्चभगंसप्तर्षयोददुः ॥ यत्तेकेशेषुदार्भाग्यसीमंतेयच्चमूर्धनि ॥ ललाटेकर्ण
 योरक्ष्णोरापस्तद्वधंतुसर्वदा ॥ इतिमंत्रैरभिपिंचेत् ॥ तंतश्चतुर्भिमिलितैःकुंभैरभि
 धेकः ॥ तत्रमंत्राः ॥ एतद्वैपावनंस्नानंसहस्राक्षमृषिस्मृतम् ॥ तेनत्वांशतधारणपाव
 मान्यःपुनंत्विमाः ॥ शक्रादिदशदिक्पालाब्रह्मेशकेशवादयः ॥ आपस्तेघ्नंतुदीर्भा
 ग्यंशांतिददतुसर्वदा ॥ ॐ सुमित्रियानुऽआपुऽओषधयःसंतुदुर्मित्रियास्तस्मैसंतुयो

१ अपरार्कमते सहस्राक्षमिति त्रिभिर्मंत्रैर्ककुंभेनाभिपेकः ॥

२ चतुःकुंभैःस्नपनंमेतद्वृहत्पराशरमते ॥

स्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मः ॥ समुद्रागिरयो नद्यामुनयश्चपतिव्रताः ॥ दौर्भाग्यंघृतुते
 सर्वशांतियच्छंतुसर्वदा ॥ पादगुल्फोरुजंघास्यनितंबोदरनाभिषु ॥ स्तनोरुबाहु
 हस्ताग्रग्रीवास्वसांगसंधिषु ॥ नासाललाटकणपुकेशतिषुचयतिस्थितम् ॥ तदापोघ्न
 तुदौर्भाग्यंशांतियच्छंतुसर्वदा ॥ ततआचार्यःप्राङ्मुखोयजमानस्यपश्चात्तिष्ठन्स
 व्यपाणिनाकुशान्यजमानस्यशिरसिप्रागग्रान्निधाय ॥ तत्रसार्धपंतैलमौंडुबरसुवणा
 दायॐमितायस्वाहाइदंमितायनमम॥यजमानस्यत्यागः ॥ ॐसंमितायस्वाहाइदं
 संमि० ॥ ॐशालायस्वाहाइदंशालाय० ॥ ॐ कटकटायस्वाहाइदंकटकटाय० ॥ इति
 ॐ कूष्मांडायस्वाहाइदंकूष्मांडाय० ॥ ॐ राजपुत्रायस्वाहाइदंराजपुत्राय ॥ इति

१ अपरार्कमतेशालकटकटाम्यामैकैकाकूष्मांडराजपुत्राम्यामैकैकाइतिचतस्रआहुतयः ॥

पडाहुतीर्मस्तकेजुहुयात् ॥ ततोऽग्निसमीपमागत्य ॥ पवित्रेणाज्योत्पवनादिसोमा
 यस्वाहित्यंतकुर्वात् ॥ पङ्क्तिरग्नौश्रपितचरुणाजुहुयात् ॥ मितायस्वा० इदंमिताय० ॥
 ॐ संमितायस्वा० इदं संमिताय० ॥ ॐ शालायस्वा० इदं शालाय० ॥ ॐ कटकटा
 यस्वा० इदं कटकटाय० ॥ ॐ कूष्मांडायस्वा० इदं कूष्मांडाय० ॥ ॐ राजपुत्रायस्वा०
 इदं राजपुत्राय० ॥ तेनैव चरुणाव्योमकेशादीनां होमः ॥ ॐ व्योमकेशायस्वा० इदं
 व्योमकेशाय० ॥ यथामंत्रलिङ्गत्यागः ॥ ॐ पार्वत्यै० ॥ ॐ भीमजाय० ॥ ॐ वासुदे
 वाय० ॥ ॐ अर्काय० ॥ ॐ सोमाय० ॥ ॐ भौमाय० ॥ ॐ बुधाय० ॥ ॐ बृहस्पत
 ये० ॥ ॐ शुक्राय० ॥ ॐ शनये० ॥ ॐ राहवे० ॥ ॐ केतवे० ॥ ॐ बाहुलेयाय० ॥ ॐ
 विष्णवे० ॥ ॐ इंद्राय० ॥ अग्नये० ॥ ॐ अयमाय० ॥ ॐ निर्ऋतये० ॥ ॐ वरुणाय० ॥
 १ एतानि पङ्क्तिनायकनामानि तिविज्ञानेश्वरः ॥

ॐ वायवे० ॥ ॐ कुबेराय० ॥ ॐ ईशानाय० ॥ ततोयजमानेनद्रव्यत्यागः
 कार्यः ॥ इमानिसंपादितानिहवनीयद्रव्याणियायायक्ष्यमाणदेवतास्ताभ्यस्ता
 भ्यःमयापरित्यक्तानिनमम ॥ ततो गणेशाय वराह्युतिः ॥ ततो ग्रहहोमं पूर्ववत्कुर्या
 त् ॥ ततःस्थापितदेवतानां पंचोपचारपूजा ॥ स्विष्टकृदादिप्राजापत्यां ता होमः ॥
 ततो बलिदानं पूर्ववत् ॥ क्षेत्रपालबलिः ॥ हस्तपादप्रक्षालनम् ॥ ततो हुतशेषचरुणा
 इंद्राद्रिलोकपालेभ्यो नाम मंत्रैर्बलिदत्त्वा ॥ शुद्धोदकेन मुस्नातो यजमानः विनायक
 समीपे उपविश्य ॥ ॐ तत्पुरुषाय वि० तन्नो दंतिः० ॥ १ ॥ ॐ सुभगायै वि० तन्नो गौ
 री० ॥ २ ॥ द्वाभ्यां मंत्राभ्यां विनायकां विक्राभ्यां नमः ध्यायामातिथे वषोडशोपचारैः संपू

१ अत्रमितादिपङ्कभ्यो मापभक्तबलिर्देयति शांतिमयूखे ॥

ज्य ॥ कृताकृततंडुलान् ॥ तिलयुक्तौदनम् ॥ पक्वापक्वमत्स्यान् ॥ पक्वापक्वमांसं ॥
 त्रिविधांसुराम् ॥ पक्वमांसम् ॥ मूलकापूपपूरिकोडेरजस्रगृद्ध्यन्नपायसगुडमिश्रपि
 छमोदकलडुकानिचित्रसुगंधपुष्पकूष्मांडफलानिचैकपात्रेशूपैवाकृत्वा ॥ ॐ तत्पु
 रुषा० तन्नोदंतिः० ॥१॥ ॐ सुभगायै० तन्नो गौरी० विनायकां विकाभ्यां नमः इमं उपहारं
 निवेदयामि ॥ इति निवेद्य ॥ कुंकुमगंधदूर्वासर्पपसहितोदकेनांजलिमापूर्य ॥ ॐ तत्पु
 रुषाय० ॥ ॐ सुभगायै० ॥ इति मंत्राभ्यां विनायकां विकाभ्यामिदमर्घ्यं समर्पयामि ॥ अर्घ्यं

१ कंडितांकडिततंडुलाः । २ मापमयान् । ३ मापमयम् । ४ पात्रत्रयमध्ये लवणयुतं दुग्धम् ।
 ५ मापमयं । ६ कंदाकारो भक्षविशेषो भूमिकंदः । ७ क्षुद्रापूर्पा इत्यपराकं महार्णवे तु वतुलैश्च तुरस्त्रैश्च दीर्घैः
 पिष्टविकारनिर्मिताः सृजः उडेरका उच्यन्ते अस्नेहपक्वगोधूमविकाराः पूरिकाः प्रसिद्धाः । ८। अर्घ्यदानं
 चोपस्थानं चतुष्पथवलयं नंतरं कार्यमिति मदनरत्ने ।

दत्त्वा ॥ भूमौ शिरःकृत्वा ॥ रूपं देहि जयं देहि भगवन् देहि मे भगम् ॥ पुत्रान् देहि धनं
 देहि सर्वान् कामान्श्च देहि मे ॥ इति विनोदकम् ॥ रूपं देहि यशो देहि भगवति देहि मे ॥
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामान्श्च देहि मे ॥ इत्यं बिकांचोपतिष्ठेत् ॥ सौभाग्यमंबिके
 देहि रूपं भाग्यं यशोऽपि च ॥ स्त्रियं पुत्रांश्च कामांश्च तथा शौर्यं च देहि मे ॥ गणेशमात
 रं बालेयान् किंचिन्मदभ्योऽपि स्तम् ॥ एकनाम्नैव तद्देहि देहि गौरिवरानने ॥ तत आचार्यः
 शूर्पकुशानां स्तीर्य कृताद्युपहारं पूर्वोक्तं सर्वतत्र निधाय चतुष्पथं गत्वा ॥ तत्र भूमिं
 जलेनाभ्युक्ष्य तत्र कुशानां स्तीर्य ॥ तत्र मंत्रोक्तं देवताः संपूजयेत् ॥ आदित्यादि मंत्रो
 क्तं देवं ताम्भ्यो नमः ध्यायामीत्येवं षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्र शूर्पे निधाय बलिं दद्यात् ॥

१ इदं प्रार्थनांतरं बृहत्पराशरोक्तम् ॥

मंत्रास्तु ॥ बलिंगृह्णति मे देवा आदित्यावसवस्तथा ॥ मरुतश्चाश्विनौ देवाः
 सुपर्णाः पन्नगाग्रहाः ॥ अमुरायातु धानाश्चापि शाचामातरोगणाः ॥ शाकिन्यो
 यक्षवेतालायोगिन्यः पूतनाग्रहाः ॥ जृम्भकाः सिद्धगंधर्वा नागा विद्याधरा नगाः ॥
 दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नस्य नायकाः ॥ जगतां शांतिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्ष
 यः ॥ माविघ्नो माचमेपापं मासंतु परिपंथिनः ॥ सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखा
 वहाः ॥ ततो यजमानो गृहमागत्य हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्याचामेत् ॥ तत आचार्यः
 कृतस्य सग्रहमखविनायकशांत्याख्यस्य कर्मणः सांगता सिद्धयर्थवसोद्धारसमन्वितं
 पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये ॥ उक्तविधिना पूर्णाहुतिं वसोद्धारं च हत्वा भस्मधारणं कुर्यात् ॥
 संस्रवप्रा० ॥ कृतस्य सग्रहमखविनायकशांत्याख्यस्य कर्मणः सांगता० ॥ प्रणीता वि
 मोकः ॥ श्रेयोदानम् ॥ यजमानः कृतस्य सग्रहमखविनायकशांत्याख्यस्य कर्मणः सां०

श्रेयःस्वीकरणंकरिष्ये ॥ आचार्यःकृतस्यसंश्रेयोदानंकरिष्ये ॥ शिवाआपः सं
त्वित्यादि ॥ भवन्नियोगेनमयाअस्मिन्सग्रहमखाविनायकशांत्याख्येकर्मणि यत्कृत
माचार्यत्वम् ॥ ततआचार्यगंधादिनापूजयेत् ॥ ततोग्रहकलशोदकेनयजमानस्य
सकुटुंबस्याभिपेकः ॥ विनायकांबिकयोःपंचोपचारैःपूजांकृत्वा ॥ यांतुदेवोतिवि
सृज्य ॥ इमेविनायकांबिकयोर्मूर्तीआचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे॥ इदग्रहपीठतुभ्यं ॥
अग्निगंधादिनासंपूज्य ॥ गच्छगच्छेतिविसृज्य ॥ कृतस्यसग्रहमखाविनायकशा
त्याख्यस्यकर्मणःसांगतासिद्धयर्थयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ अनेनकृतेनक
र्मणाश्रीपरमेश्वरःप्रीयताम् ॥ ब्राह्मणेभ्योभूयसीदत्त्वातेभ्यश्चाशिपोगृह्णीयादितिसं
स्कारमास्करेविनायकशांतिप्रयोगः ॥ अथगुर्वेकंबलंज्योतिर्निबंधगर्गः ॥ स्त्रीणांगुरु
बलंश्रेष्ठपुरुषाणारवेर्बलम्तयोश्चंद्रबलंश्रेष्ठमितिगर्गोणभाषितंजन्मत्रिदशमारिस्थः

पूजयाशुभदोगुरुः ॥ विवाहेथचतुर्थीष्टद्वादशस्थोमृतिप्रदः ॥ देवलः ॥ नष्टात्मजाधनव
 तीविधवाकुशीलापुत्रान्विताहतधवासुभगाविपुत्रा ॥ स्वामिप्रियाविगतपुत्रधवाधना
 दद्यावंध्याभवेत्सुरगुरौक्रमशोभिजन्म ॥ बृहस्पतिः ॥ झषचापकुलीरस्थोजीवोप्य
 शुभगोचरः ॥ अतिशोभनतांदद्याद्विवाहोपनयादिषु ॥ राजमार्तडः ॥ तृतीयष
 ष्टगश्चैवदशमैकादशस्थितः ॥ रविः शुद्धोनिगदितोवरस्यैवकरग्रहे ॥ जन्मस्थेच
 द्वितीयस्थेपंचमेसप्तमेऽपिवा ॥ नवमेभास्करेपूजांकुर्यात्पाणिग्रहोत्सवे ॥ चतुर्थेवा
 ष्टमेचैवद्वादशेभास्करेस्थिते ॥ वरःपंचत्वमामोतिकृतेपाणिग्रहोत्सवे ॥ लल्लुः ॥
 द्वादशदशमचतुर्थेजन्मनिषष्टाष्टमेतृतीयेच ॥ प्राप्तेपाणिग्रहणेजीवैवैधव्यमामोति
 साकन्या ॥ मुहूर्तदीपिकायाम् ॥ व्ययत्रिदिग्बंधुमृति १२ । ३ । १० । ४ । ८ ॥
 स्थितोऽपिस्त्रियोधनास्तांकसुतायगैश्च ॥ विद्धोग्रहैर्देवपुरोहितश्चशुभप्रदश्चेतिवसि

ए आह ॥ गर्गः ॥ सर्वत्रापिशुभंदद्याद्वादशाब्दात्परंगुरुः ॥ पंचषष्ठाब्दयोरिवशु
भगोचरतामता ॥ सप्तमात्पंचवर्षतुस्वोच्चस्वर्शगतो यदि ॥ अशुभोपिशुभंदद्याच्छु
भक्तक्षेपुर्किंपुनः ॥ रजस्वलायाः कन्यायागुरुशुद्धिर्नचितयेत् ॥ अष्टमेपिप्रकर्त
व्योविवाहस्त्रिगुणार्चनात् ॥ अर्कगुर्वोर्बलंगौर्यारोहिण्यर्कबलास्मृता ॥ कन्याचंद्र
बलाप्रोक्तावृपलीलग्नतोबला ॥ अष्टवर्षाभवेद्गौरीनववर्षाचरोहिणी ॥ दशवर्षाभवे
त्कन्या अत ऊर्ध्वरजस्वला ॥ अथबृहस्पतिशांतिः ॥ शौनकः ॥ कन्यको
द्राहकालेतुआनुकूल्यंनविद्यते ॥ ब्राह्मणस्योपनयनेगुरोर्विधिरुदाहृतः ॥ सुवर्णेनगुरु
कृत्वापीतवस्त्रेणवेष्टयेत् ॥ ऐशान्यांधवलंकुम्भधान्योपारिनिधायच ॥ मदनंमधुपु
ष्पंचपलाशंचैवसर्षपान् ॥ मांसीगुडूच्यपामार्गविडंगीशंखिनीवचा ॥ सहदेवीह
रिक्तांतासर्षपधिश्तावरी ॥ बलाचसहदेवीचनिशाद्वितयमेवच ॥ कृत्वाज्यभाग

पर्यंतस्वशाखोक्तविधानतः ॥ ग्रहोक्तमंडलेऽभ्यर्च्यपीतपुष्पाक्षतादिभिः ॥ देवपूजो
 तरेकालेततः कुंभानुमंत्रणम् ॥ अरुवत्थसमिधश्चाज्यं पायसं सार्पिषायुतम् ॥ यवव्रीहि
 तिलाः साज्यामंत्रैर्णववृहस्पतेः ॥ अष्टोत्तरशतं सर्वहोमशेषं समापयेत् ॥ पुत्रदारस
 मेतस्य अभिषेकं समाचरेत् ॥ कुंभान्निमंत्रणौक्तैश्च समुद्रज्येष्ठमंत्रतः ॥ प्रतिमांकुंभ
 वस्त्रं च आचार्याय निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छुभदः स्यान्न संशयः ॥ इति
 बृहस्पतिशान्तिः ॥ अथाष्टौ विवाहभेदाः ॥ तत्र मनुरुद्देशपूर्वकं क्रमेण तल्लक्षणमा
 ह ॥ ब्राह्मणैर्देवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥ गांधर्वो राक्षसश्चैव पेशाचश्च तथाष्ट
 मः ॥ आच्छाद्य चार्हयित्वा च श्रुतशीलवते स्वयम् ॥ आहूय दानं कन्याया ब्राह्मो धर्मः
 प्रकीर्तितः ॥ यज्ञेतु वितते सम्यगृत्विजे कर्म कुर्वते ॥ अलंकृतसुतादानैर्देवधर्मं प्रचक्ष
 ते ॥ एकंगो मिथुनं द्वे वावरा दादाय धर्मतः ॥ कन्याप्रदानं विधिवदा र्षो धर्मः स उच्यते

सहोभौचरतांधर्ममितिग्रथानुभाष्यतु ॥ कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्रोज्ञापित्यावि
धिःस्मृतः ॥ अत्रविशेषंपारिजातेभगवान् ॥ अन्येष्वपिविवाहेषुधर्मस्यचरणंसह ॥
यद्यप्युक्तं तथाप्यत्रविशेषोक्तिर्गृहाश्रमात् ॥ आश्रमांतरसंप्राप्तिर्निषेधाथैतिग
म्यते ॥ नचात्रतस्यांजीवत्यांविवाहस्यपरिग्रहः ॥ आश्रमांतरयोगोवामृतायांभ
वतस्तुताविति ॥ अन्येतुपुत्रादावनमिसाध्येषुसाहित्यनियमार्थमिति ॥ जातिभ्यो
द्रविणंदत्त्वाकन्यायाश्चस्वशक्तिः ॥ कन्याप्रदानंस्वच्छंदादासुरोधर्मउच्यते ॥ इ
च्छयान्योन्यसंयोगःकन्यायाश्चवरस्यच ॥ प्रगृह्यकन्याहरणंराक्षसोवि
वः ॥ हत्वाच्छित्त्वाचभित्त्वाचक्रोशतीरुदतीगृहात् ॥ संपापिष्टोविवाहानापैशा
धिरुच्यते ॥ सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवाहोरात्रौयःप्रयच्छति ॥ संपापिष्टोविवाहानापैशा
चःप्रथितोष्टमः ॥ आपैगोमिथुनादानंचकन्यार्हणम् ॥ नतुतावत्कन्याविक्रयेणनिघ

त्वमित्यपिमनुनेवोक्तम् ॥ आपर्णेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहुर्मृषैवतदित्युपक्रम्य ॥ शुल्कं
मूल्यम् ॥ अर्हणंतत्कुमारीणामानृशंस्यंहिकेवलमिति ॥ तद्गोमिथुनमानृशस्यम
निदितम् ॥ किंतुतत्कुमारीणामर्हणंपूजनमित्येवमाचारमदनरत्नेव्याख्यातम् ॥ ए
षांव्यवस्थामाहमनुः ॥ पडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोवरान् ॥ विट्शूद्रयोस्तुता
नेवाविद्याद्वम्यान्नराक्षसान् ॥ तत्रब्राह्मादीन्गंधर्वान्तान्ब्राह्मणस्यधर्म्यान्धर्मादिनपे
तान्निर्विद्यात् ॥ क्षत्रस्यआसुरगंधर्वराक्षसपैशाचान् ॥ वैश्यशूद्रयोराक्षसवार्जिताना
सुरगंधर्वपैशाचाचानितिव्याख्यातंमदनपारिजाते ॥ एषामपिप्राशस्त्यव्यवस्थामा
हमनुः ॥ चत्वारोब्राह्मणस्याद्याःशस्तागंधर्वराक्षसौ ॥ राज्ञस्तथासुरैर्वैश्यैश्शूद्रैर्चा
त्यस्तुर्गर्हितइत्यष्टौविवाहभेदाः ॥ कन्याविवाहकालः ॥ सोमोददं दं धर्वाय गंधर्वा ददद
ग्रये इति श्रुतिः ॥ तथाचज्योतिर्निबंधे ॥ पडन्दमध्येनोद्ब्राह्माकन्यावर्षद्वयंयतः ॥

सोमोभुंकेततस्तद्द्रुधर्वश्चतथानलः ॥ यमः ॥ सप्तसंवत्सराद्धर्वसर्ववर्णस्यकन्य
का ॥ विवाहेशस्यतेराजन्नन्यथाधर्मगर्हितइति ॥ यथा ॥ अष्टवर्षाभवेद्गौरानवव
र्षाचरोहिणी ॥ दशवर्षाभवेत्कन्याअत ऊर्ध्वरजस्वला ॥ १ ॥ गौरीददन्नाकलौके
वैकुण्ठेरोहिणीददत् ॥ कन्याददद्ब्रह्मलोकैरौरवेतुरजस्वलाम् ॥ २ ॥ द्वादशेब्देरज
स्वलामित्यन्यपाठः ॥ रत्नमालायां देवलः ॥ ऊर्ध्वदशाब्दाद्याकन्यावर्षे एकादशेतु
सा ॥ गांधारीस्यात्समुद्राह्याचिरजीवितुमिच्छेति ॥ तत्रसप्तमाष्टमाब्द उत्तमः ॥
नवमदशमो मध्यमः ॥ एकादशाब्द अधम इति ॥ अत्र कन्यावयोर्बोद्ध्वे द्विगुणाब्द
वयस्कवराय कन्यां दद्यात् ॥ अन्यथादाने दोषभागी स्यादिति ॥ ॥ कन्यादाना
धिकारी ॥ माधवीयेनारदः ॥ पिता दद्यात्स्वयं कन्यां भ्रातावानुमतेपितुः ॥
मातामहो मातुलश्च सकुल्यो जननी तथा ॥ मातात्वभावे सर्वेषां प्रकृतौ यदिवर्तते ॥

तस्यामप्रकृतिस्थायांकन्यांदद्युःस्वजातयः ॥ यदातुनैवकश्चित्स्यात्कन्याराजान
मात्रजेदिति ॥ अप्रकृतिस्थाउन्मत्तादिदोषयुतागम्येत्वभवेदातृणांकन्याकुर्या
त्स्वयंवरमिति ॥ दानप्रशंसा ॥ संवर्तः ॥ अलंकृत्यतुयःकन्याभूषणाच्छादना
दिभिः ॥ दत्त्वास्वर्गमवाप्नोतिपूज्यतेवासवादिभिरिति ॥ ऋण्यशृंगः ॥ वरगोत्रं
समुच्चार्यप्रापितामहपूर्वकम् ॥ नामसंकीर्तयेद्विद्वान्कन्यायाश्चैवमेवहीति ॥ दानविशेष
स्तु ॥ सर्वत्रप्राङ्मुखोदाताप्रतिग्राहीउदङ्मुखः ॥ एषएवविधिर्यत्रकन्यादानेविपर्ययइ
ति ॥ विवाहेमंडपस्तुप्रागुक्तः ॥ वेदिकाप्रकारः ॥ नारदः ॥ हस्तोच्छ्रितांचतुर्हस्तांचतुरस्त्रां
समंततः ॥ वरस्येतिशेषः ॥ वेदीप्राक्प्रवणाचतुर्वरकरहस्तोच्छ्रिताग्र्यस्यदोर्जादे
द्वित्रियुगांशुलैरपचितासोक्तावहिर्वामतः ॥ इतिमुहूर्तमार्तेडेउक्तः ॥ हस्तोच्छ्राया
वेदहस्तैः समंतात्तुल्यावेदसद्वतोवामभागे ॥ विवाहेकन्याहस्तैनैववेदांनिर्माणमि

तिमुहूर्तचिंतामणौ ॥ कन्याहस्तैःपंचभिःसप्तभिर्विवेदीकुर्यान्मंदिरवामभागेऽर्तस
ग्रहे ॥ अथविवाहादिनात्प्राक्विवाहंगमंगलकार्यकर्तव्यतोच्यते ॥ वराहः ॥ का
यंविवाहकार्यांगंविवाहोदितभैरवैः ॥ विबलंचविधुहित्वात्रिषष्टनवमीदिनम् ॥ १ ॥
हेरंबपूजनंतैलहरिद्राचांकुरार्पणम् ॥ पेषणंकंडनाद्यंचवेदिकामंडपादिकम् ॥ यवार
कुंकुमादिश्चलङ्कुकव्यंजनादिनीति ॥ यवारंचिकसा ॥ विवाहेदिनशुद्धिस्तु ॥
उदगयनआपूर्यमाणपक्षेपुण्याहेकुमार्याःपाणिंगृह्णीयात् ॥ तथाच ॥ विवाहशु
द्धिप्रवदंतिसंतोवात्स्यादयःस्त्रीजनिजन्ममासादिति ॥ अत्रवधूवरयोर्धटितादिविचा
रीगुरुबलादिकंपुण्याहादिविनिर्णयोलग्नशुद्धिश्चेत्यादिज्योतिःशास्त्रज्ञेयम् ॥ विस्तर
भयान्नात्रालिखितं ॥ इतिसंस्कारभास्करेविवाहोपयोगीसापिंड्यादिसंक्षिप्तनिर्णयः॥

तस्म्यमुख्यब्राह्मविवाहांगभूतोवाग्दानविधिरुच्यते ॥ ज्योतिर्विदादिष्टेविवाहनक्षत्रा
 दियुते शुभकाले प्रशस्तवैपर्युग्मब्राह्मणैः पुरंध्रीभिर्ज्ञातिवांधवैश्च सहवरपितृगंधाक्षतपु
 ष्पयुग्मवस्त्रभूषणतांबूलादिगृहीत्वा तूयमंगलवाद्यादिभिर्युतः कन्यागृहे आगत्य शुभ
 वस्त्रपीठासने प्रत्यङ्मुख उपविशेत् तद्भ्वा सने कन्यापिताप्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षि
 णतः प्राङ्मुखी कन्यामुपवेश्य ॥ स्वपुरतः गणपतिं कलशं च संस्थाप्य ॥ श्रीगणपत्यादि
 स्मरणपूर्वकं देशकालकीर्तनं तैकरिष्यमाण कन्याविवाहांगभूतं वाग्दानमहं करिष्ये
 इति कन्यापितुः संकल्पे ऊहः ॥ करिष्यमाण पुत्रविवाहांगभूतं कन्यानिरीक्षणं पूजनं च
 करिष्ये इति वरपितुः संकल्पः ॥ तदंगं विहितं गणपतिपूजनं वरुणपूजनं च करिष्ये इति

१ गणपतिपूजनं कन्यापितु रेवोक्तं रत्नगदाधराभ्यां प्रयोगदर्पणे धर्मसिधौ च उभयोरप्युक्तम् ।

उभौकृत्वा ॥ ततोवरपिताअमुकगोत्रोत्पन्नयअमुकप्रवरान्वितायअमुकशमण
 वरायअमुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रवरान्विताममुकनाम्नीकन्याभार्यात्वेनवृणीमेहे ॥
 इतिकन्यापितरंप्रतिब्रूयात् ॥ ततोदाताभायासुहृद्ध्वनुमतिगृहीत्वायथोक्तमनु
 वाद्यवावृणीध्वमिति वेदेत् ॥ ततोवरपिताकन्यानिरीक्षणपूर्वकंकुमाक्षतपुष्पगुग्म
 वस्त्रभूषणतांबूलादिभिःकन्यांस्थानेपूजयेत्संप्रदायागतमंत्रैः ॥ ततोदाताप्रत्य
 ङ्मुखोपविष्टवरपितरंगंधतांबूलादिभिःपूजयेत् ॥ सचवरपितादातारंपूजयेत् ॥
 ततोदाताहरेद्राखंडयुतपंचपूगीफलानिगृहीत्वापठेत् ॥ अव्यंगेऽपतितेऽक्षीवेदश
 दोपनिवर्जिते ॥ इमांकन्यांप्रदास्यामिदेवाग्निद्विजसन्निधौ ॥ १ ॥ अमुकसगोत्रो

१ गदाधरेणगोत्राद्युच्चारंवेनैवकन्यावरणमुक्तम् । २ गोत्रोच्चारपूर्वकंवृणीध्वमित्यंतपुनर्वारद्वयंका
 र्यमिति प्रयोगरत्नाशयःउक्तस्यधुनर्भाषणमनुवादः । कन्यापूजनंवाचादत्तोतिस्वकारांतैगदाधरेणोक्तम् ।

तपन्नायअमुकप्रवरान्वितायअमुकशर्मणःप्रपौत्रायअमुकशर्मणःपौत्रायअमुकशर्म
 णःपुत्रायअमुकशर्मणेवराय ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रवरान्विताममुकशर्मणः
 प्रपौत्राममुकशर्मणःपौत्राममुकशर्मणःपुत्राममुकनाम्नीमिमांकन्याज्योतिर्विदा
 दिष्टमुहूर्तदास्येडातिवाचासंप्रददे ॥ यदावधन्नितिभेत्रेणहरिद्राखंडपूगीफलानिवर
 पितृवस्त्रप्रातिबद्धाग्रंथिचंदनेनार्चयित्वापठेत् ॥ वाचादत्तामयाकन्यापुत्रार्थस्वीकु
 तात्वया ॥ कन्यावलोकनविधौनिश्चितस्त्वंसुखीभव ॥ १ ॥ ततोवरपितापूर्व
 वत्हरिद्राखंडयुतपूगीफलानिगृहीत्वाअमुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रवरान्विताममुक-
 शर्मणःप्रपौत्राममुकशर्मणःपौत्राममुकशर्मणःपुत्राममुकनाम्नीमिमांकन्याममु
 कसगोत्रोत्पन्नायअमुकप्रवरान्वितायअमुकशर्मणःप्रपौत्रायअमुकशर्मणःपौत्राय
 अमुकशर्मणः पुत्रायअमुकशर्मणेवरायभवंतोनिश्चिताभवत्वितिदातृवस्त्रप्रातिपूर्वव

नमंत्रेणवद्वाग्रांथेचंदनेनार्चयित्वापठेत् ॥ वाचादत्तात्वयाकन्यापुत्रार्थेस्वीकृतम
 या ॥ वरावलोकनविधौनिश्चितस्तत्सुखीभव ॥ १ ॥ ततोदातापात्रस्थसिततंडुल
 पुंजोपरिशचीमावाह्यकन्याहस्तेनसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ देवेंद्राणिनमस्तुभ्यंदेवेंद्राद्रिप्रि
 यभामिनि ॥ विवाहंभाग्यमारोग्यपुत्रलाभंचदेहिमे ॥ १ ॥ पुंरंध्रीभिर्निराजनादि
 मांगलिकंकार्यम् ॥ विप्रेभ्योगंधतांबूलदक्षिणादिभिःसंपूज्य ॥ तैराशिषोगृहीत्वा ॥
 गणपत्यादिविसर्जयेत् ॥ इतिसंस्कारभारस्करेवाद्गानविधिः ॥ ॥ ततोविवाहदि
 नात्पूर्वतृतीयपष्ठनवमरहितान्यशुभादिनेविवाहनक्षत्रादियुतेवधूवरयोस्तैलहरिद्रा-
 रोपणंगोधूमपूजनंचकार्यम् ॥ सिंहासनेरथारोहंदपत्योःपादक्षालने ॥ अभिषेकेसौ
 ख्यकृत्येतिष्ठेत्पत्नीतुवामतः ॥ २ ॥ श्राद्धेसदैववामांगेपत्नीचोदकमाहरेत् ॥
 वृद्धिश्राद्धादिमांगल्येदक्षिणांगेसदाभवेत् ॥ २ ॥ लाजहोमंसमिद्धोमंसूर्ध्विहोमंतथै

तपन्नः पूर्णाहुतिं यमोद्वारातिष्ठतैव हि कारयेत् ॥ ३ ॥ ततो विवाहदिनात्पूर्वादिने
 स्वस्वेगृहे कन्यापितावरपिताच सपत्नीकः कन्यापुत्राभ्यां सह मंगलं स्नात्वाऽह तवास
 सीपरिधाय धृततिलकोलं कारादिभिरलंकृतो वहिःशालायां शुभासने उपविश्य ॥
 स्वदक्षिणतः पत्नीं तदक्षिणतः संस्कार्य चोपवेश्य ॥ आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ
 संकीर्त्य अस्य अमुकशर्मणः मम पुत्रस्य देवपितृ ऋणापाकरणधर्मप्रजोत्पादनसिद्धि
 द्वारा श्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थं श्वः करिष्यमाणं विवाहाख्यं संस्कारकर्माहं करिष्ये इति वर
 पक्षे ॥ अस्याः अमुकनाम्न्याः मम कन्यकायाः भर्त्रा सह धर्मप्रजोत्पादनगृह्यपरिग्र
 हधर्माचरणेऽप्यधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थं श्वः करिष्यमाणं विवाहाख्यं सं
 स्कारकर्माहं करिष्ये इति कन्यापक्षे ॥ कन्यायाः यदा गर्भाधानादिचौलांताष्टसंस्का
 रः स्वस्वकालेन कृताश्चेत्तदा तिक्रान्तं संस्कारलोपजनितं प्रायश्चित्तं संकल्पमनादिष्ट

होमंचयथोक्तं कृत्वा विवाहः कार्यः ॥ तदंगविहितं निर्विघ्नाथं गणपतिपूजनं स्वस्तिपु
ण्याहवाचनमविघ्नपूजनं मंडपस्थापनं मातृकापूजनं मायुष्यमंत्रजपं वसोद्धारानां दी
श्राद्धं चाद्यकारिण्ये ॥ अत्र पुण्याहचनं ति प्रजापतिः प्रीयतामिति वदेत् ॥ ग्रहानुकूल
तां सिद्धयर्थं ग्रहमखं कारिण्ये इति करणमुभयपक्षे समानम् ॥ इत्येवं विवाहदिनात् पूर्वोक्ति
सर्वकुर्यादिति ॥ अथ विवाहदिनकर्तव्यमुच्यते ॥ घटीयंत्रनिर्माणस्था
पनपूजनप्रार्थनाप्रकारस्तूपनयनप्रकरणे ज्ञेयः ॥ प्रक्षिप्तघटी अष्टदिशां मध्ये यदि
गता तत्प्रागादितः क्रमेण फलानि ॥ यथा ॥ प्रार्थिता सा घटी तोये यां दिशं प्रति गच्छ
ति ॥ पूर्वाशादिफलं वक्ष्ये स्थिता मध्ये शुभप्रदा ॥ सौभाग्यं निधनं चैव अपमृत्युरुजा
न्विता ॥ भर्तुः प्रिया च वश्या च मान्या सुखधनान्वितेति ॥ यद्यनिष्टादिगता पूर्णा
वा तदा तिथिवारनक्षत्रलग्नादिकपतीनां विवाहमंगलोत्तरं पूजनमुक्तमंत्रेणाशुतजपंतद्व

शांशतिलाज्यैर्होमंगोदानादिकंचकुर्व्यादिति ॥ अथगौरीहरपूजनम् ॥ ततःक
 न्यामातासुधांलिप्तंकुल्लेख्येऽप्रवृक्षंकुमेनचंदनेनवाविलिख्यतदग्रेभूमौरंगवल्लीवि
 रच्यतत्रकोणचतुष्टयेस्थापितकलशश्रेणीनामध्यसूत्रवेष्टितदृषदनिधायतदुपरिअ
 ग्रभागेऽपलंनिधायतत्रवस्त्रेवातदुलपुंजेअन्योन्यालिङ्गितगौरीहरयोःप्रतिमांसुवर्ण-
 रौप्यादिनिर्मितांकात्यायनीमहालक्ष्मीशचीभिःसहपूजयेत् ॥ तत्रमंत्रः ॥ सिंहा
 सनस्थांदेवेशींसर्वालंकारसंयुताम्॥पीतांबरधरंदेवंचंद्रार्धकृतशेखरम् ॥ करेणाथसु
 धापूर्णकलशंदक्षिणेनतु ॥ वरदंचाभयंवामेनाश्लिष्यचतनुप्रियामितिध्यानमंत्रः ॥
 गौरीहरमहेशानसर्वमंगलदायक ॥ पूजांगृहाणदेवेशसर्वदामंगलंकुरु ॥ इतिपूजामं
 त्रः ॥ कन्यादेहप्रमाणेनसप्तविंशतितंतुभिः ॥ कृतवार्तिकयादीपंप्रज्वाल्यतैलपूरि
 तम् ॥इति॥ सुवासिनीब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ततोवधूर्मंगलसुस्नातादृषदग्रेपरिहितासने

पीतवस्त्रं परिधाय कुंकुममाल्यादिभिर्भूषिता उपविश्य ॥ कुंकुममाल्याक्षतान् पुनः
पुनः गौरीहरोपरि उभाभ्यां हस्ताभ्यां प्राक्षिपेदिति ॥ अथ शिष्टाचारप्राप्तं सीमांतिकाचन
मपिलिख्यते ॥ तत्रायंक्रमः ॥ पादप्रक्षालनं तैकुल्लुभतिलकमक्षताभालदेशे उ
ष्णीषं पुष्पमालां शिरसि च कुल्लुभतिलकं हस्तात् ॥ दद्याद्द्वस्तप्रपूर्णं शुभफलम
थ तत्संमुखं नारिकेलमवसीमंतपूजां प्रकुरुत विधिवदागमार्थं वरस्य ॥ ततो दातागं
धाक्षतपुष्पवस्त्रोष्णीषनीराजनफलतांबूलादिगृहीत्वा पुरंध्रीभिर्ब्राह्मिणैश्च सह मंगलतू
र्यघोषपुरःसरं वरगृहे वा स्थले गच्छेत् ॥ वरः प्रशस्तं वैपालं कृतो वस्त्राच्छादितपीठे
प्राङ्मुख उपविशेत् ॥ तत्पुरतः दाताप्रत्यङ्मुख उपविश्या च मयदेशकालौ स्मृत्वा
कन्याविवाहार्थमागताय स्नातकाय वराय सीमांतिकेनार्चयिष्ये ॥ तदंगत्वेन निर्वि
घ्नतार्थं गणपतिवरुणपूजनं करिष्ये इति कृत्वा ॥ ततो वरपूजनम् ॥ ॐ विराजो दोहो

सिविराजोदोहमसीयमयिपाद्यायैविराजोदोहः ॥ १ ॥ इतिमंत्रेणपादप्रक्षालनम् ॥
 ॐ सुचक्षा० इतिमंत्रेणगंधम् ॥ अनाघृष्टा इत्यक्षतावंदनम् ॥ ॐ युवासुवासोतिवस्त्रो
 णीपम् ॥ ॐ यद्यशोप्सरसामि० इतिमंत्रेणपुष्पम् ॥ ॐ वसोःपवित्रमसीतितै
 लारोपणंकार्यम् ॥ तैलमस्तकेक्षिपेत् ॥ ॐ ऋतवस्त्यऋतावृधऋतुष्टास्वऋतावृ
 धः ॥ घृतश्च्युतौमधुश्च्युतौविराजोनामकामदुधाऽअक्षीयमाणाः ॥ १ ॥ ॐ ऋतव
 स्तथेयुतवोह्येताऋतावृधऽइतिसत्यवृधऽइत्येतद्वतुष्टास्वऋतावृधऽइत्यहोरात्राणि
 वाऽइष्टकाऋतुपुवाऽअहोरात्राणितिष्ठतिघृतश्च्युतौमधुश्च्युतऽइतितेदेनाघृतश्च्युतश्च
 मधुश्च्युतश्चकुस्तै ॥ १ ॥ विराजोनामेत्येतद्वदेवाऽएताऽइष्टकानामभिरूपान्हयन्तय
 थायैथेनाऽएतदाचक्षतेताऽएनानभ्युपावर्तताथलोकंप्रणाऽएवपरोच्यस्तस्थुरहितना

मन्योनिमुमिहत्युस्ताविराजोनामाकुर्वतताऽएनानभ्युपावर्तततस्माद्विशदशेषकाऽउ
 ध्यायलोकंप्रेणयाभिंमंत्रयतेतुदेनाविराजःकुरुतेदुशाक्षराहिविराट्कामदुघाऽअक्षीय
 माणाऽइतितुदेनाः कामदुघाऽअक्षीयमाणाःकुरुते ॥ २ ॥ इतिमंत्रेणवरहस्तेसन्मुखं
 श्रीफलंदेयंसुहूर्तमस्त्विति विप्राः पठेयुः ॥ अनेनवरपूजनेनलक्ष्मीनारायणः प्रीयतां ॥
 नानानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्योभूयसीदक्षिणां दत्त्वा ॥ तैराशिषोगृहीत्वा ॥ अन्येभ्य
 स्तांबूलादिकंदत्त्वागणपत्यादिविसर्जयेत् ॥ इतिसंस्कारभास्करेसीमांतपूजनं ॥ ततः
 शिष्टाचाराद्वरपिताएवंविधिनारवस्त्रंकुमपुष्पफलैर्वधूपूजयेदिति ॥ वरः कृतनित्य
 क्रियोविधिवत्कृतस्वस्तिवाचनोब्राह्मणैः सहसात्त्विकाहारंभुक्त्वावाइषद्धांतंनवंश्वेतंस

१ इंदरत्नगदाधरादिषुनदृश्यतेसिधुदर्पणाभ्यांलिखितम् ॥

दशंपरेणाधृतं वस्त्रयुगलं परिधाय स्वेष्टे देवता पित्रादीन् नमस्कृत्य तैरनुमोदितो यथा विभ-
वमश्वादिद्यानमास्त्वधृतसितच्छत्रः स्ववित्तैर्ज्ञातिवांधवैः स्वस्ति न इन्द्रे तिसुमंगलसूक्तं
पठनपरैर्ब्राह्मणैः पुरंध्रीभिः पूर्णकलशोदकपात्रकन्यापुष्पाक्षतदीपमालाध्वजलज्जैर्म-
गलतूर्यधोपैश्च सह वधूगृहे गत्वा तद्द्वारदेशे प्राङ्मुखं स्थितनीराजनपूर्णकुंभयुतैः स्त्रीपुरु-
षैः प्रत्युद्यातो नीराजितस्तन्मंडपं प्रविशेत् ॥ तत्रायं क्रमः ॥ साधूक्तिर्विष्टरं पाद्याचमपर-
मुदकाध्यं मधुप्राशनं त्रीनाचामेद्राङ्गमेलपः सुमनसमुपवीतानि वस्त्राणि भूषाः ॥ का-
लं स्मृत्वाग्निं संस्थापयति अथ वरो वस्त्रमेनां प्रदद्यात्सन्मुख्यं पाणिपीडाजिगमिषतिय-
द्वैषीति वान्हस्मरित्वा ॥ आधारौ भूभुवाद्याष्टयजतिचक्रताषाडिति द्वादशैताश्चिन्ता-
द्याविश्वसंख्याकृतिपरिमितयोभ्यास्तत्संज्ञाग्निपंच ॥ वध्वाचोत्थाय लाजाय जतिदश-
मितं स्यात्प्रजानां पते सो दीचीं क्रामेत्यदानीं स्थितवत उदकेनोत्तरेणाभिषिंचेत् ॥ सू-

र्गैक्षात्त्वन्विहचास्तेष्टुवमसिहृदयालंभसौभाग्यदानंचर्मण्याथोनिवेद्यंत्विहजपतिवरः
 स्विष्टमेताद्विसप्तारिति ॥ अथमधुपर्कः ॥ तत्रवरस्यार्घदानंस्मर्यते ॥ तत्प्रसंगेन
 यावंतोद्य्यास्तेकथ्यंते ॥ षड्य्याभवंति ॥ आचार्यऋत्विग्वैवाह्योराजाप्रियःस्नात
 कइति ॥ अथसर्वसाधारणोर्घविधिरुच्यते ॥ बाहुमात्रंहस्तमात्रवादीर्घवामावर्तेनप
 चर्विंशतिकुशैर्घाटितंविष्टरद्रयम् ॥ आचमनार्थजलम् ॥ पाद्यंपादप्रक्षालनार्थजलम् ॥
 अर्घ्यार्थंशंखपात्रस्थंजलम् ॥ चंदनाक्षतपुष्पाणि ॥ मधुपर्कार्थदधिमधुघृतंकांस्यपा

१ विष्टरलक्षणंविष्टरस्त्रिवृदरत्निमात्रंकोशेयज्जुविशेषइतिभर्तृयज्ञः ॥ प्रादेशमात्रंत्रिवृतंकोशमथवाका
 शनिर्मितमितरेणुः ॥ पंचविंशतिदर्भतरुणमयंकूचमितिहारिहरः ॥ पाणिभ्यांविष्टरगृण्हीयादितिहारिहरः ॥
 एकेनपाणिनेतिगदाधरः ॥ आद्राभ्यांपाणिभ्यामितिहारिहरः ॥ शुष्केनेतिगदाधरः ॥ २ दध्यलभेपयोजलं वाम
 ध्वलभेगुडः सर्पिर्वाप्रतिनिधिः ॥

त्रैएकीकृतं कांस्यपात्रेणापिहितम् ॥ यज्ञोपवीतवस्त्रालंकरणानि ॥ एवमासाद्य ॥
 ततोवरं शुभवस्त्राच्छादितपीठे प्राङ्मुख उपवेश्य ॥ दाता उदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा
 उपविश्या च म्यप्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा ॥ कन्याविवाहं गत्वेन आगतं स्नातकं
 वरं मधुपर्केणार्चयेष्ये ॥ तत्र निर्विघ्नार्थं गणपतिं स्मृत्वा ॥ ततो दाता वरस्याग्रकृतां
 जलिपुटं स्तिष्ठन् पठेत् ॥ ॐ साधुभवानास्तामर्चयिष्यामो भवंतम् ॥ ॐ अर्चय ॥
 इति वरो ब्रूयात् ॥ विष्टरादीनि अन्यः संबोधयति ॥ तद्यथा ॥ अर्चकादपरो वि
 प्रो विष्टरादीनि मधुपर्कानि त्रिः संबोधयति ॥ विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यताम् ॥
 ततो द्यौर्धियतुः सकाशाद् विष्टरं प्रतिगृह्णाति ॥ ॐ वष्मोस्मि समानानामुद्यतामिव

१ विष्टरस्तु पंचविंशतिमर्थैर्देभ्यो भूधो मुखैर्वा मावर्तेन यथावेणी भवति तथा त्रैगुणैः त्रिथियुतैर्विष्टरं सं
 पाद्येति रत्नमालायाम् ॥

सूर्यः ॥ इमंतमभितिष्ठामियोमाकश्चाभिदासति ॥ १ ॥ इतिमंत्रेणविष्टरमुदगग्र
मासनेनिधायउपविशति ॥ पांदार्थमुदकंपादार्थमुदकंप्रतिगृह्यताम् ॥
प्रतिगृण्हामि ॥ सव्यंपादंप्रक्षाल्यदक्षिणंप्रक्षालयतिब्राह्मणश्चेद्वक्षिणंप्रथमम् ॥ ॐ
विराजोदोहोसिविराजोदोहमसीयमयिपाद्यायैविराजोदोहः ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणद
क्षिणंपादंप्रक्षाल्य ॥ ततोवाममनेनैवभेदेनमंत्रावृत्तिः ॥ पूर्ववद्वितीयोविष्टरः ॥ इयां
स्तुविशेषोविष्टरमुदगग्रंभूमौकृत्वातस्योपरिपादौकरोति ॥ ॐ वण्मोस्मीत्यनेनमं
त्रेण ॥ ततोर्ध्वयितुरर्धदानम् ॥ अर्धोऽधोऽर्धःप्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ आपः स्थयुष्माभिःस

१ पादप्रक्षालनार्थं सुखोष्णोदकंताम्रादिपात्रस्थमितिसर्वं ॥ २ अर्धजलंगंधपुष्पाक्षतवदरामिश्रं
स्वपात्रस्थमितिभर्तृयज्ञः ॥ गंधपुष्पाक्षततिलशुभ्रसर्वपदूर्वाद्व्यान्वितं सुवर्णपात्रस्थमितिहरिहरः ॥

र्वान्कामानवाप्तवान्तीति मंत्रेणोभाभ्यां प्रतिगृण्हाति ॥ ततोऽर्घ्यं शिरसाभिवंद्य प्रागुदग्वा
 निनयन्नाभिमंत्रयते ॥ ॐ समुद्रं वः प्राहिणो मिस्वां योनिमभिगच्छत ॥ अरिष्टास्माकं
 वीरामापरासेचि मत्पयः ॥ १ ॥ इत्यनेन मंत्रेणार्घं निनयेत् ॥ आचमनीयमुदकमा
 चमनीयमुदकमाचमनीयमुदकं प्रतिगृह्यताम् ॥ अर्घ्यं आचामति ॥ ॐ औमागन्यश
 सास्रं सुजवर्चसा ॥ तं माकुरु प्रियम् प्रजानामधिपतिम् पशूनामरिष्टितनूनाम् ॥ १ ॥
 इत्यनेन मंत्रेण ॥ ततोऽद्विराचमनम् ॥ मधुपर्कौ मधुपर्कौ मधुपर्कः प्रतिगृह्यताम् ॥ ततो
 र्घ्ययितुर्हस्ते स्थितं मधुपर्कमर्घ्यं ईक्षते ॥ ॐ मित्रस्य त्वाचक्षुषा प्रतीक्षते इत्यनेन मंत्रेण ॥
 देवस्य त्वेति प्रतिगृह्णाति ॥ ततो मधुपर्कं प्रतिगृह्य सर्वपाणौ कृत्वा पिधानं निष्कास्य

- १ अर्घ्यं शिरसाभिवंद्य भूमौ प्रवाह्याभिमंत्रयेदिति हरिहरगदाधरौ अत्र तु वासुदेवाशयो गृहीतः ॥
 २ आचमनार्थं कमंडलुसंभृतं जलम् ॥ स्मार्तार्चमनं केशवाद्यास्त्रिभिः पीत्वेत्यादि ॥

दक्षिणस्यानामिकयात्रिःप्रयौतिमधुपर्कैत्रिःप्रदक्षिणमालोडयति ॥ ॐ नमःश्यावा
 स्यायान्नशनेयतऽआविद्धंतत्तेनिष्कृन्तामि ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेणानामिकांगुष्ठेन
 चत्रिर्निरूक्षयति ॥ तस्यत्रिःप्राश्नाति ॥ ॐ यन्मधुनोमधव्यम्परमर्ठरूपमन्नाद्यम् ॥
 तेनाहंमधुनोमधव्येनपरमेणरूपेणान्नाद्येनपरमोमधव्योन्नादोसानि ॥ इत्यनेनमं
 त्रेणाश्नाति ॥ पुनरप्यनेनैवमंत्रेणवारद्वयमुच्छिष्टमेवप्राश्नाति ॥ तांबूलेक्षुफलेचैव
 भुंक्तेस्त्रेहानुलेपने ॥ मधुपर्कचसोमेचनोच्छिष्टमनुरब्रवीदितिवचनात् ॥ मधुमती
 भिर्वाप्रत्यृचंपुत्रायतिवासिनेवोत्तरतऽआसीनायोच्छिष्टं दद्यात्सर्ववाप्राश्रियात्प्राग्वा
 ऽसंचरेनिनयेत् ॥ आचम्य ॥ प्राणान्संमृशति ॥ ॐ वाङ्मऽआस्येस्तु ॥ इ

१ प्राणायतनस्पर्शःसजलपाणिनाकार्यइतिद्वरिहराशयः ॥ जलरहितेनपाणिनेतिगदाधरः॥प्राणायतन
 स्पर्शान्तिमेवमधुपर्ककर्मकलौभवतीतिसंप्रदायभाष्ये ॥

तिमुखंकराग्रेणस्पृशेत् ॥ ॐ नसोमैप्राणोस्तु ॥ इतितर्जन्यंगुष्ठाभ्यांनासारंध्रद्वयं
स्पृशेत् ॥ ॐ अक्षणोमैचक्षुरस्तु ॥ इतिअनामिकांगुष्ठाभ्यांचक्षुर्द्वयंगुगपत् ॥ ॐ
कर्णयोमैश्रोत्रमस्तु ॥ इतिमध्यमांगुष्ठाभ्यांदक्षिणकर्णम् ॥ अनेनैववामकर्णम् ॥ ॐ वा
ह्वोमैबलमस्तु ॥ इतिकराग्रेणदक्षिणबाहुम् ॥ एवंवामबाहुम् ॥ ॐ ऊर्वोर्मैऽओजो
स्तु ॥ इतियुगपद्धस्तेनोरू ॥ ॐ अरिष्टानिमेङ्गानितनूस्तन्वामेसहसंतु ॥ ॥ इति
शिरःप्रभृतिपादांतानिसर्वांगानिउभाभ्यांहस्ताभ्यामालभते ॥ ॥ अथगवा

१ सर्वांगालंभउभाभ्यांकार्येइतिहरिहरः ॥ २ यज्ञविवाहयोरमांसोर्षो
नभवतियज्ञमधिकृत्यविवाहंचाधिकृत्यकुरुतेत्येवंप्रयोगः ॥ गोरालंभश्चकलिवर्जितेकालेभवति ॥ उत्सर्ग
स्यचविवाहयज्ञयोरप्राप्तत्वात् ॥ गौरित्याद्युच्चारणंविवाहयज्ञयोःकलौनप्रवृत्तिरितिगदाधरः ॥ गौर्निपे
धात्तत्स्थानेअजालंभःपायसंवेतिजयरामः ॥ किंचिद्रव्यंदेयमितिंसंस्कारकौस्तुभे ॥

लंभनम् ॥ ॥ यद्यपिसूत्रकारेणगवालंभोनियमेनउक्तस्तथापिमधुपर्केयशोवर्धनइ
तिस्मृत्यंतरबलात्त्याज्यएव ॥ अतःकलियुगेउत्सर्गएव ॥ अथवातन्निष्क्रयद्रव्यो
त्सर्गः ॥ तत्प्रयोगस्तु ॥ वरस्यसमीपेभूमौउदगग्रदर्भानास्तीर्य ॥ दातावरहस्ते
निष्क्रयद्रव्यंदत्वागौर्गौरितिपठेत् ॥ वरोद्रव्यंगृहीत्वामंत्रंपठेत् ॥ ॐ मातारु
द्राणान्दुहितावसूना ॐ स्वसादित्यानाममृतस्यनाभिः ॥ प्रनुवोचंचिकितुषेजनाय
मागामनागासदितिवाधिष्ट ॥ ममचासुकशर्मणोयजमानस्यपाप्माहतः ॥ ॐ उ
त्सृजततृणान्यत्स्वित्तिब्रूयात् ॥ १ ॥ इत्यनेनवरः कुशोपरिद्रव्यमुत्सृजेत् ॥ ॐ का
रुडर्पांशूत्सृजतेत्याहुच्चैः ॥ अत्रशिष्टाचारप्राप्ताः केचनपदार्थाः लिख्यन्ते ॥ गंधाद्यलं
कारान्तेषुवरस्यैवमंत्रपाठः ॥ ॐ सुचक्षा० इतिगंधम् ॥ ॐ अनाधृष्टेत्यक्षताः ॥ ॐ
परिधास्यैइत्यनेनपरिधानवस्त्रम् ॥ ॐ यज्ञोपवीतम् ० इतियज्ञोपवीतम् ॥ आचम्य ॥ ॐ

यशसामेत्युत्तरीयम् ॥ ॐ याऽआहाराज्य० इति पुष्पमालाग्रहणम् ॥ अथावबध्नीति ॥
 ॐ यद्यशोप्सर० इति मंत्रेण ॥ अथालंकारान् ॥ ॐ अलंकरण० इति प्रथमं दक्षिणकर्णे ॥ ततो नैनैव वामे ॥ ब्राह्मणेभ्यो भूयसीदत्वा ॥ तैराशिषो गृहीत्वा दाता अनेन मधुपर्कार्चनेन श्रीलक्ष्मीनारायणः प्रीयतामिति जलमुत्सृजेत् ॥ इति संस्कारभास्करे मधुपर्कप्रयोगः ॥ ॥ ततो वरो विवाहवैद्यांगत्वा शुभासने उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा ॥ एवं गुण० तिथौ धर्मार्थकामप्रजासिद्धचर्यद्वारपरिग्रहणनिमित्तमग्निस्थापनं करिष्ये ॥ हरिद्राचूर्णनिमित्ते अरत्निमात्रस्थं डिलेपं च भूसंस्कारान्कृत्वा योजकनामाग्नेः स्थापनम् ॥ पश्चादग्नेस्तेजन्यावधूपादनिवेशनार्थं स्थापनम् ॥ तेजनीतृणपूलिका ॥ अत्र देशाचारतो व्यवस्था ॥ दाक्षिणात्या नामाचारादिदमपि कर्तव्यम् ॥ पतिपुत्रान्वितसुमंगलीस्त्रियावामहस्ते पयः पूरितपा

त्रं धृत्वा दक्षिणेन शर्करासंगृह्य सुमुहूर्ते ओं प्रतिष्ठेति शब्दसमये पयःपात्रे गृहीत शर्करा
प्राक्षिप्या ॥ तथैवान्यसुभगस्त्रियामंगलपद्यसावधानसमये वधूवरमस्तके मंगलाक्षता
समर्प्या इति शिष्टाचारः ॥ अग्निस्थापनोत्तरंगृहमध्ये गत्वा प्राङ्मुखीं कन्यामवस्थाप्य
प्रत्यङ्मुखो वरस्तिष्ठेत् ॥ वधूवरांतराले अविधुरसुदृढसद्रुतयः पुरुषा उदग्दशमंतः प
टंधारयेयुः ॥ तत्र दैवज्ञामंगलस्मृतीनां पठनं कुर्युः ॥ विंशोपका उच्चारणीयाः ॥ सुमुहू
र्ते ॐ प्रतिष्ठ इत्युच्चैः शब्दं कुर्युः ॥ अत्रावसरे वधूवरकरालं भेदधूः करधृतपुष्पग्रथितव
रणमालां वरकंठे समर्पयेत् ॥ उदकसंस्थं धृतांतः पटनिःसरणं कार्यम् ॥ ततो वरः प्राङ्मु
ख उपविश्य कन्यां प्रत्यङ्मुखीमुपवेशयेत् ॥ तत आचार्यादिद्विजगणाः प्रतिष्ठा मंत्र
ब्राह्मणं पठेयुः ॥ ॐ मनोज्ञं त्रिजुषतामा० ॥ १ ॥ ब्राह्मणं ॥ ॐ मनोज्ञं त्रिजुष० ॥

॥ १ ॥ एष्वैप्रभूर्नामं ॥ १ ॥ एष्वैविभूर्नामं ॥ २ ॥ एष्वैव्यष्टिर्नामं ॥ ३ ॥
 एष्वैविधृतिर्नामं ॥ ४ ॥ एष्वैव्यावृत्तिर्नामं ॥ ५ ॥ एषवाऽर्जुस्वान्नामं ॥ ६ ॥
 एष्वैपयंस्वान्नामं ॥ ७ ॥ एष्वैब्रह्मवर्च्चसीं ॥ ८ ॥ एषवाऽअतिव्याधीं ॥ ९ ॥
 एष्वैदीर्घोनामं ॥ १० ॥ एष्वैक्लृप्तिर्नामं ॥ ११ ॥ एष्वैप्रतिष्ठानामं ॥ १२ ॥ ॐ
 प्रतिष्ठासुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ दंपत्योरविच्छिन्नाप्रीतिरस्तु ॥ ततोवरोवध्वैपरिधानार्थं
 वासोदद्यात् ॥ कुमायवासःपरिधानम् ॥ ॐ जराङ्गच्छपरिधत्स्ववासोमवाकृष्टीना
 मभिशस्तिपावा ॥ शतंचर्जविशरदःसुवर्चारयिचपुत्राननुसंव्ययंस्वायुष्मतीदंपरिध

१ वस्त्रंचतुष्टयमध्येवरःकन्यायाःवस्त्रद्वयंभर्त्रणंदत्वाद्वयंभर्त्रणधत्तेइतिह्रिहरः॥ हरिहरंगदाधरयोर्मतेवर
 कर्तृकंपरिधानं भर्तृयज्ञंमतेआचार्यकर्तृकम् ॥

तस्ववासः ॥ १ ॥ इति मंत्रपाठोवरस्य ॥ अथोत्तरीयवासोवरः कन्यायसमपयातम
 त्रमुक्तातापरिधापयति ॥ ॐ याऽ अकृन्तन्नवययाऽ अतन्वत ॥ याश्च देवीस्तन्तून
 भितोततन्थ ॥ तास्त्वा देवीर्जरसे संव्ययस्वायुष्मती दम्प्रिधत्स्ववासः ॥ १ ॥ ततः
 कन्यापिता वधूवरयोः परस्परं समं जेथा मिति प्रेष दद्यात् ॥ समं जनं सम्मुखीकरण ॥ ॐ
 समञ्जन्तु विश्वे देवाः समापो हृदया निनौ ॥ सम्मातरिश्वासन्धाता समुदष्टा दधातु
 नौ ॥ १ ॥ सम्मुखीभूतो वरो मंत्रपठति ॥ तत आचारप्राप्तमागल्यत तु बंधनं कण्ठ
 तत्र मंत्रः ॥ मां गल्यत तु नानेन मम जीविने हेतुना ॥ कंठे बध्नामि सुभगे त्वं जीव शरदांश
 तम् ॥ १ ॥ ॐ यदा बध्नं दक्षायुणा हिरण्यं ठं श्रुतानि कायसु मनस्य मीनां ॥ तन्मऽ आबध्ना

१ वरस्यैव मंत्रपाठ इति हरिहरगदाधरो ॥ उभयोर्मंत्रपाठ इति भट्टयज्ञः ॥ २ समं जनं संमुखीकरणमिति
 विष्णुसंहिताया ॥ परस्परं गात्रं विश्वे पडति भट्टयज्ञः ॥ परस्परं नुलेपनमिति केचित् ।

मिश्रतशोरदुयारुण्मात्रुरदष्टिर्यथासम् ॥ इति मंत्रवरः पठति ॥ अथ सूत्रवेष्टनप्रकारः ॥
 यत्सूत्रं द्विगुणीकृतं शरमितं कंठे वधून्वेष्टयेत्सप्ताख्यं वरवेष्टितं च कटितस्तं तु श्रुतुं विशति
 ॥ ईशान्यामपि ऊर्ध्वनिष्कविधिवत्संपूज्य ऊर्णायुतं वध्नीयात्खलुकंकणं द्विजकरे लम्बा
 र्यधो पान्वितैः ॥ सूत्रेण पंचवारं च सप्तेना द्विगुणेन च ॥ परित्वेति च सूक्तेन वेष्टयेत् ॥ विस्तीर्णं
 हस्तचत्वारिचतुर्विंशतितंतुभिः ॥ ब्राह्मसूत्रमिदं प्रोक्तं ब्रह्मणानिर्मितं पुरेति अश्वत्थदी
 पिकायाम् ॥ ततो द्विजाः परित्वा गिर्वर्णो गिर इत्यनुवाकेन जुपाणोऽअप्तुराज्यस्य व्वेतु
 स्वाहेत्यंतं न वधूवरा विच्छिन्नचतुर्विंशतितंतुभिर्द्विगुणीकृतसूत्रेण यथाचारं वेष्टयेयुः ॥
 तच्च वधूदक्षिणस्कंधमारभ्य लभयोः स्कंधे पंचवारं कटिप्रदेशे सप्तवारं वेष्टयेदिति ॥ त
 त्रमंत्राः ॥ ॐ परित्वा गिर्वर्णो गिर इदमाभवंतु विश्वतः ॥ वृद्धायुमनुवृद्धयोजुष्टाभवंतु

जुष्टयः ॥ १ ॥ इन्द्रस्यस्यूरसीन्द्रस्यध्रुवोसि ॥ ऐंद्रमसिबैश्वदेवमसि ॥ २ ॥ विभू
रसिप्रवाहणोबन्धिरसिहव्यवाहनः ॥ श्वत्रोसिप्रचेतास्तुथोसिविविश्वेदाऽऽशिगे
सि ॥ ३ ॥ उशिर्गसिकुविरङ्गारिसिवम्भारिरवस्यूरसिदुर्वस्वाञ्छुन्ध्यूरसिमार्ज्जो
लीर्यःसुम्भ्राडसिकुशानुःपरिषद्योसिपर्वमानोभौसिप्रतक्कामुष्टोसिहव्यसूदन
ऽऋतधांमासिस्वर्ज्योतिःसमुद्रोसि ॥ ४ ॥ समुद्रोसिविविश्ववर्च्यचाऽअजोस्येकपाद
हिरसिबुध्न्योव्वागस्यैन्द्रमसिसदोस्यृतस्यद्वारौमामासंतातुमध्वनामध्वपतेप्र
मातिरस्वस्तिमेस्मिन्पृथिदैवयाने भूयान्मित्रस्यमा ॥ ५ ॥ मित्रस्यमाचक्षुषेक्षत्ध्व
मग्रयःसगराःसगरास्थसर्गरेणुनाम्नारैर्द्रिणानैकिनपातमाग्रयहपिवतमाग्रयोगोपा

यतमानमौवोस्तुमामोहिठसिष्ट ॥ ६ ॥ ज्योतिरसिबिन्धुवर्षपुम्बिन्धुवर्षान्दुवानां ७ सु
 मित् ॥ लट्सोमिततनुकुद्भयोद्वेपोभ्योन्यकृतेभ्यऽउरुयतासिबर्हथुर्हस्वाहाजुषाणोअ
 प्तुराज्यस्यबहुस्वाहा ॥ ७ ॥ अथकन्यादानसंकल्पः ॥ ॥ ततोदातास्वदक्षिणे
 पत्न्यासंहदक्षिणवरपार्श्वभागेशुभांसने उदङ्मुखं उपविश्याचम्यप्राणानांयम्यदेश
 कालौस्मृत्वा ॥ एवंगुणविशेषणविशिष्टायांशुभंपुण्यतिथौअस्मिन्पुण्याहेअस्याःक
 न्यायाःअनेनवरणधर्मप्रजयाउभयोःवंशयोःवंशवृद्धयर्थतथाचममसेमस्तपितृणां
 निरंतिशयसानंदब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्यादानकलपोक्तफेलावाप्तये अनेनवरणअ
 स्यांकन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्यादशपूर्वान्दशपरान्मोचएकविंशतिपुरुषान् ॥

ऋतुब्राह्मविवाहविधिना श्रीलक्ष्मीनारायणप्रतियेकन्यादानमहं करिष्ये ॥ ततो वर
 हस्ते सुप्रोक्षितादिकरणम् ॥ शिवा आपः सत्त्वित्यादिवचनप्रतिवचने ॥ शिवा आपः स
 तु ॥ संतु शिवाऽ आपः ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतंचारिष्टं चास्तु ॥
 अस्त्वक्षतमरिष्टंच ॥ अत्राः पांतु ॥ सुप्रोक्षितमस्तु ॥ गंधाः पांतु ॥ सुमंगल्यंचास्तु ॥
 अक्षताः पांतु ॥ आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पं पांतु ॥ सौश्रियमस्तु ॥ यत्पापं गेमशुभमक
 ल्याणंतद्वरे प्रतिहतमस्तु ॥ ततो वरस्य गोत्रोच्चारः ॥ अमुकसगोत्रस्य अमुकप्रवर
 स्य अमुकशर्मणः प्रपौत्राय ॥ अमुकसगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पौत्राय ॥
 अमुकसगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पुत्राय अमुकशर्मणे श्रीधररूपिणे व
 राय ॥ ततः कन्यायाश्च गोत्रोच्चारः ॥ अमुकसगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्म

१ योग्यं वरमाहूयालंकृत्य कन्यादानविधिनान्तस्मै कन्यादानं ब्राह्मो विवाहः ॥

णःप्रपौत्रीम् ॥ अमुकसगोत्रस्यअमुकप्रवरस्यअमुकशर्मणःपौत्रीम् ॥ अमुकसगोत्र
 स्यअमुकप्रवरस्यअमुकशर्मणःपुत्रीम् ॥ अमुकीनाम्नीश्रीरूपिणीमिमांकन्याम् ॥ इ
 त्येकःपर्यायः ॥ एवमेवपुनःपर्यायद्वयमुक्त्वा ॥ पुनःअमुकसगोत्रोत्पन्नायअमुकप्रव
 रान्वितायशुक्लयजुर्वेदांतर्गतमाध्यंदिनीयशाखाध्यायिनेअमुकशर्मणेश्रीधररूपि
 णेवराय ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रवरान्विताममुकीनाम्नीश्रीरूपिणीमिमांकन्यां
 यथाशक्त्यलंकृतामुपकल्पितोपस्कारसहितांप्रजापतिद्वत्यांपुराणोक्तशतगुणीकृत
 ज्योतिष्टोमातिरात्रफलप्राप्तिकामःप्रजोत्पादनार्थंभार्यात्वेनतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ इ
 त्युक्त्वासकुशजलंकन्यादाक्षिणहस्तंवरदाक्षिणहस्तेदद्यात् ॥ वरःप्रतिगृह्णातितांकन्यां ॥
 ॐद्यौस्त्वाददातुष्टथिवीत्वाप्रतिगृह्णातु ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ कृतैतत्कन्यादानप्रति

१ सकृदिदिगंगाधरः ॥

एष्टासिद्धयर्थमिमां यथाशक्तिस्वर्णमयीं दक्षिणां तुभ्यमहंसंप्रदेनमम ॥ स्वस्तीति व
 रोब्रूयात् ॥ ततो दाताभाजनगोभूदासीमहिषी गजाश्ववाहनगृहशय्यावस्त्रालंकारा
 दियथाविभवं संकल्पपूर्वकं दद्यात् ॥ तत्र गोदानमंत्रः ॥ यज्ञसाधनभूताया विश्वस्या
 द्यौघनाशिनी ॥ विश्वरूपधरो देवः प्रीयताम नयागवा ॥ १ ॥ हिरण्यगर्भसंभूतं
 सौवर्णं चांगुलीयकम् ॥ सर्वप्रदं प्रयच्छामि प्रीणा तु क मलापतिः ॥ इत्थं गुलीयकस्य ॥
 क्षीरोदमथ ने पूर्वमुद्धृतं कुण्डलद्वयम् ॥ श्रिया सहसमुद्धृतं देवेशः प्रीयतामिति ॥ कुण्ड
 लयोः ॥ कांचनं हस्तवलयं रूपकांति सुखप्रदम् ॥ विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयतु ते स
 देति वलययोः ॥ परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्य च भक्षणात् ॥ उत्पन्नपापं दानेन तान्नाम्रपा
 त्रस्य नश्यतु ॥ इति तान्नाम्रजलपात्रस्य ॥ यानि पापानि काम्यानि कामोत्थानि कृतानि
 च ॥ कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा ॥ इति भोजनार्थं कांस्यपात्रस्य ॥ अग

म्यागमनंचैवपरदारभिमर्शनम् ॥ रौप्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुमेसदेतिजलार्थस्य
 भोजनार्थस्यचरौप्यपात्रस्य ॥ पूरितंपूगपूगेननागवल्लीदलान्वितम् ॥ पूर्णेनचूर्णपा
 त्रेणकर्पूरपिष्टकेनच ॥ सपूगखंडनं दिव्यगंधर्वाप्सरसांप्रियम् ॥ ददेदेवनिरातंकंत्वत्प्र
 सादात्कुरुष्वमामिति तांबूलस्य ॥ दीपस्तमोनाशयतिदीपःकांतिंप्रयच्छति ॥ त
 स्माद्दीपप्रदानेनममवंशप्रवर्धनम् ॥ इतिदीपस्य ॥ एवंदासीमहिषिगजाश्वभूमिस्व
 र्णपात्रपुस्तकशय्यागृहरजतवृषभानांदानमंत्राःकौस्तुभेद्रष्टव्याः ॥ ॥ ततःकन्या
 पितापठति ॥ ॥ धर्मार्थकामभिर्नामैर्योनैःसाध्यतेपरः ॥ धर्मस्त्वयानयासाधिम
 चर्तव्यःसर्वैचिरम् ॥ १ ॥ धर्मेचार्थेचकामेचत्वयेयमतिचारतः ॥ नत्याज्याऽऽज्याहु
 तिरिवभूतौसंसारभूतिदाम् ॥ २ ॥ यस्त्वयाधर्मश्चरितव्यःसोनयासह ॥ धर्मेचार्थेच
 कामेचत्वयेयनातिचरितव्या ॥ वरः ॥ अहंनातिचरामीहयदुक्तंभवताततः ॥ ध

मीर्थकामकैः कार्यैर्देहाच्छायेयसवदां ॥ १ ॥ नातिचरामीतिवरोवदेत् ॥ कामो
 दितिकामस्तुतिपठेत् ॥ ॐ कौडात्कस्मादडात्कामोडात्कामायादात् ॥ कामो
 दुताकामः प्रतिगृहीताकामैतत्ते ॥ १ ॥ ॐ अथयुदन्यदुदातिकामेनैवतद्देवता
 दम्मेप्यपुत्रासादितितुत्प्रत्येतिकोदात्कुस्मादडात्कामोदात्कामायादात् ॥ कामोडा
 ताकामः प्रतिगृहीताकामैतत्ते ॥ १ ॥ एवंयस्त्वयेंत्यादिकामस्तुतिश्चपुनर्द्विवक्तव्यो ॥ अ
 त्रैदिकाः सयः कामयेतब्राह्मणं पठित्वादंपतिभ्यां सुवर्णाभिषेकंकुयुः ॥ अत्रब्रह्मणे अ
 ग्रयेस्वाहेत्यादिहवनपरपदं निर्दिष्टं परं संस्त्रवं मवनयतीति सुवर्णरेता अग्निः स्वर्णष्टीवी
 तितन्मथेन सुवर्णं संस्त्रवतीति सिद्धम् ॥ सयः कामयेदिति ब्राह्मणं दिवैव पठित्वानतुरात्रो

१ कामस्तुतिपठदिति वासुदेवहरिहरो ॥

किंतु बृहदारण्यगतत्वेनारण्येनूच्यमानत्वात् ॥ गृहमंगलमध्ये रात्र्यादौ अशुचिभिः
 पठनं निषेधात् ॥ श्रुतिवाक्यादिप्रमाणैरविश्रुतत्वात् प्रयोगपशुभावविधाताच्चान्यदवि-
 रुद्धं पुरुषसूक्तमूचं वाचमध्यायं वा देवस्य त्वेत्यादि अभिपेकमंत्रान् पठेत् ॥ इति खंडू-
 द्यायाचितपद्धतौ ॥ ॐ समयः कामयेत महत्प्राप्नुयात्मित्युदगयनऽआपूर्यमाणपक्षे पु-
 ण्याहेद्भुदशाहमुपसद्भुतौ भूत्वौ दुर्वरे कर्तुं सेचमसेवासुवापधम्फलानां तिसम्भृत्य परि-
 समुह्य पारलिप्याग्निमुपसमाधायावृतयाज्यं कर्तुं संस्कृत्य पुठं सानक्षत्रेण मन्यं कर्तुं सुन्नीय-
 जुहोति ॥ १ ॥ यावन्तो देवास्त्वयि जातवेदः ॥ तिर्यञ्चो घ्नन्ति पुरुषस्य कामान् ॥ तेभ्यो
 हं भागधेयञ्जुहोमि ते मातृसाः कुमैस्तुर्पयंतु स्वाहा ॥ २ ॥ याति रश्मीनि पृथसेऽहं
 विधरणीऽहुति ॥ तान्त्वा घृतस्य धारया यजे स र्ठरा धनी महर्कं स्वाहा ॥ प्रजापते न तव

देतान्यन्यद्भितृतीयाञ्जुहोति ॥ ३ ॥ ज्येष्ठायस्वाहा श्रेष्ठायस्वाहा ॥
त्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयतिप्राणायस्वाहावसिष्ठायैस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमव
नयतिवाचेस्वाहाप्रतिष्ठायैस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयतिचक्षुषेस्वाहासम्प
देस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयतिश्रोत्रायस्वाहायुतनायस्वाहेत्यग्नौहुत्वाम
न्थेसर्दस्त्रवमवनयतिमनसेस्वाहाप्रजात्यैस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयतिरेत
सेस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयति ॥ ४ ॥ भूतायस्वाहेति ॥ अग्नौहुत्वाम
न्थेसर्दस्त्रवमवनयतिभुविष्यतेस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयतिबिश्वायस्वाहु
त्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयतिसर्वायस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसर्दस्त्रवमवनयति ॥

॥ ५ ॥ पृथिव्यैस्वाहेति ॥ अग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयत्यन्तरिक्षाय स्वाहेत्यग्नौ
हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति दिवे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति दिग्भ्यः स्वा
हेत्यग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति ब्रह्मणे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति क्ष
त्राय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति ॥ ६ ॥ भूः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वाम
न्थे सठ्स्रवमवनयति भुवः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति स्वः स्वाहेत्यग्नौ हु
त्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति ॥ ७ ॥
अग्नये स्वाहेति ॥ अग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति सोमाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वामन्थे स
ठ्स्रवमवनयति तेजसे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वामन्थे सठ्स्रवमवनयति श्रियै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा

मन्थेसठस्त्रवमवनयतिलुध्म्यैस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसठस्त्रवमवनयतिसुवित्रेस्वाहेत्य
ग्नौहुत्वामन्थेसठस्त्रवमवनयतिसुरस्वत्यैस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसठस्त्रवमवनयतिब्रि
श्वभ्योदेवेभ्यःस्वाहेत्यग्नौहुत्वामन्थेसठस्त्रवमवनयतिप्रजापतयेस्वाहेत्यग्नौहुत्वाम
न्थेसठस्त्रवमवनयति ॥ ८ ॥ अथैनमभिमृशति ॥ अमसिज्वलदसिपूर्णमसि
प्रस्तब्धमस्येकसभमसिहिङ्कृतमसिहिङ्ग्यमाणमस्युद्गीथमस्युद्गीथमसिनिध
तमसिप्रत्याश्रावितुमस्यार्द्रेसन्दीप्तमसिबिभूरसिप्रभूरसिज्योतिरस्यन्नमसिनिध
नमसिसैवगोप्सुति ॥ ९ ॥ अथैनमुद्यच्छति ॥ अमोस्यामर्हतेमयि ॥ सुहिरा
जेशानोधिपतिः सुमाराजेशानोधिपतिङ्करोत्विति ॥ १० ॥ अथैनमाचामति ॥

तत्सवितुर्वरेण्यं मधुवाताऽऋताय ते मधुक्षरं तिसिधवः ॥ माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥ भूः
 स्वाहा ॥ ११ ॥ भूर्गो दिवस्यर्धमहि ॥ मधुनक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवः ॥ मधुद्वौ
 रस्तु नः पिता भुवः स्वाहा ॥ १२ ॥ धियो योनः प्रचोदयात् ॥ मधुमान्नोन्नतस्प्रतिम
 धुमौ २ अस्तु सूर्यः ॥ माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ स्वः स्वाहेति सुर्वाश्च सावित्री म
 न्वाह सुर्वाश्च मधुमतीः सुर्वाश्च व्याहतीरहमेवेदं सुर्वा म्भूया सुम्भूवः स्वः स्वाहेत्यंत
 तऽआचम्य प्रक्षाल्य पाणी जघनेनाग्निम् प्राकूशिराः संविशति ॥ १३ ॥ प्रातरादि
 त्यमुपतिष्ठते ॥ दिशामेकपुण्डरीकमस्य हम् मनुष्याणामेकपुण्डरीकं भूया सुमितियथे
 तमेत्यजघनेनाग्निमासीनो बर्धशु अपति ॥ १४ ॥ तूर्णं हतुमुद्दालकऽआराणवीसज

नेयाययाज्ञवल्क्यायतिवासिनऽउक्थोवाचापियऽएनठंशुष्केस्थाणौनिषिञ्चेज्जायेर
ञ्च्छाखाःप्ररोहेयुःपलाशानीति ॥ १५ ॥ एतमुहैववाजसनेयोयाज्ञवल्क्ये
मधुकायपैङ्गयायान्तेवासिनऽउक्थोवाचापियऽएनठंशुष्केस्थाणौनिषिञ्चेज्जायेर
ञ्च्छाखाःप्ररोहेयुःपलाशानीति ॥ १६ ॥ एतमुहैवमधुकःपैङ्ग्यश्बूडायभागवित्त
येन्तेवासिनऽउक्थोवाचापियऽएनठंशुष्केस्थाणौनिषिञ्चेज्जायेरञ्च्छाखाःप्ररोहेयुःप
लाशानीति ॥ १७ ॥ एतमुहैवबूडोभागवित्तिर्जीनकयऽआयुस्थूणायान्ते
वासिनऽउक्थोवाचापियऽएनठंशुष्केस्थाणौनिषिञ्चेज्जायेरञ्च्छाखाःप्ररोहेयुःपलाशा
नीति ॥ १८ ॥ एतमुहैवजानकिरायस्थूणः सत्यकामायजाबालायान्ते

वासिनऽउक्थोवाचापियुएनठंशुण्केस्थायौनिषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुःपलाशा
 नीति॥१९॥एतमुहवसुत्यकामोजावालोन्तेवासिभ्यउक्थोवाचापियुएनठंशुण्केस्था
 यौनिषिंचेज्जायेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुःपलाशानीतितमेतन्नापुत्रायवानेतेवासिनेवाब्रू
 यात्॥२०॥चतुरौदुंवरोभवत्यौदुंबरश्चमसऽऔदुंबरऽह्रुवऽऔदुंबरऽऔदुंबर्याऽ
 उपमन्थिन्यौ॥२१॥दशग्राम्याणिधान्यानिभवन्ति॥ब्रीहियवास्तिलमाषाऽअणुप्रियं
 गवोगोधुमाश्चमसुराश्चखुल्वाश्चखलकुलाश्चतान्तसार्धम्विपद्वादधामधुनाघृतेनोपसिं
 चत्याज्यस्यजुहोति॥२२॥सर्वेपावाऽएपर्वे०॥१॥कांड १४प्र०७ब्रा०५ सुवर्णाभिषेकोऽ
 स्तु॥ततोदातावरंप्रार्थयेत्॥कन्येममाग्रतोभूयाःकन्येमेदेविपार्श्वयोः॥कन्येममृष्ट

तोभूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयाम् ॥ १ ॥ कन्यालक्षणसंपन्नांकनकाभरणैर्युताम् ॥ दा
स्यामिब्रह्मणेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया ॥ २ ॥ पृथिव्यादिमहद्भूताःसाक्षिणःसर्वदे
वताः ॥ इमांकन्यांप्रदास्यामिपितृणांतारणायच ॥ ३ ॥ ममवंशकुलेजातापोषिता
वत्सराष्टकम् ॥ तवविप्रमयादत्तापुत्रपौत्रप्रवाद्विनी ॥ ४ ॥ इमांकन्यांशुर्भाविप्रय
थाशक्तिविभूषिताम् ॥ गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्ताविप्रसमाश्रय ॥ ५ ॥ इतिप्रार्थ्य ॥ अ
त्रचतुर्थंश्लोकस्यद्वितीयपादेयथाकन्यावयोब्दास्तथैवोच्चारणीयम् ॥ पोषितानववर्ष
कंदशवर्षकमिति ॥ ब्राह्मणेभ्योगंधतांबूलंभूयसीदक्षिणांचदत्वा ॥ तैराशिषोगृही
त्वा यथाशक्तिब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ अनेनकन्यादानाख्येनकर्मणाश्रीलक्ष्मी

नारायणः प्रीयताम् ॥ इतिकन्यादानविधिः ॥ अथाचारप्राप्तं गणपतिपूजनं कंक
णबंधनमक्षतारोपणमाभ्रासिचनमपिकार्यम् ॥ ततोवरः देशकालसंकीर्तनातिम
मचवध्वाः बद्धायुष्यप्राप्त्यर्थं गणपतिपूजनं कंकणबंधनमक्षतारोपणमाभ्रासिचनं च क
रिष्ये ॥ गणानां त्वेति मंत्रेण गणपतिं संपूज्य ॥ कंकणप्रकारः ॥ वधूवरयोः परि
त्वेत्यनुवाकेन वेष्टितान् कंठदेशस्थान् मूत्रतंतूनधोनिष्कास्य त्रिवलीकृत्य कुंकुमात्का
नृकृत्वा तेषु ऊर्णायुतद्विहरिद्राखंडं बद्ध्वा तत्कंकणं वधूवामहस्ते यदा बद्धनिति मंत्रे
ण वरो वधनीयात् ॥ कटिप्रदेशस्थांस्तंतूनूर्ध्वानिष्कास्य तादृशकंकणं कृत्वा तैर्नैवमंत्रे
ण वरदक्षिणहस्ते वधूर्बध्नीयात् ॥ अक्षन्नमोति मंत्रेण वधूवरयोः परस्परमक्षतारोपणम् ॥

१ पूजनचरणेशस्य भ्रणम्य च परस्परम् ॥ परस्परं मुखोच्छिष्टं कर्तव्यं प्रीतिहेतवे ॥ आभ्रवृक्षस्य सेकोत्थगो
रीपूजनपूर्वकम् ॥ कुंकुमद्रव्यपकेन स्त्रीणां गीतपङ्क्तयः ॥

वध्वावसोः पवित्रेत्याग्रसिचनम् ॥ पित्राप्रत्तामादायगृह्णात्वा निष्क्रामति ॥ ततोवरः
 पित्राजनकेन प्रत्तांसं कल्प्यदत्तां वधूमादाय प्रतिग्रहविधिना प्रतिगृह्णित्वा पश्चात्तांगृ
 हीत्वा हस्ते धृत्वा निष्क्रामति गृहमध्यान्मण्डपे अग्निसमीपं गच्छेदित्यर्थः ॥ यदैषि म
 नसा दूरं दिशो नुपवमानो वा ॥ हिरण्यपर्णवैकर्णः सत्वा मन्मनसां करोतु अमुकीति
 वधूनामग्रहणं मंत्रपाठोवरस्य ॥ निष्क्रमणप्रभृति एकः पुरुष उदकुम्भमर्कस्कर्धकृत्वाद
 क्षिणतो मेवाग्यतः स्थितो भवति उत्तरतो वा अभिषेकपर्यंतम् ॥ अथैनौ समीक्षयति
 कन्यापितापरस्परं समीक्षेथामिति प्रेषण ॥ ॐ अधोरचक्षुरपति द्वयेधि शिवा पशुभ्यः
 सुमनाः सुवर्चाः ॥ वीरसूदवकामास्यो नाशन्नो भवद्विपदेशं चतुष्पदे ॥ सोमः प्रथमो
 विविदे गंधर्वो विविद उत्तरः ॥ तृतीयोऽग्निष्टपतिस्तुरीयो हं मनुष्यजः ॥ सोमो ददद्ग

१ आदाय प्रातिग्रहविधिना प्रतिगृह्य ॥ ग्रहीत्वा हस्ते धृत्वेति हरिहरः ॥ वस्त्रप्राप्तिधृत्वेति गदाधरः ॥

।दग्निर्मह्यमथोऽइमासु ॥ सानःपूषाशिवत
यस्यामुशंतः प्रहरामशेफयस्यामुकामाबहवो

पाठः ॥ इत्येतस्यमंत्रस्यातेवेदीसन्निधौपरस्पर
राप्रदक्षिणमग्निपर्याणीयैकेपश्चादग्नेस्तेजनीकटंवादक्षि
ः ॥ देशकालौ० प्रतिगृहीतायामस्यांवध्वांभार्यात्वासिद्धयेवि

॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनादिपात्रासादनंकृतवानात्रचरुः ॥ पात्रा
तरमुपकल्पनीयानि॥शमीपलाशमिश्रालाजाः॥ अश्मा ॥ लोहितमानहु
हंचर्म ॥ तदभावेवर्हिपः ॥ कुमार्याभ्राता ॥ शूर्प ॥ दृढपुरुषः ॥ उदकुंभः ॥ आचा

१ तृणपूलकस्यदक्षिणपादेनोछंधनंवध्वासहकृत्वोपरिउपविशेत् ॥इतिहरिहरभर्तृयज्ञयोराराशयः ॥ उ
छंधनंविनवोपविशेदितिप्रयोगरत्नाशयः ॥

र्यायवरद्रव्यमिति ॥ पवित्रच्छेदनादिपर्युक्षणतिआचारावाज्यभागौचजुहुयात् ॥
 तद्यथा ॥ मनसा ॥ ॐ प्रजापतयेस्वाहा ॥ इदंप्रजा० ॥ ॐ इन्द्रायस्वाहाइदमि
 द्रा० ॥ ॐ अग्नयेस्वा० इदम० ॥ ॐ सोमायस्वा० ॥ इदंसो० ॥ अथभूराद्याः
 प्रायश्चित्ताष्टाहुतयः ॥ ॐ भूःस्वाहाइदम० ॥ ॐ भुवःस्वाहाइदंवा० ॥ ॐ स्वःस्वाहा
 इदंसूर्या० ॥ ॐ त्वन्नोअग्ने० ॥ इदमग्नीव० ॥ ॐ सत्वन्नोअग्ने० ॥ इदमग्नीव० ॥ ॐ
 अयाश्चाग्ने० इदमग्नयेअयसे० ॥ ॐ येतेशतं० इदंव० सवि० मरु० स्वर्केभ्य० ॥ ॐ
 उर्दुंनुमं० ॥ इदंवरुणायादित्यायादि० ॥ इदंसर्वप्रायश्चित्ताख्यम् ॥ अथराष्ट्रभु

१ पूर्वोधारस्तूष्णींस्वाहाविनाहोतव्यः ॥ नस्वाहेतिचनानिरुक्तोहिनोनिरुक्तहोतातूष्णीमितिमंत्रालिंगा
 न्दितिगदाधराशयः ॥ प्रजापतयइतिमंत्रेणहोतव्यइतिहरिहराशयः ॥

द्वोमः ॥ ॥ ॐ ऋतापाडुतधामाग्निर्गन्धर्वः सनदुदम्ब्रह्मक्षत्रम्पातुतस्मै स्वाहावाद् ॥
 इदमृतसोहिऋतधाम्नैः अग्नये गन्धर्वाय नमः ॥ १ ॥ ॐ ऋतापाडुतधामाग्निर्गन्धर्वस्त
 स्यौपधयोप्सरसोमुदुनोनामताभ्यः स्वाहा ॥ इदमोषधीभ्योप्सरोभ्योमुद्रयोनमः ॥
 ॥२॥ ॐ स्रुतिविश्वसामासूयौगन्धर्वः सनदुदम्ब्रह्मक्षत्रम्पातुतस्मै स्वाहावाद् ॥ इदं
 स्रुतिताय विश्वसामेसूयाय गन्धर्वाय नमः ॥ ३ ॥ ॐ स्रुतिविश्वसामासूयौगन्धर्व
 स्तस्य मरीचयोप्सरसः स्युः स्वाहा ॥ इदं मरीचिभ्योप्सरोभ्योऽयुभ्यो
 नमः ॥४॥ ॐ सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमार्गगन्धर्वः सनदुदम्ब्रह्मक्षत्रम्पातुतस्मै स्वाहावा

१ ऋतापाडित्यादिद्वादशमंत्राः राष्ट्रभूतसंज्ञाः ॥ स्वाहाकुर्यान्नवाडतेन चैव जुहुयाद्भविः ॥ स्वाहाका
 रेण जुह्वाम्नापश्चान्मन्त्रं समापयेत् ॥ एतेषु मंत्रेषु स्त्रीषु स्त्वादिहेतुर्मेहो धरभाष्ये ॥

दा॥ इदं सुपुम्णाय सूयं रश्मये चन्द्रमसे गन्धर्वाय न० १५ ॥ ॐ सुपुम्णः सूयं रश्मिश्चन्द्रमांग
न्धर्वस्तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो भेकुरयो नाम ताभ्यः स्वाहा ॥ इदं नक्षत्रेभ्योऽप्सरोग्भ्यो भेकु
रीभ्यो न० ॥ १६ ॥ ॐ इषिरो विश्वव्यं चावातो गन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वा
द्वा॥ इदमिपिराय विश्वव्यं च सेवाताय गन्धर्वाय न० ॥ १७ ॥ ॐ इषिरो विश्वव्यं चावातो
गन्धर्वस्तस्यापौऽप्सरसोऽलज्जो नाम ताभ्यः स्वाहा ॥ इदमद्भ्योऽप्सरोग्भ्योऽलज्जो नम
म ॥ १८ ॥ ॐ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाद्वा ॥ इदं
भुज्यवे सुपर्णाय ज्ञाय गन्धर्वाय न० ॥ १९ ॥ ॐ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्वस्तस्य दक्षि
णाऽप्सरसस्तवानां मताभ्यः स्वाहा ॥ इदं दक्षिणाभ्योऽप्सरोग्भ्यस्तवानाभ्यो न० ॥

॥ १० ॥ ॐ प्रजापतिर्विश्वकर्मात्मनोगन्धर्वः स न इदम्ब्रह्मक्षेत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् ॥
 इदं प्रजापतये विश्वकर्मेणे मनसे गन्धर्वाय नमः ॥ ११ ॥ ॐ प्रजापतिर्विश्वकर्मात्म
 नोगन्धर्वस्तस्य ऋक्सामान्यप्सरसुऽएष्टयेनामताभ्युः स्वाहा ॥ इदमृक्सामेभ्यो
 प्सरोभ्यऽएष्टिभ्यो नमः ॥ १२ ॥ अथ जया होमः ॥ ॐ चित्तं च स्वाहा इदं चित्ता
 यनं १ ॥ ॐ चित्तिश्च स्वा० ॥ इदं चित्त्यैनं ॥ २ ॥ ॐ आकूतं च स्वा० ॥ इदमा
 कूताय० ॥ ३ ॥ ॐ आकूतिश्च स्वाहा ॥ इदमाकूत्यैनं ॥ ४ ॥ ॐ विज्ञातं च स्वा० इदं
 विज्ञाताय न० ॥ ५ ॥ ॐ विज्ञातिश्च स्वा० इदं विज्ञात्यैनं ॥ ६ ॥ ॐ मनश्च स्वा

१ चित्तं चेत्यादि जयामंत्राणां चित्ताय स्वाहेति चतुर्थ्येतेन होम इति भर्तृयज्ञः ॥ नेतिकर्कादयः ॥ नचेमा
 निदवतानामानिर्कतर्हि मंत्राश्चेति च यथामात्रं प्रयोक्तव्या इति गदाधरादयः ॥

दश ॐ ८ ॥ इदं मनसे ॥ ७ ॥ ॐ शक्यं च स्वा ० इदं शकरीभ्यो न ॥ ९ ॥ ॐ
 हा ॥ इदं दर्शय ० ॥ ९ ॥ ॐ पौर्णमासं च स्वा ० इदं पौर्णमासाय न ॥ १० ॥ ॐ
 श्र स्वा ० इदं दर्शय ० ॥ ९ ॥ ॐ पौर्णमासं च स्वा ० इदं पौर्णमासाय न ॥ ११ ॥ ॐ
 बृहच्च स्वा ० इदं बृहते न ॥ ११ ॥ ॐ रथं तरं च स्वा ० इदं रथं तरा ॥ १२ ॥ ॐ प्र
 जापतिर्जयानिद्रायवृष्णे प्रायच्छ दुग्रः पृतनाजयेषु ॥ तस्मै बिशः समनमंतः सर्वाः स
 उग्रः सऽइह व्योवभूव स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये जयानिन्द्राय नमः ॥ १३ ॥ ॐ अ
 थाभ्यां तान होमः ॥ ॐ अग्निर्भूतानामधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रे
 स्यामाशिष्यस्याम्पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा ॥ इदमग्नये भूता
 नामधिपतये नमः ॥ १ ॥ एवमभ्यातान होमि प्रत्याहुतौ समावत्वस्मिन् नित्यारभ्य

१ अग्निर्भूतानामित्यादयः पितरः पितामहा इत्यंता अष्टादशमंत्रा अभ्यातान संज्ञा इति हरिहरगदाधरौ ॥
 अग्निर्भूतानामित्यादि सुगन्तः पंथामित्यंताद्वा विंशतिरभ्यातान संज्ञा इति कर्ककारिका रौ ॥

सर्वत्रसमानम् ॥ ॐ इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः समावत्वस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्क्षत्रेस्यामाम
 शिष्यस्याम्पुरोधायामस्मिन्कर्मण्यस्यादेवहूत्याठस्वाहा ॥ इदमिन्द्राय ज्येष्ठानाम
 धिपतये नमः ॥ २ ॥ ॐ यमः पृथिव्या अधिपतिः समावत्वस्मिन्ब्रह्मण्यं स्वाहा ॥
 इदं यमाय पृथिव्या अधिपतये नमः ॥ ३ ॥ दक्षिणस्या मन्यपात्रं निधाय तन्मध्येत्या
 गः ॥ ॥ प्रणीतोदकोपस्पर्शः ॥ ॐ वायुरन्तरिक्षस्याधिपतिः स स्वाहा ॥ इ
 दं वायवेन्तरिक्षस्याधिपतये नमः ॥ ४ ॥ ॐ सूर्यो दिवोधिपतिः स स्वाहा ॥ इ
 दं सूर्याय दिवोधिपतये नमः ॥ ५ ॥ ॐ चन्द्रमानक्षत्राणामधिपतिः समा स्वाहा ॥ इ

१ पूर्वत्यागः परं मृत्योयमत्यांगं तु दक्षिणे ॥ पश्चिमेऽपि तृत्यांगं च रुद्रत्यांगं तथोत्तरे ॥ एष उदकस्पर्शः इ
 तिकारिकाकारः ॥ एके प्राशनंति एके आचार्याः संस्रवप्राशनंति एतामाहुतिमिच्छन्ति ॥ तत्पक्षे परं मृत्यो
 रिति होमंति पुनरेतस्य संस्रवप्राशनमिति गदाधरः ॥

दंचंद्रमसेनक्षत्राणामधिपतयेन० ॥ ६ ॥ ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्मणोधिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इ
दंबृहस्पतयेब्रह्मणोधिपतयेन० ॥ ७ ॥ ॐ मित्रःसत्यानामधिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इ
दंमित्रायसत्यानामधिपतयेन० ॥ ८ ॥ ॐ वरुणोपामधिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इ
दंवरुणायपामधिपतयेन० ॥ ९ ॥ ॐ समुद्रःस्रोत्यानामधिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इ
दंसमुद्रायस्रोत्यानामधिपतये० ॥ १० ॥ ॐ अन्नर्त्तसाम्राज्यानामधिपतितन्मा०
स्वाहा ॥ इदमन्नायसाम्राज्यानामधिपतिनेन० ॥ ११ ॥ ॐ सोमऽऔषधीनाम
धिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इदंसोमायौषधीनामधिपतयेन० ॥ १२ ॥ ॐ सविताप्र
सवानामधिपतिःस० स्वाहा ॥ इदंसवित्रेप्रसवानामधिपतयेन० ॥ १३ ॥ ॐ रुद्रः
पशूनामधिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इदंरुद्रायपशूनामधिपतयेन० ॥ १४ ॥ ऐशान्या
मन्यपात्रानिधायतन्मध्येत्यागः ॥ ॐ त्वष्टारूपाणामधिपतिःस

मा० स्वाहा ॥ इदं त्वष्ट्रे रूपाणामधिपतये नमः ॥ १५ ॥ ॐ विष्णुः पर्वतानामधिप
 तिः समा० स्वाहा ॥ इदं विष्णवे पर्वतानामधिपतये नमः ॥ १६ ॥ ॐ मरुतो गणाना
 मधिपतयस्ते मा० स्वाहा ॥ इदं मरुद्भ्यो गणानामधिपतिभ्यो नमः ॥ १७ ॥ ॐ पितरः
 पितामहाः परेऽप्येव ततास्ततामहाः ॥ इह मावन्त्वस्मिन् ब्रह्म० स्वाहा ॥ इदं पितृभ्यः पि
 तामहेभ्यः परेभ्योऽप्येव ततामहेभ्यस्ततामहेभ्यश्च नमः ॥ १८ ॥ दक्षिणाग्न्योर्मध्ये अन्य
 पात्रं निधाय तन्मध्ये त्यागः ॥ उदकोऽपस्पर्शः ॥ एतेष्टादशमंत्रा अभ्यातानसंज्ञकाः ॥
 अथाग्निरित्यादिपंचकम् ॥ ॐ अग्निरितुप्रथमो देवतानां सोस्यैः प्रजां मुच्यतु मृत्यु
 पाशात् ॥ तदयर्धरा जावरुणोऽनुमन्यतां यथेयर्धस्त्रीपौत्रमयं नरो दात्स्वाहा ॥ इदम
 ग्रये ॥ १ ॥ ॐ इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यैनयतु दीर्घमायुः ॥ अशून्योऽप
 स्थाजीवतामस्तु मातापौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियं स्वाहा ॥ इदमग्रये नमः ॥ २ ॥

ॐ स्वस्तिनोऽग्नेदिवापृथिव्याविश्वानिधेह्यथायजत्र ॥ यदस्यामयिदिवि
 जातंप्रशस्तंतदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रंस्वाहा ॥ इदमग्नये० ॥ ३ ॥ ॐ सुग
 वृपंथांप्रदिशन्नऽएहिज्योतिष्मद्वेह्यजन्नऽआयुः ॥ अपेतुमृत्युरमृतंमआगाद्रैवस्व
 तोनोऽभयंकृणोतुस्वाहा ॥ इदं वैवस्वतायन० ॥ ४ ॥ दक्षिणस्यामन्यपात्रेत्या
 गः ॥ वध्वक्ष्णोर्वस्त्रपटंप्रक्षिप्यतूष्णीम् ॥ ॐ परंमृत्योऽनुपरेहिपंथायस्तेऽअन्यइत
 रोदेवयानात् ॥ चक्षुष्मतेऽशृण्वतेतेब्रवीमिमानःप्रजांशरीरिषोमोन्तवीरान्स्वाहा ॥
 इदंमृत्यवेनममेतिअग्नौत्यागः ॥ ५ ॥ परंमृत्यवितिचैकेप्राशनाति ॥ परंमृत्यवि
 त्येतामेवाहुतिमेकेआचार्याःसंस्तवप्राशनातिइच्छंतीत्यर्थः ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ अथ

१ तिष्ठतीतिष्ठतापत्यागृहीतांजलिरेवसः ॥अंजलिस्थांस्त्रिधासर्वान्प्राङ्मुखीप्रतिमंत्रतः ॥ प्राजापत्ये
 नतीर्थेनदैवैर्वेतिबह्वचः॥इतिकारिकायाम्॥द्रव्यत्यगितुवरस्यकर्तृत्वंस्वामिफलयोगादितिगदाधराशयः॥

लाजाहोमः ॥ कुमार्यीभ्राताआसादितगूर्पस्थशमीपलाशमिश्राह्लोजानंजलि
 नांजलावावपति ॥ तान्संहतेनतिष्ठत्यग्नौजुहोतिवधूः ॥ ॐ अर्यमणंदेवंकन्याऽ
 ग्निमयक्षत ॥ सनोऽअर्यमादेवःप्रेतोमुंचतुमापतयेस्वाहा ॥ इदमर्यम्णेनमम ॥ अ
 नेनमंत्रेणांजलिस्थाल्हाजस्तृतीयांशंजुहोति ॥ ॐइयन्नार्युपब्रूतेलाजानावपंतिका ॥
 आयुष्मानस्तुमेपतिरेधन्तांज्ञातयोममस्वाहा ॥ इदमग्रयेनमम ॥ अनेनमंत्रेणांज
 लिस्थाल्हाजानर्धजुहोति ॥ ॐ इमाल्हाजानावपाम्यग्नौसमृद्धिकरणंतव ॥ ममतु
 भ्यचसंवन्नंतदग्निरनुमन्यतामियठस्वाहा ॥ इदमग्रयेनम० इत्यनेनमंत्रेणांजलि
 स्थान्सर्वाह्लाजाञ्जुहोति ॥ मंत्रत्रयंकन्यायावाचयतिवरः ॥ अथास्यैदक्षिणठंहस्तं
 वरोगृण्हातिसांगुष्ठम् ॥ ॐ गृभ्णामितेसौभगत्वायहस्तंमयापत्याजरदष्टिर्यथासः॥
 भगोऽअर्यमासवितापुरांधिर्मह्यंत्वाडुगार्हपत्यायदेवाः ॥ अमोहमस्मिमात्त्वठसात्वम

स्यमोऽअहम् ॥ सामाहमस्मिऽऽकृत्वंघोरहंप्रथिवीत्वम् ॥ तविवविवहवैहसहरतोदधा
वहे ॥ प्रजांप्रजनयावहैपुत्रान्विद्यावैवहून् ॥ तेसंतुजरदष्टयःसंप्रियोरौचिष्णुमु
मनस्यमानौ ॥ पश्येमशरदःशतऔविमशरदःशतर्ःशृणुयामशरदःशतम् ॥ १ ॥ इ
तिहस्तग्रहणेवरस्यमंत्रपाठः ॥ अथैनामर्मानंवरोवामहस्तेनवधूदक्षिणपादमारो
हयत्युत्तरतोन्नेः ॥ ॐ आरोहेममर्मानमर्मेवत्वर्ःस्थिराभव ॥ अभितिष्ठपृतन्यतो
नवाधस्वपृतनायतः ॥ १ ॥ इत्यर्मारोहणेवरस्यमंत्रपाठः ॥ अथगाथांगायति ॥ ॐ स
स्वतिप्रेदमवसुभगेबाजिनीवति ॥ यान्त्वाचिद्वस्यभूतस्यप्रजायामस्याग्रतः ॥ १ ॥
यस्यांभूतर्ःसमभवद्यस्यांभ्वश्वमिदंजगत् ॥ तामद्यगाथांगस्यामियास्त्रीणामुत्तमं

यशः ॥ १ ॥ इत्यंतं वरोगाथां गायति ॥ अथ वधूपुरः सरौ प्रदक्षिणमग्निपरिक्राम
 तो वधूवरौ ॥ ॐ तुभ्यमग्ने पर्यवहन्त्सूर्यावहतुना सह ॥ पुनः पतिभ्यो जायां दाग्रे प्रज
 या सह ॥ १ ॥ इति परिक्रमणे वरस्य मंत्रपाठः ॥ एवं कुमार्या भ्राता शमीपलाशमि
 श्रौल्लाजानं जलिनां जलावावपति ॥ इत्यारभ्य परिक्रमणां तं पुनर्वारद्वयं कुर्यात् ॥ तत
 स्तृतीयपरिक्रमणानंतरं कुमार्या भ्राता शूर्पकोणप्रदेशेन सर्वाल्लोजान् कुमार्या अंजला
 वावपति ॥ तिष्ठती कुमारि सर्वाल्लोजाञ्जुहोति ॥ ॐ भगवय स्वाहा इदं भगवय नमः ॥
 इति मंत्रं कन्यया वाचयति वरः ॥ ततः समाचारात्तूष्णींचतुर्थपरिक्रमणम् ॥ नेतरथा वृ

१ वधू वरावग्निप्रदक्षिणी कुर्वती अंतरागत्वा तन्मध्य एव गच्छतामिति गदाधरः ॥ दंपती गच्छतस्तत्र ब्र
 ह्माग्नी अंतरा गतिरिति रेणुदीक्षिताः ॥

तिः पुनः पश्चादग्नेः प्राग्वदुपविश्य वरो ब्रह्मान्वारब्धः प्राजापत्यहोमं कुर्यात् ॥ ॐ प्रजा
पत्ये स्वाहा इदं प्रजापत्ये नमो मेति प्रोक्षण्यां त्यागः ॥ अग्रे रुत्तरतः अथैनां वधूमुदीचीर्च
सप्तपदानि प्रक्रमयति वरो वक्ष्यमाणमंत्रैः ॥ शिष्टाचारार्द्धे द्युत्तरतो वेदीमारभ्य उत्तरो
त्तरं हस्तांतराले धान्यसप्ताचलान्कृत्वा वरः प्रतिपदसीत्यनेन मंत्रेण संपूज्य ॥ तेषु वधू
प्रतिज्ञापाठनपुरःसरं मंत्रं पठित्वा बध्वा दक्षिणपादं स्पर्शयति याम्यमारभ्य उदकसंस्थ
मुत्तरत उत्तरं ॥ वरः देशकालकीर्तनातिप्रतिगृहीतस्वदारसिद्धयर्थं सप्ताचलपूजनं कार
य्ये ॥ ॐ प्रतिपदसि प्रतिपदं त्वानुपदं स्यनुपदं त्वासुपदं त्वातेजोसितेजसे त्वा

१ अग्रेरुत्तरतः एनां विधूदक्षिणपादेन सप्तवारं परिक्रमणं कारयतीति हरिहरगदाधरादयः ॥ कुमार्यादक्षि
णपादं गृहीत्वा स्थापयतीत्यन्ये ॥ विष्णुस्त्वानयत्विषड्भुजेष्वनुषज्यते न सप्तमे इति कर्कः ॥ प्रक्रमेन्नुवाम
पादस्य नाक्रमणमिति रेणुदीक्षितः ॥ अन्येषां भाष्यकाराणां च मते विष्णुपदस्यानुषंगः ॥

॥१॥ इति मंत्रणं संपूज्य वधूपदं क्रामयति ॥ ॐ एकमिषे विष्णुस्त्वानयतु ॥ इति वरेणीं किं
 नमंत्रेण वधूर्दाक्षिणैकपदं दद्यादुदक् ॥ तदनंतरं वामपादं व्यर्थं ॥ पुनर्दाक्षिणपददाने मंत्रमु
 च्छा ॥ एवं सर्वत्र ॥ ॐ द्वेऽलज्जे विष्णुस्त्वानयतु इति द्वितीयं ॥ ॐ त्रीणि रायस्पोषाय विष्णु
 स्त्वानयतु ॥ इति तृतीयं ॥ ॐ चत्वारि मायो भवाय विष्णुस्त्वानयतु इति चतुर्थं ॥ ॐ
 पंचपशुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥ इति पंचमम् ॥ ॐ षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वानयतु इ
 ति षष्ठम् ॥ ॐ सखे सप्तपदा भव सामानुव्रता भवा विष्णुस्त्वानयतु ॥ इति सप्तमम् ॥ परि
 मणेन स्वस्थानोपवेशनम् ॥ केचित्प्रतिपदेकन्ययैकैकप्रतिज्ञा मंत्रः पठनीयस्ते मम ॥
 मुखदुःखानि सर्वाणि त्वया सह विभज्यते ॥ यत्र त्वंतदहंतत्र प्रथमे सात्रवीदिः नेतरथा वृ
 कुट्टं वरक्षायिष्यामि आवृद्धं बालकादिकम् ॥ अस्ति नास्तीति पश्यामि द्वि
 भर्तुं भाक्तिरतानि त्यंसदैवा प्रियभाषिणी ॥ भविष्यामि पदै चैव तृतीये ॥ तृतीये ॥ २ ॥

तांभविष्यामिमुखदुःखविभाग्िनी ॥ तवाज्ञांपालयिष्यामिकन्यातूर्यपदेब्रवीत् ॥
॥ ४ ॥ ऋतुकालेशुचिस्नातार्कौडिष्यामित्वयासह ॥ नाहंपरतरंगच्छेःकन्यापंच
पदेब्रवीत् ॥ ५ ॥ इहाथसाक्षिणोविष्णुस्त्वयाहंनैववंचिता ॥ उभयोः प्रीतिसंभूता
कन्यापष्ठपदेब्रवीत् ॥ ६ ॥ होमयज्ञादिकार्येषुभवामिचसहायिनी ॥ धर्मार्थकाम
कार्येषुकन्याससपदेब्रवीत् ॥ ७ ॥ इतिकन्यामंत्राः ॥ इतिसप्तपदीक्रमणम् ॥ अथव
रःगृहानिष्क्रमणसमयेएकपुरुषस्कंधेकृतादुदकुंभादुदकंदक्षिणहस्तेनादायमंत्रंपठ
न्वधूमूर्धन्यभिर्पिंचति ॥ ॐ आपःशिवाःशिव० ॥ १ ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ पुनस्त
स्मादेवकुंभादुदकमादायापोहिष्ठेतिऋक्त्रयमुक्त्वामूर्धन्यभिर्पिंचति ॥ अथादिवा

विवाहश्चेत्तदावधूर्वरेणसूर्यमुदीक्षस्वेतिप्रीतासतीसूर्यमुदीक्षते ॥ तच्चक्षुरित्यनेनमं
त्रेणशृणुयामशरदः शतादित्येतेन ॥ वध्वाएवमंत्रपाठः ॥ अथवरोवध्वादक्षिणाठं
सस्योपरिहस्तेनीत्वातस्याहृदयमालभते ॥ ॐ ममव्रतेतेहृदयंदधामिममचित्तमनु
चित्तंतेअस्तु ॥ ममवाचमेकमनाष्टुपस्वप्रजापतिद्वानियुनक्तुमह्यम् ॥ इत्यनेनमंत्रेण
स्वपठितेन ॥ ततोवरोऽनामिकाग्रंवधूशिरसिधृत्वातामभिमंत्रयते ॥ ॐ सुमंगली

१ सूर्यावलोकनंदिवाविवाहेभवतीतिरेणुकारिकाहरिहरी ॥ सूर्याविक्षणस्यान्यथानुपपत्त्यास्तमितेष्टु
वंदर्शयतीत्यत्रास्तमितग्रहणाच्चएतद्गृह्यानुसारिणांदिवविवाहोनरात्रावितिगदाधरः ॥ २ वध्वाः
सीमंतेवरःसिदूरंददातीतिप्रयोगरत्ने ॥ अनामिकाग्रेणवधूशिरसिअभिमंत्रणमित्यन्ये ॥ अत्राचारा
च्चतस्रःस्त्रियोमंगलंकुर्वीरन् पतिपुत्रान्विताभव्याश्चतस्रःसुभगाअपि ॥ सौभाग्यमस्यैददुस्तामंगलाचारपू
र्वकमितिरेणुदीक्षिताः ॥

रियंवधूरिमार्ठसमेतपश्यत ॥ सौभाग्यमस्यैदत्वायाथास्त्वंविपरेतना ॥ इत्यनेन
 मंत्रेणस्वपठितेन ॥ अत्रसमाचाराद्ब्रधुंवरस्यवामभागेऽपवेशयति ॥ अत्रावसरैव
 ध्वाःसीमतेवरःसिंदूरंददाति ॥ ॐ वाममद्यसंवितर्वाममुश्रोदिवेदिवेवाममुस्मभ्यर्कं
 सावीः ॥ वामस्यहिक्षयस्यदेवभूरैरयाधियावामभाजंस्याम ॥ १ ॥ दाक्षिणतुऽउहु
 कऽउपदधातितदेताःपुण्यालक्ष्मीर्दाक्षिणतोदध्मइति तुस्माद्यस्यदाक्षिणतोलक्ष्मभव
 तितंपुण्यलक्ष्मीकऽइत्याचक्षतऽउत्तरतःस्त्रियाऽउत्तरतऽआयतनाहिस्त्रीतत्तत्कृतमेव
 पुरस्तात्तुवैवनाऽउपदध्याद्यत्राहैवशिरस्तदेवहुनूतुजिह्वाथैताःपुण्यालक्ष्मीमुखतोध
 तेतुस्माद्यस्यमुखेलक्ष्मभवतितंपुण्यलक्ष्मीकऽइत्याचक्षतु ॥ इतिमंत्रपाठोवर
 म् ॥ अथाग्नेः प्राग्दग्वानुगुप्तमागारंपूर्वपरिकल्पितंभवति ॥ तस्मिन्नानडुह

रोहितचर्मप्राग्ग्रीवमुपरिलोमास्तीर्णंभवति ॥ कलौतदभावेप्रागग्रानुदगग्रान्वा
कुशानास्तेरेत् ॥ तदुपरितांवधूप्रत्यङ्मुखीदृढपुरुषउन्मथ्योतिक्षप्योपवेशयति ॥
ॐ इहगावोनिपीदंतिवहाश्वाइहपूरुपाः ॥ इहोसहस्रदक्षिणोयज्ञऽइहपूषानिषीदतु ॥
॥ १ ॥ इत्यनेनदृढपुरुषपाठितेनमंत्रेण ॥ केचित्तुजामातरंदृढमाचक्षते ॥ अस्मि
न्पक्षेजामातेवोतिक्षप्यमंत्रमुक्त्वाआस्तृतकुशेषूपवेशयतिवधूम् ॥ ततआगत्यपूर्ववद्य
थास्थानंवरोदक्षिणतलपविश्यपश्चात्स्विष्टकृद्दोमंकुर्यात् ॥ ॐ अग्नयेस्विष्टकृते
स्वाहा ॥ इदमग्नयेस्विष्टकृतेनमम ॥ ततःसंस्त्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतंहोमशे
पंसमाप्य ॥ अथस्वकीयाचार्यायगोदानंकरोतिब्राह्मणश्चेज्जामात्रेवाक्षत्रियआ

१ दृढपुरुषःकश्चिद्ब्रह्मवानुपुरुषइतिहरिहरः ॥ दृढपुरुषोजितेन्द्रियइतिभर्तृयज्ञः ॥ जागर्तिवदृढपुरुषइ
तिरेणुकाशदीक्षितगंगाधराः ॥

चार्यायग्रामंददाति ॥ वैश्यआचार्यायअश्वंददाति ॥ कृतस्यविवाहहेमाख्यस्यक
 र्मणःसांगतासिद्धयर्थयथाशक्तिब्राह्मणान्नभोजयिष्ये ॥ अथरात्रौविवाहस्तदाएतद्र
 रदानानंतरंवरवधूध्रुवमीक्षस्वेतिप्रैषंदत्वाध्रुवमीक्षयते ॥ ध्रुवमसिध्रुवंत्वापश्यामिध्रु
 वौधिपोष्येमयिमह्यंत्वादात् ॥ बृहस्पतिर्मयापत्याप्रजावतीसंजीवशरदःशतम् ॥
 इतिवरेणमंत्रैपठितैवध्रुवमीक्षते ॥ सायद्यपिनपश्येत्तदापश्यामीत्येवब्रूयात् ॥
 ॥ अथाशीर्वादः ॥ ॐ यद्वैवैतद्वाजप्रसवीयंजुहोति ॥ एताहदेवताःसुताऽएतेनसर्वेन
 येनैतत्सोष्यमाणोभवतिताऽएवैतत्प्रीणातिताऽअस्माऽइष्टाःप्रीताऽएतुर्ऽसवमनुम
 न्यंतेताभिरनुमतःसूयतेयस्मैवैराजानोराज्यमनुमन्यंतेसराजाभवति ॥ १ ॥

१ ध्रुवमीक्षस्वेत्यध्येषणानभवतीतिकर्कः ॥ ध्रुवमीक्षस्वेतिप्रैषइतिहरिहरगंगाधरौ ॥

कांड ९ प्रपाठक ३ ब्राह्मण २ मंत्र ५ ॥ अथातोराष्ट्रभृतोजुहोति ॥ राजानोवैरा
 प्रभृतस्तोहिराष्ट्राणिविभ्रत्येताहृद्वताःसुताऽएतेनसवेनयेनैतत्सोष्यमाणोभवतिताऽ
 एवैतुत्प्रीणातिताऽ, अस्माऽइष्टाःप्रीताएतुर्त्सवमनुमन्यतेताभिरनुमतःसूयतेयस्मैव
 राजानोराज्यमनुमन्यतेसराजभिवति ॥ २ ॥ कांड ९ प्र० ३ ब्रा० ३ मं० १ ॥ अ
 थरथशीर्षिजुहोति ॥ एपवैसुसवऽएतुर्द्वैतत्सूयतेयस्मैतमेतादेवताःसवमनुमन्यतेया
 भिरनुमतःसूयतेयस्मैवैराजनोराज्यमनुमन्यतेसराजाभवति ॥ ३ ॥ कां० ९ प्र०
 ३ ब्रा० ३ मं० १३ ॥ तल्वैदेवस्वामेवएतानिहवोर्त्तिनिर्वपेदताहृद्वताःसुताएते
 नसवेनयेनैतत्सोष्यमाणोभवतिताऽएवैतत्प्रीणातिताऽअस्माऽइष्टाःप्रीताऽएतुर्त्स

वमनुमुन्यतेताभिरनुमतःसूयतेयस्मैवैराजानोराज्यमनुमुन्यतेसराजाभवति ॥
॥ ४ ॥ कां० ९ प्र० ३ ब्रा० ५ मं० १२ ॥ अथराजानमभिषुत्याग्राह्युहोति ॥ ए
षैवैससवुऽएतुद्वैतसूयतेयस्मैतमेतादेवताःसवमनुमुन्यतेयाभिरनुमतःसूयतेयस्मै
वैराजानोराज्यमनुमुन्यतेसराजाभवति ॥ ५ ॥ कां० ९ प्र० ४ ब्रा० १ मं० ८ ॥
शतमानंभवति ॥ शतायुर्वैपुरुषःशतेंद्रियऽआयुरेवेन्द्रियम्वीर्यमात्मन्धत्ते ॥ ६ ॥
दंपत्योरविच्छिन्नाप्रीतिरस्तु ॥ वंशाभिवृद्धिरस्तु ॥ इत्याशीर्वादः ॥ यथाशक्तिब्रा
ह्मणभोजनसंकल्पः ॥ विवाहाग्निमहानसेप्रक्षिप्य ॥ कर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् ॥ कारि
कायाम्॥लाजहोमत्रयेमंत्रानश्मनोरोहणे तथा ॥ भगायचैकमंत्रंचकन्यापठतिपंच
कम् ॥ ध्रुवदर्शनकालेचषष्ठश्चैवउदाहृतइति ॥ कन्यावस्त्रपरीधानेतथैवचोत्तरीयके॥

तथासमीक्षकालेतुपितुर्निष्क्रमणेगृहात् ॥ अश्मनोरोहणेचैवहस्तग्राहेतथैवच ॥ त
 थासप्तपदेचैववधूमूध्न्योभिपेचने ॥ हृदयालंभनैचैवतथैवअभिमंत्रणे ॥ दृढपुरुषेक
 मेणैवएतान्मंत्रान्वरःपठेत् ॥ इति ॥ ॥ अथविवाहेमंत्राधिकारिणः ॥ वधूवरस्य
 पितरौवधूवरौतथैवच ॥ विवाहेमंत्रपाठीचअपरोन्येकबोधकइति ॥ १ ॥ रौद्रौपै
 त्रीतथामृत्युर्यमाहुत्याकृतेतथा ॥ अंतर्धानंविनायस्तुअल्पायुर्दंपतीभवेत् ॥ २ ॥
 रौद्रौपैत्रीमृत्युयमाहुतीर्हुत्वाह्यपःस्पृशेत् ॥ अपांस्पर्शनकालेतुस्पृशेत्प्रणीतकंज
 लम् ॥ यमायदक्षिणेत्यागर्माशान्यारुद्रमेवच ॥ दक्षिणाग्नेययोर्मध्येपितृत्यागोविधी
 यते ॥ ३ ॥ एतत्त्यागंस्वयंपात्रेअन्यंदेयात्तुप्रोक्षणीम् ॥ ४ ॥ भृष्टव्रीहिर्भवेल्लाजाश
 मीदलविमिश्रिता ॥ कन्याहोमंप्रकुर्वीतभर्तुर्भ्रातुश्चसंगमे ॥ ५ ॥ वरेणवामहस्तेन
 वधूपादंचदक्षिणम् ॥ शिलामारोहयेत्प्राज्ञोमंगलानियथाक्रमम् ॥ ६ ॥ शक्तिरूपेण

याशैल्याशिवरूपशिलापतिः ॥ उभावंगुष्ठसंस्पृशोत्साकन्याविधवाभवेत् ॥ ७ ॥
कामस्त्वधोपवाणैःस्वैःप्रहरेदतिदारुणैः ॥ तस्मादग्रेभवेत्कन्यातस्यवाणस्यशांत
ये ॥ ८ ॥ कन्यकाग्रेवरंकृत्वाब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः ॥ विधवाजायतेनारीनिषिद्धस्त
त्रकारणात् ॥ ९ ॥ अग्रेतुशुभदापत्नीमांगल्येसर्वकर्मणि ॥ पदेपदेइवमेधंचधनायुः
पुत्रवर्धनम् ॥ १ ॥ लाजानाज्यंशुर्वकुंभं ब्रह्माणमृत्विजंगुरुम् ॥ एतेषां बाह्यतः कृत्वा शेषा
णांतुप्रदक्षिणा ॥ ११ ॥ बध्वादक्षिणपादानिसप्तानि प्रक्रमेतुसा ॥ याम्यादुदग्दिकसंस्था
प्यप्रक्रमेदुत्तरोत्तरम् ॥ १२ ॥ गणयेद्दक्षिणपदान्पदवामान्निरर्थकान् ॥ १२ ॥ पति
पुत्रान्विताभव्याश्चतस्रः सुभगाः स्त्रियः ॥ सौभाग्यमस्येदद्युस्तामंगलाचारपूर्वक
मिति ॥ १३ ॥ पतिपुत्रयतीनारीसुरूपगुणशालिनी ॥ अविच्छिन्नप्रजासाध्वांसद
यासासुमंगली ॥ १४ ॥ इतिकारिकवचनानि ॥ ॥ अथकश्चिद्यदिअभ्रातृकांक

न्यामुद्ग्रहेत्तदास्याःपित्रोःरथाधिकंगवांशतंदत्वोद्ग्रहेत् ॥ एतेनपुत्रिकादोषान्मुच्यते ॥ ग्रामवचनंचात्रविवाहेकुर्यात् ॥ स्मशानेच ॥ विवाहस्मशानयोर्ग्रामःप्रमाणमिति श्रुतेः ॥ ग्रामशब्देनस्वकुलवृद्धाःस्त्रियोभिधीयते ॥ ताश्चपूर्वपुरुषैरनुष्ठीयमानंसदाचारंस्मरंति ॥ विवाहादारभ्यत्रिरात्रमक्षारालवणाशिनौस्याताम् ॥ जायापतीअधःशयीयातांत्रिरात्रमेव ॥ अधःशब्दःखट्वाव्युदासार्थोनतुआस्तरणव्युदासार्थः ॥ संवत्सरंनमिथुनमुपेयातांद्वादशरात्रंवापड्वात्रंवात्रिरात्रवेति ॥ मिथुनकरणेशक्त्यपेक्षयाएतेविकल्पाः ॥ संवत्सरादिपक्षाशक्तौत्रिरात्रपक्षेऽप्याश्रयमाणेचतुर्थ्युत्तरकालंपंचम्यारंत्रावाभिगमनंकर्तव्यम् ॥ कुत एतत् ॥ चतुर्थीकर्मण्यकृतेभार्यात्वमेवनाद्यापिसंवृत्तंतस्याविवाहेकदेशत्वाच्चतुर्थीकर्मणः ॥ इतिसंस्कारभास्करेविवाहदिनकृत्यप्रयोगः ॥ अथएरणीप्रदानम् ॥ तच्चआचारप्राप्तंविवाहाच्चतुर्थीदिनेऽ

पररात्रेकार्यम् ॥ तत्स्वरूपम् ॥ वंशपात्रमिहैकं च शूर्पैः षोडशभिर्गुणितम् ॥ करैरुद्रसंख्या
कैः सुवर्णपरिपूरितैः ॥ शतच्छिद्रं शुभामेकांगो धूमेन प्रपूरिताम् ॥ व्यजनैकं तथैव चेति
वापाठभेदः ॥ सर्वस्वं च सदीपं च सौभाग्यद्रव्यसंयुतम् ॥ नानापक्वान्नसंयुक्तं फलतांबूल
संयुतम् ॥ एतावदैरिणीरूपं कर्तव्यं प्रीतिवर्धनम् ॥ उमाशंकरयोः प्रीत्यै ऐरिणीदानमुत्त
मम् ॥ वरमात्रे प्रदत्त्यामि कन्यादानस्य सिद्ध्ये ॥ ॥ अथ ऐरिणीपूजा ॥ ततः कन्या
पितासपत्नीकः मंडपमध्ये प्राङ्मुखः शुभासने उपविश्य ॥ स्वाग्रवंशपात्रं निधाय त
त्पुरतः वस्त्राच्छादितपीठं वधूरौ प्रत्यङ्मुखौ अवेशयेत् ॥ वरमातरं भर्तृसहितां पी
ठउदङ्मुखीमुपवेशयेत् ॥ आचम्य प्राणानाथम्यदेशकालौ संक्रीत्य ॥ एवं गुणवि
शेषं तिथौ मया चतुर्भिरहोभिः निष्पादितविवाहाख्यस्य कर्मणः सांगता सिद्धयर्थं शु
तिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कन्यादानसंपूर्णफलावाप्तये वधूवरयोः बह्वायुष्यप्रा

सत्र्यवंशाभिवृद्धयर्थं श्रीउमामहेश्वरप्रीतयेचवरमात्रे ऐरिणीप्रदानमहं करिष्ये ॥ त
 त्रनिर्विघ्नतासिद्धयर्थं महागणपतिपूजनम् ॥ मनोज्ञतिरिति प्रतिष्ठा ॥ ततः श्रीश्चतेति
 मंत्रेण पोडशोपचारैः ऐरिणीं पूजयेत् ॥ प्रार्थना ॥ ऐरिणिलमुमादेवी महेशोगिरिजा
 पतिः ॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि ऐरिणीं सर्वकामदाम् ॥ ऐरिणिलमुमादेवी वंशपात्रस्व
 रूपिणी ॥ कन्यादानस्य संपूर्णफलं देहि हि शिवप्रिये ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति
 मेदिनी ॥ तावद्ध्रिवंशवृद्धित्वं देहि मे शंकरप्रिये ॥ अनया पूजया ऐरिणीस्वरूपिणावु
 मा महेश्वरौ प्रीयेताम् ॥ वरमातृहस्ते शिवा आपः संतु ॥ संतु शिवा आपः ॥ सौमनस्य
 मस्तु ॥ अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥ अस्त्वक्षतम् ॥ गंधाः पांतु ॥ सौ
 मंगल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पांतु ॥ आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पांतु सौश्रियमस्तु ॥ यत्पा
 पं रोगमशुभमकल्याणंतद्दूरं प्रतिहतमस्तु ॥ दानमंत्रः ॥ वंशो वंशकरः श्रेष्ठो वंशो वं

शसमुद्भवः ॥ वंशपात्रमिदं दानं वंशवृद्धिकरं परम् ॥ वंशपात्रमिदं पुण्यं वंशजातसमुद्भ-
वम् ॥ वंशानामुत्तमं दानं कन्यादानं फलप्रदम् ॥ वंशपात्राणि सर्वाणि मया संपादिता-
नि वै ॥ उमाकांताय दास्यामि मम वंशाभिवृद्धये ॥ वंशवृद्धिकरं दानं सौभाग्यादिस-
मन्वितम् ॥ नानापधान्नसंयुक्तं दंपत्योर्वंशवर्द्धनम् ॥ वस्त्रेणाच्छादितं पूगफलेहमसमन्वि-
तम् ॥ ददामि वरमा तस्ते पावतीशं करौ तथा ॥ दाता महेश्वरो देवो गृहीतापि महेश्वरः ॥
दानेनानेन मे देव प्रसीद परमेश्वर ॥ इदमैरिणी वंशपात्रं सदक्षिणां कंवरमात्रे तुभ्यमहं
संप्रददेन मम ॥ ततो वरगोत्रजादीन् गंधवस्त्रादिभिः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ यच्छ-
त्त्याविहितं स्वगृह्यकथितैर्मन्त्रैश्च पौराणिकैर्दानं वस्त्रजलान्नचंदनद्रवाद्यं वा चतुर्भिर्दि-
नैः ॥ दंपत्योर्मम वंशवृद्धिं मनघादद्यादु मां शकरो न्यूनं तत्कृपया खिलं सफलं तां यातु-
द्विजानां नतिः ॥ १ ॥ ततो वधूगोत्रजाः तदैरिणी वंशपात्रं गृहीत्वा वरगोत्रजादीनां शि-

रासिधारयेयुः ॥ ॐ घृतवर्तुभुवनानामभिश्रियोर्वीपुश्वीमधुदुधसुपशसा ॥ द्यावापृ
 थिवीधरुणस्यधर्मणाविष्कम्भितेऽजरेभूरेरतसा ॥ १ ॥ इतिमंत्रेण ॥ ततःकन्या
 निवेदयेत् ॥ अष्टवर्षात्त्रिव्यंकन्यापुत्रवत्पालितामया ॥ इदानींतवपुत्रायदत्तास्नेहे
 नपाल्यताम् ॥ १ ॥ अनेनवरपितुरुत्संगेदद्यात् ॥ पुनरुत्थाप्य ॥ अस्मदादिसुहृद्वं
 धूंस्त्यक्त्वायातिभवद्ब्रह्म ॥ अतिस्नेहेनैवमातःकन्यामिपरिपालय ॥ २ ॥ अनेनवर
 मातुरुत्संगेदद्यात् ॥ अत्रावसरेवध्वावासिष्ठारुंधतीपूजनम् । रुक्मपीठेसुविस्तीर्णेमणि
 विद्रुमशोभिते ॥ तिष्ठत्वत्रासनेदेवीयावत्पूजांकरोम्यहम् ॥ इतिआवाह्यः ॥ श्रीश्चतेइति
 मंत्रेणवसिष्ठारुंधतीभ्यांनमःपंचोपचारैःसंपूज्य ॥ पूजातिंगंधपुष्पफलहिरण्योपेत
 मर्धेदद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ अरुंधतिमहाभागेवासिष्ठप्रियवादिनि ॥ सौभाग्यसंतति

देहिगृहाणार्धनमोस्तुते ॥ ९ ॥ इत्यर्घ्यं दत्त्वा प्रार्थयेत् ॥ अरुंधति महाभागिवासिष्ठा प्र
यवच्छुभे ॥ सौभाग्यं देहि सततं पुत्रपौत्रांश्च देहि मे ॥ पतिव्रतेन ममस्तु भ्यंसौभाग्याभिर
णेशुभे ॥ धनं देहि सुतं देहि अरुंधति नमोस्तुते इति प्रार्थ्य ॥ ततो अखंडसौभाग्यादिका
मनया वा सिष्ठारुंधतीं प्रीतये षोडशाष्टौ वा वायनानि ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् ॥ अथ वा वाय
ननिष्करीभूतयथाशक्ति रजतद्रव्यमखंडसौभाग्यप्राप्तिकामनया वा सिष्ठारुंधतीं प्री
तये अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददेइति ॥ ततो वरहस्ते कन्यां निवेदयेत् ॥ इ
यं कन्यामया दत्ता तव विप्रसहायिनी ॥ स्वदेशे परदेशे वा परिपाहि कुलोचितम् ॥ १ ॥
इति मंत्रेण निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा तैराशिषोऽगृह्णीयादित्यैरिणीप्रदानम् ॥
एतदकरणे दोषो यथा ॥ वंशदानं विनायस्तु मंडपोद्गासनं यदि ॥ आज्ञानात्कुरुते मू
ढो दंपत्योः क्षयमायुषाम् ॥ दंपत्योर्वाससी दत्त्वा पूजयेद्दैरिणीं ततः ॥ वंशपात्रं तथा कन्यां

वरमात्रे निवेदयेत् ॥ वंशदानं चतुर्थं हिकन्यादानांगमिष्यते ॥ रात्रौ कुर्यात्तृतीयं
 शुकुयोगेऽपि न दुष्यति ॥ पातो वा वैधृतिर्वा स्याच्चतुर्थं ह निचेद्यदि ॥ तत्रैवापररात्रे स्या
 दैरिणी पूजनादिकमिति ॥ एतत्कुयोगेऽपि चतुर्थं हिकार्यनान्यत्रेति तात्पर्यार्थः ॥ वस्तु
 तस्तु न र्वा न ग्रंथेषु एतस्यादर्शनाद्दर्शनीयम् ॥ इति शाकलकारिकायाम् ॥ अथ व
 धूप्रवेशः ॥ ॥ वधूप्रवेशः प्रथमे तथैव शुभप्रदः पंचमकं तथा न्हि ॥ द्वितीयके वाथ चतुर्थ
 के वापष्ठे विद्योगामयदुःखदः स्यात् ॥ १ ॥ तथा च संग्रहे ॥ विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो
 युग्मेति थौपोऽशवासंतात् ॥ ऊर्ध्वततोऽब्देऽयुजि पंचमांतादतः परस्तां न्नियमो न
 चास्ति ॥ २ ॥ अयुग्मे तृतीयं त्यक्त्वा युग्मे पष्ठं विवर्जयेत् ॥ प्राप्तकाले व्यतीपातवैधृ
 ती संक्रमंतथा ॥ उपरागश्राद्धदिने वर्जयित्वा शुभेष्मभिः ॥ ३ ॥ ज्योतिःशास्त्रोक्तदि
 वसे शुभकाले तथैव च ॥ रात्रौ वधूप्रवेशः स्याद्दिवानैव कदाचनेति ॥ ४ ॥ तत्र ज्योतिः

शास्त्रोक्तशुभकालेवरः पित्रादत्तावधूगृहीत्वायानेउपविश्यमंगलवाद्यघोषपुरःसरंमं
गलगीतपठनपरैः पुरंधीजनैराचार्यादिविप्रैःआनोभद्राःस्वस्तिनऽइन्द्रइतिशुभमंगलसू
क्तपठनपरैश्चसहस्वगृहमागत्यगृहमध्येशुभासनेप्राङ्मुखउपविश्यस्वदक्षिणतःबधू
निवेद्य ॥ देशकालौस्मृत्वाअस्याःममनवाढाभार्यायाः प्रथमगृहप्रवेशंकरिष्ये ॥ त
दंगविहितंगणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनंचकारिष्येइतिकृत्वा ॥ ततआचारप्राप्तं
कांस्यप्रात्रेतदुलान्प्रसार्यतदुपरिसुवर्णशलाकयाश्रीकुलदेवताप्रयुक्तमादौअमुकीइ
तिनामविलिख्यमनोजूतिरितिप्रतिष्ठाप्यश्रीश्चतेइतिमंत्रेणषोडशोपचारैःसंपूज्य ॥
अन्यद्यथाकुलाचारंकुर्यात् ॥ ततोवरणनामवाचनपुरःसरंवध्वानामप्रतिष्ठितंकुर्या
त् ॥ श्रीकुलदेवताप्रयुक्तमादौअमुकनामप्रतिष्ठितमितित्रिर्वाचयित्वा ॥ ब्राह्मणाम
नोजूतिरितिमंत्रंपठित्वावधूशिरसिमंत्राक्षतान्दधुः ॥ ब्राह्मणेभ्योगंधतांबूलदक्षिणा

दिदत्वा तैराशिपोगृह्णीयात् ॥ इतिवधूप्रवेशः ॥ अथप्रथमाब्देवधूनिवासः ॥
 ज्योतिर्निबंधे ॥ उद्धाहात्प्रथमेशुचौयदिवसेद्भर्तुर्गृहेकन्यकाहन्यात्तज्जननीक्षयेनिज
 तनुंज्येष्ठपतिज्येष्ठकम् ॥ पौषेचश्वशुरं पतिचमलिनेचैत्रेस्वपित्रालयेतिष्ठतीपितरनिहं
 तिनभयंतेपामभावेभवेत् ॥ इतिप्रथमाब्देवधूनिवासः ॥ अथचतुर्थीकर्मोच्य
 ते ॥ तं च विवाहाच्चतुर्थीदिनेऽपररात्रे ऐरिणीप्रदानोत्तरं कार्यम् ॥ गृहमध्येग्निस्थापनं
 तत्रैवचतुर्थीकर्मोक्तं हरिहरादिभिस्तथापिताच्छिष्टाः बहिःशालायांवेद्यांकुर्वतीति ॥
 तत्रायंक्रमः ॥ कृत्येचातुर्थिकेतुवधुवरउभयोर्मगलस्नानकार्यस्थाप्योवैवाहिकाम्नि
 स्तदुत्तरउदकुंभंचरुमग्नौपचेयुः ॥ हुत्वाघाराज्यभागानथघृतहवनमग्निवायुश्चसूर्यश्च

१ चतुर्थ्यामपररात्रेभ्यंतरतोऽग्निमुपसमाधायैतिसूत्रात्ग्रहमध्यएवाग्निस्थापनंतत्रैवचतुर्थीकर्मोक्तं हरिह
 रादिभिस्तथापीदानींतनशिष्टावेद्यांकुर्वतीति ॥

द्रोगंधर्वपंचप्रजापतिचरुणापटूस्त्रवंचोदपात्रे ॥ १ ॥ शैषैःस्विष्टेनवाज्याहुतिमनुहवनं
प्रोक्षणीसंस्त्रवंतत्प्राश्यशेषंपसमाप्यमथवरवधूधूमर्धन्यर्विचोदपात्रात् ॥ प्राणैस्तेस्था
लिपाकंहुनितमपिवधूंप्राशयित्वावेरणकर्मादीमंगलासारचितक्रमणिकासर्वसंस्का
रमाला ॥ २ ॥ इति ॥ ततोवरोवध्वासहवधूपितृगृहेमंगलस्नात्वाऽहतपट्टकुला
दिवाससीपरिधायधृतकुंकुमतिलकोवेद्यांशुभासनेउपविश्यदक्षिणतःपत्नींचोपवे
श्य ॥ आचम्यप्राणानायम्यदेशकालकीर्तनातिममास्याभार्यायाः सोमगंधर्वाभ्युप
भुक्तदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थविवहैकदेशत्वाच्चतुर्थीकर्महंकरिष्ये ॥
तत्रनिर्विघ्नतार्थगणपतिपूजनंवास्मरणंकुर्यात् ॥ तत्रगृहाभ्यंतरतोऽग्निमुपसमाधाय
स्थंडिलेपंचभूसंस्कारपूर्वकंविवाहाग्निप्रतिष्ठाप्य ॥ ततोदक्षिणतोऽब्रह्मासनादिप्र
णीतास्थापनानंतरंप्रणीतोत्तरतउदपात्रंप्रतिष्ठाप्य ॥ आज्यम् ॥ स्थालीपाक

चरुः ॥ पवित्रीकरणादिआधाराज्यभार्गातमाधानवत् ॥ आज्यभागानंतरमा
 ज्येनपंचाहुतयोवक्ष्यमाणमंत्रैः ॥ ॐ अग्नेप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यैपतिघ्नीतनूस्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदं
 मग्नयेनमम ॥ ॐ वायोप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथका
 मऽउपधावामियास्यैप्रजाघ्नीतनूस्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदंवायवेनमम ॥ ॐ
 सूर्य्यप्रायश्चित्तेत्वंदेवानाम्प्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यै
 पशुघ्नीतनूस्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदंसूर्यायनमम ॥ ॐ चन्द्रप्रायश्चित्तेत्वंदे
 वानांप्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यैगृहघ्नीतनूस्तामस्यैना
 शयस्वाहा ॥ इदंचंद्रमसेनमम ॥ ॐ गन्धर्वप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्तिरसिब्रा
 ह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामियास्यैयशोघ्नीतनूस्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदंगंध

वायनम० ॥ ततःस्थालीपाकेनप्रजापतयइतिएकाहुतिः ॥ ॐ प्रजापतयेस्वाहा ॥
इदंप्र० ॥ आसांपडाहुतीनांप्रणीतापात्रस्योत्तरतउदपात्रेसंस्त्रवप्राशनम् ॥ स्विष्टकृ
तोपिकेचिदिच्छति ॥ अन्यासामाहुतीनांप्रोक्षणीपात्रेसंस्त्रवप्राशनम् ॥ ततःस्थाली
पाकेनस्विष्टकृतम् ॥ ॐ अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहाइदमग्नयेस्विष्टकृतेनमम ॥ ततआ
ज्येनमहाव्याहृत्यादिप्राजापत्यंतानवाहुतयः ॥ ततः प्रोक्षणीपात्रेयेसंस्त्रवास्ते
पांप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यांमार्जनादिप्रणीताविमोकांतंहोमशेषसमाप्य ॥ ततःप्रणी
तोत्तरस्थानुदपात्रादुदकंपल्लवेनादायवधूमूर्धन्यभिर्षिचतिवरः ॥ ॐ यातेपतिघ्नीप्रजा
घ्नीपशुघ्नीगृहघ्नीयशोघ्नीनिदितातनूजारघ्नीततऽएनांकरोमिसाज्जीर्यत्वंमयासहासौ
॥ असौस्थानेनामादेशः ॥ अमुर्काइत्यनेन ॥ अथैर्नांवधूंस्थालीपाकंप्राशयतिवरः
॥ ॐ प्राणैस्तेप्राणान्तसन्दधाम्यस्थिभिरस्थीनिमांथैर्माम्थंसानित्वचात्वचम् ॥

॥ १ ॥ इतिमंत्रेणवरपठितेनतांचाचम्यअत्रावसरैवधूवरौबंधनक्रमेणपरस्परंकंक
 णेविमुंचेताम् ॥ यथाशक्तिब्राह्मणभोजनसंकल्पः॥ब्राह्मणेभ्योभूयसींदत्वातैराशिषो
 गृह्णीयाद्भरः ॥ इतिसंस्कारभास्करचतुर्थीकर्मप्रयोगः ॥ ॥ अथेदवकोत्थापनम् ॥
 तत्रकालः ॥ समेचदिवसेकुर्वाद्देवकोत्थापनंबुधः ॥ षष्ठचविषमनेष्टमुक्त्वापंचमस
 सप्तमी ॥ १ ॥ मंडपोद्भासनंकार्यंसमंवाविषमेदिने ॥ समेषष्टादिनंवज्याविषमेत्रिनव
 त्यजेदिति ॥ २ ॥ अत्रस्थापनदिनात्परिगणना ॥ तत्रविषमेत्रिनवसमेषष्टादिनंव
 ज्यम्॥चतुर्थपंचमसप्तमातिरिक्तनात्रेष्टमित्यर्थः ॥ ज्योतिर्ग्रथेतु ॥ प्रतिष्ठादिनमार
 भ्ययावत्पोडशवासराः ॥ देवकोत्थापनंकार्यमुद्गाहेचव्रतेदर्शेति मुहूर्तमार्तंडटी
 कायाम् ॥ विवाहदिनमारभ्यनवात्रिषष्टदिवसेषूद्भासनमीपिनकार्यमित्युक्तंतन्मंडप
 स्थनतुदेवकादेरितिद्रष्टव्यम् ॥ विवाहोत्तरंयुग्मसमेद्वितीयचतुर्थीदिकेघस्रोदिनेपष्ट

दिवसहीनेतथाविषमेतुपंचमेसप्तमेचाहनिदिवसेमंडपोद्भासनंदेवकोत्थापनंसच्छुभं
फलदातृस्यात् इतिमुहूर्तचिंतामणौपीयूषधारायां ॥ उक्तदिनेवरवधूसहितःस्वस्वगृ
हेवरपितावधूपिताचस्वदक्षिणतः पत्न्यासहशुभासनेप्राङ्मुखउपाविश्य ॥ आचम्य
प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यममगृहेषट्सुमासेषुशोभनप्राप्त्यर्थविवाहांग
भूतदेवकोत्थापनमंडपोद्भासनारख्यकर्मकरिष्ये ॥ तदंगविहितंगणपतिपूजनंस्वास्ति
पुण्याहवाचनंचकरिष्येइतिकृत्वा ॥ स्वस्तिवाचनेभोब्राह्मणाःमयाक्रियमाणयोदे
वकोत्थापनमंडपोद्भासनारख्यकर्मणोःपुण्याहंभवंतोब्रुवंतु ॥ ॐ पुण्याहं॥एवंकल्या
णमृद्धिस्वस्तिश्रियामिति ॥ ततःस्थापितदेवतानांपंचोपचारैरुत्तरपूजनंकार्यम् ॥ उ
त्तिष्ठब्रह्मणस्पतेयांतुमातृगणाइतिमंत्रेणस्थापितदेवताःविसृज्य ॥ ॐ उत्तिष्ठब्रह्मण
स्पतेदेवयन्तस्त्वमेहे ॥ उपप्रयन्तुमरुतःसुदानवइन्द्रप्राशूभवासर्चा ॥ १ ॥ यांतु

मातृगणाः सर्वस्वशक्त्या पूजिता मया ॥ इष्टकामप्रसिद्धार्थपुनरागमनाय च ॥ १ ॥ आ
वाहितदेवताः स्वस्थाने गच्छतेत्युत्थापयेत् ॥ तत आचार्यो नानि दिन्यादिमंडपमातृणां
सूत्रमुन्मुच्य तेन द्वे पूगीफले वेष्टयित्वा ॥ नानि दिन्यादिमातृणां पणानि शूर्पे निदध्यात् ॥ त
तो र्यैर्जमानः पत्न्या सह वरो वधूश्च तच्छूर्पे हस्तौ गृहीत्वा शूर्पे आचार्यः जलं सिंचति सोऽपि
शूर्पेण गृहाभ्यन्तरमारभ्य मंडपांतं त्रिवारं गत्वा जलधारां पातयेत् ॥ बसोः पवित्रमासि ॥
द्यौः शांतिरिति मंत्रेण ॥ धारापातनोत्तरं तेन वमंत्रेण तन्मातृपल्लवैः सपत्नीकं यजमानम
भिषिच्य शूर्पस्थमातृपल्लवानि मंडपोपरि निक्षिप्य ॥ ईशानकोणप्रदेशे मंडपवितानं
विमुच्य ॥ ततः सूत्रवेष्टिते द्वे पूगीफले आचार्यो गृहीत्वा यजमानाय श्रेयोदानं कुर्यात् ॥
तद्यथा ॥ सपत्नीकयजमानस्यांजलौ ॥ शिवा आपः संतु ॥ संतु शिवा आपः ॥ सौमन
स्यमस्तु ॥ अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु ॥ अस्त्वक्षतमरिष्टंच ॥ इति वच

नप्रतिवचने ॥ अत्राःपांतु ॥ सुप्रोक्षितमस्तु ॥ गंधाःपांतु ॥ सौमंगल्यंचास्तु
॥ अक्षताःपांतु ॥ आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पंपातुसौश्रियमस्तु ॥ यत्पापंरोगमशुभमक
ल्याणंतद्वरेप्रतिहतमस्तु ॥ इत्यंजल्युपरिउदकंभ्रामयित्वादीच्यानिषिंचेत् ॥ ततो
यजमानः ॥ भोब्राह्मणाःममगृहेषदसुषट्सुमासेषुशोभनानिभवंतोब्रुवंतु ॥ संतुशोभ
नानीत्याचार्यः ॥ इतित्रिरुक्ता ॥ कृतमेतद्विवाहकर्मणिआचार्यत्वंतदुत्पन्नंश्रेयस्त
त्तुभ्यमहंसंप्रददेइतियजमानहस्तेसाक्षतजलपूर्गीफलद्रयंप्राक्षिप्यप्रतिगृह्यतामिति
देत् ॥ यजमानोदेवस्यत्वितिप्रतिगृह्णाति ॥ ततोवस्त्रालंकारादिभिर्यथाविभवमा
चार्यपूजनंकृत्वातस्मैमहादक्षिणांदत्वाऽन्येभ्योब्राह्मणेभ्योभूयसींदक्षिणांदत्वातैरा
शिषोगृहीत्वा ॥ यस्यस्मृत्येतिकर्मसंपूर्णतांवाचायित्वा ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा
॥ सुहृद्भिःसहयजमानोभुंजीतेतिदेवकोत्थापनम् ॥ इति संस्कारभास्करेविवाहसं

स्कारप्रयोगः ॥ ॥ अथाद्विरागमः ॥ तत्रमाघफाल्गुनवैशाखाः शुक्लपक्षश्च शु-
 भाः ॥ अश्विनीरोहिणीपुनर्वसुपुष्योत्तरात्रयानुराधाज्येष्ठाहस्तस्वातीचित्राश्रवण
 शततारकानक्षत्रेषु चंद्रबुधशुक्रवासरेषु गुरुशुक्रास्तादिरहिते स्थिरलगादिशुभकाले
 द्वितीयवधूप्रवेशः शुभः ॥ द्विरागमेऽधिमासविष्णुशंभनमासौ समवत्सराः प्रति
 शुक्रादिदोषाश्च वर्ज्याः द्विरागमोपि यदि विवाहमारभ्य षोडशदिनमध्ये क्रियेत तदा प्र-
 ति शुक्रादिदोषोस्तादिदोषश्चनास्ति ॥ यथा ॥ द्विरागमः षोडशवासरांतमेका
 दशाहसमवासरेषु ॥ नचात्र ऋक्षं न तिथिर्न योगो न वारशुद्ध्यादिविचारणीयम् ॥
 केवलांगिरसकेवलभृगुभरद्वाजवसिष्ठकश्यपात्रिवत्सगोत्राणां प्रतिशुक्रदोषेन ॥
 रेवत्याश्विनीभरणीकृत्तिकाद्यचरणेषु चंद्रे सति शुक्रस्यांधत्वात् प्रतिशुक्रदोषेन ॥
 दुर्भिक्षदेशविप्लवे विवाहे तीर्थगमने एकनगरग्रामयोश्च प्रतिशुक्रदोषेन ॥ इति द्वि-

रागमः ॥ विवाहेभार्ययासहभोजनमाहांगिराः ॥ ब्राह्मण्यासहयोदनी
यादुच्छिष्टं वाकदाचन ॥ तत्रदोषं न मन्यते सर्व एव मनीषिणः ॥ १ ॥ एकपात्रे
समश्नीयाद्विवाहेषु बहुवरी ॥ तत्रदोषं न मन्यते आचारभ्रेष नैव चेति ॥ संग्रहे ॥
एकासनं चैकशय्यामैकपात्रे च भोजनम् ॥ एकत्र मंगलस्नानमेकवाहनरोहणम् ॥ कुर्व
न्विवाहे एतानि भवेद्विप्रो न दोषभागिति ॥ अथाभ्युदयिकश्राद्धोत्तरं देवकोत्थापनप
र्यंतं निषिद्धकर्माणि ॥ गार्ग्यः ॥ नांदीश्राद्धे कृते पश्चाद्वावन्मातृविसर्जनम् ॥ दर्शश्रा
द्धं क्षयश्राद्धं स्नानं शीतोदकेन च ॥ अपसव्यं स्वधाकारं नित्यश्राद्धं तथैव च ॥ ब्रह्मय
ज्ञं चाध्ययनं नदीसीमां तलं धनम् ॥ उपवासव्रतं च वश्राद्धभोजनमेव च ॥ नैव कुर्युः स
पिंडाश्च मंडपोद्भासनं वाधि ॥ १ ॥ त्रिपुरुषसापिण्ड्यपर्यंतम् ॥ अत्र नित्यश्राद्धनिषेधे
न तत्कार्यं विहितं पितृयज्ञनिषेधासिद्धिः ॥ स्वधाकारग्रहणं तत्सहितं वैश्वदेवनिषेधार्थं ॥

तथान्यच्च ॥ अभ्यंगेसूतकेरात्रौविवाहेषुत्रजन्मनि ॥ मांगल्येषुचसर्वेषुनधायंगा
 पिचंदनम् ॥ १ ॥ इति ॥ ॥ अथमातृविसर्जनानंतरमब्दपर्यंतंनिपेधमाह ॥ व
 सिष्ठः ॥ स्नानंसंचलंतिलमिश्रकर्मप्रेतानुयानंकलशप्रदानम् ॥ अपूर्वतीर्थामरदर्शनं
 चाविवर्जयेन्मंगलतोद्दमेकम् ॥ १ ॥ पितृणामुद्देशेनकलशदानमितिर्थः ॥ ॥ अ
 त्रापवादः ॥ तीर्थसंवत्सरंप्रेतेपितृयज्ञमहालये ॥ कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वपणं
 सदेति ॥ ॥ मासपट्णविवाहादौव्रतप्रारंभणेपिच ॥ जीर्णभांडादिनत्याज्यंगृहसं
 मार्जनतिथेति ॥ ॥ इमंश्रुकरणे ॥ ऊर्ध्वविवाहात्पुत्रस्यतथाचव्रतबंधनात् ॥
 आत्मनोमुंडनंचवर्षवर्षार्धमेवच ॥ त्रिमासंवात्रिपक्षवानकुर्वीतकदाचनेति ॥
 कन्यागृहेभोजननिपेधः ॥ भविष्ये ॥ अप्रजायांतुक्कन्यायांनभुंजीतकदाचन ॥
 दौहित्रस्यमुखंदृष्ट्वाकिमर्थमनुशोचति ॥ नभुंजीतित्यत्रकन्यागृहेइतिशेषः ॥ अप

राकैआदित्यपुराणेच ॥ अप्रजायांतुकन्यायांनाश्रीयात्कन्यकागृहे ॥ ब्राह्मादिवि
धिनाकन्यांदत्वाश्रीयात्कदाचन॥अथभुंजीतमोहाच्चेत्सयातिनरकंध्रुवमिति ॥ ब्राह्म
विवाहविधिनादातुंयोग्यं किन्यांदत्वाकदापितस्यागृहेनैवाश्रीयादित्यर्थः ॥ शाकल
कारिकास्वपि ॥ दुहितृन्ननभुंजीयाद्यावत्तस्याभवेत्सुतः ॥ अन्यथायस्तुभुंजीतदा
नंतस्यवृथाभवेत् ॥ कन्यायास्त्वप्रसूतायायस्त्वन्नभुंजतेयदि ॥ अघंसकेवलंभुं
क्तेप्राजापत्येनशुध्यतीति ॥ अथवरस्यमृतभार्यत्वपरिहारोपायः ॥ तदुक्तंबृहद्वा
ज्ञवल्क्येन ॥ परिवेत्तृत्वपापेनमृतभार्यत्वजायते ॥ तद्वोषपरिहारार्थंप्राजाप
त्यत्रयंतथा ॥ चांद्रायणत्रयैकैकैकद्विगुणंचरेत् ॥ एकेएकभार्यामरणेइदंप्राय
श्चित्तं ॥अनेकैकभार्यामरणेतुएतत्प्रायश्चित्तंद्विगुणंचरेदित्यर्थः॥गणेशंपूजयेदा
दौपुण्याहंवाचयेद्विजैः ॥ दुर्गाग्निविष्णुप्रातिमाः स्थापयेत्पूजयेत्ततः ॥ त्रिभिस्तुदेव

ताप्रीत्यैहुनेदष्टाधिकायुतम् ॥ आहुतिंचरुणाज्येनप्रतिद्रव्योक्तसंख्यया ॥ दुर्गाग्निवि
ष्णुमंत्रैश्चपुनःपुनरितीरितइति ॥ अथप्रयोगः ॥ सुदिनेसुक्तातोयजमानआसनेउपवि
श्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालकोर्तनातेमममृतभार्यत्वदोषनिरासद्वाराश्रीपरमे
श्वरप्रीत्यर्थैवक्ष्यमाणप्रकरणेअष्टाधिकायुतसंख्ययाचर्वाज्यहवनंकरिष्ये ॥ तत्रादौ
निर्विघ्नतार्थगणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनमाचार्यादिवरणंदिग्रक्षणंपंचगव्यक
रणंभूमिपूजनमाग्निस्थापनंकलशानांस्थापनंदुर्गाग्निविष्णुदेवतानांस्थापनंचकरिष्ये
इतिक्रमेणकृत्वा ॥ देवतामंत्रास्तु ॥ अग्वेअग्निंक्वेकतिदुर्गा ॥ त्वन्नोअग्नेतवदेवेतिअग्निम्
॥ इदंविष्णुरिति विष्णुं ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनादिपवित्रयोः प्रणीतासुनिधानांतंकृत्वा
न्वादध्यात् ॥ तद्यथा ॥ अत्रप्रधानं ॥ तत्रप्रजापतिमिंद्रमाग्निंसोममेताः आधाराज्यभा
गदेवताः एकैकयाहुत्याआज्येनअत्रप्रधानंदुर्गाग्निविष्णुंचस्वस्वमंत्रेणअष्टपष्टित

माधिकपोडशशतसंख्ययाचरुहोमंतथाचपुनरत्रप्रधानदेवतानांस्वस्वमंत्रेणपूर्वोक्त
संख्ययाआज्यहोमंशेषेणस्विष्टकृतमग्निवायुसूर्यमग्नीवरुणावग्नीवरुणापुनराग्निवरु
णंसवितारंविष्णुविश्वान्देवान्मरुतःस्वकान्वरुणमादित्यमादितिप्रजापतिमेतादेव
ताआज्येनैकैकयाहुत्याअस्मिन्कर्मण्यहंयक्ष्ये ॥ इत्यन्वाधानम् ॥ प्रतिदेवतंतूष्णीं
निरुज्यप्रोक्ष्यच ॥ त्यागकालेअष्टोत्तरायुतसंख्याहुतिपर्याप्तं चर्वाज्यद्रव्यं यथामंत्र
लिङ्गदुर्गायैअग्नयेविष्णवेचनममेतित्यागंकुर्यात् ॥ प्रथमंगणेशायवरुणाहुतिदत्त्वाअ
न्वाधानोत्तरात्याहवनंकार्यम् ॥ पूजास्विष्टेतिक्रमेणहोमशेषंसमाप्यदशविप्रान्भो
जयेदिति ॥ हवनाहुतिक्रमोयथा ॥ आज्यभागांतेपूर्वमम्बेअम्बिकेतिमंत्रेणदुर्गा
यैचर्वाहुतयः १६६८ ॥ त्वन्नोऽअग्नेइतिअग्नयेचर्वाहुतयः १६६८ ॥ इदंविष्णु
रिति विष्णवेचर्वाहुतयः १६६८ ॥ अनंतरमम्बे०दुर्गायैआज्याहुतयः १६६८ ॥

त्वन्नी० अग्रयेआज्याहुतयः १६६८ ॥ इदं० विष्णवेआज्याहुतयः ॥ १६६८ ॥
 एवमेवप्रकारेणसर्वहुतयः ॥ १०००८ ॥ अष्टोत्तरायुताभवंति ॥ अथवाकस्यचि
 द्राह्मणस्यविवाहंकुर्यात् ॥ ॥ इतिमृतभार्यत्वपरिहारोपायः ॥ ६ ॥ अथभार्या
 विद्यमानत्वेसतिद्वितीयविवाहेऽधिवेदिनीयकारणमाहयाज्ञवल्क्यः ॥ सुरापीन्या
 धिताधूर्ताबंध्यार्थद्वयप्रियंवदा ॥ स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्याख्यंतरंकारयेदिति ॥ ॥ अ
 धिवेदनेकालप्रतीक्षामाहमनुः ॥ बंध्याष्टमेऽधिवेत्तव्यादशमेतुमृतप्रजा ॥ एकाद
 शेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनीति ॥ ॥ विवाहांतरेविशेषः ॥ एकामुत्क्रम्यका
 मार्थमन्यालब्धुंयइच्छति ॥ समर्थस्तोषयित्वार्थःपूर्वाढामपरांवहेत् ॥ याज्ञव
 ल्क्यः ॥ आज्ञासंपादिनीदक्षांवीरसूंप्रियवादिनीम् ॥ त्यजन्दायतृतीयांशमद्रव्योभ
 रणंस्त्रियः ॥ सधनोधनतृतीयांशमधनोशनाच्छादनात्मकभरणंचदद्यादित्यर्थः ॥

अथस्त्रीनिधनेद्वितीयपरिणयनकालमाह ॥ सिंधौ ॥ प्रमदामृतिवासरादितः पुनरु
द्राहविधिर्वरस्यच ॥ विपमेपरिवत्सरे शुभोयुगले चापिमृतिप्रदो भवेदिति ॥ अथ
कन्याविपयोगे समुत्पन्नाचेद्वैधव्ययोगहरकुंभविवाहः ॥ सचविपयोगस्त्रिविधः ॥ सू
र्यभौमाकिंवारेपुतिथिभद्राशताभिधम् ॥ आश्लेषाकृत्तिकानागेतत्रजाताविषांग
ना ॥ १ ॥ जनुलंग्रेरिपुक्षेत्रे संस्थितः पापखेचरः ॥ द्विसाम्यमपियोगे गेस्मिन्संजा
ताविपकन्यका ॥ २ ॥ लग्नेशनैश्चरोयस्याः सुते किं न व मे कुजः ॥ विषाख्यासापि
नोद्राह्यात्रिविधाविपकन्यका ॥ ३ ॥ तदोपपरिहारोपायः ॥ सावित्र्यादित्रतंकृ
त्वावैधव्यविनिवृत्तये ॥ अश्वत्थादिभिर्द्राह्यादद्यात्तांचिरर्जाविनेदति ॥ अन्य
च्च ॥ बालवैधव्ययोगेतु कुंभद्रुप्रतिमादिभिः ॥ कृत्वा लग्नततः पश्चात्कन्योद्राह्येति चाप
रे ॥ ॥ कुंभः प्रसिद्धः ॥ द्रुप्रतिमतिस्वर्णमयाश्च तद्द्रुमप्रतिमा ॥ तैः सह अनूढाक

न्योद्वाह्या ॥ पुनर्भूदोषाभावस्तुविधानखंडे ॥ स्वर्णद्वुपिप्पलानांचप्रतिमाविष्णुरु
 पिणी ॥ तयासहविवाहेतुपुनर्भूत्वंनजायते ॥ सूर्यारुणसंवादे ॥ विवाहात्पूर्वकाले
 तुचंद्रताराबलान्विते ॥ कुंभंसंस्थाप्याप्याविधिवत्तत्रद्वुप्रतिमांयजेत् ॥ मधुपकादिकंदत्वा
 तदग्रेकन्यकांनयेत् ॥ विवाहोक्तेन मंत्रेणकुंभेनसहचोद्भवेत् ॥ सूत्रेणवेष्टयेत्पश्चाद्दशतं
 तुविधानतः ॥ कुंकुमालंकृतंदेहतयोरैकांतमंदिरे ॥ ततःकुंभंचनिःसार्यप्रभज्यसलि
 लाशये ॥ ततोभिषेचनंकुर्यात्पंचपल्लववारिभिः ॥ ततोलंकारवस्त्राढ्यांवरायप्रतिपाद
 येदिति ॥ अथप्रयोगः ॥ तत्रपूर्वाक्तादिनेकन्यापिताकन्ययासहएकांतिविष्णुमंदिरेगत्वा
 आसनेप्राङ्मुखउपविश्यस्वदक्षिणतःकन्यामुपवेश्य ॥ देशकालकर्तनानंतरंकन्या
 याः नक्षत्रादियोगेनग्रहयोगेनपुनर्भूदोषाभावेनचविषाख्ययोगसंभववैधव्यारिष्ट
 परिहारार्थंश्रीपरमेश्वरप्रीतयेकुंभविवाहंकरिष्ये ॥ तत्रादौनिविघ्नतार्थगणपतिपूज

नस्वस्तिपुण्याहवाचनादिनादीश्राद्धांतंकृत्वाचार्यवृत्वा ॥ ततस्तंडुलादष्टदलेमहाद्या
रित्यादिक्रमेणकलशंप्रतिष्ठाप्यपूर्णपात्रंनिधायवस्त्रयुग्मेनसंवेष्टयतत्रवरुणंसंपूज्य॥
तत्राग्न्युत्तारणप्रतिष्ठापूर्वकंस्वर्णमयविष्णुरूपाश्चतुद्रुमप्रतिमांप्रतिष्ठाप्यषोड
शोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ तत्रमंत्रः ॥ वरुणांगस्वरूपायजीवनानांसमाश्र
य ॥ पतिर्जीवयकन्यायाश्चिरं पुत्रसुखंकुरु ॥ देहिविष्णोवरंदेहिकन्यांपालयदुः
खतइति ॥ ततोमधुपर्कवस्त्रालंकारार्पणम्॥ अंतः पटंकन्यांकुभांतरालेधृत्वामंगलप
द्याष्टकंपठित्वा ॥ ओंप्रतिष्ठेत्यनंतरंपटंनिःसार्य ॥ कन्यायवस्त्रोपवस्त्रमंगलतंतुवं
धनसमीक्षणांतंमंत्रपठनेनदत्वा ॥ दशवारमधस्तादुपरिचकुभंकन्यांचपरित्वेत्य
नुवाकैनसूत्रंसंवेष्ट्य ॥ कुंभस्यविष्णवेकन्यांसमर्पयेत् ॥ मंत्रस्तु॥ गौरीकन्यामिमाम्
श्रुक्ष्णांयथाशक्तिविभूषिताम् ॥ ददामिविष्णवेतुभ्यंसौभाग्यंदेहिसर्वदा ॥ १ ॥ वि

ण्णुरूपिणेश्वत्थकुंभायेमांकन्यांश्रीरूपिणिसंप्रददेइतिसमर्पयेत् ॥ ततोवेष्टितसूत्रा
 त्कुंभेनिःसार्यजलेप्रभज्य ॥ ततआचार्यःशुद्धजलेनएद्रवारुणपावमानीयमंत्रैः पल्लु
 वेनकन्यामभिमिच्यशुद्धवाससोर्पारधाप्य ॥ वैवाह्यवस्त्रादिकंसर्वमाचार्यायदद्या
 त् ॥ अनघाद्यास्मीतित्रिवारंकन्यावदेत् ॥ एवमस्त्वितिद्विजोब्रूयात् ॥ आचार्या
 यवरंदत्वातस्मादाशिषोगृहीत्वाकर्मेश्वरायार्पयेत् ॥ इतिकुंभविवाहः ॥ अथ
 बालवैधव्यहरविष्णुमूर्तिदानम् ॥ तत्प्रकारोनारदनोक्तः ॥ ब्राह्मणंसाधुमामंत्र्यसं
 पूज्यविविधार्हणैः ॥ तस्मैदद्याद्विधानेनविष्णोर्मूर्तिचतुर्भुजाम् ॥ शुद्धवर्णसुवर्णेनप
 लस्यैकमुलक्षणाम् ॥ तदर्धेनतदर्धेनवित्तशक्त्यनुसारतः ॥ निर्मितांरुचिरांशंखगदा
 चक्राब्जसंयुताम् ॥ दधानांवाससीपीतिकुमुदोत्पलमालिकाम् ॥सदक्षिणांचतांदद्या
 न्मंत्रमेतमुदरियेदिति ॥ प्रयोगस्तु ॥ देशकालकीर्तनांतमभावैधव्यारिष्टनिरसना

र्थमखंडसौभाग्यप्राप्तयेचविष्णुप्रतिमादानंकरिष्ये ॥ ताम्रपात्रंतडुलेनापूर्यतदुपार
स्वर्णमयीकृताग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठाविष्णुप्रतिमांचतुर्भुजायुधान्वितांप्रतिष्ठाप्यषो
डशोपचारैः पूजयेत् ॥ पूजाकालेपीतांबरादिवस्त्राणिकुंडलाद्यलंकारान्कुंकुमादिपुष्प
मालाश्चार्पयित्वाप्रणमेत् ॥ भगवन्कमलाकांतसर्वमंगलदायक ॥ हत्वासर्वाण्यारि
ष्टानिसौभाग्यंचाभिवर्धय ॥ १ ॥ इतिसंप्राप्त्यर्थ ॥ प्रतिग्रहीतारंब्राह्मणंसंपूज्या
र्चितप्रतिमांसोपस्करांदद्यात् ॥ दानमंत्रस्तु ॥ यन्मयाप्रांच्यजनुषिघ्नंत्यापतिस
मागमम् ॥ विषोपविपशस्त्राद्यैर्हतोवातिसुरक्तया ॥ प्राप्यमाणंमहाघोरंयशःसौख्य
धनापहम् ॥ वैधव्याद्यतिदुःखौघान्नाशयसुखलब्धये ॥ बहुसौभाग्यदात्रीचमहावि
ष्णोरिमांतनुम् ॥ सौवर्णोप्रतिमांशक्त्यातुभ्यंसंप्रदद्विज ॥ १ ॥ इमांमयार्चितांवि
ष्णुप्रतिमांसोपस्करांवैधव्यारिष्टनिरासार्थमखंडसौभाग्यप्राप्तयेचअमुकशर्मणे

ब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददेइतिदत्वा ॥ यथाशक्तिसुवर्णदक्षिणांदत्वा तस्मादाशिषो
 गृहीत्वा ॥ कन्याअनवाद्याहमस्मीतित्रिवदेत् ॥ एवमस्त्वितिप्रोक्तिंगृहीत्वा ॥
 ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ ततैवैवाहिकंकुर्यात् ॥ इतिवैधव्ययोगहरविष्णुप्रतिमादानम् ॥
 ॥ ६ ॥ ॥ अथतृतीयमानुषीविवाहस्यनिषिद्धत्वात्तस्मिन्कर्तव्येसत्यर्कोविवाहवि
 धिरुच्यते ॥ ॥ तत्रतृतीयमानुषीविवाहनिषेधमाह ॥ कश्यपः ॥ तृतीयांमानुषी
 नैवचतुर्थीयःसमुद्भहेत् ॥ पुत्रपौत्रादिसंपन्नःकुटुंबीसाग्निकोवरः ॥ उद्भहेदिति
 सिद्धयर्थतृतीयानकदाचन ॥ मोहादज्ञानतोवापिगच्छेत्रीयादिमानुषीम् ॥ अत्र्यतेन
 चसंदेहोर्गस्यवचनंयथा ॥ ॥ वसिष्ठः ॥ चतुर्थ्याश्चविवाहार्थतृतीयाकोसमुद्भहे
 त् ॥ आदित्यादिवसेवापिहस्तर्क्षेवाशनैश्चरे ॥ शुभेदिनेवापूर्वाह्णिकुर्यादर्कोविवाह
 कं ॥ ब्राह्मे ॥ ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यांवासुपुष्पफलसंयुतां ॥ निरीक्ष्ययत्नतोधस्तात्स्थं

डिलंरचयेद्बुधः॥व्यासः॥ स्नात्वालंकृतवासांसिरत्नगंधविभूषितः॥सुपुष्पफलशाखं
चअर्कगुल्मंसमाश्रयेत् ॥ सलक्षणेनकुंभस्थामर्कसंस्थाप्ययत्नतः ॥ अर्ककन्याप्र
दानार्थमाचार्यकल्पयेत्पुरा ॥ उभौगोत्रविभिन्नतंशांतंदांतंदयान्वितम् ॥ आ
चार्येणस्वग्रंभाव्यंदत्तांसूर्येणकन्यकाम् ॥ अर्कसन्निधिमागत्यतत्रस्वस्त्यादि
वाचयेत् ॥ नांदीश्राद्धहिरण्येनअष्टवर्गान्प्रपूजयेत् ॥ पूजयेन्मधुपर्केण
आचार्योरत्नतोवरम् ॥यज्ञोपवीतंवस्त्रंचहस्तकर्णादिभूषितम्॥उष्णीषिगंधमाल्यादि
वरायचप्रदापयेत् ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ यथाविधीतिरुच्येतइत्यस्यानंतरंक्रमः ॥ कृत्वा
र्कपुरतस्तिष्ठन्प्रार्थयेत्तुद्विजोत्तमान् ॥ त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वछाययासहितोरवे ॥
तृतीयोद्गाहजंदोपनिवारयसुखंकुरु ॥ १ ॥ तत्राध्यारोप्यदेवेशंछाययासहितंरविम्॥
वस्त्रैर्माल्यैस्तथागंधैस्तन्मंत्रेणप्रपूजयेत् ॥ तन्मंत्रंआकृष्णेनेति ॥ अन्यच्च ॥ इवे

तवस्त्रेणसर्वैष्टयतथाकार्पासतंतुभिः॥गंधपुष्पैःसमभ्यर्च्यताल्लिङ्गरिभिषिच्यतम्॥गुडौ
 दनंतुनेवेद्यंतांबूलंचसमर्पयेत् ॥ व्यासः ॥ अर्कप्रदक्षिणकुर्वञ्जपेन्मंत्रामिमंबुधः ॥
 ममप्रीतिकरायेयंतवयासृष्टापुरातनी ॥ अर्कजाब्रह्मणासृष्टाअस्माकंपरिरक्षतु ॥
 ॥ १ ॥ पुनःप्रदक्षिणंकृत्वामंत्रणानेनमंत्रवित् ॥ नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितु
 रात्मजे ॥ त्राहिमांकृपयादेविपत्नीत्वमेइहागता ॥ अर्कित्वंब्रह्मणासृष्टासर्वप्राणिहि
 तायच ॥ वृक्षाणामादिभूतात्वंदेवानांप्रीतिवर्धिनी ॥ तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशु
 निवारय ॥ ततश्चकन्यावरणात्रिपुरपकुलमुच्चरेत् ॥ आदित्यःसविताचारकःपुत्री
 पौत्राप्रपौत्रिका ॥ गोत्रंकाश्यपइत्युक्तंलोकैकमाचरेत्॥अन्यच्च॥वरःकश्यप
 गोत्रश्चेत्तदाचार्यःस्वपूर्वजान् ॥ उच्चरेन्ममपुत्रीतिस्वगौत्रैःसहतद्विधिः ॥ ॥ व्या
 सः ॥ सुमुहूर्तेर्कीनिराक्ष्यस्वस्तिसूक्तमुदीरयेत् ॥आशिषश्चततःकुर्यादाचार्यप्रमुख

द्विजैः ॥ अथाचार्यः समाहूयविधिनातन्मुखाच्चताम् ॥ परिगृह्यततोहोमंगृह्योक्ताविधि
नाचरेत् ॥ ॥ अर्कादानमंत्रस्तु ॥ अर्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् ॥ गो
त्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय ॥ १ ॥ ॥ अंजल्यक्षतकर्माणि कृत्वाकंकणपूर्व
कम् ॥ यावत्पंचावृतंसूत्रमर्कवृक्षेप्रवेष्टयेत् ॥ पंचीकृतंपुनःसूत्रंस्कंधेबध्नातिमंत्रतः ॥
स्वशाखोक्तनमंत्रेणगायत्र्याचाथवाजपेत् ॥ बृहत्सामेतिमंत्रेणसूत्ररक्षांप्रकल्पये
त् ॥ अकुर्यात्श्वपुरतःपश्चाद्दक्षिणोत्तरयोस्तथा ॥ आग्नेयादिक्रमेणैवविदिक्षुर्अपिचै
वहि ॥ अष्टौकुंभान्प्रतिष्ठाप्यक्रमेणैवयथाविधि ॥ प्रस्रवप्रतिकुंभंचात्रिभिःसूत्रे
णवेष्टयेत् ॥ हरिद्रागंधसंश्रुतान्पूरयेच्छीतलैर्जलैः ॥ पंचपल्लवसंयुक्तान्फलरत्नस
मन्वितान् ॥ सर्वोपधिसमायुक्तान्पूर्णपात्रसमन्वितान् ॥ प्रतिकुंभेमहाविष्णुसंपूज्य
परमेश्वरम् ॥ पाद्यार्धादीनिनैवेद्यकुर्वान्नामैवमंत्रवित् ॥ कुंभोदकैर्वरमर्कवारुणैरभि

पिचयेत् ॥ अत्रहोमप्रकारःशौनकेदर्शितः ॥ तृतीयेतुनिवाहेचसंप्राप्तिपुरुषस्य
 तु ॥ अर्कीविवाह्वद्व्यामिशौनकोक्ताविधानतः ॥ अर्कीसन्निधिमागत्यतत्रस्वस्त्या
 दिवाचयेत् ॥ नांदिश्राद्धंप्रकुर्वीतआचार्यवरयेत्ततः ॥ अर्कीमभ्यर्च्यसौर्याचंगंध
 पुष्पाक्षतादिभिः ॥ सौर्याएवचसूर्यश्चआकृष्णेनऋचेनच ॥ स्वयंचालंकृतस्तद्ब्रह्म
 माल्यादिभिःशुभैः ॥ अर्कस्योत्तरदेशेतुस्थंडिलंकारयेत्ततः ॥ उल्लेखनादिकंकृत्वा
 अग्निंसंस्थापयेत्ततः ॥ ब्रह्मासनादिकंकृत्वासमन्वारब्धएतया ॥ एतयाअर्ककन्य
 या ॥ संस्कृताज्यंस्त्रुवेणैवआधारांतमतःपरम् ॥ आज्याहुतिंचजुहुयात्संगोभिरनगै
 कया॥यस्मैत्वाकामकामश्चएकयाचततःपरम् ॥व्यस्ताभिश्चसमस्ताभिस्ततश्चास्वि
 ष्टकृद्भवेत् ॥ परिवेशनपर्यंतमयाश्चेत्यादिकंक्रमात् ॥ प्रार्थनामंत्रादिविशेषमाह
 व्यासः ॥ पुनःप्रदक्षिणंकृत्वामंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ मयाकृतमिदंकर्मस्थायरेपुजरा

युणा ॥ अर्कापत्यानिनोदेहितत्सर्वक्षतुमर्हसि ॥ १ ॥ ॥ इत्युक्त्वाशांतिस्सूक्तंचज
प्त्वाचविसृजेत्पुनः ॥ गीयुगमंदक्षिणांदद्यादाचार्यायचभक्तिः ॥ इतरेभ्योपिविप्रे
भ्योदक्षिणांचापिशक्तिः ॥ तत्सर्वगुरवेदद्यादतेब्राह्मणभोजनम् ॥ एवमर्कोसमभ्य
र्च्यविधिनामानुपौपुरा ॥ उद्ग्रहेदन्यथानैवपुत्रपौत्राभिवृद्धिमान् ॥ एवमेताद्विजश्रे
ष्ठविधिनासम्यगुद्ग्रहेत् ॥ धनधान्यसमृद्धिश्चइच्छामीष्टवरं ब्रजेदित्यर्कोविवाहक्र
मः ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥ ॥ अत्राक्रियमाणविवाहात्प्राक्चतुर्दिनादिव्यवहितेरविश
निवासरेहस्तनक्षत्रेवाशुभतिथ्यादिदिनेग्रामात्प्राच्यामुर्दिच्यांवापुष्पफलयुतार्का
गुल्मंप्रयोज्यतदधोभागेपुरतःस्थंडिलंविरच्य ॥ अर्कोपश्चिमतोयजमानउपवि
श्य ॥ गुल्मस्यसंमतात्प्रागाद्यष्टदिक्षुतंदुलेनाष्टदलानिविरच्य ॥ आचम्यप्राणाना
यम्यदेशकालकर्तनान्तेममृततीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारार्थंशुभफलप्राप्तये

चश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमर्काविवाहंकरिष्ये ॥ तदंगविहितनिर्विघ्नतार्थगणपतिपूजनं
 स्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनं वसोद्वाराआयुष्यमंत्रजपनां दीश्राद्धंचकरिष्येइ
 तिकृत्वा ॥ तच्चनां दीश्राद्धेहस्माकर्तव्यम् ॥ कर्मार्थस्वकुलाचार्यवृत्वा ॥ कन्यापिता
 यथासूयोदेवानांचप्रजापतिः ॥ तथात्वर्कप्रदानार्थमाचार्यत्वंकुरुद्विज ॥ अपरमर्का
 दानाचार्यवृणुयात् ॥ ततोवरःअर्कगुल्मस्याग्रेतंदुलाष्टदलेमहीद्यौरतिक्रमेणपू
 र्णपात्रनिधानांतंकलशंप्रतिष्ठाप्यगंगाद्याभिमंत्र्यवरुणंसंपूज्य ॥ तदुपरिअग्न्यु
 त्तारणप्राणप्रतिष्ठांसंपाद्यस्वर्णमयीं छांययासहितामर्कप्रतिमांप्रतिष्ठाप्य ॥ वस्त्रोपव
 स्त्राणिसमर्प्य ॥ आकृष्णेनेतिषोडशोपचारैःसंपूज्यगुडौदननैवेद्यंदत्वा ॥ पूजनंति

१ धर्मोत्तमधुपर्कोत्तरमर्कावाहनाद्युक्तम् ॥ शान्तिसारमयूखादावादुक्तम् ॥

प्रार्थयेत् ॥ त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वच्छाययासहितोरवे ॥ तृतीयोद्गाहजंदोषानवारय
सुखं कुरु ॥ १ ॥ ततोर्कीमापोहिष्ठेति तृचेन शुद्धजलेनाभिषिच्य षोडशोपचारैः सं
पूज्य प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ मम प्रीतिकरायै त्वया सुष्टा पुरातनी ॥ अकं
जाव्रह्मणा सुष्टावस्माकं परिरक्षतु ॥ १ ॥ इत्येका ॥ नमस्ते मंगले देवि नमः सवितुरा
त्मजे ॥ रक्ष मां कृपया शश्वत्पत्नी त्वमेव इहागता ॥ १ ॥ इति द्वितीय प्रदक्षिणा ॥ त
तोर्की प्रार्थयेत् ॥ अकिं त्वं ब्रह्मणा सुष्टा सर्वप्राणिहिताय च ॥ वृक्षाणामादिभूता त्वं
देवानां प्रीतिवर्धिनी ॥ १ ॥ सर्वारिप्रहरानित्यं सर्वमंगलदायिनी ॥ तृतीयोद्गाहजं
प्रापं मृत्युं चाशुविनाशय ॥ २ ॥ ततः आचार्यः देशकालौ कश्यपगोत्रोत्पन्नामा
दित्यस्य प्रपौत्रीं सवितुः पौत्रीं मर्कस्य पुत्रीम् ॥ अमुकगोत्राय वराय दास्ये इति वाग्दा
नं कृत्वा ॥ वाग्दानं धर्मसिंधुमयूखयोर्नोक्तम् ॥ शान्तिसारदर्पणे च उक्तम् ॥ ॥ ततो

दानाचार्यः देशकालौ स्मृत्वा अर्को विवाहार्थमागतं वरं मधुपर्कणार्चयिष्ये इति संकल्प
पूर्वकं स्वशाखोक्तविधिनावराय मधुपर्कपूजां समर्पयेत् ॥ ततो वरः स्थंडिले पंचभूसं
स्कारपूर्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य ॥ अर्कं वरान्तराले अंतःपटं धृत्वा कर्माचार्यादिब्राह्मणैर्मग
लपद्याष्टकं पठित्वा ओं प्रतिष्ठेत्युक्त्वा उत्तरतः अंतःपटं निःसार्य ॥ आचार्यादिब्राह्मणाः
स्वस्ति न इंद्रेति मंगलसूक्तं पठ्युः ॥ ततो जरांगच्छेति अर्कं वा सोऽपरिधाय ॥ याऽअंकु
तन्नेत्युत्तरीयम् ॥ समं जंतिविति अर्कं निरीक्ष्य ॥ यदा वध्नान्निमित्रेण मांगल्यं तं तु वध्नी
यात् ॥ ततो गायत्र्या बृहत्सामेन परिर्वेत्य नुवाकेन वा अर्कं वरयोः सूत्रमावेष्ट्य ॥
ततो दानाचार्य उदङ्मुख उपविश्य देशकालौ स्मृत्वा श्रीपरमेश्वरं प्रीतये अर्कं कन्या
दानं करिष्ये ॥ वरहस्ते शिवा आपः संति तया दिकृत्वा ॥ वरस्य गोत्रोच्चारः ॥ अमुक गोत्र
स्य अमुक प्रवरस्य अमुक शर्मणः प्रपौत्राय ॥ अ० गो० अ० प्र० अ० श० पौत्राय ॥

अ० गो० अ० प्र० अ० श० पुत्राय ॥ अ० गो० अ० प्र० अ० शर्मणेवराय ॥
अथाकीपक्षे ॥ काश्यपगोत्रस्यकाश्यपावत्सारनैध्रुवेतित्रिप्रवरस्यआदित्यस्यप्र
पौत्रौ ॥ का० गो० का० त्रिप्र० सवितुःपौत्रौ ॥ का० गो० का० त्रिप्र० अर्कस्यपुत्रौ ॥
का० गोत्रोत्पन्नाका० त्रिप्र० अर्कीनाम्नामिमांकन्यासूर्यदैवत्यांतवतृतीयमानुषीवि
वाहदोपनिरासार्थंभायित्वेनतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ अनेनार्कीशाखांवरहस्तेदत्वातदुप
रिसकुशोदकंनिपिचेत् ॥ एवंत्रिवारंकुर्यात् ॥ वरस्यकाश्यपगोत्रंचेतर्हिदानाचा
र्यःअर्कीनाम्नामिमांकन्यासूर्यदत्तांविभाव्यस्वगोत्रोच्चारपूर्वकमात्मनश्चत्रिपूर्वजान्
ममपुत्रीमित्यूहंकुर्यात् ॥ ॥ अर्कीकन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् ॥ गोत्रा
यशर्मणेनतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय ॥ १ ॥ ततोऽप्युपरिअक्षतान्गंधपुष्पोद

कपूर्णानंजलींस्त्रीन्समर्पयेत् ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ यज्ञोमिकामः समृध्यताम् ॥ इति प्रथमंजलिः ॥ ॐ धर्मोमिकामः समृध्यताम् ॥ इति द्वितीयां ॥ ॐ यशोमिकामः समृध्यताम् ॥ इति तृतीयां ॥ ततोर्कागुल्मेपरित्वेत्यनुवाकेन वेष्टितं सूत्रं निष्कास्य पंचगुणं कृत्वा तत्र हरिद्राखंडवद्वा तत्कंकणं बृहत्सामेति मंत्रेण अर्कोदक्षिणशाखायां बध्नीयात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ ॐ बृहत्सामनक्षत्रमृद्गृद्धवृष्टयंत्रिष्टुभौजशुभितमुग्रवीरम् ॥ इंद्रस्तोमेन पंचदशेन मध्यमिंदंवातनुसगरेण रक्ष ॥ १ ॥ इति मंत्रं कंकणं बध्नीयात् ॥ ततोर्कादिग्वदिक्षुकृताष्टदले पुमहीद्यौरित्यादिक्रमेणाष्टौ कुंभान्संस्थाप्य ॥ केचि

१ अंजलिदानं मयूखदर्पणयोरुक्तं कमलाकरधर्मोसंध्वादौनोक्तम् ॥ २ धर्मोसिधौवरस्यापिकंकणबंधनमुक्तं कमलाकरादिभिरर्कस्यैवोक्तम् ॥ ३ धर्मोसिधुकमलाकरमते चतुःकुंभस्थापनं मयूखशान्तिसारदर्पणे अष्टकुंभस्थापनमुक्तम् ॥

त्रागादिचतुर्दिक्षुचतुरःकुंभान् सूत्रेणावेष्ट्यचंदनप्रक्षेपणेऽष्टगंधंक्षिप्त्वापूर्णपात्रं
निधायतेपुनाम्नाविष्णुमावाह्यषोडशोपचारैःसंपूजयेत् ॥ वरः देशकालकीर्तनां
तेअर्कीविवाहांगभूतंहोमंकरिष्ये ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनादिआज्यभागांतं
चरुवर्जकुशकंडिकांसंपाद्य ॥ तत्राचारावाज्यभागौ ॥ मनसा ॥ ॐ प्रजापतयेस्वा०
इदंप्रजा०नमम ॥ ॐ इंद्रायस्वा० इदमिन्द्रा० ॥ ॐ अग्नयेस्वा० इदमग्नये० ॥ ॐ
सोमायस्वा० इदंसोमाय० ॥ ततोबृहस्पतिमग्निं चैककयाहुत्याज्येनहुत्वा ॥
तद्यथा ॥ ॐ संगोभिरागिरसोनक्षमाणोभगऽइवेदर्यमणंनिनाय ॥ जनेमित्रो नदं
पतीअनक्तिबृहस्पतेवाजयाशूरिवाजौस्वाहा ॥ इदंबृहस्पतयेनमम ॥ ॐ यस्मैत्वाका
मकामायवयंसम्राड्यजामहे ॥ तामस्मभ्यंकामंदत्वायथेदं धृतं पिवस्वाहा ॥ इदम
ग्नेनमम ॥ ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतीर्हुत्वाज्येन ॥ ॐ भूःस्वा० ॥ इदमग्न० ॥

ॐ भुवःस्वा० इदं वायवे० ॥ ॐ स्वःस्वा० इदं सूर्याय० ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःस्वा० इदं प्र
जापतये० ॥ ततः स्विष्टकृत् ॥ ततो भूराद्याः प्रजापत्यं तानवाहुतीराज्येनेत्यादिकं
कर्म कृत्वा ॥ ॥ ततः संस्रवप्राशनं दिप्रणीता विमोकांतं होमशेषमभिषेकांतं समाप
येत् ॥ ततोर्काप्रार्थयेत् ॥ मया कृतमिदं कर्म स्थावरेषु जरायुणा ॥ अकर्णपत्यानि नो देहि
तत्सर्वं क्षतुमर्हसि ॥ १ ॥ तत आचार्यौ गंधादिभिः संपूज्य तान्भ्यां च गोयुग्मं दद्यात् ॥
अष्टौ ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दत्वा ॥ तै
राशिपोगृहीत्वा ॥ पूजोपकरणादिकमाचार्याय दत्वा ॥ स्थापितं देवतानामुत्तरपूजां
कृत्वा ॥ देवता आग्निं विसृज्य ॥ यस्य स्मृत्येत्येति नत्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा ॥ शांतिं सू
क्तं जपेत् ॥ स्थापितं कलशोदकेन अर्को वरयोरभिषेकः ॥ धृतवस्त्रयोरार्याचार्याय दा
नमिति गोपीनाथदीक्षिताः ॥ दिनचतुष्टयमग्निं कुंभांश्च रक्षयेदिति मयूखः ॥ पंच

मदिनकृत्यं ब्राह्मे ॥ चतुर्थे दिवसे तति पूर्ववत्तां प्रपूज्य च ॥ विसृज्य होममग्निचर्विधि
नामानुपां पराम् ॥ उद्ग्रहेदन्यथानवपुत्रपात्रसमृद्धिमान् ॥ अयं चार्कविवाहः काश्यप
गोत्रिणो न भवति गोत्रैक्यात् ॥ अथ वा सूर्येण चंद्राय दत्तां विभाव्य काश्यपगोत्रस्था
ने अत्रिगोत्रकन्या विशेषेण संकीर्त्य आदित्यसवित्रकस्थाने चंद्रसोमं दुःशब्दानुच्चारये
दितिकेचित् ॥ अत्र गोत्रैक्यं न दोषायेत्यन्ये ॥ काश्यपगोत्रो वरः स्वगोत्रविरोद्धगो
त्रिणमाचार्यपरिकल्प्य तस्मादर्को प्रतिगृह्णीयात् ॥ आचार्यस्तु सूर्यदत्तां विभाव्य
॥ काश्यपगोत्रस्थाने स्वगोत्रकन्या विशेषेण संकीर्त्य ॥ आदित्यसवित्रकस्थाने स्व
पित्रादित्रयं स्वं नाम च कीर्तयेत् ॥ एवं रीत्यैव काश्यपगोत्रवरस्य अर्कविवाहो युक्त इ
ति गोपीनाथदीक्षिताः ॥ एवं कृत्वा विधानं तु भार्याक्षेमं च विंदतीति ॥ इति श्री
महर्षिभट्टविरचिते संस्कारभारुकरे अर्को विवाहप्रयोगः ॥

॥ अथानादिष्टप्रायाश्चित्तम् ॥ कालातिक्रमेनियतवत् ॥ गर्भाधानादीनिउपनयनां
 तानिकर्माणिनियतकालान्यभिहितानि ॥ यदिदेववशात्पुरुषापराधाद्वादोषाद्वाते
 पांनियतस्यकालस्यअतिक्रमोभवतितदार्किककर्तव्यमिति संहर्हि निर्णयमाह ॥ काला
 तिक्रमेयस्य संस्कारकर्मणः शास्त्रनियमितोयः कालस्तस्य अतिक्रमे लघनेनियतवत्
 नित्यवन्नित्ये श्रौतकल्पेयाद्ब्रहितं तद्ब्रदनादिष्टप्रायाश्चित्तं भवति ॥ एवं कृतप्रायाश्चि
 त्तस्य अतिक्रान्तकाले संस्कारकर्मण्यधिकारः संपद्यते ॥ अनादिष्टप्रायाश्चित्तेति कर्तव्य
 ताप्रयोगेवक्ष्यते ॥ अत्रकालातिक्रम इत्युपलक्षणम् ॥ अतः अन्येषामपि कर्मणानां शेइद
 मनादिष्टमेव प्रायाश्चित्तं ॥ गृह्यकारेण प्रायाश्चित्तांतरस्य अनुपदिष्टत्वात् ॥ किंतु श्रौताना
 मतिदेशे प्राप्ते अविज्ञाते प्रतिमहाव्याहृतिभिः सर्वाभिश्चतुर्थेऽर्थः सर्वप्रायाश्चित्तेचेत्यस्यै
 वकालातिक्रमेनियतवादित्यनेनातिदेशः कृतो न तूपदेशः कृतः ॥ गृह्यकारेण तत्प्रविज्ञात

मप्रत्यक्षश्रुतिमूलम् । किमिदमागवौदिकं यजुर्वेदिकं सामवेदिकं चेत्यनिश्चितं समातं क
र्मतस्य भ्रंशे श्रौतकल्पे व्याहृतिचतुष्टयपंचवारुणहोमंप्रायश्चित्तमुद्दिष्टमत्र ॥ गृह्यसूत्रे
गृह्योक्तकर्मणामपि स्मर्तत्वात्तदभ्रंषे तस्यैवातिदेशो युक्तः । न पुनः प्रत्यक्षवेदमूलकर्म
भ्रंषोपदिष्टता ॥ कालातिक्रमे नियतवदित्यस्यार्थो उक्तः ॥ इतिकर्तव्यतात्र लिख्यते ॥ पू
र्णाहुतिवदाज्यं संस्कृत्य अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमं कुर्यात् ॥ पूर्णाहुतिर्यथा ॥ कात्यायन
सूत्रे ॥ पूर्णाहुतिं जुहोति निरूप्याज्यगर्हपत्ये धि श्रित्य म्रुक्चसंभृज्याज्यमुद्रास्यो
त्पूयावेक्ष्य गृहीत्वान्वारब्ध एव सर्वत्र ॥ अत्रैवं प्रयोगः ॥ यदावसार्थिकस्य अनादि
ष्टं प्राप्नोति तदाग्निः संभृत एव ॥ यदि निरग्नेस्तदा शुद्धायां भूमौ उक्तमानेन स्थंडिलं वि
रच्य तत्र पंचभू संस्कारान्कृत्वा लौकिकं काग्निं स्थापयित्वा स्थाल्यामाज्यं निर्वप्याग्नाव
धि श्रित्य म्रुवं दभैः संभृज्याज्यमुद्रास्यकुशतरुणाभ्यामुत्पूयावेक्ष्य म्रुवेणादायोपरि

समिधंनिधायोत्थायस्रुवंसव्येकृत्वादिक्षिणेनाग्नौतिष्ठन्समिधमाधायोपविश्यदक्षिणं
 जान्वाच्यओम्भूःस्वाहेतिस्रुवस्थेनाज्येनैकाहुतिंहुत्वा ॥ इदमग्नयेनममेतित्यागः ॥
 एवंसर्वत्र ॥ ॐभुवःस्वाहा ॥ इदंवायवे० ॥ ॐस्वःस्वाहा ॥ इदंसूर्याय० ॥ ॐ
 भूर्भुवःस्वःस्वा० ॥ इदंप्रजापतये० ॥ ॐत्वन्नोऽअग्ने०मुग्ध्यस्मत्स्वाहा ॥ इदमग्नी
 वरुणाभ्यां० ॥ ॐसत्त्वन्नोऽअग्ने०नऽएधिस्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां० ॥ ॐअया
 श्वाग्ने०भेषजठस्वाहा ॥ इदमग्नयेअयसे० ॥ ॐयेतेशतं०स्वर्काःस्वाहा ॥ इदंवरु
 णायसवित्रेविष्णवेविश्वेभ्योमरुद्भ्यःस्वर्केभ्यश्च० ॥ ॐउदुत्तमं०स्यामस्वाहा ॥ इ
 दंवरुणायादित्यायादितयेच० ॥ एवंस्रुवेणादायाज्याहुतिंजुहोति ॥ ॥ इदंनवाहु
 तिर्होमात्मकंयत्रयत्रप्रायश्चित्तानादेशःकर्मणानियतकालातिक्रमोवातत्रतत्रानादि
 ष्टसंज्ञकंप्रायश्चित्तेवेदितव्यम् ॥ ॥ इत्यनादिष्टप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ ग्रंथाननेक

नालोक्ययथामतिमयाकृतः ॥ याज्ञिकानांहितार्थायश्रीरामचरणार्पितः ॥ १ ॥ भू
नेत्ररसभूशके १६२१ प्रमाथिनिशुभेमधौ ॥ ऋषिसंज्ञेनरचितः सर्वसंस्कारभास्करः ॥

॥ इति संस्कारभास्करः समाप्तः ॥

इस पुस्तकका रजिस्टरी सच हक सन् १८६७ का ऐक्ट २५ के बमूजव यन्त्राधिकारीनें स्वाधीन रक्खा है ।

इदं पुस्तकं श्रीकृष्णदासात्मज-खेमराजेन मुम्बय्यां स्वर्गीये

“श्रीविष्णुःटेश्वर” मुद्रालये मुद्रितम् ।

संवत् १९५३ शके १८१८.

जन्मदिनपूजापद्धति की० २ आ० गोदानपद्धति की० १॥ आ० पूजापंकजभास्कर
 की० ४ आ० सकामशिवपूजनविधान भा. टी. की० ४ आ० स्वस्तिवाचन (पुण्याहवाचन)
 की० १॥ आ० आचारार्क. की० १२ आ० आचारादर्श की० १२ आ० दशकर्मपद्धति.
 की० ७ आ० वासिष्ठीहवनपद्धति की० ४ आ० लंबोदरीहवनपद्धति की० ४ आ० श्राद्ध
 विवेक (इसमें सव श्राद्धोंकी विधिहै) की० १२ आ० एकोद्दिष्टश्राद्धप्रयोग की० २ आ०
 पार्वणश्राद्धप्रयोग की० २ आ० उपाकर्मपद्धति (श्रावणीयजुर्वेदकी) की० १२ आ०
 कर्मविपाकभाषाटीका की० १ रु० ४ आ० वेदोक्तवास्तुपद्धति की० ६ आ० त्रतोद्यापनकौमुदी
 की० १२ आ० दानचंद्रिका की० १० आ०

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-

खेमराज श्रीकृष्णदास श्रीवेंकटेश्वर छापाखाना-बम्बई-

आहिरान् ।

कविप्रभुः ।

श्री ५५	श्री ५६	श्री ५७	श्री ५८	श्री ५९	श्री ६०	श्री ६१	श्री ६२	श्री ६३	श्री ६४	श्री ६५	श्री ६६	श्री ६७	श्री ६८	श्री ६९	श्री ७०	श्री ७१	श्री ७२	श्री ७३	श्री ७४	श्री ७५	श्री ७६	श्री ७७	श्री ७८	श्री ७९	श्री ८०	श्री ८१	श्री ८२	श्री ८३	श्री ८४	श्री ८५	श्री ८६	श्री ८७	श्री ८८	श्री ८९	श्री ९०	श्री ९१	श्री ९२	श्री ९३	श्री ९४	श्री ९५	श्री ९६	श्री ९७	श्री ९८	श्री ९९	श्री १००																																																						
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००

पुस्तक मिलने का ठिकाना

सैमगज श्रीकृष्णदास “श्रियैकेश्वर” छापाखाना-मुम्बई.